

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Migráció és politika

**MIGRÁCIÓ
ÉS
POLITIKA**

**MTA Politikai Tudományok Intézete
Nemzetközi Migráció Kutatócsoport
Évkönyve, 1996**

Migráció és politika

Budapest, 1997

Sorozatszerkesztő: Sik Endre

*A kötetet szerkesztette:
Sik Endre és Tóth Judit*

**A kötet megjelentetését
a BM Menekültügyi és Migrációs Hivatala,
az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága Budapesti Irodája,
a Határon Túli Magyarok Hivatala
önzetlen támogatása segítette**

Copyright © Bertalan Béláné, Dövényi Zoltán, Maryellen Fullerton, Gagyí József,
Hablicsek László, Hárs Ágnes, V. Huseby-Darvas Éva, Illés Sándor, Jungbert Béla,
Kovács András, Lévai Imre, Philippe Labreveux, Nagy Boldizsár, Neményi Eszter,
Oláh Sándor, Órszigethy Erzsébet, Sik Endre, Szabó A. Ferenc,
Szónokyné Ancsin Gabriella, Tóth Judit, Tóth Pál Péter,
Valkovics Emil, Világosi Gábor, 1997

Hungarian translation © Boross Anna, Boros Attila, 1997

A kiadásért felel az MTA Politikai Tudományok Intézetének igazgatója, Budapest, 1997
1068 Budapest, Benczúr u. 33.
Tel.: 321-4830, 342-9372
Fax: 322-1843

ISSN 1216-027X

Felelős szerkesztő: Rátz Miklós
Műszaki szerkesztő: Érdi Júlia
A borítót tervezte: Pap Klára
Az ábrákat rajzolta: Dobjeczki Magda

Tartalom

Előszó	7
MENEDÉKES VÁLLALKOZÁSOK	9
<i>Philippe Labreveux: Jegyzetek a kisvállalkozói támogatás programról, avagy hogyan lehet az önállóvá válást elősegíteni</i>	11
<i>Neményi Eszter: Első tapasztalatok a kisvállalkozói támogatások felhasználásáról</i>	16
<i>Őrszigethy Erzsébet: Történetek kisvállalkozó menedékesekről</i>	25
<i>Sik Endre: Kiválasztódás és kiválasztás</i>	36
REPATRIÁLÁS	45
<i>Kovács András: Menedékesek Magyarországon 1996 januárjában</i>	47
<i>Kovács András: Beszámoló a Menedék Egyesület tagjainak látogatásáról Kelet-Szlavóniában</i>	66
<i>Tóth Pál Péter: Menedékesek Magyarországon 1996 szeptemberében</i>	72
<i>Huseby-Darvas, Éva V.: A volt Jugoszláviából menekültek a repatriációról</i>	77
DEMOGRÁFIA ÉS MUNKAERŐPIAC	87
<i>Illés Sándor–Hablicsek László: A külső vándorlás tovaryűrűző hatásai</i>	89
<i>Dövényi Zoltán: Adalékok a Magyarországon élő „idegenek” területi megoszlásához</i>	97
<i>Gagy József–Oláh Sándor: Vendégmunkások utazási formái Hargita megyéből Magyarországra</i>	106
<i>Bertalan Béláné: Feketemunka importból, avagy a hétköznapi diplomácia eredete?</i>	121

MIGRÁCIÓ ÉS POLITIKA	135
<i>Tóth Judit: Egy amerikai kutató írásának margójára</i>	137
<i>Maryellen Fullerton: Menekültek Magyarországon, betelepülés az anyaországba</i>	140
<i>Jungbert Béla: Észrevételek M. Fullerton tanulmányához</i>	160
<i>Tóth Pál Péter: Politikai stratégia és migrációs politika</i>	164
<i>Világosi Gábor: Bevezető</i>	166
<i>Nagy Boldizsár: Lehet-e morális a migrációs politika?</i>	169
<i>Tóth Judit: Hogyan válogassunk a migrációs politikai étlapról?</i>	176
<i>Tóth Pál Péter: Milyen legyen a magyar migrációs politikai stratégia?</i>	182
<i>Jungbert Béla: Gondolatok</i>	190
<i>Szabó A. Ferenc: Szubszidiaritás és bevándorlási politika</i>	195
<i>Valkovics Emil: Néhány gondolat bevándorláspolitikai stratégiánk kialakításáról</i>	202
<i>Szónokyné Ancsin Gabriella: A jugoszláv betelepülők társadalmi-gazdasági struktúrája Szegeden</i>	206
<i>Hárs Ágnes: Bevándorláspolitikai stratégia és a munkaerőpiac</i>	209
<i>Lévai Imre: Nemzetközi migráció és menekültpolitika</i>	214
<i>Tóth Judit: „Ne arra gondoldj, hogy Magyarország mit adhat neked, hanem arra: te mit adhatsz Magyarországnak”</i>	219
Migrációval foglalkozó hazai kutatók	245

Előszó

Az MTA Politikai Tudományok Intézetében 1992 óta működő Nemzetközi Migráció Kutatócsoport évente az érdeklődő olvasók kezébe adja az előző esztendőben született, a nemzetközi vándorlásról szóló legérdekesebb írásokat. E kötet a sorban a hatodik, s ezzel együtt 82 tanulmányt készített a mintegy 40 főből álló, soknyelvű szerzőgárda. Az írásokat jegyzők közt vannak alkalmi szerzők és a nemzetközi migrációval kitartóan foglalkozó kutatók a szociológia, a jog, a politika, a társadalomföldrajz, a demográfia, a statisztika, a közgazdaságtan területéről. A tanulmányok kétharmada terepmunkán alapszik, és zömmel az utóbbi évek két nagy vándorló csoportjára, az erdélyiekre és a délszlávokra, illetve a sajátos kínai kolóniára összpontosítva járult hozzá egy közös „puzzle-játék” kirakosgatásához. Ugyanakkor a többi műhöz a szerzők kissé feljebb emelték fejüket a mai horizontról, és a nemzetközi népmozgás szövevényes viszonyaiban elvi útmutatást nyújtanak, átfogóbb kérdésekre keresve a választ.

A mögöttünk álló öt évben bővültek a vizsgált témakörök, gyarapodott szerzőink száma és persze az évkönyvek terjedelme. A legújabb „tarisznnyáskönyv” nem mérföldkő, de folytatja az eddigi hagyományokat, és fenntartja a szerzői vonzódásokat.

Megtartottuk „hagyományainkat”, mert ismét nagy teret szentel a kötet a délszláv menedékeseknek, és nem feledkeztünk meg az erdélyi munkások és a magyarországi kínai közösség életéről sem. Most is talál az olvasó elméleti írásokat, gazdag adatsorokat, változatos vizsgálati módszereket. A migrációs kutatók listáját továbbra is kötetünk fontos részének tekintettük. Mégis sok szempontból más ez a kötet, mint a korábbiak, nem csupán a szerkesztői szándékok szerint, de a körülöttünk zajló népmozgások átalakulása és a politikai elit vándorlással kapcsolatos érdektelensége miatt is.

A korábbi évekhez képest még soha nem volt ennyi, hosszabb-rövidebb lélegzetű mű a kiadványban. A huszonhét írást formailag négy fejezetbe osztottuk, de ezt inkább vitára ösztönzőnek, mintsem szigorú dogmatikai alapok kijelölésének tekintjük. Miért? Mert feltételezzük, hogy az érdeklődő olvasó is felfedi: a címbeli migráció és politika manapság inkább migráció *vagy* politika, mintha nem együtt létező, hanem egymással szemben álló jelenségről lenne szó. Miközben egyre nőtt például a délszláv menedékesekkel kapcsolatos igazgatási tapasztalatok és kutatási anyagok száma, úgy fogytak, kallódtak a menedékesek, más jogállású külföldiekké váltak, nevezetesen (kényszer)vállalkozóvá, bevándoroltta vagy munkavállalóvá, ha éppen nem repatriáltak. Ugyanakkor még tanácstalanabb a politika, a kormányzat dadog a migrációs elvekről szólva, bár igéri, hogy rövidesen elkészül a menedékjogi törvény és lesz menekültügyi politika. Vajon lesz-e addigra

európai menekült vagy inkább csak vendég-/feketemunkás, kisvállalkozó külföldi, honosításra váró?

Tartalmilag két nagy kérdés köré lehet csoportosítani e tanulmányokat. Egyrészt megismerjük, mi történik a déli megyékben a menedékesekkel, hová és miként térhetnek haza Szlavóniába, Baranyába, lehet-e ösztönözni támogatással a bosnyákok, horvátok kisvállalkozóvá válását, milyen terveket szőnek a boszniaiak vagy a vajdaságiak a hazatérésről és letelepedésről. A körkép része egy pillantás az erdélyi vendégmunkásokat szállító buszokra és az itt élő kínaiakkal szembeni hivatali packázásokra.

Szerkesztői nagyravágyással azonban távolabbra tekintettünk. Így kerültek a kötetbe a bevándorlási, a népesedési, a menedékjogi, a regionális politikát és a nemzetközi népmozgás általános rendező elveit kutató írások. Ezt a „napi kocsmán való túllépést” hasznosan segítette egy konferencia. A rendezvény mottója volt: vajon szükség van-e, s ha igen, milyen migrációs politikára van szükség hazánkban? Az ott elhangzott gondolatok a kötet többi írásával együtt továbbgondolásra érdemesek.

Budapest, 1997. március

Sik Endre és Tóth Judit

Menedékes vállalkozások

Jegyzetek a kisvállalkozói támogatás programról, avagy hogyan lehet az önállóvá válást elősegíteni

1991 óta mintegy hetvenötezer egykori jugoszláv lépett Magyarország területére; 1996 novemberétől ötezen maradnak, akik közül négyezer táborokon kívül, magánszállásokon él. A volt jugoszláv menedékesek ideiglenes menedéket élveznek; nyilvántartási igazolványaikat minden negyedik hónapban megújítják. Ugyanazok a jogaik, mint a többi külföldinek, de státusuk nem teszi lehetővé, hogy törvényesen munkát vállaljanak. Egy közös kormányzati/UNHCR segélyprogram keretén belül 1050 forint (amely 1996-ban 1200 forintra emelkedett) heti készpénzjuttatást kaptak; elvileg ingyenes orvosi ellátásban és gyógykezelésben részesülnek (ami annyiban ingyenes, amennyire ez az országban lehetséges).

Az egykori jugoszláv menedékesek kilencven százaléka csupán átutazott Magyarországon, akár azért, mert nem állt szándékukban itt maradni, akár azért, mert itt-tartózkodásukat nem könnyítették meg, hogy azt ne mondjuk: nem látták őket szívesen. Akik azonban itt maradtak, leginkább azért tettek így, mert nem volt más választásuk, vagy közel akartak maradni otthonukhoz annak reményében, hogy mielőbb hazatérhetnek.

1994-ben a UNHCR tanulmányt készítettett a magánszállásokon élő menedékesek szociális-gazdasági helyzetéről. A tanulmányból kiderült: a menedékesek kis része önellátó lenne ugyan, de a legtöbben nyomorszámban vagy még rosszabbul élnének. Ezt követően a UNHCR úgy döntött, hogy átalakítja segélyprogramját oly módon, hogy

- a) rövid távon növeli a magánszállásokon élő menedékesek készpénztámogatását;
- b) olyan eszközöket bocsát a rendelkezésükre, hogy középtávon (egy év alatt) önellátóvá válhassanak;
- c) elősegíti a táborokban élő menedékesek magánszállásokra költözését.

Azt a megállapodás-tervezetet, amelyet a UNHCR 1994 novemberében benyújtott a kormányhoz, 1995 májusáig nem írták alá. A kormány háromféle okból ellenezte a program átalakítását:

- a) a program egyik célja volt, hogy erősítse a menedékesek önellátóvá válását, ami az első lépés az integráció felé;
- b) nem az összes pénzeszköz, hanem csak hetven százalék folyt volna keresztül a kormányzati szerveken, a többi különböző nem kormányzati szervezeteknek adták volna (nyelvi és szakmai képzést, szociális, pszicho-szociális és gazdasági tanácsadást stb. végezzenek a menedékesek körében);
- c) a magánszállásokon élő menedékesek ellátásának javítása céljából a kormányzati szerveken átfolyó pénzeszközök felhasználása ellenőrizhető lett volna.

ÁLTALÁNOS ÖSSZEFÜGGÉSEK

A térség többi országához hasonlóan Magyarországot is úgy jellemzik, hogy „átmeneti korszakát éli”, figyelmen kívül hagyva azt, hogy Magyarország átmeneti korszaka hosszabb ideje tart, mint a legtöbb országé. Régi és új gondolkodásbeli és cselekvési szokások élnek együtt egy olyan gazdaságban, amely részben „fekete”, illetve sokak szerint „feketedik”. Néhányan jobban, de a legtöbben rosszabbul élnek. A reálfizetések és jövedelmek csökkenése folytatódott azután is, hogy az exkommunisták (ma szocialisták) 1994-ben visszatértek a hatalomba. A hivatalos munkanélküliségi ráta tíz százalék körül van, az informális gazdaság az össztermelés mintegy harminc százalékát teszi ki, munkalehetőségeket és jövedelmet biztosít sokak számára.

A mezőgazdasági kistermelők tevékenysége gyakorlatilag ellenőrizetlen. Ez olyan terület, ahol a menedékesek hatósági beavatkozás nélkül, szabadon működhetnek. Saját maguk számára is létrehozhatnak munkahelyeket, önálló gazdákká válhatnak. Betéti társaságok alapításával, kevés költséggel legalizálhatják tevékenységüket, és még az állandó letelepedési engedélyt nyújtó státust is megszerezhetik.

A magyar kormány arra törekedett, hogy elűzze a menedékeseket, és ellenzi a UNHCR segélyprogramjának az önellátás irányába való átalakítását. A külföldiekről szóló 1994. évi törvényben a kormány a törvényes bevándorlást is csökkenteni kívánta; és az 1993. évi állampolgársági törvényt követően a magyar állampolgárság megszerzése még a szomszédos országokból származó magyarok számára is sokkal nehezebbé vált.

Nem volt elvárható, hogy a kormánytisztviselők együttműködjenek a programnak az önellátás irányába vivő átalakításával. Ők a „pártvonalat” képviselik (nyíltan vagy burkoltan), ami a fenti célkitűzésekkel ellentétes. Továbbá arra hajlanak, hogy „elvont fogalmak között” éljenek, és nincsenek tisztában a realitásokkal, annál is inkább, mivel a realitások, a maguk szűrkeségében, gyakran nehezen érthetők. Ugyanez a mentalitás uralkodik a nem kormányzati szervezetekben. Ők arra törekednek, hogy a maguk részére hozzanak létre stabil állásokat, nem pedig arra, hogy a szervezeteik kedvezményezettjei részére tágítsák a lehetőségeket.

A PROGRAM

Amikor a UNHCR magyarországi szervezete 1994-ben úgy döntött, hogy pénzeszközöket különít el annak érdekében, hogy segítse a menedékesek kisvállalkozásait, nem voltak széles körű ismeretei a gazdaságról és a benne rejlő lehetőségekről, a menedékesek tényleges tevékenységeiről, képességeikről és a segítségnyújtás felajánlásával kiváltott reakcióikról.

Az alapkérdés így hangzott: támogatások vagy kölcsönök? Mi a támogatások mellett döntöttünk, mivel egyfelől a kölcsönöket bankoknak vagy más (engedéllyel rendelkező) intézményeknek kell folyósítaniuk, másfelől vissza is kell fizettetni azokat, ami munka- és időigényes. A támogatás nem azt jelenti, hogy elvesztegettük a segélyek értékét, ugyanis a támogatás átvételével egy időben a menedékesek vállalták, hogy bizonyos idő után (amely a befektetéstől várt megtérüléstől függött) nem kapnak több segélyt. Például: 1995 közepétől kezdődően a UNHCR minden magánszálláson élő menedékes részére havi bérle-

tidij- és közműtámogatást adott. Egy négytagú család mintegy 28 ezer forint juttatást kap havonta; ha ehelyett 210 ezer forintos üzleti támogatást kap, az összeg a nem folyósított havi juttatások következtében nyolc hónap múlva megtérülhet. 1996-tól kezdődően a UNHCR már választási lehetőséget ajánlott a menedékeseknek: a kisvállalkozói támogatást vagy a juttatást akarják-e inkább?

A támogatás maximális értékét önkényesen 210 ezer forintban rögzítettük (kb. 2000 USD 1994 végén). Ennek részben összhangban kellett lennie az önállóság megszerzéséhez elengedhetetlenül szükséges minimális befektetendő összeggel, részben ösztönzőleg kellett hatnia, hogy a menedékesek lemondjanak a juttatásról. Ugyanakkor a támogatás nem lehetett túl nagy összeg sem, mivel a kérelmezők arra hajlanak, hogy a lehető legtöbbet kérjék, függetlenül attól, hogy arra szükségük van-e vagy sem. A támogatás maximális értékét 1996-ban felemeltük 280 ezer forintra (kb. 2000 USD), erről azonban nem volt tudomásuk a menedékeseknek.

A pályázás módja a UNHCR-hez üzleti támogatás címén benyújtott kérelem volt. Az űrlap a Kisvállalkozókat Támogató Alapítvány által használt űrlap alapján készült. A kérelem legfontosabb részét azok a kérdések alkották, amelyek a támogatás részletes felhasználására és a befektetési hozamra (a támogatás elnyerését követő 12 hónapon belül várható bruttó jövedelemre) vonatkoztak.

MEGVALÓSÍTÁS

1995 közepétől kezdődően a UNHCR megfelelő partnert keresett az érintett megyékben működő nem kormányzati szervezetek/alapítványok között a program dél-magyarországi megvalósítása céljából. A megkeresett szervezetek pozitívan reagáltak ugyan, de ahelyett, hogy először a probléma tanulmányozásába fogtak volna, adminisztrációs költségvetést nyújtottak be. Vonakodtak attól is, hogy szorosan együttműködjenek a UNHCR-rel és a program egyéb aspektusainak megvalósításáért felelős nem kormányzati szervezetekkel. Ezért az a döntés született, hogy a közvetlen megvalósításhoz kell folyamodni, aminek több előnye van: lehetővé teszi a tapasztalatszerzést és olcsóbb, gyorsabb is.

A négy szociális-gazdasági tanácsadó alkalmazásával (akiket a Máltai Szeretetszolgálaton keresztül toboroztunk) lefedtük azt a területet, ahol az összes magánszálláson élő menekült nyolcvan-kilencven százaléka élt. A feladatuk az volt, hogy szétosszák és összegyűjtsék a kérelmeket, és ha szükséges, tanácsokat adjanak a menedékeseknek a helyes kitöltéssel kapcsolatban. 10–15 naponként találkozót szerveztek a többség lakóhelyéhez közel eső helyen, az összes kérelmező részvételével. A kérelmezőket a UNHCR – egyenként, 10–15 percig – a többi kérelmező jelenlétében meghallgatta (tolmács segítségével). Azért döntöttünk a nyilvános interjúk mellett, hogy azok átláthatók legyenek, és mindenki tanuljon belőlük. A menedékesek őszintébben beszélnek (pontosabban kevésbé ferdítik el az igazságot) a tevékenységükről és a jövedelmükről olyan személyek jelenlétében, akik ismerik őket. A találkozót követően, ami néha este nyolc óráig is eltartott, a UNHCR munkatársai és a Máltai Szeretetszolgálat tanácsadói áttekintették a kérelmeket, és döntöttek. A sikeres kérelmezők a következő találkozón készpénzben átvehették a támogatást.

FELTÉTELEK

A szükség az első nyilvánvaló kritérium. Néhány kérelmezőnek nincs szüksége a UNHCR támogatására, mert már így is önellátó. Az önellátást biztosító minimális jövedelem 25–35 ezer forint (180–250 USD) között van, a család létszámától függően. Ez összhangban van az 1996. januári nettó magyar átlagjövedelemmel, ami 28 ezer forint (kb. 200 USD) volt.

A siker alapvető feltétele, hogy a kérelmezőnek végzettsége vagy még inkább gyakorlata legyen a választott területen. A kérelmezők többsége olyan tevékenységet választott, amelyben már volt némi gyakorlata. Néhányan már konkrét lépéseket is tettek céljuk elérése felé, például földet béreltek, vagy bt.-t alapítottak. A kérelmező megbízhatóságát, azaz a terve megvalósítása iránti elkötelezettségét gyakran az említett kezdeti lépések alapján értékeltük. A legmeggyőzőbb kérelmezők valószínűleg képesek lennének arra, hogy a UNHCR segélye nélkül is elérjék céljaikat, de így hosszabb időre lenne szükségük.

Amíg a kérelmező megbízhatóságát nem szakmai személy is meg tudja ítélni – a „máltai” tanácsadók nagyon hasznosak voltak e tekintetben –, a program gazdasági életképességét gyakran csak szakemberek tudták elbírálni. A tevékenységek sokféleségéből következően nehéz lett volna ilyen szakembereket találni a UNHCR alkalmazottai vagy partnerei között. Mindazonáltal azok az egyszerű, de hangsúlyos kérdések, amelyek a kérelmezők által szállított vagy szállítandó áruk piacáról szólnak, általában kiszűrjük a meggyőző válaszokat. Azoknak a kérelmezőknek, akik gyakran „jobban tudnak mindent”, mint a kérdésfeltevő, fel kell tudniuk mérni a vállalkozásuk kockázatait, legyen az állatbetegség vagy túltermelés. Az, hogy valaki mennyire veszi figyelembe a kockázatokat, gyakran kiderül, amikor megbeszéljük a 12 hónapos időszak során várható bruttó befektetési hozamot.

A 12 hónapos időszak során várható bruttó befektetési hozam előzetes számítása nagyon fontos. A kalkuláció a területtől függően többé-kevésbé lehet pontos. A sertésvásárlás utáni bruttó hozamot sokkal könnyebben ki lehet számítani, mint például egy snack bár szolgáltatásai esetében. A 12 hónap alatt minimálisan ötven százalékos (315 ezer forint vagy 2220 USD) bruttó befektetési hozamnak kell fennállnia, mert az önellátás máskülönben nem biztosított. Ugyanezen időszakra a remélt befektetési hozam átlagosan meghaladta a 400 ezer forintot.

EREDMÉNYEK

A program megvalósítása 1995 szeptemberében kezdődött. Az év végéig 120 kérelmet tanulmányoztunk át és 70 támogatást adtunk, majdnem mindegyiket a maximális összegben. Az eredetileg kitűzött célt közel ötven százalékkal túlléptük. A program 1996-ban is folytatódott. 1996 novemberéig mintegy 400 kérelmet kaptunk, de a siker mértéke valamivel csökkent. Míg korábban minden második pályázat sikeres volt, 1996-ban öt pályázatból csupán kettő. A magyarázat a következő:

- a kérelmek kevésbé voltak megalapozottak;
- a feltételek szigorodtak;
- egyre több kérelmezőről kiderült, hogy önellátó;

d) voltak olyanok a kérelmezők körében, akik hazatérhettek (például a vajdasági magyarok), ők általában nem kaptak támogatást.

Elméletileg lehetséges lenne havi 100–150 kérelem átvétele és áttanulmányozása, és így 1996-ban befejezhetnénk az összes lehetséges kérelem feldolgozását, különösen akkor, ha csak a Kelet-Szlavóniából és Bosznia-Hercegovina szerbek által elfoglalt területeiről származó menedékesek pályázhatnak.

A támogatások több, mint ötven százalékát a növénytermesztéssel és az állattenyésztéssel kapcsolatos tevékenységekre adtuk. Ennek oka egyfelől az, hogy sok kérelmező foglalkozott otthon ilyen tevékenységekkel, másfelől mert a termelés és kereskedelem állami ellenőrzése ezen a területen visszafogott, így a befektetés utáni bruttó hozam elérheti a 200–300 százalékot. A kisipar/kézművesipar (mint például az ácsmesterség vagy a fém-megmunkálás) és a szolgáltatások teszik ki majdnem teljes egészében az összes többi támogatást. A UNHCR megtagadta a kereskedelmi tevékenységek finanszírozását. Ennek két fő oka volt: a piaci tevékenység a fekete gazdaságban támogatás nélkül is elég versenyképes, továbbá az a tapasztalat, hogy a kereskedni szándékozó kérelmezők kevésbé voltak meggyőzőek.

Az állattenyésztési és növénytermesztési programok megbeszélése során szerzett tapasztalatunk segített abban, hogy az önellátás sarokszámait kialakítsuk: két-három tehén, öt-hat anyadisznó, húsz-huszonöt anyanyúl, harminc méhcsalád stb. A sarokszámok nem általánosak; csak bizonyos tér- és időbeli feltételek között érvényesek, de meghatározhatók és irányszámokként figyelembe vehetők, nemcsak az áruk, hanem a szolgáltatások tekintetében is.

Amint az várható volt, a kérelmezők és a kedvezményezettek etnikai származás szerinti megoszlása nem tükrözi a valóságot. A kérelmezők és a kedvezményezettek több, mint hatvan százaléka magyar származású; csak harminc százalékuk horvát és bosnyák. Mivel azonban a kérelmezők és a kedvezményezettek etnikai csoportok szerinti megoszlása is ugyanilyen, jelzi, hogy nem volt diszkrimináció, és a kérelmeket érdemben bíráltuk el.

Első tapasztalatok a kisvállalkozói támogatások felhasználásáról

1995 január elsejétől az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága Budapesti Irodája (a továbbiakban UNHCR) lényegesen csökkentette a magyarországi táborok anyagi finanszírozását, és a táboron kívüli életet vállalókat kezdte el támogatni. 1995-ben úgynevezett „kisvállalkozói támogatásokat” (small business grant) kezdett nyújtani az erre pályázóknak. Célja az volt, hogy egyszeri, vissza nem térítendő, átlagosan 210 ezer forint összegű támogatás nyújtásával elősegítse az itt-tartózkodó menedékesek önfenntartóvá válását. A menedékeseknek már a pályázatban, majd a pénz átvételekor kötött szerződésben újra vállalniuk kellett, hogy az így megkezdett tevékenységből bizonyos idő (maximum hat hónap) elmúltával önfenntartók lesznek, és nem veszik többé igénybe az egyéb szociális segélyeket. Nem írták le, de világossá tették számukra, hogy ez a fajta támogatás a háztartásoknak nyújtott segélyek elvesztésével jár majd. Arról, hogy milyen következményei lehetnek a szerződés esetleges megszegésének, semmi nem rendelkezett. A másik alapelv az volt az elbírálás során, hogy ne kereskedelmi tevékenységeket támogassanak, hanem első sorban a termelők helyzetét javítsák.

1995 során hetven család kapott kisvállalkozói támogatást, közülük 1996 első hónapjaiban 51 családfővel készítettünk interjút, valamint részt vettünk több elbíráláson is, ahol további kérelmek sorsáról döntöttek.¹ Ezek alapján elemzem néhány szempontból a munkát vállaló menedékesek helyzetét és a kisvállalkozói támogatást mint foglalkoztatáspolitikai eszközt. Tanulmányomban választ próbálok adni a támogatás finanszírozója, a UNHCR első visszajelzést igénylő kérdéseire: a jelentkezésben megjelölt célokra fordították-e a pénzt; a támogatás mennyiben segítheti az önfenntartóvá válást és az integrációt; milyen tevékenységi formák valószínűsítik leginkább a sikert? Mint látni fogjuk – első sorban a támogatások kézhezvétele és az interjúk közt eltelt idő rövideje miatt –, nem könnyű válaszolni ezekre a kérdésekre, de célunk az volt, hogy legalább a tendenciák felvázolásával visszajelzéseket adhassunk a támogatások kiosztását azóta is folytató UNHCR-nak. Módszertani szempontból leghelyesebb, ha az interjúkat az 1997-ben induló, évi kétszeri megkérdezéssel tervezett kérdőíves kutatás felderítő adatgyűjtésének tekintjük, amely reményeink szerint alkalmas lesz a sikeresség megítélésére.

¹ A támogatásban részesülteket Örszigethy Erzsébettel 1996. február 24. és április 1. között hétfőenként kerestük fel Baranya és Csongrád megyei otthonukban.

A KISVÁLLALKOZÁS MINT EGYETLEN ESÉLY

A magyarországi vállalkozáshoz természetesen még akkor sem volna elég a 210 ezer forintnyi indulótőke, ha a pénzösszeg teljes egészében a vállalkozásra lenne fordítható. A táboron kívüli élethez azonban először is lakni kell valahol. 1996 januárjáig a hazai jogszabályok értelmében nem magyar állampolgárnak nem lehetett lakása vagy személygépkocsija Magyarországon. Még a „menekültként elismert személy” sem tölthet be olyan munkakört, amelynek betöltését a jogszabály [101/1989. (IX. 28.) MT rendelet] kifejezetten magyar állampolgársághoz köti; ezt pedig jogszabály rendeli el egy sor „speciális” esetben, például az összes közalkalmazotti státus esetén, de a kollektív szerződések jóval szélesebb körben is alkalmazhatják a tiltást. A menedékesek helyzete különösen nehéz. 1995 decembere óta a menekülttáborban lakó menedékesek a tábor kapuin belül vállalhatnak munkát külön engedély nélkül is, de a kisvállalkozói támogatás által célzott csoport, a táboron kívül élő menedékesek munkavállalása továbbra is engedélyhez kötött. A gyakorlatban ritkán adnak munkavállalási engedélyt nem magyar állampolgároknak, a menedékesek számára viszont a letelepedési engedély megszerzése havi nettó 18 ezer forint jövedelem igazolásához kötött.

A magyar jogrendszerben gyakorlatilag az egyetlen kibúvó a menedékesek számára a bt.-alapítás maradt: ha nekik nem is, bt.-jűknek lehetett lakása, kocsija, ők ugyan nem dolgozhattak, de a bt. igen. Számos esetben fordult elő, hogy a menedékes megalapíthatta a bt.-t, de hivatalosan nem dolgozhatott benne. Azon kevesek, akiknek pénzük volt, csak így tudtak lakást venni. A többség viszont Csongrád és Baranya megyei városokban, falvakban bérel lakást, kisebb házat, a kiadásuk havonta 100–300 DM körüli. A táboron kívüli élethez szükséges minimum tehát a bérleti díj és a család mindennapi kiadásai fedezetének előteremtése.

PÁLYÁZÁS ÉS KIVÁLASZTÁS

A pályázat benyújtásának egyik feltétele, a táboron kívüli élet megkezdése önmagában igen sok erőforrást igényel. Noha a támogatás finanszírozójának első céljai közt szerepelt, hogy a támogatás elősegítse a táborokból való kimozdulást, interjúink során egyetlen olyan támogatottal sem találkoztunk, aki ennek kapcsán költözött volna ki a menekülttáborból. Arról nincsenek adataink, hogy a sikertelen pályázók között volt-e ilyen. (Egy másik, táborokban végzett kutatás során a megkérdezettek elmondták: egy ideig közszájon forgó nézet volt, hogy „lehet kapni 210 ezer forintot, ha az ember kiköltözik a táborból”).

A kisvállalkozói támogatásról nyújtott információátadásban, a pályázati űrlapok kiosztásában, a pályázatok előkészítésében a Máltai Szeretetszolgálat szociális munkásai tűntek kulcsemberek, a pályázóról alkotott véleményük is meghatározónak bizonyult a végső elbírálás során. Hogy ez nem pusztá feltételezés, bizonyíthatnánk egy térkép megrajzolásával, amely megmutatná, hogy az elbírálás előzetesen felvázolt szempontrendszerét más-más pontok kiemelésével érvényesítő szakemberek területén lakó menedékes kisvállalkozók a támogatás kézhezvétele utáni harmadik hónapban „hol tartanak”: az egyik körzetben biztosan vannak számláik a megvásárolt eszközökről, de nem alapítottak bt.-t, és feketén dolgoznak, vagy el sem kezdtek dolgozni, mert a berendezés megvásárlása volt fő

céljuk; a másik körzetben a bejegyzett bt.-n van a hangsúly; a harmadikban a haví realizált nyereség összegén, ahol nem az a legfontosabb, hogy a támogatásból megvásárolt eszközökről, jószágokról pontos számlák legyenek, hanem hogy ezekhez minél olcsóbban jussanak hozzá. Ebből is láthatjuk, hogy a keret jellegű szabályozás akár legjobb szándékú értelmezése is hogyan érvényesít tökéletesen más szempontokat a különböző alkalmazók gyakorlatában.

Az első pályázati űrlapok átnézésekor azt találtuk, hogy nagyon sokan azt gondolták: a 210 ezer forintot a háztartás minden tagja felveheti majd, és üzleti terveik eleve ebből a lényegesen nagyobb összegből indultak ki. A gyakorlatban soha nem adtak ennél nagyobb összeget senkinek, volt viszont egy olyan időszak, amikor megpróbáltak minél több pályázót támogatni, és sok esetben csak a kért összeg egy részét, általában a felét ítélték oda.

Mivel ez a kezdeményezés mindenki számára új volt, a szempontok és feltételek – az első fél év során legalábbis – folyamatosan változtak, alakultak. Noha ennek célja kétségtelenül a nagyobb hatékonyság elérése, valamint a menedékesek helyzetének javítása, tisztázása volt, a feltételek változási sebessége néha szélsőséges méreteket öltött. Az egyik elbíráláson például a délelőtti megvitatásra kerülő sok, csakis fekete tevékenységet ígérő esetből okulva délutánra bekerült a feltételek közé a már bejegyzett bt. megléte is. Így minden olyan pályázó, aki még nem volt túl ezen a lépésen – hiszen addig nem kötelezte erre senki –, kénytelen volt legalább a következő elbírálási napig várni.

Az elbírálások során két állandó szempont érvényesült: az önfenntartóvá válást ígérő vállalkozások támogatása az ezt nem ígérőkkel szemben, valamint a kistermelői tevékenység támogatása a szolgáltatói és kereskedelmi tevékenységgel szemben. A kiválasztási esélyt növelő további tényezőket a kötet egy másik tanulmánya részletesen elemzi, ezért itt csak egy kiegészítés teszünk: a későbbiek fényében érdekes lesz megnézni, milyen indokkal utasították el leggyakrabban a támogatásra irányuló kérelmeket.

1. táblázat.

Az elutasítás indoka az első 36 elutasított esetben

Leggyakrabban említett indok	Létszám
A családból valaki már részesült támogatásban	5
„Nem tiszta” kereskedelmi tevékenység	9
Nem meggyőző, szegényes üzleti terv	11
A kérelmező gyakorlatának, képzettségének hiánya	6
Már működik az üzlete nélkül is	5

Egyrészt tehát viszonylagos következetességgel utasították el a kereskedelmi tevékenységek támogatását, ahol feketepiacozás veszélyét látták: ezeket illették a „nem tiszta” jelzővel; másrészt az elutasított esetek csaknem harmadában arra hivatkoztak, hogy az üzleti terv vagy a pályázó képzettsége alapján nem látják reálisnak a remélt hozamot. Ennek megértéséhez hozzátartozik, hogy az elbíráló team soha nem gazdasági szakemberekből, hanem az eseteket előterjesztő „máltai” szociális munkásokból és a UNHCR egy vezető munkatársából állt, aki a végső döntést lényegében meghozta.

AZ ELŐZETESEN MEGJELÖLT CÉLOKRA FORDÍTOTTÁK-E A PÉNZT?

A kisvállalkozói támogatások kiosztásakor kezdetben az volt a finanszírozó első és legfontosabb kérdése, hogy sikerült-e úgy meghatározni a feltételeket, hogy azt a pályázók komolyan vegyék, valóban belevágjanak valamiféle vállalkozásba, vagy pedig azt egyfajta „kárpótlásként” élik meg a háború során őket ért veszteségekért.

Első kérdésekre – hogy a pályázók arra fordították-e a támogatás összegét, amire kérték – egyértelmű igennel válaszolhatunk. Az 51 esetből mindössze két esetben nincs rá semmilyen bizonyíték, hogy a pénznek legalább egy részét a kért célokra fordították volna.

Nem nagy számban, de találtunk néhány esetet, amelyben a vállalkozók módosították eredeti céljaikat, és a megjelölttől eltérő tevékenységbe kezdtek (például nyomtatott áramkörű lapok tervezése helyett híradástechnikai eszközök szervizelése), de ők is valamiféle vállalkozás beindítására fordították a támogatás összegét.

Egyértelműen kijelenthetjük, hogy a kedvezményezettek csaknem minden esetben a vállalkozással kapcsolatos felszerelésekre, tevékenységekre fordították a támogatás összegének nagy részét. Azért használom a „nagy részét” kifejezést, mert igen sok esetben azt találtuk: a kérelmezők felültervezték a megvásárolni kívánt dolgok árát, azok valójában kevesebbe kerültek, különösen, ha számla nélkül vásárolták őket. Összegezve: elhanyagolható azon esetek száma, amelyekben nem kezdtek semmiféle vállalkozásba.

ESÉLYEK AZ ÖNFENNTARTÓVÁ VÁLÁSRA

A sikeresség vizsgálatakor először is módszertani problémákba ütközünk: minek alapján mondhatjuk, hogy egy vállalkozás sikeres, mennyi egy főre eső jövedelemhez vagy mennyi tiszta nyereséghez kell jutnia egy családnak ahhoz, hogy azt mondhassuk róla: önfenntartó? A magyarországi inflációs ráta és munkaerőpiaci helyzet ismeretében nagyon kevés abszolút mutatónk van, emellett pedig – ha a nekik folyósított segélyek megszüntetésére gondolunk – a felelősségünk is sokkal nagyobb, hiszen a menedékes státusúak teljesen kiesnek a hazai szociális ellátórendszer hálójából. Az a sajátosan kettős – egyszerre előnyökkel és hátrányokkal járó – helyzet, amely a menedékes állapotot sokáig jellemezte, mára a munkanélküliség növekedtével egyre inkább csak hátrányokat mutat, ezért nem várható, hogy a menedékesek a magyar kisvállalkozóknál jobban boldoguljanak. A határhoz közeli településeken javíthatja a helyzetet a volt Jugoszlávia felvevőpiaca, de ez sok tevékenység esetében nem jelent valódi javulást.

A sikeresség pontosabb megítéléséhez a kisvállalkozói támogatás kézhezvétele és az ellenőrzés között túlságosan kevés idő telt el. Közrejátszott ebben a Magyarországon szokatlanul hosszú és hideg tél is, amely nemcsak az állattenyésztésre, növénytermesztésre volt rossz hatással, de érintette a vendéglátóipari egységek látogatottságát, a mezőgazdasági kisgépek javítását, az építészeti munkák megkezdését, gyakorlatilag lassította valamennyi tevékenység beindulását. Késleltette továbbá a vállalkozások megkezdését a bt.-alapítások folyamata; és számos esetben – ha meg is kezdődött a munka – nem látható még, milyen sikereket érhetnek majd el és milyen távlatban. Kilenc esetben látogatásunkig a vállalkozás még egyáltalán nem indult be.

Hogy mégis megpróbáljunk valamiféle következtetéseket levonni, az eseteket négy kategóriába soroltuk.²

1. *Sikeres, vállalkozásából önfenntartó.* Az összes eset 39 százalékát, húsz vállalkozást soroltunk ide. Ebből tizenöt le is szeretne telepedni Magyarországon, számukra feltehetően nem jelent majd gondot a megfelelő életszínvonal fenntartása és a magyarországi integráció. Mobil, szakképzett, gyakorlott réteg, vállalkozásában a kereskedelmi és az iparos jellegű termelőtevékenység, illetve a szolgáltatás összekapcsolódik.

M. M. és felesége a kisvállalkozói támogatást bördíszműves tevékenységük kibővítésére kérte. A kapott 210 ezer forintból kb. 135 ezer forintnyi saját kiegészítéssel anyagot, bőrprést és bőrkéseket vásároltak. A bőrszakmát már Magyarországon tanulták, azelőtt semmi hasonlóval nem foglalkoztak. Kezdetben M. M. készítette a szabásmintákat, felesége varrt, ma már varrónőket foglalkoztatnak. 1995 novemberében bt.-t alapítottak, a könyvelést naponta maguk végzik. M. M. a vállalkozásban mintakészítő, és anyagbeszerzéssel foglalkozik. Jelenleg négy alkalmazottjuk van, ketten árusítanak, ketten varrónőként otthon dolgoznak. Az eszközöket M. M. adja, műhely nincs. Az alkalmazottaik magyar állampolgárok. Készpénzzel vagy kész bőráruval fizeti őket. A pécsi vásárban árusítanak. Termékeiknek, iparáguknak egyáltalán nincs konkurenciája. Munkaengedély nem kell ehhez a tevékenységhez. Bevételük változó: november–decemberben 420 ezer, a turizmusnak nem kedvező, rendkívül hideg január–februárban csak 50 ezer forint volt. A bevétel 75 százalékát visszaforgatják a vállalkozásba (anyag, munka), a 25 százalék tiszta nyereségből élnek. Költségeik folyamatosan nőnek, a bőr beszerzési ára 1996-ban kétszer emelkedett, így ők is drágábban jutnak alapanyaghoz. Ennek ellenére nem tartják problematikusnak az önfenntartóvá válást. Terveik szerint márciustól bővítik a tevékenységüket, kínai bambuszkollekciók, parafa-bőr-kombinációk piacra dobásával. Vevőik nem magyarok, főleg a nyugati turisták tudják megfizetni áraikat.

2. *Vállalkozását más tevékenységgel kiegészítve önfenntartó.* Az összes eset 33 százalékát, 17 vállalkozást soroltunk ebbe a kategóriába. Ők is megoldják majd az önfenntartást, de ennek eléréséhez kevés lenne a vállalkozásuk. Kiegészítő tevékenységük általában alkalmi, illetve feketemunka, bedolgozás. Gyakran eredeti szakmájukat nem tudják legálisan gyakorolni, de alkalmi munkák keretében ezzel egészítik ki keresetüket.

S. J. a felesége családjával él, a kisvállalkozói támogatásból apósa gazdaságát bővítették ki. A támogatást disznótartás beindítására kérte, állatokat és takarmányt vásároltak belőle. A malacok mellett lovakat és teheneket is tartanak a hét és fél

² A besorolás – mivel általában nem tudtunk pontos kimutatásokat, számlákkal alátámasztott adatokat használni – szubjektív megítélésünkön alapul, amely a látottak és tapasztaltak alapján, a család erőforrásainak feltérképezése után alakult ki bennünk. Ez a fajta besorolás kizárólag durva tipológiát enged meg. Az egyes esetekről készült tanulmányok (lásd Örszigethy esettanulmányait a kötetben) jóval árnyaltabbak, és azokban nem is tüntettük fel, hogy melyik kategóriába soroltuk a vállalkozókat. Ez a fajta rendszerezés ugyanis nem alkalmas arra, hogy az egyes vállalkozások jövőjéről, a háztartások szociális segélyeinek megszüntetéséről segítsen dönteni.

hold kárpótláskor kapott és az öt hold bérelt földön. A föld egy részén takarmányt termesztene. Az állatokat hizlalják, valamint tejet adnak el mindennap. S. J. apósa őstermelő, fő problémájuk, hogy jelenleg mindent az ő nevére kell íratni, ami nagy gondot jelent majd, ha igazán beindul az üzlet, mert kettejük bevételeivel túllépik az adómentességi keretet. S. J. eredeti szakmája villanyszerelő, de csak akkor kaphat munkaengedélyt, ha van letelepedési engedélye, ehhez pedig a stabil jövedelem igazolása az első számú szempont. Addig csak feketén gyakorolhatja a szakmáját. S. J. nem nagyon ért az állattenyésztéshez, ebből a vállalkozásból családi segítség és kiegészítő munka nélkül nem tudna megélni.

3. *További anyagi segítséggel sikeres lehetne.* Úgy is fogalmazhatnánk: „bejöhet még,” ami a jelenlegi körülmények közt nem valószínű, viszont egy újabb beruházással volna esélye. Öt esetet soroltunk ebbe a kategóriába, az összes eset kilenc százalékát. Jellemzően túl magasra helyezték a mércét, nagyobb volumenű tevékenységbe kezdtek, mint amelyre képesek voltak. A nagyobb költségigényű vállalkozások működtetéséhez nagyobb támogatásra volna szükség, bár ha beindulnának, nagyobb nyereséget is hoznának. A másik ok, amiért ebbe a kategóriába soroltunk valakit, hasonló az előbbihez, következményeiben egyező, de a támogatást igénylő hozzáállásából nézve egészen más: olyankor, amikor a kért 210 ezer forintnak csak egy részét kapták meg, a tervezett felszereléseknek csak egy részét tudták megvásárolni. Véleményünk szerint a 210 ezer forint eleve olyan nagyságú összeg, amely általában csak egy működő vállalkozás fejlesztését segítheti, ennél kevesebbet nagyon ritkán érdemes adni, csak akkor, ha az a cél, hogy az elemi öfenntartás feltételeit megteremtsek.

S. Z. és felesége Pécs belvárosának szívében nyitott éttermet. A 210 ezer forintos kisvállalkozói támogatáshoz jelentős összegű saját tőkét is befektettek, amiből egy kevésbé drága helyen jól menő vállalkozást indíthattak volna. Ezen az elegáns helyen azonban olyan magas helyiségbérletet kellett fizetniük, hogy a harmadik hónapban már fel kellett hagyniuk a melegétel-készítéssel, mert már nem tudták kifizetni a szakácsot. Problémájuk megoldását az étterem előtti terasz beépítésétől remélték, ami megduplázná a fogyasztói teret. Erre viszont reményük sincs egy újabb támogatás elnyerése nélkül, hiszen a mostani helyzetben megélhetési gondokkal küdenek, míg egy nagyobb beruházással a legnagyobb nyereséget hozó vállalkozások egyikének tulajdonosai lehetnének.

4. *Segélyek nélkül nem tudna megélni.* Kilenc esetet soroltunk ebbe a kategóriába, az összes eset 17 százalékát. Reményünk sincs rá, hogy a vállalkozásból megéljenek. Idetartozik az a két eset, amelyben a pénz elköltése semmilyen bizonyítható kapcsolatban nem áll kisvállalkozói tevékenységgel: az egyik az a család, akinek hazaköltözése éppen folyamatban van; a másik, amelyben a „vállalkozó” a támogatás összegét egyfajta kárpótlásnak tekintette otthoni javainak elvesztéséért, és azt tervezte, hogy a vásárolt felszerelésekkel együtt hamarosan hazatér. A teljesen sikertelen vállalkozók csaknem mindegyike haza szeretne térni, amint lehet. Általában nem magyar nemzetiségűek, nem beszélik a nyelvet, nehezen boldogulnak az országban.

D. U. családja a kisvállalkozói támogatást méhkaptárak gyártására, egyéb ács-munkák folytatásának beindítására kérte, gyalugépet, fűrőgépet, kéziszerszámokat és deszkát szeretett volna vásárolni. Mivel csak 100 ezer forintot, a kért pénz felét kapta meg, a kéziszerszámokon és tíz kaptárra való deszkán kívül nem tudott mást megvenni. Méheket is szeretett volna vásárolni, de ennyi pénzből nem tudnak továbblépni. Semmiféle anyag vagy szerszám megvásárlását nem tudta igazolni. Családjukból senki sem dolgozik, van egy toló kocsihoz kötött epilepsziás lányuk is. A szociális segélyek nélkül nem tudnának boldogulni.

Noha a támogatást kérők mindegyike – két kivétellel – azt jelölte meg az űrlapon, hogy végleges szándéka Magyarországon letelepedni, az 51 ténylegesen megkérdezett közül csak 27-en mondták, hogy itt akarnak maradni. Sik Endre elemzéséből kiderül, hogy az elbírálás során nem játszott szerepet a döntésben a magyar nemzetiség, illetve nyelvtudás. Igaz, hogy ennek figyelmen kívül hagyása diszkriminációmentes, de kevésbé hatékony gyakorlatnak bizonyult: a teljesen sikertelennek besorolt kilenc vállalkozásból hét esetben egyáltalán nem beszéltek magyarul, ami nyilvánvalóan komoly gondokat jelentett számukra. Ugyanakkor a legsikeresebb kategóriába húsból csak egyetlen magyarul nem beszélőt sorolhattunk, akinek munkavállalói is, vendégköre is a volt Jugoszlávia lakosságából kerülnek ki.

Az 1995-ben támogatásban részesülők átlagos életkora 37,6 év volt, az átlagos családnagyság 3,1 fő. Ez szintén két olyan tényező, amely a pályázatok elbírálása során nem tűnt meghatározó jelentőségűnek, tapasztalataink szerint viszont a sikeresség és a családnagyság szoros kapcsolatban áll egymással: a kisebb, legfeljebb két-, de inkább egygyerekes családok jobban boldogulnak, mint a sokgyerekesek. Ez nem különösebben meglepő, hiszen könnyebb azoknak a családoknak boldogulniuk, amelyekben kevesebb eltartott jut az aktív keresőkre.

Fontos lehet az is, hogy háztartásonként csupán egyszer 210 ezer forint volt odaitélhető, viszont a korábban alanyi jognal járó szociális támogatást a család minden tagja elvesztette,³ amely kétszer annyi családtagnál esetén kétszer akkora rendszeres havi jövedelemkieséshez vezetett.

MILYEN TÍPUSÚ TEVÉKENYSÉGEK VALÓSZÍNŰSÍTIK LEGINKÁBB A SIKERT?

Az 51 vállalkozásból legtöbben, 21-en valamiféle iparostevékenységet végeznek (kézműves, kisiparos), tizenhárman növénytermesztéssel, tizen állattenyésztéssel foglalkoznak, hét valamiféle szolgáltató tevékenységet folytat.

Az eredeti terv szerint a kisvállalkozói támogatás elsősorban a termelőtevékenységet végzőket célozta meg, és nem kívánta a kereskedőket támogatni. Adataink szerint a mezőgazdasági termelés előtérbe helyezése a legkevésbé sem növelte az önfenntartóvá válás

³ 1996 márciusától a vállalkozók a szerződés aláírásakor lemondtak a háztartás minden tagjának járó szociális juttatásról, és legkésőbb a következő hónapban tartott felülbírástól számítva a korábban támogatottak szociális juttatásait is megszüntették

esélyeit, úgy is fogalmazhatnánk, hogy a kisvállalkozói támogatások célja és az elbírálás során követett fő vezérlőelv egymást kölcsönösen kizáró tényezőnek bizonyult.

A legkevesebb siker és a legtöbb teljes kudarccal a növénytermesztéssel foglalkozók között található. Közrejátszhatott ebben a hosszú és különösen hideg tél, de nem ez az egyetlen tényező. A magyarországi östermelők helyzetének ismeretében aligha újdonság, hogy ez a tevékenység kevésbé mondható sikervállalkozásnak.

A tizenháromból valóban sikeresnek mondható három növénytermesztő közül ketten foglalkoznak zöldségtermesztéssel, mindketten több, mint tizenöt éve, a harmadik virág- és facsemetéket nevel, szintén több évtizedes gyakorlattal. Sikerük kulcsának az tűnik, hogy sok megrendelővel alakult már ki hosszú távú, jó kapcsolatuk.

A többiek helyzete igen bizonytalan, megélhetésük kiszolgáltatott az időjárás és piac változásainak. Ráadásul ez a legidőigényesebb, legtöbb munkát követelő tevékenység, gyakran az egész háztartás bevonását kívánja, így lekötí a többi családtag kiegészítő jövedelemszerzésre fordítható idejének nagy részét. A 210 ezer forintos támogatás nyújtotta lehetőségekből kiindulva a gombatermesztés tűnt viszonylag kis beruházásigényű, elég jó megtérülési esélyű tevékenységnek, tapasztalataink szerint azonban a mezőgazdasági kistermelők csak kivételes esetben tudnak vállalkozásukból önfenntartóvá válni.

A kilenc állattenyésztő helyzete valamivel jobb, közülük öt mondható sikeresnek, a többi négy viszont a teljesen sikertelen kategóriába sorolható. A tevékenység előnye, hogy nincs munkaengedélyhez kötve, hátránya viszont, hogy csak korlátozott bevételig adómentes.

Az állampolgárságukra még csak váró menedékesek bevételeiket csak magyar állampolgárok nevére jegyezhetik (általában rokonuk, ismerősük, aki maga is östermelő), akik így könnyen átléphetik az adómentes sávot. A jogi rendezetlenséget leszámítva az állattenyésztés a növénytermesztésnél kevésbé tűnik kockázatos vállalkozásnak, szintén igen munkaigényes, meggazdagodni nem nagyon, de megélni jobb esélyekkel lehet belőle. Az állattenyésztésen belül is legjobb üzletnek a nagy testű haszonállatok tenyésztése tűnik, ez sokkal jövedelmezőbb az aprójószágokkal való foglalkozásnál.

Legtöbben, összesen 21-en valamiféle iparostevékenységet folytatnak, és itt a legnagyobb a sikeresek aránya is. Az önfenntartóvá válás esélyei sokkal nagyobbak, mint a mezőgazdasági termelőtevékenységet folytatók esetében, különösen, ha azt kereskedelemmel egészítik ki.

A szolgáltatást nyújtó hét vállalkozó csaknem mindegyike az első két kategóriába tartozik, alapvetően jók az esélyeik az önfenntartóvá válásra, egyikük próbálkozása sem végződött teljes kudarccal. Egy olyan eset van közöttük, amelyben további komolyabb anyagi segítség nélkül nem valószínű, hogy folytatni tudják majd jelenlegi vállalkozásukat.

Összegzésképpen elmondható, hogy a kistermelők esetében a legkevésbé, valamiféle kereskedelemmel kapcsolatos iparostevékenység esetében a leginkább valószínű, hogy a vállalkozók elérik majd az önfenntartáshoz szükséges jövedelemszintet.

NÉHÁNY JAVASLAT A TOVÁBBI TÁMOGATÁSI KÉRELMEK ELBÍRÁLÁSÁHOZ

Javaslatainkban azt a kettős célt tartottuk szem előtt, hogy a kisvállalkozói támogatások segítséget nyújtsanak a menedékesek számára a magyarországi beilleszkedésben, boldogulásban, és lehetőség szerint ériék el általa az önfenntartásra való képességet. Ezek szerint:

- Tapasztalataink egyértelműen azt mutatják, hogy nem vezethet sikerhez, ha a kért 210 ezer forintnak csak egy részét kapják meg a vállalkozók. A tervezett fejlesztéseket biztosan nem tudják megvalósítani a kért összeg feleiből, 100 ezer forint olyan kis segítség, amit talán már adni sem érdemes; ezenkívül ez a fajta differenciálás jelentős – és ha az összeg nagyságát nézzük, teljesen felesleges – feszültségek forrása a menedékesek között.
- Lehetségesnek tartjuk, hogy az önfenntartóvá válás elősegítése szempontjából tanácsosabb lenne kevesebb vállalkozónak valamivel több pénzt adni. Ezt az első két szempontot egyaránt indokolja a hazai infláció mértéke, amelynek köszönhetően a kérelmezés és a támogatás kézhezvétele közt eltelő átlagosan két-három hónap alatt lényegesen megnőhetnek tényleges költségeik.
- Feltétlenül jónak tartanánk egy méltányos feltételek mellett segítséget nyújtó ügyvédi szolgálat létrehozását, az általunk megismert bt.-alapítások történeteit ugyanis igen nagy tájékoztatlanságról győzték meg, sokan fizettek a szokásos piaci árnál jóval többet.
- A menedékeseket segítené egy olyan egyesület, laza hálózat támogatása, aminek révén tudomást szerezhetnének egymás tevékenységéről, szolgáltatásairól.
- Előtérbe kell helyezni az iparostevékenységek támogatását a mezőgazdasági kis-termelők támogatásával szemben.

ÖSSZEGZÉS

A vállalkozások elősegítése jó kezdeményezés, amelyet mindenképpen folytatni kellene. Arra a kérdésünkre, hogy ha most találkoznanak először ezzel a lehetőséggel, újra kérnék-e a támogatást, két sikertelen eset kivételével mindenki igennel válaszolt. Csaknem mindenki jobbnak látja helyzetét és esélyeit, amióta dolgozni kezdett. Közérzetük, önértékelésük, beilleszkedésük szempontjából nagyon fontos, hogy minél rövidebb ideig éljenek függő helyzetben, társadalmi megítélésük és önértékelésük szempontjából legfontosabb a munka.

Nem szabad azt sem elfelejteni ugyanakkor, hogy a menedékesek jelenlegi státusukból eredően még munkavállalás esetén is védtelenek a Magyarországon ma egyébként is igen labilis munkaerő-piaci helyzet változásai okozta nehézségekkel szemben. Munkavállalásuk elősegítése mellett tanácsos lehetne ezért tiszta, előre látható feltételek mellett bizonyos védőhálót biztosítani számukra. Ezzel elkerülhetővé válna az a mai helyzet, melyben egyfelől a menedékesek tudják, hogy az állam és a különböző szervezetek nem engedhetik meg, hogy ők az utcára kerüljenek, másfelől teljes bizonytalanságban élnek abban a tekintetben, hogy milyen következményei lesznek annak, ha esetleg nem tudják teljesíteni a szerződésben foglalt határidőt az önfenntartóvá válásra.

Történetek kisvállalkozó menedékesekről

Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának budapesti képviselője 1995 végén a délszláv háború menekültjei közül hetven kérelmezőnek vállalkozástámogatási segítyt juttatott. A támogatott menekültek nem táborlakók, Magyarországra menekülésük óta önálló egzisztenciát próbálnak teremteni – dél-magyarországi falvakban, városokban élnek. Egy részük saját házában, más részük bérelt lakásban, házában lakik. A segély felvétele előtt általában alkalmi munkából, napszámból, feketemunkából éltek, keveseknek sikerült hivatalosan regisztrálható állandó munkát találni. A segély felvétele után kb. három hónappal 37 menekült otthonában jártam. Az ENSZ megbízásából azt tudakoltam, hogyan boldogulnak a menekült vállalkozók.

ANZIKSZ EGY BARANYAI SÖRKERTBŐL

János és Jolán közös élete mindössze pár esztendő. 1990 tavaszán kezdődött, ekkor tartották lakodalmukat János szülőfalujában, egy Eszék melletti nyolcszáz lelkes településen. Jolán egy másik kis magyar faluból való.

Az ifjú pár boldog és felhőtlen jövőre számíthatott. János falujában telepedtek meg. Épült a házuk, s a szülők pártfogása volt a biztosíték, hogy a fiataloknak ezután sem lesznek egzisztenciális gondjaik.

János apja módos parasztpolgár volt. Negyvenholdas birtokához még bérelt hatvanat, így két kombajn és három traktor segítségével száz holdat művelt. Terjedelmes gazdaságában több állandó alkalmazott dolgozott, szezonmunkák idején napszámosok sokaságát fogadta fel. Különleges foglalkozása a nádtermelés volt, rendszeresen szállított nádat a jugoszláv tengerpartra. A megrendelések zöme Nyugat-Európából érkezett: nádat exportált Ausztriába és Franciaországba is. A mezőgazdaság hagyományos ágazatait sem hanyagolta el, tíz istállójában számtalan jószágot etettek, a legtöbb pénzt az évi hetven-nyolcvan bika nevelése, hizlalása hozta.

A gazdaság jövedelméből luxusra, fényezésre is telt. A család emeletes, jól felszerelt, kényelmes házában lakott, garázsukban két Mercedes és egy Chevrolet személyautó parkolt. Otthonosan jártak-keltek Európában, sokszor átruccantak Magyarországra is.

A huszonhat éves Jánosnak és a tizenkilenc éves Jolánnak 1991-ben, tél végén kisfiuk született. Ekkor már beköltözhetek új, kétszintes házukba, de nem volt önálló megélhetési forrásuk. A textiltechnikusi végzettségű János apja gazdaságában tevékenykedett, s

közben készülődtek a maguk „külön bejáratú” vállalkozására. Jolán vendéglátó-ipari szak-középiskolát végzett, konyított hát valamicskét a kereskedelemhez. Úgy tervezték, hogy családi házuk földszintjén vegyeskereskedést rendeznek be.

1991 nyarán kombájnok és traktorok helyett tankok dübögtek a vidék útjain. A harci zajban elvetéltek a tervek, s a mindennapos lét biztonsága is tovatűnt. Augusztus 3-án János és Jolán búcsúzkodott. A kézitáskába hivatalos iratok, iskolai bizonyítványok kerültek, néhány bőröndbe ruhanemű. A Mercedes volánjához János ült, Jolán a háta mögé ku-corodott, ölében féléves kisfiukkal. Kihajtottak az ostromzárral fenyegetett faluból.

Svájcban, majd Németországban rokonok fogadták be a kis családot. Dolgoztak mind a ketten; János kőműveskedett, Jolán takarított. Pénzüik egyik hónaptól a másikig tartott, reményük nemigen volt rá, hogy német földön megvessék a lábuk. Haza akartak menni. 1995 márciusában el is indultak, de nem léphettek arra az útra, amelyik falujukba vezetett. Dél-Magyarországon állapodtak meg. Otthonhoz itt is a rokonság jóvoltából jutottak. Idős, „világcsavargó” nagynénjüknek volt Pécsen egy lakása, néhány hónapra ezt foglalták el.

Fölkeresték békeidőben szerzett magyarországi barátaikat, de hivatalos papírok híján ők sem tudtak nekik munkát szerezni. Baráti társaságban hallottak róla, hogy a Mohács környéki B. községben kocsma olcsón eladó. Megint a svájci nagynéni segített rajtuk, a tőle kölcsönzött pénzből 1995 nyarán megvették az ivót.

B. község rendezett, ligetes utcáival, gondozott parkjaival, polgárosult faluképével ki-emelkedik a baranyai táj apró falvai közül. A két háború között magyar és német polgári iskolája, szállodája volt, később mezőgazdasági szakközépiskola is működött a faluban. Évtizedek óta legfőbb nevezetessége egy nagy híró mezőgazdasági kombinát. A városi múlt emlékeit őrző 900 éves településnek a környező puszták népével együtt ma hét-nyolcezer lakosa van.

János és Jolán a háború előtt is jól ismerte és szerette ezt a falut, s amikor a kocsmáüz-letet nyélbe ütötték, a jóságos nagynéni pécsi lakásából B.-be költöztek.

A kocsmá hát megvolt, egy árnyas park fái hajoltak a széljárta kerthelyiség fölé. Utcai bejárata előtt forgalmas út haladt. Csak a kocsmáépület és a szolgáltatásai, az nem volt az igazi. Papíron sörkertnek nevezték, de talponállóként működött. A vakolat hámlott, az aj-tók alig csukódtak, a padló kövezete foghíjas volt. A berendezés sem látszott alkalmasnak kulturált vendégfogadásra.

Az újdonsült vendéglősök „ál”-sörkertjükkel átellenben béreltek lakást. Hogy jogi ki-fogás nem érhesse ténykedésüket, a vendéglősségre betéti társaságot alakítottak, csak ez-után kezdték helyrefofogni új tulajdonukat. Maradt némi pénzüik németországi keresetük-ből, de ebből nem lehetett volna ismét sörkertté varázsolni az elhanyagolt ivót. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságához fordultak, hogy támogassa vállalkozásukat. 1995 végén vették fel az ENSZ-től a vállalkozástámogatás összegét, s befejezhatték a már korábban elkezdett átalakítást.

Építőanyagot vettek, ajtókat cseréltek, a falakra lambéria került. Mesteremberek és se-géd munkások bontottak, vakoltak, szereltek, fűrészeltek. A berendezés is megújult: abro-szokat, hűtőszekrényt, pénztárgépet vásároltak, kijavíttatták a kiszolgálópultot. E munkák és átalakítások közepette megcsináltatták a vendéglő bővítésének tervrajzát.

1996 februárjában abban bíztak, hogy még a nyári szezon kezdete előtt megnagyobbítják és vonzóbbá teszik a kerthelyiséget. Új tetőt csináltatnak fölé, szép padozatot szeretnének

meg új kerti asztalokat, székeket. A kerthelyiség szépítésére persze nem futja még a bevételből. 1996 telén azt remélték, újfent a rokonsági kölcsön lesz a következő munkák fedezete. Ezzel tán vége szakad a kölcsönök sorának. Ha beindul az üzlet, majd lehet törleszteni.

Van rá esély, hogy jól megy majd a kocsmá. A kies park szélén hosszú üzletsor húzódik, köztük büfék, vendéglők is vannak. Jánosék nem tartanak a konkurenciától, mert a többieknek más vendéggöze van. Az ő sörkertjük a sor végén áll, a futballpálya bejárata mellett, s itt van egy buszmegálló, ahol a mezőgazdasági kombinát egyik üzemegységének munkásai gyülekeznek. A forgalomhoz igazodva reggel hattól este tízig tartanak nyitva. Számítanak a diákok látogatására is, ezért az új szezonban gyorsan elkészíthető meleg ételekkel bővítik a kínálatot.

A fiatal házaspár jól érzi magát B. faluban. Egy tetszetős, központi fűtésű emeletes ház földszintjét bérlik. A tulajdonos engedelmével birtokba vették a kétszáz négyszögöles kertet és a tágas melléképületeket is. A többszobás családi házat hármójukon kívül nem használja senki, pár hónap alatt „belakták” az idegen szobákat, megszokták az idegen tárgyakat. Csak a kisfiúnak van saját bútora. Ő nem emlékezhet első gyerekszobájára. Neki ez az igazi otthon.

Mi történt ezalatt János és Jolán igazi otthonában, a kis horvátországi faluban? Kevés a hazai hír, ritkán találkoznak az otthoniakkal. Tudják, hogy frissen pucolt házukat elfoglalta a hatóság. Túlságosan jó helyre és a kelleténél szebbre építették, talán azért is rendezkedett be szobáikban a községi előljáróság. Hogy még ki más költözött oda, nem szívesen sorolgatja a rokonság. Volt ház, nincs ház, most ennyi a leltár.

János szüleinek csak a múltidéző luxus maradt, egy Mercedes és a Chevrolet. Éltető gazdaságuk köddé vált a hadi cselekmények miatt. A traktorokat kisajátították a háború alatt, a jószágok is veszendőbe mentek. Nincs mivel termelni immár, de amúgy sem lehetne átkecmeregni a demarkációs vonalak sokaságán holmi nádszállítmánnyal vagy szarvasmarhákkal. Csak várniuk kell. Még mindig várni, hisz a várva várt béke nem hozta vissza a munkától zajos hétköznapiakat. És nem hozta vissza Jánosékat sem. Hogy milyen jövőre számít a faluban maradt parasztpolgár, nehéz elképzelnie a kívülállónak a határ túlsó oldalán.

B. községben, az innenső oldalon János és Jolán reménykedik. Azt ugyan nem sejtik, mikor mehetnek haza, de biztosak benne, hogy az idő és a régi élet visszazökken az eredeti kerékvágásba. Most az a dolguk, hogy biztonságban neveljék gyermeküket, és jól vezessék a b.-i vállalkozást. Aztán, ha minden jól alakul, elbírnak ők egyszerre b.-i sörkertjükkel és horvátországi vegyeskereskedésükkel is. Mert otthoni boltjukat mindenképpen beindítják. Az nem lehet, hogy háborús veszteségeik örökösek, véglegesek maradjanak, hisz az államnak és a nemzetközi béketeremtőknek hivatása van.

RAGYOGÓÉK VÁRJÁK A TAVASZT

Sima aszfaltúton gurul a kocsí a falu felé. Egy gödör, egy kátyú, egy bukkanó sincsen. Néptelen a táj. Autót, biciklistát, szekeret sem kell kerülgetni. Tán csak nem az egykori Jugoszlávia lezárt határa felé tart az út? A térkép szerint régen sem volt erre hivatalos átkelő. A határfolyó, a Dráva nem messze lehet innen.

Vígan szalad az autó, de a községtábla után a tempó lelassul. A rozoga faluszéli ház előtt megrokkann az út, majd néhány döccenő után kettéágazik. Balra sáros, fekete földút

indul egy foghíjas utca felé, jobbra aszfaltmozaik kanyarodik az egymást követő házak görbülő ívéhez igazodva. A két út között víz, sártól csillogó tér terpeszkedik. Ha nem díszítné néhány traktor és teherautó, s nem magasodna fölé trafóház meg villanyoszlop, kiszáradni készülő tónak vélhetné az ember. Talán legelő volt valaha.

Akár egy tengely nélküli kocsikerék, olyan ez a falu közepe. A kerék avittas abroncsa a két ház sor, amely körülöleli. A két ház sornál több utca nincs is, az egyik Petőfi Sándor, a másik Kossuth Lajos nevét viseli.

Vasárnap van, kora délután. A fagyos, télbúcsúztató napsütés csöndes udvarokat, portákat pásztáz, csak egy-két kertben motoszkál valaki. Az idegen autó láttán a tornácra húzódnak, s a két-három játszódozó gyerek is eltűnik a kisablakos konyhaajtók mögött. Nem kíváncsi senki, kit és mit keres az idegen.

A trafóház közelében gyepes buszforduló, innen indul egy esetben sárból épült gát a falu másik utcája felé. Amikor a gát túlsó végéről visszanezdek, valószerűtlennek, idegennek látom az autót, amely a faluba hozott. Az éles napfényben mintha lidérc repülne, s emelgetni, elvinni próbálná a kocsit.

Billegő köveken egyensúlyozva keresem Nagy Ragyogó János házat. Családja ebéd után tesz-vesz a konyhában, Júlia asszony, János anyja épp eltakarítja a déli halászlé maradványait. Felesége, a horvát Mirjana gyermekeikkel, a hétéves Attilával és a négyéves Krisztinával játszik. János az erdőben bóklász.

A Ragyogó házaspár egyéves kisfiával 1991 augusztusában menekült el a Baranya-háromszögből. Amikor a háború elérte falujukat, „éppen csak hogy élve maradtak”. A házakat szerbek foglalták el. Volt olyan porta, ahová két-három szerb család is beköltözött. A horvátoknak különösen tűrhetetlen volt a helyzete. Júlia asszony 1991 szeptemberében jött a fiatalok után.

Ragyogóékat Mohácsra, majd a máriagyűdi táborban fogadták be. Siklóson. 1991 októberében született meg a második gyermekük. Időbe telt, míg belenyugodtak hontalanságukba. Júlia asszony 1992-ben megpróbált visszamenni, de nem jutott messzire. Meglátogatta édesanyját, aki a háború óta Eszéken lakott, németországi nyugdíjára várva. Júlia asszony két lánya szintén ebben a városban él, férjeiket besorozták katonának, egyikük még 1996 februárjáig sem szerelt le.

1993 augusztusában a Ragyogó család is Eszékre utazott, de mivel lakást és munkát szerezni nem tudtak, néhány hónap múlva visszajöttek. A balsikerű horvátországi kísérlet után döntötték el, hogy amíg muszáj, Magyarországon próbálnak élni.

A kocsikereket idéző ormánsági kis faluban, S.-en vettek maguknak házat, a vételárat az eszéki mama egészítette ki németországi nyugdíjából. (A nyugdíjas néni azóta is segíti őket.) Mielőtt ideköltöztek, a házat kifestették, a tetőt átrakták. A volt tulajdonostól és a Máltai Szeretetszolgálattól kaptak bútorokat, s vettek is néhány használt darabot.

A kétszáz-kétszázötven lelkes S. község néhány kilométerre van az országhatártól, innen már nincs út tovább. Itt csak gazdálkodásból, földművelésből lehet megélni. Ragyogók a békés időkben, odahaza sem könnyen keresték a kenyeret, ezért természetesnek tartották, hogy a megélhetésért küszködni kell a földdel.

János huszonhat, Mirjana húszéves volt, amikor eljöttek szülőfalujukból. Ifjú házaspárként még nem építettek maguknak külön otthont, egy házban laktak a magányos nagymamával. Nyolcosztályos végzettséggel mindketten a közelben lévő állami baromfitelepen dolgoztak. Júlia asszony a háború előtt magányosan élt egy erdőszélben, volt férje

szolgálati lakásában. Másfél hold földön (szülői örökségén) piacra való zöldséget termelt a fiatal házaspárral együtt.

Amikor S.-en megtelepedtek, nekiláttak kertészkedni. A ház körüli veteményesben kis palántanevelő fóliasátrat állítottak fel, innen ültették ki bérelt földjeikre a zöldséget. A szántásra traktorost fogadtak.

1995-ben három falusi kertet használtak. Sárgarépát, padlizsánt, karalábét és más konyháralvót termeltek, terményeiket a siklósi piacon árulták. János még odaatról hozott egy Zastavát, édesapjától örökölte, ezzel szállították a portékát. 1995-ben félholdnyi szántót vetettek be dinnyével. Ráfizettek erre a kísérletre, a központi átvevő két forintot kínált a dinnye kilójáért.

Másfél-kétéves magyarországi kertészkedés után kiismerték az itteni termelési szokásokat, technikákat, az értékesítés csínját-bínját. Úgy gondolták, hogy a fóliás zöldségtermesztésből meg tudna élni az öttagú család. Tervük megvalósításához az ENSZ Mene-kültügyi Főbiztosságától kértek kisvállalkozói támogatást.

A pénz a vártnál és a szükségesnél kicsit később érkezett. 1995–96 tele kemény és hosszú volt, a nagy fagyok miatt nem építhették meg időben a sátrakat. Télen csak vásárolni tudtak. Megvették a sátrakhoz szükséges fóliát és vasvázat, csöveket a fűtéshez és az öntözéshez, a víz szivattyúzásához a villanymotort és egy kapálógépet. Felkészülten várták a tavaszt.

Eddig a volt Jugoszláviából érkező híreket is bizalommal várták, mert szeretnének minél előbb hazamenni. A legutóbbi hír, amit elhittek: 1995 karácsonyán mehetnek haza. 1996 márciusában már nem reménykedtek a gyors hazatérésben. Lesz, ami lesz, hajtogat-ták, József-napkor elültetik a korai krumplit. Nem lehet folyamatosan „átmenetileg” élni és termelni. Az uborka- és a paprikamag kikelt, ha lehet is költözködni, nem hagyják veszni a termést.

Ragyogóék megszerették S. falut, bár tizedakkora sincs, mint ahonnan idejöttek. Kész-séges, emberséges a polgármester. Az önkormányzat minden falubeli gyerek iskolázatá-sának költségeit fedezi. A kis faluban nincs iskola. A gyerekeket a körzet legnagyobb te-lepülésére viszi reggelente a busz. Még a buszbérlet is ingyen van.

A falubeliek megosztják Ragyogóékkal a kis helyi titkokat – merre van a csigák or-szágútja, gombázni melyik csalitosban érdemes, hol hányják el a szarvasok agancsaikat. Nagy Ragyogó János fényűzése az egész évre szóló horgászengedély.

Dráva és a Feketevíz közé ékelődő Ormánság szomorú sorsú tája Baranyának. A víz-járta vidék népét a múlt századi folyószabályozások fosztották meg ősi foglalkozásától, a vízi világban mesterséget, kultúrát, közösséget teremtő halász, pákász életformától. A vi-zeken, lápokon biztonsággal mozgó ormánságiak vesztére fordult a kiszáritott táj, s utóda-ik máig sem tudtak itt virágzó, gazdag, jókedvű falvakat élesztetni. Az Ormánság sorsán a századforduló óta kesereg a humanista lélek. Fogy a nép, dívik az egyke – tudósítottak a demográfusok. A Ragyogóék választotta S. falunak százötven esztendeje kétannyi lakosa volt, mint ma. Az etnográfusok mostanában hiába próbálnának nyomára akadni az ősi kul-túra maradvékainak. A fehér gyászruhákkal együtt minden a tájmúzeumban van. Némely faluban látni még egy-egy talpasházat, de arra már a legöregebb ormánsági sem emlékez-het, hogy egy ilyen építményt hét ökörrrel vontattak-mentettek valaha a Dráva szétterpesz-kedő árjától.

A talpasházak ideje lejárt. A huszadik század utolsó évtizedében autóval és gyalogosan futottak erre a népek a háború árja elől. Az Ormánságba több család jutott. Ragyógók mennének vissza, ha lehet. Mások maradnának végleg. Ha lehetne. Ha engednék a magyar paragafusok. Mert ha engednék, talán felébredne Csipkerózsika-álmából néhány ormánsági falu.

JÖVŐ FELTÉTELES MÓDBAN

A békebeli útikönyvek szerint Daruvár kies üdülőhelye volt Szlavóniának. Már a rómaiak is kúrálták közsvényüket negyven-ötven fokos gyógyvizében. A középkorban a Zrínyi család őrizte a vidéket a messzi látó Pakrac várából. Héttornyú erődítményében pénzverő működött. Arról még nincsen bedekker, milyen a fürdőpavilonok látványa a huszadik század végi háború után. A vidék egykori lakói sem tűnődnek az idegenforgalmi károkon, a maguk családjának krónikáját is csak töredékesen ismerik.

1960-at irtak, amikor S. Darko egy Daruvár melletti kis faluban megszületett. A szerb S. család évtizedekig békében élt horvát szomszédaival, és közülük sem nem bánta senki, hogy a szerb Darko fiú szerb lánnyal kötött házasságot. Nem annyira a közös nyelv, inkább a közös szakma vonzotta egymáshoz a fiatalokat. Mindketten faipari technikumot végeztek, s egyazon faipari kombinátban dolgoztak asztalosként. 1985-ben született az első kislányuk, rá egy évre a második.

Az asztalosmunka mellett húsz hektáron gazdálkodtak, a kettős jövedelemből épülgett a család tágas otthona. Még nem volt kész a házuk, amikor 1991 tavaszán hírt vettek, hogy írják az előljáráson Darko katonai behívóját. A horvát állam parancsára szerb katonákkal kellene szembeszállnia. Nem várták ki, míg kézbesítik a behívót. Mind a négyen útnak eredtek, meg sem álltak Itáliáig.

A háború viszont nem állt meg Daruvár előtt. Amikor a szerbek Vukovárt ostromolták, akit csak lehetett, elhajtottak Daruvár környékéről – Banja Luka felé. Darko anyját egy traktorra tuszkolták fel. Valahol útközben meghalt, nincs róla hír: hol, mikor, hogyan. Jó emberek talán eltemették. Egyik elmenekült nagynénjéről Darko csak annyit tud, hogy Nyugat-Szlavóniában él.

Egy év sem telt bele, az asszony édesapja halt meg. Ahogy a jövő-menő szerb és horvát ismerősök mesélik, az apát a félelem pusztította el. A házába költöző katonák az idős férfit szolgaként ugráltatták. Minden új nap újabb megaláztatást, vegzatúrát tartogatott.

Az asszonymnak két nővére maradt a volt Jugoszláviában, az egyik Zágrábban, a másik a Vajdaságban él. 1991 óta nem találkoztak velük. Azt hallották róluk, hogy munkája egyiküknek sincsen.

Az asztalos házaspár a két gyerekkel olasz, majd svájci farmok közelében ütött tanyát. Három évig voltak mezőgazdasági idénymunkások, zöldségeskertekben, gyümölcsösökben dolgoztak. Egy svájci gazdánál olyan csodafáról is szüreteltek, aminek egyik felén cseresznye, a másikon meggy termett. Fárasztó munkával, de jólétben teltek a hónapok, gond nélkül etették-nevelték gyerekeiket.

Amikor Európa-szerte a háború végét kezdték rebesgetni, a szerb menekülteket már alkalmi munkásként sem látták szívesen a nyugat-európai paradicsomban.

S. Darkók szerették volna maguk mögött tudni a humanista szerepben tetszelgő Euró-

pát. Úgy hitték és gondolták, hogy a kívülálló, egymással rivalizáló nagyhatalmak ugrasztották össze a délszlávokat.

Darkóék nem kíváncsiak hazra. Nincs olyan része a volt Jugoszláviának, ahol otthon lehetnének. Bár őseik sok emberöltő óta Horvátországban születtek, a háború alatt fölizzó nemzeti indulatok miatt ezen a földön nincs helye többé a szerb nemzetiségnek. Szerbiába sem akartak költözni, hisz Szerbia nem az ő országuk, hazájuk nem lehet soha.

Mégis szedelőzködtek, és 1994-ben a barackszüret után elindultak kelet felé. Más égtájra, földrészre hiába vágytak, nagy utazásra nem volt elegendő pénzük.

Dél-Magyarországon állapodtak meg. 1995 nyarán házat béreltek egy Duna-parti kisvárosban. Idős kovácsmester elhagyatott kétszobás házat foglalták el, amihez istállóféle, műhely és kert is tartozott. Az öreg, rozoga épületet maguk hozták rendbe. Kitisztogatták, fölásták a konyhakertet, az ólakat dísznóval, nyulakkal, csirkékkel népesítették be. Az első dísznótoron barátkoztak össze a szomszédokkal.

A düledező kovácsműhelyt kimeszelték, a cementes padlón betömködték, elsimították a lyukakat, a régi ablakokat újra, szélesebbre cserélték. Gyorsan fogyott a Svájcban megtakarított pénzük.

A városban csak alkalmi munkákhoz jutottak, menekült ismerőseik közvetítésével építkezéseken és mezőgazdasági napszámosként dolgoztak. A munkakeresés azért sem ment könnyen, mert még csak értették, de nem beszéltek a magyar nyelvet. Két kislányuk hónapok alatt tökéletesen megtanult magyarul. Hogy régi otthonukat ne feledjék, lányaikat horvát nyelvű iskolába írták. A szomszédsággal a házaspár németül beszél.

Portájukkal átellenben, az utca páros oldalán lakótelepi tömbházak emelkednek, a másik oldalt régi kertes házak foglalják el. A páratlan oldal lakói megszerették a szerb asztalos házaspárt. Lelkes pártfogójuk egy idős, nyugdíjas bácsi, házában néhány hónapja horvátok vendégeskednek. A helybéli magyarok, a menekült szerbek és horvátok össze-összeülnek esténként beszélgetni. Az asztaloséknál is gyakran megfordulnak Horvátországból érkező ismerősök.

Darko és felesége a magyar kisvárosban végre biztos megélhetést szeretne, alkalmi munkából tartósan aligha tud létezni a család. Az asztalos házaspár vissza akar térni eredeti foglalkozásához: bútörök készítéséből és épületasztalossgból szeretnének megélni. Ehhez asztalosműhelyre lenne szükségük. Az ENSZ-től asztalosvállalkozásukhoz kértek támogatást. Az 1995 végén kiutalt pénzből három, ipari tevékenységre alkalmas gépet és kisebb szerszámokat vásároltak. A maguk költségén a gépek működtetéséhez alkalmas villanyvezetékeket építettek ki. Hogy a felszerelés teljes legyen, még egy marógépre volna szükség. Baráti kölcsönben reménykednek.

Persze sok még ezen felül is a szükség. Venni kellene néhány köbméter faanyagot, mert igényes bútort, ajtót, ablakot csak kellőképpen kiszáritott fából lehet csinálni. Alkalmas fa és teljes géppark nélkül nagyobb megrendeléseket vállalni nem tudnak. Amíg nincs változás, marad az alkalmi munka és némi piszmozás a fával. Darko 1996 telén fába égetett képek készítésével kísérletezett. Az égetőgépet 200 márkáért szerezte Németországból. Templomi megbízásra szentek képét rajzolja-égeti a fába.

Státusuk, munkajogi helyzetük sem rendezett még. A „legális” asztalossgra betéti társaság megalakítását tervezik. Ennek költségeire alkalmi munkából tudják csak összeszedni a pénzt. Nemigen ismerik az ügyintézés útvesztőit, s kellő nyelvtudás híján a magyar jogformulákat sem értik.

1996 februárjában „menedékesek” Magyarországon, s mivel nincs hova menniük, itt szeretnének állampolgárok lenni. Ha Daruvár vidékére utazni lehet majd, otthoni házukat eladják, s az így szerzett kis tőkével talán gondtalanabb lesz az életük. Addig jövőjükön a feltételes mód uralkodik. És a véletlenek.

1996 tavaszán egy apró véletlennek voltam szemtanúja. Egy fürgé macska lekapta a kislányok kedvenc papagájának a fejét.

HOGYAN LETT A HALÁSZBÓL SZEGÉNY EMBER?

Egyszer volt, hol nem volt, valahol a Dráva–Duna szögletében, volt egyszer egy halász. Úgy hívták, hogy Galamb Mihály. Napestig a vizeket járta, halastavakban vagy a Duna kanálisaiban vetette ki a hálóját. A háló nem Mihályé volt, a bárka sem, s a napi zsákmánnyal sem ő kereskedett. A halgazdaság rendelkezett mindenek fölött. A halászé a rendszeres fizetés, a munka és a látvány öröme volt. Mindent tudott a halakról, amit tudni lehet egyáltalán. Nyugalmas estéken lányainak és feleségének, Juliskának a különös vízi világról mesélt.

Juliska napjait harsányabb hangok és színek töltötték ki. Egy vágóhídon napi nyolc órát dolgozott, előtte és utána a baromfiudvar, a sertésolák, a fóliás kert és a házi tennivalók aprózták idejét. Vásárnapokon friss zöldségekkel a városba (Eszékre) batyuzott.

Galambék nem voltak szegény emberek. Az Újsoron vettek egy öreg házat, majd mellé újat, tágasabbat építettek. A piacra autóval vitték a paprikát meg a paradicsomot. A halászból, a jószágokból és a kertészkedésből bőven csepegett a pénz, nem szűkölködtek.

Telt mindenre, míg be nem borult az ég a halastavak fölött. A halászbárkák a parton vesztegeltek, szőrös szárán fonnyadozott a kovászolni való uborka. A vihart a politikusok kavarták, s a fülsértő hadi propagandára katonák randalíroztak mindenféle, ijesztegették a horvát és a magyar szomszédot. De halászokra, kertészekre tán csak nem támadnak? Nagy baj nem lehet ebből. Majd elcsitulnak. Mászor is láttunk már karón varjút.

Nyár van, rekkenő hőség, míg az indulatok nem csillapodnak, jobb lesz, ha a gyerekek nyaralni mennek. Nagy lányok már, két hétig szülők nélkül is ellesznek a Balatonon.

Eltelt a két hét, aztán még kettő, de nem álltak odébb, hanem jöttek, egyre többen jöttek a katonák. Mihály és Juliska otthonát óvta-vígyázta, közben félt az éjszakáktól és a reggelektől is. A katonák üres falut akartak, a házakból hadizsákmányt, az üres házak közt harcteret. Fegyverrel hajkurászták a népeket. Akik még mindig azt hitték, hogy ez már a háború vége, három-négy napig a mezőn éjszakáztak.

Juliska autóba ült, és meg sem állt a Balatonig. Mikor a katonák előzönlöttek a falut („elesett Baranya”), Mihály egy falubelijével kelt át a magyar határon.

A balatoni (zánkai) gyermektáborból a nyár végére ideiglenes menekülttábor lett. Egy egész falu érkezett ide a szerb–horvát frontvonalról. Juliska nem pihent meg a Balatonnál, lányait szerette volna kivinni a reményvesztett férfiak, nők, gyerekek közül. A tópartról délre indultak, hogy találkozzanak Mihállyal. Egy családnak való zugot szerettek volna magyar földön, ahol kívárhatják, míg béke lesz.

Falujuk lelkésze is Dél-Magyarországra menekült (Mohácsra), igyekezett segíteni sors társain. Az ő jóvoltából Mihályék nagyobbik lánya Budapesten kollégistaként kezdhette a gimnáziumot.

Mihály, Juliska és a kisebbik lány egy aprócska faluban (Pécsudvard mellett) talált magának egy szerény kis házat, az első hónapokban még az otthon megtakarított pénzükből győzték a házbért. Idővel napszámosmunkákat találtak, vehettek néhány baromfit, és megmunkálták a veteményest. A menekülteket istápoló nemzetközi szervezetek segélye enyhített napi, filléres gondjaikon, de szerény ruhatárukon kívül semmijük sem volt. Autójukat eladták, „éetni” ügysem tudták. Ha olykor-olykor nagylányuk hazajön a fővárosból, vonattal és busszal utazik. 1996-ban érettségizik. (Pszichológiát szeretne tanulni az egyetemen.)

Mihály és Juliska a kisebbik lány miatt aggódott. A gyerekek kedvét és szavát szegte a bánat, legtöbbször valami félreeső helyen gubbasztott. Nyolcéves volt, amikor útra keltek, s most családi körben örömtelenül, közömbösen viselte, hogy telnek-múlnak a napok, a hónapok. Nem akart semmit, csak észrevétlen maradni, és nem menni többé sehova. A szomorúság fala lassan omlott le körülötte, egy év is elmúlt, mire elfogadta otthonának a kis falut és játszópajtásoknak osztálytársait.

Mihály és Juliska napszámosbéréből annyit összerakosgatott hogy a bérelt házban csinalhattak fürdőszobát. Ez hiányzott nagyon, otthon is volt, valamikor...

A háztulajdonos megfizettette az otthon illúzióját. Mivel „nőtt a komfortfokozat”, több bért követelt „komfortosító” lakóitól. Mihályék eztán még jobban összehúzták magukat, hogy fizethessenek. És már nem érezték biztonságos otthonnak a kicsinosított, fürdőszobás házat. Menjenek innen is tovább? De hová?

Haza nem térhettek, bár rebesgették, hogy a háborúnak vége van. Az országhatárt átléphetnék ugyan, de falujukba nem térhettek vissza. Házukban idegenek laktak. Csak valami csoda segíthetett volna rajtuk. Egy aranyhal, ami a népmesében a halász hálójába akad. Mihály, a halász évek óta nem látott vizet, bárkát, hálót és halakat sem, és szerencséjének azt tarthatta, hogy épségben elmenekült a fegyverek elől...

Az átmeneti béke és Juliska apja lett a megmentőjük. A papa húsz esztendőn keresztül „túl az Óperencián” (Németországban) kőművesként dolgozott. Már odahaza, a Duna-Dráva szögletében pihente fáradtságos, munkás éveit, amikor kiütött a háború. Az „Óperencián túl” nem bíztak benne, hogy a nyugdíjat az ágyútüzben is házhoz viszi a pénzespostás. Így aztán az öreg papa nem kapott pénzt a háború alatt. Amikor a készülődő béke híre eljutott az „Óperencián túl”, ott postázták a pénzt (Eszékre), s a papa négy év elmaradt nyugdíját egy összegben (és német márkában) vehette fel. A kisebb vagyonnal a papa a lányát, Juliskát örvendeztette meg.

A közeli Zengővárkony lelkésznoje segített Mihályéknak alkalmas házat keresni. A papa összes pénze kellett ahhoz, hogy megvegyenek egy régi, tekintélyes parasztportát. A vétel után házuk két hónapig üresen állt, ennyi idő kellett, míg a kisebbik lány beletörődött, hogy megint menni kell. Az új otthonban új öröm érte: kapott egy zongorát, és járhatott zeneiskolába. Kiskorától szeretett volna zenét tanulni, de odahaza, a közeli városban nem vették fel a zeneiskolába, mert nem beszélte az állam nyelvét. Magyar szomszédságban és a rokonságban nőtt fel, nem volt kitől megtanuljon szerbül vagy horvátul.

Mihályék háza remekmű a népi építészet emlékei között. Remekmű lehetne lakóháznak is, ha ráköltöznének egy-két milliót. A hosszú tornácos épületből egy szoba, egy konyha, egy fürdőszoba és egy éléskamra használható. A vezetékes víz és gáz komfortossá teszi. Két földes szobája lakhatatlan, s a gazdasági épületek is javításra szorulnak. Valaha nagygazdáé lehetett ez a porta, az istálló, a kocsiszín, a pajta és az ólak erről tanúskodnak.

Amikor Juliska megvette a Baranya megyei V. falu közepén álló házat, talán az otthoni

gazdaságukról álmódott. Ha itt laknak majd, megszűnik a napszámosélet. Sebtiben aprójóságokkal népesítette be az udvart, bérelt egy darab földet a falu határában, termett rajta jócskán takarmánynakvaló. Kukoricatörés után „bengézni” mentek a szövetkezet földjére. De egy tucat baromfi és egy malacka kevés a megélhetéshez. Egy kisebb állatfarm talán eltartaná mindnyájukat.

Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága felhívására Galamb Juliska a következő kérelmet fogalmazta meg: „Szeretnék létrehozni egy magángazdálkodást, melyben a fő foglalkozás az állattenyésztés volna: kocatartás és sertéshízlálás. Ennek céljára már megvettem egy falusi házat, melyhez bőven van melléképület..., de sajnos több anyagi lehetőségem nincs. Miután a házat kifizettem, csak egy anyadisznót tudtam vásárolni. Ha anyagi támogatást kaphatnék, további öt kocát vennék. És persze szeretném a magyar állampolgárságra benyújtani a kérelmemet, és itt letelepedni.”

Juliska kérelmét méltányolták, és kapott annyi pénzt, amiből megalapozhatta a kicsinyke sertésfarmot. (Az ENSZ pécsi irodája „pig farm”-ként regisztrálta.) Négyévnyi tengődés, bizonytalanság után reményekkel teli új év kezdődött.

A halász és a felesége a kocák fogadására készülődött. A malactáplálék összekészítéséhez üstöt, darálót szereztek, egy táncterem nagyságú helyiséget takarmánytárolónak rendeztek be. Ezután fűrészeltek, kalapáltak, meszeltek, betonoztak heteken át, hogy a rozszant ólakból igazi sertésól legyen. A munkavezető az asszony volt, a halász idegenkedve turkálta a gyorsan merevedő betont. Az ólak új padlata erre is, arra is hullámozott, akár az eső- és szélverte szabad vizek.

Amikor meglettek az anyadisznók, kant is kellett hozzájuk hívatni néhány alkalomra. (Erre már nem futotta a támogatásból.) Aztán kerekedtek, nőttek a disznók, és áztak-fáztak a huzatos ólakban. Ezen a télen rendkívüli volt a hideg. Az egyik koca alatt megfagytak az újszülöttek, a másik disznónak a hasában pusztultak el a malacok. Mihály és Juliska térdig érő hóban ásott-taposott utat a takarmányosszintől a disznóvályújukig. Deszkákkal toldozták-foldozták az ólakat, hogy a tizenegy újévi kismalac megérje az ólomlábakon cammogó tavaszt.

Májusra várták a következő a fialást...

Mit várnak még? Hogy vége legyen a mesének. Hogy végre ne történjen velük semmi említésre érdemes. Mihály ma negyvenéves, Juliska kettővel kevesebb. Nem kalandvágyó fiatalok. Szeretnének élni és megélni, otthon lenni valahol. A Dráva és a Duna szögletében nincs helyük, korábbi életüknek nyomait is elsöpörte a háború. Néhai munkaadóik léteznek még odaát, de munkát nem ígérek a menekült házaspárnak.

Ha elrendeződnek az egykori hadszíntéren a népek, talán eladhatják a házukat – vagy a ház helyét legalább. Ha majd lenne rá vevő, az árából visszafizetnék Juliska apjának a kölcsönt, hogy igazságosan oszthassa szét a nyugdíját a gyerekei között.

Ez a jövő ma sejtelmes kép, mint egy vízen remegő felhőfoszlány. E pillanatban mint ha a fialás és a pillanatnyi takarmányárfolyam lenne az egyetlen biztos pontja az életüknek. Mert valamirevaló tőke nélkül csak a „pig”-farmer (vagy egyéb „östermelő”) pálya nyitott előttük. Kötelező vállalkozniuk, mert munkaengedélyt ahhoz nem kapnak, hogy például vállalkozók alkalmazottai lehessenek. Mert a halász és a felesége – idegenrendészeti szempontból – nem magyar, hanem külföldi „menedékes”. A döntéshozók nézőpontjából közömbös, hogy olyan háború magyar nemzetiségű üldözöttjei, amelynek hangoztatott célja az úgynevezett etnikai tisztogatás (volt).

A magyar menedékesek közül sokan tudják, hogy áll még a házuk. A ház valóságos, kézzelfogható. Létezése annak bizonyítéka, hogy élet volt benne, körülötte. Olyan élet, ami folytatható. Folytatható volna, ha meglenne a traktor, a kombájn, az autó, az állatserglet, ha a kitépett radiátorok csövein felbuzgó víz nem áztatja szét a szobákat. Ha a mindennapok nélkülözhetetlen apró kincsei a helyükön várnák a hazatérőt. De a kincsek-ből talán semmi sem maradt, ha úgy mesélnék is róla mint létező valóságról.

A menni vagy maradni kérdésén tépelődve a magyar menekülők kis csapata Magyarországon új életet és létformát próbál építeni, a maga erejéből vagy alkalmi nemzetközi támogatással. Néha az a jó rokon is segít, aki valami pénzhez jutott „túl az Óperencián”. Eközben a magyar állam szemérmesen bandzsít erre-arra, pedig nem alamizsnáért folyamodnak a menekülők. Nem pénzt és munkát, csak munkaengedélyt szeretnének. Nem lakást kérnek, csak letelepedési engedélyt. Ha az állami intézmények részvétlenek, talán fondorlatos törvényeinken kellene változtatni.

Ha az illetékes venné egyszer a fáradságot, és átlépné a menekültek házának küszöbét, tán kiokosítanák arról is, hogyan lehet tábori vaságyból franciaágyat varázsolni. Az univerzális gazda persze nincs mindig otthon, munkaengedély híján olyan dologba fog, ami adódik.

Kiválasztódás és kiválasztás

(avagy kik pályáztak sikerrel
az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága kisvállalkozói támogatására)¹

1996 májusában 2872-en éltek táborokon kívül. Közülük kerültek ki azok, akik hozzájuthattak az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága kezdeményezte kisvállalkozói támogatáshoz. Ehhez a Máltai Szeretetszolgálat és az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága pécsi irodájának munkatársai nyújtottak segítséget, tőlük lehetett jelentkezési lapokat kapni, ők mondták meg, hogy mi a célja a kísérletnek, s természetesen gyakorlatias tanácsokat adtak az űrlapok kitöltéséhez.

A menedékesek tehát előbb egy kiválasztódási fázison mentek keresztül: aki a megfelelő információk birtokába jutott, és képes volt kitölteni a jelentkezési űrlapot, eljutott a második fázisig. Aki ebben a fázisban megfelelő üzleti tervet tudott kidolgozni, s azt a személyes meghallgatáson képes is volt megvédeni, hozzájuthatott a kisvállalkozói támogatáshoz.

Ebben a tanulmányban arra a kérdésre keresem a választ, hogy a nem tábori menedékesek melyik társadalmi csoportjainak sikerült kisvállalkozói támogatáshoz jutniuk. A kiválasztódás fázisában azokat a társadalmi jellemzőket keresem, amelyek a jelentkezés esélyét növelték. A kiválasztás fázisának elemzésekor az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága (és részben a Máltai Szeretetszolgálat) szempontjainak és a jelentkezők pályázati készségeinek együttes hatását vizsgáljuk: kikből lesz sikeres pályázó. Az elemzést az eredeti dokumentumok alapján végeztem

A KIVÁLASZTÓDÁS FÁZISA

Ha összehasonlítjuk a nem tábori menedékesek és a pályázatra jelentkezők szociodemográfiai jellemzőit, akkor azt tapasztaljuk, hogy vannak olyan társadalmi jellemvonások, amelyek inkább jellemzők a pályázókra, mint az összes, nem táborban lakó menedékesre. (1. táblázat).

Eszerint a kisvállalkozói pályázat a férfiak és a Horvátországból érkezők számára jelentett leginkább esélyt.

¹ Kritikai észrevételeiért köszönettel tartozom Philip Labreveux-nak, Neményi Eszternek és Vajda Júliának.

A nem tábori menedékesek és a pályázók néhány szociodemográfiai jellemzője (százalék)

Rosznia-Hercegovina	Pályázók N = 415	Nem tábori menedékesek (1996. május) N = 2872
Nem		
Férfi	83	56
Honnan jött		
Horvátország	54	40
Kis-Jugoszlávia	30	33
Bosznia-Hercegovina	16	27
Magyar	50	53

A KIVÁLASZTÁS FÁZISA

Mi kellett ahhoz, hogy a kiválasztás fázisában sikeres legyen a menedékes? A 2. táblázat tartalmazza az összes jelentkező és a közülük sikeresek szociodemográfiai jellemzőit.

Ha külön-külön vesszük sorra a szociodemográfiai változókat, a sikeres pályázás esélyét növeli: ha a pályázó férfi, a középső kor- és iskolázottsági csoportba tartozik, magyar származású, Baranya megyei és falusi lakos, a pályázati időszak legelején, de semmiképpen nem a legvégén jelentkezett, (nagy)családos és nem számít nagy jövedelemre.

Milyen kép bontakozik ki a fenti jellemzők alapján a sikeres pályázatról? A sikerre annak volt nagy esélye, aki a közelben lakott, és korán jelentkezett. Ez utóbbinak oka lehet az, hogy kezdetben lazábbak voltak a feltételek, továbbá: a kiválasztódás mechanizmusából fakadóan a legjobbak (jó pályázatot előállítani képesek) túltreprezentáltak a korán ébredők között. Az előbbinek oka lehet, hogy hamarabb jutottak információhoz és könnyebben ürlaphoz azok, akik a közelben éltek.

Szociális elemnek tekinthető, hogy a nagyobb család és a kisebb remélt nettó jövedelem növelte a sikeresség esélyét. A nagyobb családméret a kiválasztó szempontjából azért is lehetett esélynövelő, mert a támogatás a korábban anyagi joga járó szociális juttatást váltotta fel. A nagyobb családméret a pályázót is ösztönözhetette a gyors pályázásra, egyúttal háttérrel nyújthatott a munkaiényes kisvállalkozás sikeréhez. Ez annál inkább igaz, mivel a sikeres pályázatok közel háromnegyede mezőgazdasági kistermelés, amiben a családi önkiszákmányolás szerepe meghatározó jelentőségű. Az alacsony jövedelem feltételezése a kiválasztást végző számára részben a realisabb tervezésnek lehetett jele (hiszen a viszonylag kis támogatással nem lehet nagy jövedelmet elérni), részben azt fejezhette ki, hogy a vállalkozó célja az önfenntartóvá válás (ami a támogatás kimondott célja volt) s nem a növekedésorientált vállalkozás.

A férfiak, a középfiatalkor csoportba tartozók és a közepes iskolai végzettségűek nagyobb aránya a vállalkozóvá váló menedékesek között egyszerűen azzal magyarázható, hogy az „alkalmas” vállalkozóról kialakult vélekedések szerint előny, ha a jelentkező férfi, nem túl fiatal, nem is túl öreg és van iskolai végzettsége, de nem túl magas.

2. táblázat

A sikeres és sikertelen pályázók szociodemográfiai jellemzői

	Sikeres N = 179	Sikertelen N = 236	Összes N = 415
Nem, % [^]			
Férfi	88	79	83
Korcsoport, % [^]			
30 év alatt	25	26	25
31–35 éves	17	22	20
36–40 éves	18	9	13
41–45 éves	20	14	17
46 évnél idősebb	20	29	25
Iskolai végzettség, % [^]			
Alapfokú	25	28	27
Középfokú	61	41	49
Technikus	5	26	17
Felsőfokú	9	5	7
Származás, %			
Magyar [^]	54	48	50
Beszél magyarul, %	89	88	88
Honnan jött, %			
Horvátország	58	51	54
Kis-Jugoszlávia	25	34	30
Bosznia-Hercegovina	17	15	16
Lakóhelye (megye, %) [^]			
Baranya	86	71	78
Lakóhelye (településtípus, %) [^]			
Megyei jogú város	12	17	15
Város	37	51	44
Nagyközség	18	15	16
Község	33	17	25
Telefon, %			
Van	35	32	33
A jelentkezés időpontja, % [^]			
1995. október előtt	20	12	16
1995. november, december	23	21	22
1996. január, február	25	20	22
1996. március, április	20	19	19
1996. május után	12	28	21
Családlétszám (átlag) [^]	3,2	2,7	3,0
Mióta él Magyarországon? (átlag)*	2,4	2,3	2,4
Mekkora jövedelemre számít fél év múlva? (átlag)** [^]	4,6	6,1	5,4
Mekkora jövedelemre számít egy év múlva? (átlag)** [^]	6,0	8,3	7,2

* Az évszám utolsó jegyével számolva (tehát 2 = 1992)

** Havonta, nettó tízezer forint.

[^] = Statisztikailag szignifikáns összefüggés.

A magyar származás előnye lehetett pozitív diszkrimináció jele (noha a végső döntést nem magyar hatóságok hozták, a döntés-előkészítésben szerepük volt a hazaiaknak), de lehet csupán annak feltételezése, hogy magyar nyelvtudással valószínűbb a vállalkozóvá válás sikere.

Természetesen a bemutatott szociodemográfiai változók egymással összefüggve fejtik ki hatásukat. Ha ki akarom szűrni a köztes hatásokat, akkor többváltozós modellel kell választ keresnem arra a kérdésre, hogy mi is a sikeres pályázat záloga? A kérdésre logisztikus regresszió segítségével kerestem választ. A függő változó a pályázat sikerességét mutató dummy volt, ahol 1-es értéket kapott a siker, 0-t a sikertelen pályázat. A független változók a 2. táblázatban megadott szociodemográfiai változók voltak. A modell azt mutatja be, hogy mely változók magyarázzák legjobban a siker esélyét, az összes többi változó hatását kiszűrve (3. táblázat).

3. táblázat

A sikeres pályázat esélyét növelő tényezők²

	B-érték	Wald-érték	Szignifikanciaszint
Baranya megyei lakos	2,3	32,8	0,0000
Középiskolai végzettségű	2,7	28,1	0,0000
Falusi lakos	1,9	21,5	0,0000
Alapfokú iskolai végzettségű	2,0	13,3	0,0003
Felsőfokú iskolai végzettségű	2,0	10,0	0,002
Mikor pályázott?	0,11	5,4	0,02
Férfi	0,90	5,2	0,02
Boszniából való	1,03	5,2	0,02

Tehát a sikeres pályázásra leginkább a Baranya megyei és a falusi lakóhely, a bármilyen (de nem technikus) iskolai végzettség, a minél korábbi pályázat, a férfinem és a Boszniából való érkezés növelte az esélyt. Tanulságos azt is sorra venni, hogy a 2. táblázatban látottakhoz képest mely tényezők nem növelték a siker esélyét. Ilyen a magyar származás, a 36–45 éves korcsoportba tartozás, a nagyobb családlétszám és a kisebb remélt jövedelem.

Összességében tehát a tűzhöz közelség (Baranya megyében lakni) és a kiválasztó szempontjainak való megfelelés (a mezőgazdasági termelés támogatásának prioritása miatt³ a falusi lakóhely, a rászorultabbak fokozott támogatása miatt a boszniai eredet, illetve a nem technikus végzettség, valamint a férfit) növelte a pályázat sikerességének esélyét. Az első látásra fontosnak tűnő tényezők közül a magyar származás miatti pozitív diszkriminációnak, valamint a szociális gondoskodás elemeinek (például a nagyobb család vagy a kisebb remény a nagyobb jövedelemre) nem volt szerepe ebben a folyamatban.

Végezetül arra voltam kíváncsi, hogy a vizsgált egy év alatt változatlan maradt-e a sikeres pályázat esélye az egyes menedékes csoportok számára, vagy mások pályázhattak

² A modell szabadságfoka 302 volt, amihez közel eső (tehát jól illeszkedést, nagy magyarázóerőt sejtető) tesztértékeket kaptunk ($-2LL = 302$, Goodness of Fit = 325). A helyesen besorolt esetek aránya a sikeres pályázatok esetében 81 százalék, a sikertelen pályázatok esetében 73 százalék volt.

³ A kiosztott támogatások 56 százalékát mezőgazdasági vállalkozások kapták.

nagyobb eséllyel a pályázati időszak elején, mint a végén. Ez annál is inkább izgalmas kérdés, mivel két szakaszra bontva a vizsgált időszakot, azt találtam, hogy az 1996 januárja előtti időszakban (idetartozott az összes pályázat 45 százaléka) a siker esélye nagyobb volt, mint az azt követő időszakban (1996. február és július között). Az előbbi esetben a pályázatok 53 százaléka, később már csak 36 százaléka lett sikeres, vagyis az összességében 43 százalékos sikerességi esély csökkenő tendenciát mutat. Kérdés, hogy mennyiben lehetnek ennek okai a jelentkezők összetételében mutatkozó változások s mennyiben a kiválasztás során bekövetkező változások.

A 4. táblázat egy korai és egy kései időszakra bontva mutatja be a sikeres és sikertelen pályázók szociodemográfiai jellemzőit. Az „összesen” oszlopok összevetése mutatja, hogy változott-e a jelentkezők összetétele az idők során. A sikeres és sikertelen pályázók társadalmi összetételének korszakonkénti összehasonlítása ugyanakkor azt jelzi, hogy voltak-e változások a kiválasztás folyamatában.

A később pályázók között nőtt:

- a nők aránya a férfiakhoz képest,
- a 30 év alattiak aránya a 31–35 évesek és a 46 év felettiekhez képest,
- az alapfokú és technikusi végzettségűek aránya a középfokú iskolai végzettségűekhez képest,
- a városiak aránya a megyei jogú és a nagyközségben lakókéhoz képest,
- a telefonnal rendelkezők aránya,
- az egy évvel később remélt havi jövedelem.

A később pályázók között nem vagy nem lényegesen változott a magyar származásúak, a magyarul tudók, a Baranya megyében lakók aránya, illetve a származási ország szerinti összetétel, a családnagyság és a Magyarországon eltöltött idő.

„Felhigulásról” abban az értelemben beszélhetünk, hogy a nők, a nagyon fiatalok és az alacsony iskolai végzettségűek arányának növekedése a jelentkezők között csökkentette a siker esélyét, amennyiben a kiválasztást végzők osztották azt a közvélekedést, hogy az alkalmas vállalkozó férfi, középfiatalkorú és középfokú iskolai végzettsége van. A korábbiak alapján tudjuk, hogy a városiak és a technikusi végzettségűek arányának növekedése is csökkentette a siker esélyét, aminek oka valószínűleg az, hogy az ő esetükben a mezőgazdasági vállalkozás esélye kicsi, márpedig ennek prioritása volt az elosztás során (sőt a mezőgazdaság súlya a később jelentkező és sikeres pályázók között magasabb is (60 százalék), mint a korábban jelentkezett és sikeres pályázók esetében (54 százalék). A telefonnal rendelkezők és a nagyobb jövedelmet remélők arányának növekedése a jobb mód jele lehet, ami abban az esetben csökkentette a siker esélyét, ha a kiválasztó a rosszabb szociális helyzetet jutalmazta.

Megváltozott-e a korai időszakhoz képest később a kiválasztás gyakorlata? Férfinak, baranyai lakosnak lenni, telefonnal rendelkezni és kisebb jövedelmet remélni a vállalkozásból előnyt jelentett mindkét időszakban, illetve egyik időszakban sem számított jelentősen a magyarul tudás vagy a korábbi menekülés.

Részleges vagy teljes változás ment végbe a következő változók esetében:

– A 36–40 éveseknek mindkét időszakban jó esélyeik voltak a sikerre. A korai pályázók között előnyt jelentett igen fiatalnak és hátrányt idősnek lenni, a későbbi időszakban a legfiatalabbak esélyei átlag alattiak voltak, és megnőtt a 41–45 évesek esélye a sikerre.

4. táblázat

A sikeres és sikertelen pályázók szociodemográfiai jellemzői a korábban (1996. januárban vagy azelőtt) és a később (1996. február és július között) pályázók között

	Korán pályázók			Később pályázók		
	Sikeres N = 99	Sikertelen N = 88	Összesen N = 187	Sikeres N = 79	Sikertelen N = 140	Összesen N = 219
Nem, %						
Férfi	91	82	87	86	82	80
Korcsoport, % ^x						
30 év alatt	24	14	19	25	33	30
31–35 éves	22	27	25	11	20	17
36–40 éves	19	7	13	16	11	13
41–45 éves	16	16	16	25	13	17
46 év felett	19	36	27	23	23	23
Iskolai végzettség, %						
Alapfokú	22	22	22	29	33	32
Középfokú	68	51	60	53	31	39
Technikus	2	20	10	8	31	23
Felsőfokú	8	7	8	10	5	6
Származás, %						
Magyar	58	47	52	49	47	48
Beszél magyarul, %						
Igen	89	86	88	87	90	89
Honnan jött, % ^x						
Horvátország	56	54	55	61	52	55
Kis-Jugoszlávia	31	32	31	16	35	28
Bosznia-Hercegovina	13	16	14	23	13	17
Lakóhelye (megye), %						
Baranya	84	66	76	87	75	80
Lakóhelye (településtípus), % ^x						
Megyei jogú város	18	23	20	5	16	11
Város	32	40	36	41	59	52
Nagyközség	17	23	20	19	10	14
Község	33	14	24	35	15	23
Telefón, %						
Van	29	21	25	43	40	41
Családlétszám (átlag)	3,1	3,1	3,1	3,4	2,5	2,8
Mióta él Magyarországon? (átlag)*	2,4	2,4	2,4	2,4	2,2	2,3
Mekkora jövedelemre számít fél év múlva? (átlag)**	4,7	6,4	5,5	4,4	6,0	5,4
Mekkora jövedelemre számít egy év múlva? (átlag)** ^x	6,3	6,5	6,4	5,7	9,3	7,7

* Az évszám utolsó jegyével számolva (tehát 2 = 1992).

** Havonta, nettó tízezer forint.

^x = Statisztikailag szignifikáns összefüggés.

– A középfokú végzettségük előnye és a technikai végzettségük hátránya nem változott a vizsgált időszakban. Ugyanakkor a korábbi időszakhoz képest a később jelentkezők körében az alacsony iskolázottságúak esélyei kismértékben romlottak, a felsőfokú iskolai végzettségüké pedig nőtt.

– A magyar származás korábban előnyt jelentett, de ez elvesztett a második időszakra.

– Míg a korábbi időszakban nem számított, ki honnan jött, a később pályázók esetében a Kis-Jugoszláviából érkezettek esélye nagymértékben csökkent, a Horvátországból és a Bosznia-Hercegovinából jötteké nőtt.

– A városiak esélyei mindkét időszakban kisebbek voltak a sikerre, mint a falusiaké, miközben a falusi lakosok között csak a községben élők előnye maradt változatlan, a nagyközségben élők esélye megnőtt a második időszakban.

– A nagyobb családméret nem nyújtott előnyt a korábban pályázók körében, de esély-növelő hatású volt a később pályázók esetében.

– A vállalkozástól remélt kisebb jövedelem mindkét időszakban előnyt jelentett, de míg ez kismértékben érvényesült a fél éves időtáv esetében, addig a hosszabb időtávon is alacsony jövedelemszintet remélők előnye fokozott a később jelentkezők körében.

5. táblázat

A sikeres pályázat esélyét növelő tényezők a korábban (1996. januárban vagy azelőtt) és a később (1996. február és július között) pályázók között⁴

	B-érték	Wald-érték	Szignifikanciaszint
Korai pályázók⁵			
Középiskolai végzettségű	5,3	14,2	0,0002
Alacsony iskolai végzettségű	5,9	13,9	0,0002
Baranya megyei lakos	3,8	13,3	0,0003
Kör	-0,11	10,4	0,001
Felsőfokú iskolai végzettségű	4,0	8,5	0,004
Horvátországból való	-1,9	4,6	0,03
Férfi	1,5	3,7	0,05
Később pályázók⁶			
Baranya megyei lakos	3,0	17,1	0,0000
Középiskolai végzettségű	2,8	14,9	0,0001
Falusi lakos	2,0	6,6	0,01
Jövedelem egy év múlva	-0,11	5,7	0,02
Férfi	1,4	5,6	0,02
Felsőfokú iskolai végzettségű	1,9	4,3	0,04

⁴ A 3. táblázatban található modellhez képest annyi az eltérés, hogy a Magyarországon tartózkodás idejének hosszát kifejező változót ki kellett hagyni a modellből, mivel a korai időszakban sokan nem válaszoltak a kérdésre.

⁵ A modell szabadságfoka 119 volt, a tesztértékek jökö (-2LL = 117, Goodness of Fit = 114). A helyesen besorolt esetek aránya a sikeres pályázatok esetében 85 százalék, a sikertelen pályázatok esetében 67 százalék volt.

⁶ A modell szabadságfoka 157 volt, a tesztértékek igen jökö (-2LL = 140, Goodness of Fit = 140). A helyesen besorolt esetek aránya a sikeres pályázatok esetében 75 százalék, a sikertelen pályázatok esetében 93 százalék volt.

A kiválasztás során tehát a később jövő fiatalok és a kis-jugoszláviaiak hátrányba, a felsőfokú iskolai végzettségük, a nagyközségben lakók, a nagycsaládosok és a kisebb jövedelemben reménykedők előnyös helyzetbe kerültek a korábban pályázókkal szemben. Milyen képet mutat a siker esélyét növelő változók szerkezete a két időszakban, ha kiszűrjük a változók közötti hatásokat? A választ a már ismert logisztikus regressziós modell alkalmazásával adhatjuk meg: a két időszakra külön külön lefuttatjuk a modellt, és azt vizsgáljuk, hogy azonos-e a független változók hatása a pályázat sikerességére (5. táblázat).

Baranya megyében lakni, férfinak lenni, közép- vagy felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezni – ezek a tényezők mindkét időszakban növelték a siker esélyét. A korábbi időszakban előnyt jelentett az alacsony iskolázottság, a fiatalság és a nem horvátországi származás, a később pályázók körében ugyanakkor a falun lakás és a kisebb jövedelem remélése növelte a siker esélyét.

ÖSSZEGZÉS HELYETT

Két okból nem foglalom össze az eddig leírtakat. Egyrészt nem ismételtem meg, hogy mely menedékes csoportok jutottak az átlagosnál nagyobb vagy kisebb eséllyel a támogatáshoz. mivel úgy vélem, hogy az előbbi elemzés sem olyan hosszú, sem olyan bonyolult nem volt, hogy megértése külön összefoglalást igényelne.

Másrészt hiába is kínálkozna kiváló összefoglalás-témának annak a kérdésnek a megválaszolása, amely az Olvasóban nyilván felmerült: sikeres volt-e a kisvállalkozói támogatás program – sajnos ezt a kérdést nem tudom megválaszolni. Azt ugyanis, hogy a támogatások hatására megszülettek-e azok az önfenntartásra képes kisvállalkozások, amelyeket a támogatást nyújtók reméltek, csak középtávon lehet megtudni. 1996 őszén indult egy kutatás, melynek során egy éven belül kétszer megkeressük a támogatást kapottakat, hogy megtudjuk, mire jutottak a támogatással. A felmérés alapján megmondhatjuk majd, hogy mi történt a sikeres pályázókkal, és mire volt jó az a körülbelül 200 ezer forint, amit az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságtól kaptak.

Mondhatja azonban az Olvasó, hogy az előbbi elemzések birtokában legalább a kiválasztás fázisáról írhatnék rövid összefoglalást. Tény, hogy azok a menedékes csoportok voltak a legsikeresebbek, akik a kiválasztást végzők szempontjából a jelentkezők közül a legvalószínűbb nyertesek lehettek. Ennyiben a kiválasztás elérte célját: egy adott régióban, a rászorulóknak közül az alkalmasnak tűnőkhöz juttatta a támogatást. Ha a teljes egyenlőség elve vezette volna az elosztókat, akkor sikertelennek tekinthetnénk a programot, hiszen voltak olyan rétegek, akik a többiekénél nagyobb eséllyel jutottak támogatáshoz. Ha a szociális szempontnak lett volna prioritása, akkor is sikertelennek minősítenénk a programot, hiszen ez a szempont az adatok szerint csak halványan érvényesült. Mivel azonban a támogatások sikeres elhelyezése volt az elsődleges cél, az elosztás fázisát nem értékelhetjük a sorolt szempontok alapján, csak a majdani sikeresség függvényében.

Repatriálás

Menedékesek Magyarországon 1996 januárjában

Az 1996-os esztendő jelentős a volt Jugoszláviából menekültek életében Európa-szerte és így Magyarországon is. A Daytonban 1995 novemberében aláírt békeszerződéssel a háború formálisan véget ért, elvileg lehetőség nyílt a menedékesek békés hazatérésére, korábbi környezetükbe való reintegrációjára. Valószínűnek tűnt, hogy sokan közülük kívánnak is élni a lehetőséggel, megpróbálnak visszatérni korábbi lakóhelyükre, vagy ha erre nincs mód, legalább a területre, ahonnan jöttek. Nyilvánvaló volt ugyanakkor az is, hogy sokak számára a visszatérés egyáltalán nem vonzó lehetőség, akár azért, mert egy harmadik – nyugat-európai vagy tengerentúli – országba kívánnak továbbutazni, akár azért, mert itt, Magyarországon kívánnak letelepedni. Sejthető volt, hogy lesznek olyanok is, akik – bár szeretnének – mégsem tudnak hazatérni.

1995 végén, 1996 elején a hazai menekültpolitika meghatározó eleme volt a menedékesek repatriálásának kérdése. A menedékesek mekkora hányadát fogja érinteni? Ki menne és ki maradna? Milyen jellegű és milyen szintű segítségnyújtásra van szükség a kormányzati, a nem kormányzati és a nemzetközi szervezetektől? Legyen-e államilag támogatott csoportos hazatelepítés? Mi történjék az itt maradókkal? Ilyen és ehhez hasonló kérdések hangzottak el sajtótájékoztatókon, kerekasztal-beszélgetéseken, szakmai konferenciákon és vitákon.

Ebben a helyzetben alapvető fontosságú volt megbízható információkat szerezni maguktól a menedékesektől: múltbeli és jelenlegi helyzetükről, valamint jövőbeli szándékaikról, terveikről, hiszen ezekben a kérdésekben sok szempontból mégiscsak ők a legilletékesebbek. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága és a BM Menekültügyi és Migrációs Hivatala kezdeményezésére és támogatásával a Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutató Központ kérdőíves kutatást végzett a menedékesek két – sok szempontból jelentősen különböző – csoportjában: a menekülttáborokban és a Délkelet-Magyarországon magánszálláson élők között.

A kutatás a menedékesek két nagy csoportját érintette. A táborokban élőkre azért esett a választás, mert az itt élők legnagyobb része nem akart vagy nem tudott Magyarországon letelepedni (másképp már kiköltözött volna), és mint ilyenek, nagyobb valószínűséggel válhattak egy szervezett hazatelepítés alanyaivá. A táborokban élők könnyebben is mobilizálhatók, lényegesen kevesebb munkát igényel bármiféle beavatkozás hazatérésük előkészítésére. Nem véletlen, hogy az első – és ez idáig egyetlen – szervezett hazatelepítési kísérletre is a debreceni menekülttáborban került sor.

A kérdőívek felvételének idején mintegy 3000 menedékes lakott az öt menekülttábor-

ban.¹ A négy nagyobb tábor lakóit reprezentáló 150 háztartás került a mintába, a kérdőívekkel a háztartástagokkal együtt 436 emberről sikerült adatokat gyűjteni.

A másik vizsgált csoportot a Csongrád és Bács-Kiskun megyében magánszállásokon élő magyar nemzetiségű menedékesek alkották. Legtöbbjük a Kis-Jugoszláviához tartozó Vajdaságból menekült el, olyan településekről, amelyeket közvetlenül nem érintett a háború. Valószínűnek tűnt, hogy visszatérésük nem ütközik komolyabb akadályokba, és így meg lehet próbálkozni szervezett hazatelepítésükkel. A kutatás az említett két megyében élő összes magyar nemzetiségű menedékes háztartásra kiterjedt. 233 háztartásról (593 emberről) gyűjtöttünk adatokat.

Mindkét csoport esetében kérdezőbiztosok végezték az adatfelvételt. A táborokban lakókat szobáikban keresték fel. A megkérdezetteket véletlen mintavétellel választottuk ki a tábori nyilvántartások névsoraiból. A válaszadás önkéntes volt, nyolc megkérdezett nem kívánt részt venni a kérdőív kitöltésében, s voltak olyanok is, akik bizonyos kérdésekre vagy kérdéscsoportokra nem válaszoltak. Bár a hiányzó válaszok száma nem teljesen elhanyagolható, az adatok megbízhatóságát mégsem befolyásolja jelentősen.

A második csoport esetében az adatgyűjtés módszere hasonló volt, azzal a különbséggel, hogy mintavétel helyett a teljes populációt megkérdeztük. Az adatfelvétel a kérdezettek otthonai helyett a BM Menekültügyi és Migrációs Hivatala Szegedi Helyi Szervének irodájában zajlott 1996 januárjában, a menedékesigazolványok hosszabbítása idején. A hiányzó válaszok aránya ennél a csoportnál sem számottevő.²

A kérdőíveket a háztartásfők³ közreműködésével vettük fel, feltételezve, hogy ők tudják a legtöbbet a háztartás többi tagjáról. Mivel feltehető, hogy a közös döntések meghozatalában a háztartásfő véleménye a meghatározó, néhány változó elemzésekor a háztartásfő válaszait kiterjesztettük az egész háztartásra. Természetesen a szándékokat, véleményeket tudakoló kérdésekre adott válaszok csak a válaszolók – esetünkben a háztartásfők – véleményét tükrözik.

DEMOGRÁFIAI JELLEMZŐK

A táborokban élők túlnyomó többsége (74 százalék) muzulmán nemzetiségű, és többségük (76 százalék) előzőleg Bosznia-Hercegovina területén élt, Kis-Jugoszláviából 19 százalékuk, Horvátországból 5 százalékuk érkezett.

A táborokon kívül lakó háztartások legtöbbször (89 százalék) Kis-Jugoszláviából, többnyire a vajdasági területekről érkezett. Néhányan Horvátországban (8 százalék) és Bosznia-Hercegovinában (3 százalék) éltek korábban.

¹ Ezek: a bicskei és békéscsabai befogadóállomások, a hozzájuk tartozó átmeneti szállások Nagyatádön és Debrecenben, valamint Vése a maga sok szempontból különleges státusával. Az egyszerűség kedvéért a továbbiakban is egységesen a „menekülttábor” kifejezést fogjuk használni.

² Bár pontos adatok nem állnak rendelkezésünkre, a hivatal statisztikái alapján körülbelül 8–9 százalékos válasszemettagadási arány valószínűsíthető. Ez azt jelenti, hogy mintegy 18–20 megkérdezett háztartásról nem sikerült adatokat gyűjteni.

³ A vizsgálat során a kérdezőbiztosok azt tekintették háztartásfőnek, akit a megkeresett háztartás tagjai annak tartottak.

A vizsgált népesség megoszlását a háztartások nagysága szerint az 1. táblázat mutatja.

1. táblázat

Háztartásnagyság szerinti megoszlás (százalék)

Fő/háztartás	Táborban		Táboron kívül	
	Háztartás (N = 150)	Fő (N = 436)	Háztartás (N = 233)	Fő (N = 593)
Egyedülálló	22	8	31	12
2 fő	20	14	22	18
3 fő	21	21	20	23
4 fő	23	32	18	30
5 fő	8	14	6	11
6 fő	5	9	2	4
7 fő	1	2	1	2
Összesen	100	100	100	100

A táborokban élő háztartások mérete átlagosan 2,9 fő. Az egyedülállók aránya 22 százalék, de a táborokon kívül élők esetében még magasabb (31 százalék). Az átlagos háztartásnagyság ebben a csoportban 2,5 fő.

A háztartásfőket megkérdeztük azoknak a háztartásoknak a nagyságáról is, amelyekben elmenekülésük előtt éltek (2. táblázat).

2. táblázat

Háztartásnagyság szerinti megoszlás a menekültté válás előtt (százalék)

Fő/háztartás	Táborban		Táboron kívül	
	Háztartás (N = 150)	Fő (N = 564)	Háztartás (N = 233)	Fő (N = 735)
Egyedülálló	8	2	14	5
2 fő	9	5	15	9
3 fő	24	19	26	25
4 fő	31	33	34	43
5 fő	15	20	8	13
6 fő	13	21	3	5
Összesen	100	100	100	100

A táborokban lakók háztartásai korábbi otthonaikban átlagosan 3,8 főből álltak, ami lényegesen nagyobb, mint a jelenlegi átlagos háztartásméret. Számos háztartás kettévált vagy széthullott a megváltozott körülmények hatására. A szülők és az idősebb generáció tagjai gyakran inkább az otthon maradást választották, más háztartásokból csak a férfiak menekültek el, remélve a mihamarabbi család-újraegyesítést a befogadó országokban.

A táborokon kívül élők átlagos háztartásmérete 3,1 fő volt, mielőtt elhagyták otthonaikat, vagyis lényegesen kisebb a táborokban lakók otthoni háztartásméreténél. Az eltérést a népcsoportok közötti szocio-kulturális különbségek okozhatják: a táborokon kívül élő ma-

gyar nemzetiségű menedékesek a volt Jugoszlávia egy sokkal fejlettebb, iparosodottabb régiójából jöttek, míg a táborlakók többségét alkotó boszniai muzulmánok közül sokan nagycsaládokban éltek.

A háztartásfők legtöbbször, mind a táborokban, mind pedig a táborokon kívül élő csoportban férfi (89 és 91 százalék).

A táborokban élő háztartásfők átlagos életkora 37,8 év (a legfiatalabb 16, a legidősebb 83 éves), a táborokon kívül élőké csak 33,8 év (a legfiatalabb 19, a legidősebb 76 éves). Az életkori csoportok szerinti megoszlás mindkét csoportban meglehetősen egyenletes, csak a 60 éven felüliek tűnnek némiképp túlréprezentálnak a táborlakók, a 20–29 évesek a táborokon kívül élők között.

A táborlakók esetében a válaszolók 41 százaléka csupán nyolc osztályt (általános iskola) vagy kevesebbet, 7 százalékuk egyetlenegy osztályt sem végzett. A táborokon kívül lakók iskolázottsága jobb, a nyolc vagy kevesebb osztályt végzettek aránya „csak” 30 százalék. A többség (a válaszolók több, mint fele) valamilyen középfokú oktatási intézményben tanult, 12 százalékuknak van valamilyen felsőfokú végzettsége, utóbbiak harmadának egyetemi szintű. A táborokon kívül élő magyar nemzetiségű háztartásfők általában iskolázottabbak, mint táborlakó társaik. A befejezett osztályok száma átlagosan 10,7 az előbbi és 9,5 az utóbbi esetben.

A foglalkozások szerinti megoszlás nagymértékben összefügg az iskolázottsággal. A táborlakók esetében a háztartásfők több, mint egyharmada (15 és 21 százalék) segéd-, betanított vagy szakmunkásként dolgozott. Bár ezek az emberek többségükben falvakból jöttek, a mezőgazdaságban dolgozók aránya meglepően alacsony (10 százalék). A jelenség egy lehetséges magyarázata, hogy a legtöbb esetben a mezőgazdasági tevékenység a második gazdaság része volt, így az emberek azt nem tekintették fő foglalkozásuknak. Tény mindenestre, hogy a megkérdezett háztartásfők 81 százalékának volt saját földje, amin nyilvánvalóan gazdálkodott is. A táborokban lakó háztartásfők között meglehetősen magas az inaktív⁴ aránya (19 százalék), bár nem biztos, hogy otthon ők voltak a háztartásfők.

A táborokon kívül élő háztartásfők esetében a segéd-, betanított és szakmunkások aránya még magasabb (15 és 30 százalék). Ez nem meglepő, hiszen többségük az iparosodottabb vajdasági területekről jött. A korábban a mezőgazdaságban dolgozók aránya hasonló a táborlakókéhoz (11 százalék), noha csupán 44 százalékuknak volt saját földje. A korábban inaktív háztartásfők aránya majdnem ugyanolyan, mint a táborlakók esetében, de a két csoport összetétele lényegesen különbözik. A táborokban élők inkább háztartásbeliek és nyugdíjasok, a táborokon kívül élők inkább tanulók voltak.

A táborokban lakók meglehetősen alulképzettek, ami jelentősen rontja munkavállalói esélyeiket egy jövőbeli befogadó országban vagy – ha hazatérnek – korábbi lakhelyükön. Különösen a fiatalok helyzete nagyon rossz, mert Magyarországon alig van lehetőségük középfokú tanulmányaikat folytatni, elkezdni vagy valamilyen szakmai tanfolyamon részt venni. A táborokon kívül élő magyar nemzetiségűek kilátásai valamivel jobbak. Magasabban képzettek, és ami a legfontosabb, beszélik a befogadó ország nyelvét, így nagyobb az esélyük a munkavállalásra, a fiataloknak a továbbtanulásra vagy félbeszakadt tanulmányaik folytatására.

⁴ Háztartásbeliek, nyugdíjasok, munkanélküliek, tanulók.

AMI OTTHON MARADT

A táborokban és a táborokon kívül élő háztartásfők lakóhelyi megoszlása hasonló: negyedik korábban nagyobb városban lakott (50 ezernél több lakos), de míg a táborlakók 30 százaléka érkezett kis falvakból, a táborokon kívül élők csupán 18 százaléka.

Mindkét csoportban a többség (91 százalék) saját tulajdonú házban vagy lakásban élt, az otthonok 86 százaléka volt kertes családi ház.

A táborokban élő háztartások által elhagyott területek nagy része (88 százaléka) szerb fennhatóság alatt áll. Így nem meglepő, hogy a magyarországi menekülttáborokban a szerb nemzetiségű menedékesek aránya igen alacsony (6 százalék), és kétharmaduk etnikailag vegyes háztartásban él.

Ezzel ellentétben a muzulmánok, akik a legnagyobb arányban képviseltetik magukat a táborokban élő menedékesek között (a mintába került háztartásfők 71 százaléka), szinte kivétel nélkül más etnikai csoportok – többnyire szerbek – által ellenőrzött területekről származnak. A megkérdezetteknek csak 6 százaléka jött olyan területekről, amely most muzulmán fennhatóság alatt van. Ebből a helyzetből további nehézségek származhatnak, hiszen ezeknek az embereknek a legtöbbször semmilyen garanciát nem lát a biztonságos hazatérésre. Az etnikailag teljesen megváltozott összetételű közösségekbe vajmi kevés eséllyel lehet reintegrálni az etnikai tisztogatások korábbi áldozatait, a hazatérni szándékozó, de a már említett okok miatt hazatérni nem tudó menekültek hazatelepítése szinte megoldhatatlannak tűnik, igaz, jobbra csak a jelenlegi befogadó országok és a nemzetközi humanitárius szervezetek számára.

A táborokon kívüliek esetében a helyzet kevésbé bonyolult. A megkérdezett háztartásfők legtöbbször (90 százalék) a Vajdaságból jött, amely mindig is Szerbiához tartozott. A háború alatt a térségben nem voltak harci cselekmények.

A háztartásfők távozásuk és Magyarországra érkezésük éve szerinti megoszlása a 3. táblázatban látható.

3. táblázat

A távozás és érkezés éve szerinti megoszlás (százalék)

Év	Távozott otthonról		Magyarországra érkezett	
	Táborban (N = 149)	Táboron kívül (N = 233)	Táborban (N = 150)	Táboron kívül (N = 735)
1990	1	2	1	2
1991	8	24	5	19
1992	20	16	17	17
1993	5	34	8	37
1994	9	13	8	14
1995	57	11	61	11
Összesen	100	100	100	100

A táborokban lakó háztartásoknak több, mint fele 1995 nyarán hagyta el otthonát a Banja-Luka környékén és Kelet-Boszniában végrehajtott etnikai tisztogatások következtében. Többségük egyenesen Magyarországra jött, csak 14 százalékuk töltött egy évnél

hosszabb időt más helyeken. A tábori népesség cserélődése elég jelentős, a legtöbb bekerülő, amint lehetséges, igyekszik elhagyni a tábort. Van bizonyos mozgás a táborok között is, valamint a táborokból ki és be. Mindezek ellenére a háztartások 75 százaléka nem töltött egy évnél többet távol jelenlegi tartózkodási helyétől.

A táborokon kívül élők helyzete némiképp másképp fest. Többségük 1992 és 1994 között hagyta el otthonát, s majnem mindnyájan egyenesen Magyarországra jöttek. Néhányuk táborban kezdte menedékes életét, mások egyenesen arra a településre költöztek, ahol jelenleg is élnek. A nagyrészt Vajdaságból jött magyarok közül szinte mindenkinek lehetősége van meglátogatni elhagyott otthonát, akár érvényes jugoszláv útlevéllel, akár anélkül. Néhányan rendszeresen járnak haza. Ennek következtében a távozás és az érkezés időpontja sokuknak nem volt olyan egyszerűen értelmezhető, mint például a fegyverrel elüldözött és a magyar határra szállított boszniai muzulmánok számára.

A megkérdezett háztartásfők megoszlása aszerint, hogy mi készítette őket távozásra, a 4. táblázatban látható.

4. táblázat

A távozás okai* (százalék)

Távozott mert...	Táborban	Táboron kívül
a közelben harcok folytak	19	9
lakóhelyét fegyveresek támadták meg	27	3
öt vagy családját megfenyegették	53	11
bűncselekményeket tapasztalt	19	2
otthonát elfoglalták vagy lerombolták	23	1
rosszak voltak az életkörülmények	27	22
mindenki más elmenekült	11	4
ő vagy családtagja katonai behívót kapott	20	78

* Több válasz volt lehetséges.

A táborlakók esetében a leggyakrabban említett indokok a fenyegetettség (a válaszolók több, mint fele említette), a lakóhelyét ért támadások és a rossz életkörülmények (mindkettőt 27 százalék említette) voltak. Az otthonuk lerombolása miatt távozók aránya szintén jelentős (23 százalék). Meglehetősen pesszimisták a visszatérésük utáni jövővel kapcsolatban azok, akiket katonai szolgálatra hívtak be, és nem engedelmeskedtek a behívóparancsnak. Legtöbbjüknek komoly kételyeik vannak a kilátásba helyezett amnesztiával szemben, félnek a dezertálásért járó börtönbüntetéstől. Azok, akik egyéb okokat jelöltek meg, többnyire a politikai helyzetre vagy személyes konfliktusokra utaltak.

A táborokon kívül élők legtöbbje (78 százalék) azért menekült el, mert vagy ők maguk, vagy a háztartásból valaki nem akart engedelmeskedni a behívónak. A válaszolók több, mint egyötöde említette a rossz anyagi körülményeket is. Mivel a Vajdaságban, ahonnan a kérdezettek legtöbbje származik, nem volt semmiféle közvetlen harci cselekmény, csak néhányan említettek támadásokat, rombolást, személyes fenyegetettséget, ellentétben a táborlakókkal, akiknek legtöbbje háború sújtotta területekről jött.

Mindkét csoportban a válaszadók több, mint felének egy napon belül (a táborlakók 29 és 11 százalékának, a táborokon kívül élők 10 és 25 százalékának kevesebb, mint egy órán vagy néhány órán belül) el kellett hagynia otthonát, ami gyakorlatilag lehetetlenné

tette a megfelelő felkészülést az utazásra. Legtöbbjüknek nem maradt elegendő ideje, hogy informálódjon lehetséges úti célja(i) felől, számba vegye a helyeket, ahova menni tud vagy ahova mennie lehet. Alig néhányuknak volt lehetősége, hogy vagyont, értéktárgyait mentse, vagy legalább pénzzé tegye. A legtöbben nem tudták megtenni a szükséges lépéseket, hogy elkerüljék a jelentősebb anyagi és pszichikai megrázkódtatást.

Az otthonaik elhagyására késztető okok ismeretében azt lehetne gondolni, hogy a táborokon kívül lakóknak több idejük volt az előkészületekre, mint a másik csoport tagjainak. Valójában ez nincs így. Az egyetlen különbség – ha ugyan ez annak mondható –, hogy az utóbbiak többsége a hatóságok elől menekült el (a behívó miatt), közvetlenül senki nem kényszerítette őket a távozásra. A katonai szolgálat előli menekülés magyarázza az egyedülálló férfiak kiugróan magas arányát ebben a csoportban.⁵

Mindkét csoportban megkérdeztük a háztartásfőket menekülésük tervezett úti céljáról. A két csoport úti célja közt nagy a különbség. A táborokban élők több, mint egyharmada (34 százalék) Nyugat-Európába akart menni, de jelentős volt a Magyarországra indulók aránya is (20 százalék). Sokan voltak (28 százalék), akiknek elindulásukkor semmiféle határozott úti célja nem volt, ami egyáltalán nem meglepő, hiszen legtöbbjüket kényszerítették a távozásra, és útjuk nagy részén fegyveresek kísérték őket, ami nem igazán kedvez az ilyen jellegű döntések meghozatalának.

A táborokon kívül élők nagy többsége (76 százalék) otthonát elhagyva Magyarországot választotta úti célul. A határ közelsége és a gyakran meglehetősen erős etnikai, sőt esetenként rokon kötések kellőképpen magyarázzák a jelenséget. Csak néhányan akartak Nyugat-Európába vagy a tengerentúlra menni, és mindössze 6 százalék azoknak az aránya, akik nem tudták, merre induljanak. Azok száma, akik lakóhelyük környékén vagy a volt Jugoszlávia más területén akartak maradni, mindkét csoportban, de különösen a táborokon kívül élők között elhanyagolható.

A táborokban élő háztartásfők 27 százaléka azt gondolta, amikor elhagyta otthonát, hogy csak rövid időre távozik. 18 százalékuk hosszabb távollétre számított, de abban a tudatban, hogy mindenképp vissza fog térni. 35 százalékuk soha többé nem akart visszatérni, további 20 százalékuk nem is gondolt arra, hogy meddig lesz távol, visszatér-e vagy sem. A táborokon kívül élőknel némiképp más a helyzet. Mindössze 12 százalékuk remélte, hogy visszatér rövid időn belül, 20 százalékuk úgy gondolta, hogy hosszabb ideig lesz távol. A megkérdezettek több, mint fele (52 százalék) már a távozás pillanatában sem akart visszatérni, 16 százalékuknak nem volt semmi konkrét elképzelése.⁶

A következő két táblázat adatai az otthonukat elhagyó menekültek veszteségeire vonatkoznak. Az 5. táblázat adatai azt mutatják, hogy a megkérdezettek tudnak-e tulajdonuk és munkahelyük sorsáról, a 6. táblázatból pedig megtudhatjuk a válaszolók által említett veszteségek arányát.

A táborokon kívül élők jobban informáltak hátrahagyott javaikról (kivéve a korábbi munkahelyet).

⁵ Az egyedülálló, táborokon kívül élő férfiak 86 százaléka említette a katonai behívót mint okot a távozásra, a táborokban ez az arány csak 39 százalék.

⁶ Az ilyen és hasonló „retrospektív” kérdéseket nem árt óvatosan kezelni. A kapott válaszok gyakran nem a tényleges múltbéli helyzetet tükrözik, hanem a válaszoló jelenlegi érzéseit, véleményét, szándékait, a múltban történeteket mintegy hozzáigazítva a jelenhez, a kognitív feszültséget enyhítendő. Érdekes, hogy ennek ellenére szinte semmiféle összefüggés nem mutatkozott a fenti válaszok és a jövőre vonatkozó tervek, szándékok között.

5. táblázat

Információ a tulajdonról és a munkahelyről⁷ (százalék)

Tudta mi történt...	Táborban	Táboron kívül
házával/lakásával	78 (N = 149)	92 (N = 232)
otthon hagyott ingóságaival	76 (N = 149)	89 (N = 224)
földjével	75 (N = 121)	84 (N = 102)
munkahelyével	75 (N = 126)	77 (N = 174)

6. táblázat

Mit veszített? (százalék)

Elvesztette...	Táborban	Táboron kívül
házát/lakását	64 (N = 116)	18 (N = 214)
ingóságait	77 (N = 113)	25 (N = 200)
földjét	75 (N = 91)	23 (N = 86)
munkahelyét ⁸	80 (N = 94)	82 (N = 134)

A veszteségek természetét illetően néhány előzetes megjegyzést kell tennünk. Az embereket arról kérdeztük, hogy még mindig az ő tulajdonukban van-e a ház, az ingóságok, a föld, valamint hogy vissza tudnának-e menni korábbi munkahelyükre hazatérésük után. A „nem” válasznak számos oka lehetett. Néhány esetben a házakat egyszerűen lerombolták, máskor csak idegenek költöztek bele. Néhány embernek sikerült eladnia a házát, ingóságait, földjét. A legtöbb háztartásnak fejenként több ezer német márkát kellett fizetnie az úti okmányokért, amit gyakran az eladott ház árából fedeztek. Voltak aztán olyan esetek is, amikor a háztartások szinte mindent „elvesztettek”, de meg tudtak őrizni egy nagyobb összeget, amiből később Magyarországon vállalkozást indítottak, vagy egyszerűen csak felélték.

A két vizsgált csoport között – a munkahelyek elvesztését kivéve – minden területen jelentős a különbség. A számok elég kétségbeejtőek, különösen, ha a visszatérés feltételeire gondolunk. Stabil egzisztenciális és anyagi háttér nélkül a legtöbb visszatérő csak a nyomorral találja magát szemben.

A táborokon kívül élő magyar nemzetiségű menedékes háztartások helyzete sokkal jobb, kivéve a munkahelyeket. Ebben a tekintetben a helyzetük még valamivel rosszabb is, mint a táborlakók esetében.

Az érem másik oldala, hogy menekülésük során mit tudtak magukkal hozni Magyarországra az idejövők. Voltak, akik dugig megrakott autókkal keltek át a határon, és voltak olyanok is (és ők voltak többen), akik csak azt az egy öltözet ruhát hozták, amit viseltek. A 7. táblázat adatai azokra a javakra vonatkoznak, amelyeket sikerült a menekülőknél Magyarországra hozniuk.

⁷ Az 5. és 6. táblázat adatai csak azokra vonatkoznak, akik birtokolták a szóban forgó jószágot, illetve a kérdés időpontjában volt valamiféle információjuk róla. A zárójelbe tett számok mutatják, hogy hány ilyen válaszoló volt az egyes eseteknél.

⁸ Ez a tétel nem vonatkozik azokra, akik önálló vállalkozóként dolgoztak.

A Magyarországra hozott javak összetétele* (százalék)

Hozott magával Magyarországra...	Táborokban (N = 150)	Táboron kívül (N = 233)
megtakarított pénzt	21	57
értéktárgyat	3	12
tartós fogyasztási cikket	1	15
gépjárművet	3	19
ruhaneműt (azon kívül, amit viselt)	81	78

*Több válasz volt lehetséges.

A táborlakók a ruhaneműt említették leggyakrabban, de 21 százalékuknak volt valamennyi megtakarított pénze is, amikor Magyarország területére lépett. A megkérdezett háztartások 17 százalékának a felsoroltak közül semmi sem volt a birtokában.

A táborokon kívül élők – ahogy az várható volt – több mindent hoztak magukkal, csak 9 százalékuk nem említett egyetlen dolgot sem, 2 százalékuk viszont a felsoroltak mindegyikével rendelkezett, amikor megérkezett Magyarországra.

A volt Jugoszláviából jött menedékesek időszakos vagy teljes integrációjának egyaránt alapvető feltétele a (re)konvertálható javak megléte. Ez nemcsak szellemi és kapcsolati tőkét jelent, hanem anyagi természetűt is. A javak megléte vagy hiánya nagymértékben valószínűsíti az integrációs próbálkozások sikerét vagy kudarcát. Ebben a tekintetben lehet fontos, hogy a táborokon kívül élőknek majdnem minden mutató szerint jobb az adottságaik, mint a táborlakóknak.

MAGYARORSZÁGON

A menedékesek különféle okokból jöttek Magyarországra. Legtöbbjük nem tekintette az országot végső úti céljának, többé-kevésbé kényszerűségből maradt itt. 1992 után jószerevével lehetetlenné vált megfelelő úti okmányok és vízum nélkül Nyugat-Európába utazni. Sok menekülő egyszerűen „itt ragadt”, lévén ez az utolsó tranzitország a számukra átléphetetlen nyugati határok előtt. Másoknak egyszerűen nem volt más választásuk, mint hogy ide jöjjenek, hála az „utazási ügynökségeknek” és a félkatonai szervezeteknek, amelyek tömegével szállították a határra az otthonaikból kitelepítetteket. Vannak olyanok is – különösen a magyar nemzetiségűek között – akik kifejezetten a bevándorlás szándékával érkeztek. A következő táblázat azt szemlélteti, hogy miként oszlanak meg a válaszolók a Magyarországra jövetelükkel kapcsolatos szándékaikat illetően.

A táborokban élők zöme azért jött, mert „Magyarország az egyetlen hely, ahol át lehetett lépni a határon”, „ez volt a legközelebbi határ”, „nem volt más választásuk, úgy szállították őket a határra”. Együttesen 83 százalékuk jelölte meg a három válasz valamelyikét vagy mind a hármat, s más okokat csak elvéve említettek.

A táborokon kívül élők zöme (53 százalék) egyszerűen azért jött Magyarországra, mert „magyarnak” érzi magát, olyasvalakinek, aki ehhez az országhoz tartozik. Szintén említet-

8. táblázat

Miért Magyarországra jött?* (százalék)

Mert...	Táborban (N = 150)	Táboron kívül (N = 233)
voltak itt rokonai, ismerősei otthonról	3	15
családtagjai voltak itt	6	20
mások tanácsolták, hogy jöjjön	3	1
nem volt más választása ⁹	36	5
úgy hallotta, itt jobbak a megélhetési feltételek	1	7
úgy hallotta, innen könnyebb továbbutazni	11	1
ez volt a legközelebbi határ	17	23
ide tudott csak beutazni	52	16
magyarnak érzi magát ¹⁰	6	53
Nem volt semmi határozott szándéka	3	2
Egyéb	7	16

*Több válasz volt lehetséges.

ték – de lényegesen kevesebbszer, mint a táborlakók – a határ közelségét, ami nem meglepő, hiszen többségük a szomszédos jugoszláv és horvát területekről jött.

Összevetve, hogy mit tudtak Magyarországról, a két csoport közötti különbség újfent látványos (9. táblázat).

9. táblázat

Mit tudott az országról, mielőtt idejött?* (százalék)

Hallott...	Táborban (N = 150)	Táboron kívül (N = 233)
a menekülttáborokról	26	4
a továbbjutási lehetőségekről	9	1
a letelepedési lehetőségekről, feltételekről	2	11
a munka- és megélhetési lehetőségekről	2	14
a várható támogatásokról	2	6
a megszerzhető jogi státusról	–	5
Járt már itt, ismerte az országot	14	67
Egyéből is hallott	12	8
Nem tudott semmit	52	16

* Több válasz volt lehetséges.

A táborokban lakó háztartásfők több, mint fele (52 százalék) egyáltalán semmit nem tudott Magyarországról, mielőtt idejött. A táborokon kívül élők sokkal jobban informáltak voltak. 16 százalékuk nyilatkozott csak úgy, hogy semmit nem tudott az országról, körülbelül kétharmaduk (67 százalék) járt már itt. Az eddigiekből megállapítható, hogy jelentős különbségek vannak a két csoport között. A táborokban lakók többsége egyszerűen

⁹ A hatóságok szállították a határra. Néhány ebbe a csoportba tartozót Nyugat-Európából toloncoltak vissza, zömmel azonban a szerbek által ellenőrzött boszniai területekről érkeztek.

¹⁰ Úgy érzi, idetartozik, itt van az otthona.

azért jött Magyarországra, mert nem volt más lehetősége, sokszor még otthon maradni sem. Sokuknál döntésről sem lehet igazán beszélni, hiszen kényszerítették őket az útra. Így aztán egyáltalán nem meglepő, hogy ismereteik meglehetősen hiányosak voltak az országról, amikor ideérkeztek. A táborokon kívül élők lényegesen több tudatosságot mutatnak motivációikat illetően. A többség vagy a szoros (illetve annak hitt) etnikai kötelékek, vagy – és itt van persze némi átfedés – a már itt lévő rokonok, ismerősök miatt jött Magyarországra. Lényegesen jobban ismerték az országot, ami természetes is a nyelvi, kulturális, történelmi közösség miatt. Bár a táborlakók 48 százalékának és a táborokon kívül élők 84 százalékának volt valamilyen információja Magyarországról az idejövetele előtt, azoknak az aránya, akik az őket mint menekülöket érintő részletesebb információkkal¹¹ is rendelkeztek, mindkét csoportban meglepően alacsony. A táborokban a megkérdezetteknek csupán 5 százaléka hallott ilyen dolgokról, a táborokon kívül élők közül ennél lényegesen többen (22 százalék), de még mindig elég kevesen. A megfelelő mennyiségű és hiteles információ hiánya egyike a menedékesek legnagyobb problémáinak. Az információhiány következtében terjedő rémhírek, reményt keltő vagy éppenséggel kiábrándító legendák rendkívül sok kárt okoznak mind a menedékeseknek, mind pedig az őket segítőknek.

A Magyarországon élő menedékesek többsége már a vizsgálat idején is magánszállásokon lakott. 1996 januárja óta, a folyamatos haza- és kiköltözéssel a táborokban lakók létszáma gyorsan csökken. Többeknek sikerült bevándorlási programok keretében vagy illegálisan harmadik országba távozniuk. Táborokban élni mindig egyfajta ideiglenességet jelent, a legtöbb menedékes nem is marad néhány hónapnál tovább, de vannak, akik évek óta nem képesek elhagyni a tábort, vagy egyik táborból a másikba vándorolnak. A tábori lét számukra állandósult, elsajátították az intézményrendszeren belüli túléléshez sőt boldoguláshoz szükséges technikákat, professzionális táborlakóvá váltak. A tábor intézménye gyakran nyújt egyfajta biztonságot, amit „odakint” nem lehet megtalálni.

A magánszállásokon élők általában az ország déli részein laknak. Legtöbbjük – forrásaiktól és szükségleteiktől függően – lakást vagy szobát bérel. Néhányuknak sikerült lakást vagy házat (általában tanyaépületet) vennie, mások Magyarországon élő rokonaiknál kaptak szállást. Legtöbbjük hosszabb tartózkodásra rendezkedett be, általában nem akarunk olyan gyorsan továbbállni, mint a táborokban élők általában. A Magyarországon eltöltött évek száma a táborokon kívül élőknel átlagosan 3,2, a táborokban élőknel csak 2,0 év. A táborokon kívül élők általában kevésbé mobilak. A megkérdezettek 6 százaléka lakott menekülttáborban, további 5 százaléka pedig más magánszálláson, mielőtt jelenlegi lakóhelyére költözött. A táborlakók 10 százaléka élt hosszabb-rövidebb ideig táboron kívül, és 27 százaléka más tábor(ok)ban, mielőtt a jelenlegibe került volna.¹²

A legtöbb esetben a táborokban élőknek nem volt lehetőségük lakóhelyük kiválasztására, a határról vagy egy másik táborból egyenesen oda irányították őket. Csupán 27 százalékuk nyilatkozott úgy, hogy saját elhatározásából került abba a táborba, ahol a vizsgálat időpontjában élt. Valószínű, hogy az országba érkező menekülők legnagyobb része így is, úgy is valamelyik táborban kötött volna ki; annak, hogy a hatóságok egyenesen oda-

¹¹ A következőkről van szó: a letelepedés lehetőségei és feltételei, munkavállalási és pénzügyi lehetőségek, az elérhető pénzügyi támogatások, a megszerzhető jogi státusz.

¹² Gyakorta egynél több helyet is említettek a megkérdezettek, két fő esetén a jelenlegi volt az ötödik tábor, ahol Magyarországra érkezése óta élt.

szállították őket, pusztán praktikus okai voltak: ez volt a leggyorsabb és legegyszerűbb módja biztonságos elhelyezésüknek. A táborokon kívül élők majdnem mindegyike saját elhatározásából került arra a településre, ahol él, 3 százalékuk mondta mindössze, hogy úgy küldték őket máshonnan.

A magánszállásokon élők általában háztartásonként elkülönülve élnek.¹³ A táborokban az egyik legnagyobb probléma, hogy a háztartásoknak gyakran meg kell osztaniuk szobáikat másokkal, néha még idegenekkel is. Az egy szobában lakók átlagos létszáma 6,4 fő. A válaszolók 19 százaléka idegenekkel lakik egy szobában, és 36 százalékuk él együtt barátokkal, akik általában eleinte szintén idegenek voltak. A háztartások 59 százaléka él egy szobában olyanokkal, akik nem tartoznak a háztartásba. Nem meglepő ezek után, hogy a táborokon kívül élők általában elégedettebbek, mint a táborlakók. Ha egy négyfokozatú skálán helyezük el a válaszokat (1 – teljesen elégedetlen, 4 – teljesen elégedett), a mutató értéke 2,8 a táborokban és 3,3 a táborokon kívül élőkénél.

Menedékesek Magyarországon általában nem juthatnak munkavállalási engedélyhez.¹⁴ A táborokban élők munkákat vállalhatnak a tábor területén (konyhai dolgozó, tolmács, nővér, tanító, rendész stb.), de csak korlátozott számban. Havi jövedelmük általában a hivatalosan megállapított minimálbér (14 500 forint) alatt van. A táborokban lakók térítésmentesen kapnak szállást, étkezést, alapvető orvosi ellátást, általános és esetenként középiskolai oktatást. A nem táborokban élők fejeként heti 1050 forint támogatást kapnak, megélhetésükről egyébként maguknak kell gondoskodniuk. Mind a táborokban, mind pedig a magánszállásokon élők megpróbálnak illegálisan munkát vállalni, de a munkalehetőségek szűkösége és a megfelelő szakképesítés hiánya miatt a legtöbben kudarcot vallanak. A nem magyar nemzetiségűek számára a nyelvtudás hiánya is jelentős hátrányt jelent.

A táborokban élő háztartásfőeknek csak 23 százaléka dolgozott a vizsgálat idején (több, mint kétharmaduk a táborokon belül), és a válaszolók 15 százaléka mondta, hogy a háztartásukból valaki más dolgozik.

A táborokon kívül élő háztartásfők 35 százaléka dolgozott a vizsgálat időpontjában, és a válaszolók 33 százaléka mondta, hogy rajta kívül valaki dolgozik a háztartásból. A válasszhiányok aránya rendkívül magas ennél a kérdésnél (26 százalék).

A háborús események és etnikai tisztogatások hatására hagyományos közösségek, családok bomlottak fel, szétszóródva Európában vagy távolabb. Az újonnan alakult közösségeknek jelentős szerepük van a további migrációban, segítve az újonnan érkezőket, hogy megvessék lábukat az új környezetben. Az emberek gyakorta folyamodnak család-újraegyesítésért, remélve, hogy ezáltal harmadik országba távozhatnak. A Nyugat-Európába távozottak viszonylagos szerencséje sokakat ösztönöz arra, hogy megpróbáljanak bejutni ezekbe az országokba, általában illegálisan. A volt Jugoszlávia területén maradt családtagok, rokonok, ismerősök fontos szerepet tölthetnek be a visszatérni szándékozóok repatriá-

¹³ Néhány háztartás kifejezetten a gazdaságosabb megélhetés miatt alakult. Általában fiatal, egyedülálló férfiak béreltek közösen lakást, és éltek közös kasszán. Az adatfelvétel során igyekeztünk elkülöníteni a kényszerűségből egy fedél alatt élő, de külön gazdálkodó és döntéseiket külön hozó háztartásokat azoktól az együttélési formáktól, amelyekben korábban egymásnak idegen emberek alkottak új háztartásokat a könnyebb megélhetés végett.

¹⁴ Kivételes esetekben előfordulhat, hogy a Munkaügyi Központok kiadnak munkavállalási engedélyt menedékeseknek is, de csak olyankor, amikor bizonyos, hogy magyar állampolgárságú munkavállaló nem tudja az adott állást betölteni.

lásában, (re)integrálásában. A Magyarországon tartózkodó menedékesek meglepően jól informáltak a más országokban élő rokonaikról. A kapcsolattartás leggyakoribb és különösen a háborús területeken legmegbízhatóbb formája a telefon. Nem ritka, hogy az egymástól távol élő családtagok alkalmanként vagy rendszeresen pénzküldeményekkel is támogatják egymást. A vizsgálatban részt vevő menedékesek többségének kiterjedt rokon, baráti kapcsolatrendszere van mind Magyarországon, mind más országokban. A 10. táblázat a két csoport háztartásainak megoszlását mutatja aszerint, hogy mely országokban vannak rokonaik, hozzátartozóik.

10. táblázat

Rokonok a különböző országokban* (százalék)

Vannak rokonai...	Táborban (N = 150)	Táboron kívül (N = 233)
Magyarországon	26	51
a köztársaságban, ahonnan jött	41	63
a volt Jugoszlávia más utódállamában	25	18
Nyugat-Európában	75	45
a tengerentúlon	23	22
máshol	2	1

*Több válasz volt lehetséges.

A menekülttáborokban élők legnagyobb részének Nyugat-Európában vagy volt lakóhelye környékén vannak rokonai. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy tartják is a kapcsolatot, mindenesetre jelzi a közösség szétszóródásának irányát és mértékét.

A táborokon kívül élők némiképp máshogy oszlanak meg. Közel kétharmaduknak maradt rokona, legtöbbjüknek közvetlen hozzátartozója korábbi lakóhelye közelében. Jelenlétük azoknak a száma is, akiknek Magyarországon élnek rokonai, gyakran nem is menedékesként, hanem mint magyar állampolgárok. Mindkét csoportban meglehetősen sokan tartják a kapcsolatot olyanokkal, akiket még a volt Jugoszláviából ismernek. A táborokban megkérdezett háztartásfők 70, a táborokon kívül élők 88 százaléka nyilatkozott így.

Mindkét csoportban leggyakrabban a családtagokkal tartják a kapcsolatot, ami természetes is, hiszen nagyon sok család hullott szét a háború során. A táborokban élőknek lényegesen kevesebb kapcsolatuk van a korábbi lakóhelyükön élőkkal, feltehetően mert kevesebben is maradtak ott. Olyanokkal, akik szintén Magyarországra jöttek, inkább a táborokon kívül élők, harmadik országban élőkkal viszont inkább a táborbeliek tartják a kapcsolatot. Ez egyben tükrözi a két vizsgált csoportot alkotó közösségek – boszniai muzulmánok és vajdasági magyarok – eltérő migrációs stratégiáit: az előbbieket inkább Nyugat-Európa felé orientálódnak, az utóbbiak nagy része viszont Magyarországon maradna.¹⁵

A kapcsolattartás módja több szempontból is lényegesen eltér a két csoport esetében. Általánosságban elmondható, hogy a táborokon kívül élőknel sokkal intenzívebb a kapcsolattartás, különösen ami az otthon maradtakat illeti. Ennek persze a határok közelsége a legfőbb oka és az, hogy legtöbbjük nem háborús területéről érkezett. A háztartások 71 százalékát látogatják rokonaik vagy ismerőseik (vagy ők járnak látogatóba), a táborokban

¹⁵ Ez a kijelentés csak azokra vonatkozik, akik nem szándékoznak visszatérni

ez az arány csak 12 százalék. A táborok viszonylagos zártsága nem kedvez a látogatásoknak, itt a telefon és a levél a leggyakoribb kapcsolattartási forma, a háztartások 82 és 49 százaléka él vele. A táborokon kívül élők között szintén jelentős mind a telefonálók (67 százalék), mind a levelezők (57 százalék) aránya. Mindkét csoportban említették, hogy esetenként csomagot küldenek vagy kapnak, de számuk nem jelentős.

A táborokban élő háztartásfők 50 százaléka számolt be arról, hogy vannak ellenségei. Majdnem mindegyikük a korábbi lakóhelyén élő szerbeket tekinti annak. A táborokon kívül élő válaszolóknak csupán 11 százaléka tudott arról, hogy ellenségei vannak. Egy részüket általánosságban a szerbeket, mások konkrét személyeket vagy csoportokat neveztek meg, többnyire a volt lakóhelyükről. Különösen a Boszniából menekültek érzik fenyegetve magukat (a legtöbb esetben teljesen megalapozottan), ami valószínűleg jelentősen befolyásolja a korábbi lakóhelyükre való visszatérést.

TERVEK

A szubjektív veszélyérzet számottevően hat a menekültek visszatérési szándékaira. Nem lényegtelen, hogy miként vélekednek a Magyarországon élő menedékesek a térség politikai stabilitásáról és a közbiztonságról. A vizsgálat időpontjában alig több, mint egy hónap telt el a békeszerződés daytoni aláírása óta, a tényleges délszláv helyzetből, a konszolidációból még vajmi keveset lehetett látni. Mind a magyarországi, mind pedig a nemzetközi sajtó tele volt optimista hangvételű nyilatkozatokkal, a problémák, konfliktusok mielőbbi megoldását remélve. A menedékesek más véleményen voltak, és az idő a legtöbb esetben őket igazolta.

A táborokban lakók több, mint fele (58 százalék) úgy véli, hogy az otthon maradtak mindnyájan veszélyben vannak, és 14 százalékuk olyan területekről érkezett, ahol saját nemzetiségének képviselői közül senki nem maradt. Mindössze 12 százalékuk érzi úgy, hogy nincs veszély otthon, de néhányuk (3 százalék) szerint viszont elviselhetetlenek az életkörülmények.

A táborokon kívül élőknek is csaknem fele (49 százalék) érzi úgy, hogy az otthoniak veszélyben vannak. Ez némiképp különösen hat, hiszen többségükben olyan térségből érkeztek, ahol nyílt etnikai konfliktusok nem voltak a háború alatt. Igaz, hogy a magyarok kisebbségként megtapasztalhatták a szerb nacionalista politika hátrányait, de a vajdasági magyar lakosság elűldözéséről, a szerb menekültek erőszakos betelepítéséről szóló híresztelések – néhány esetet leszámítva – alaptalannak bizonyultak. A megkérdezettek közül többen hivatkoznak az elviselhetetlen életkörülményekre (10 százalék), ugyanakkor azoknak is viszonylag magas a száma, akik nem tudták, mit válaszoljanak (18 százalék).

Egy másik – szintén a veszélyérzettel kapcsolatos – kérdés azt vizsgálta, hogy mit tanácsolnának a megkérdezettek annak, aki vissza akar térni. A táborokban lakók 10 százaléka mondaná csak, hogy nyomban térjen vissza, 20 százalékuk óvatosságra intene, szerintük érdemes informálódni, várni a helyzet javulására, 42 százalékuk szerint semmiképpen nem szabadna visszamenni. (A többiek nem tudják, mit mondanának, vagy nem tanácsolnának semmit.)

A táborokon kívül élő háztartásfők mindössze 2 százaléka tanácsolná az azonnali hazatérést. A katonai szolgálatmegtagadásért járó büntetés szinte mindegyikük számára komoly

visszatartó erő. A békeszerződés amnesztiára vonatkozó passzusa szerintük nem több, mint hangzatos ígéret a „Nyugat” elkápráztatására. 38 százalékuk mindenesetre a visszatérés előtti informálódást tanácsolná és azt, hogy a menni akarók várjanak, amíg javul a helyzet. 23 százalékuk szerint semmiképpen nem szabadna visszamenni. Magas (37 százalék) azoknak az aránya, akik nem tanácsolnának semmit, vagy nem tudják, mit mondjanak.

A két vizsgált csoport jelentősen eltért egymástól a visszatérésre vonatkozó szándékaikat illetően. A háztartásfőket megkérdeztük mind az ő, mind pedig a háztartásukban élők szándékairól.¹⁶

A táborokban élő háztartások körülbelül fele-fele arányban oszlanak meg a visszatérést és a vissza nem térést illetően. A visszatérni vágyók többsége nem váгна neki azonnal a hazatérésnek, várna, amíg a helyzet jobbra fordul. A megkérdezetteknek csak 7 százaléka térne vissza nyomban. A visszatérni vágyók többségénél (89 százalék) a szándék nem újkeletű, állításuk szerint mindig is vissza akartak térni. A többiek az utóbbi hetekben, hónapokban jutottak erre az elhatározásra. Mindössze 16 százalékuk tesz konkrét lépéseket is visszatérése ügyében (információgyűjtés, a szükséges okmányok beszerzése), a többiek egyelőre csak elméletben foglalkoznak vele. A visszatérni szándékozók többsége (62 százalék) arra a településre szeretne visszatérni, ahol lakott, a többiek a környékre, de legálábbis hazájukba.

A táborokon kívül élők nagy része nem kíván visszatérni a volt Jugoszláviába. A megkérdezett háztartásfők mindössze 18 százaléka jelezte ebbéli szándékát, ráadásul egy fő (egyedülálló) kivételével mindnyájan várnának még. Lényegesen többen (45 százalék) voltak azok, akik tettek már konkrét lépéseket visszatérésük érdekében. A visszatérni vágyók itt is szinte kizárólag korábbi lakóhelyükre mennének vissza.

A visszatérni nem szándékozók döntésének számos oka van. Az okok egy része átmeneti (például a rossz közbiztonság vagy a megélhetési nehézségek), mások megváltoztathatatlanok (például az otthon elvesztése vagy az itteni otthonalapítás).

A táborokban élők között leggyakrabban említett ok a biztonság hiánya (78 százalék) és az otthon elvesztése (47 százalék) volt. A túlnyomórészt boszniai muzulmánokból álló csoport helyzete valóban nem kedvező: szinte mindannyian Bosznia szerbek által ellenőrzött területeiről származnak, otthonaikat lerombolták, vagy mások laknak bennük. A visszatérésre legtöbbszörüknek semmi reális esélye nem volt a vizsgált időpontjában.

A táborokon kívül élők több, mint fele (55 százalék) Magyarországon talált otthonra, ezért nem költözne vissza; 40 százalékuk a biztonság hiányára hivatkozik, de ez feltételezhetően inkább a hatóságoktól való félelem, mintsem általános fenyegetettség. A vizsgálat idején Jugoszláviában érvényben lévő jogszabályok értelmében többéves börtönbüntetés várt volna a hazatérők legnagyobb részére.

A visszatérni nem szándékozók egy része tovább akar utazni valamely nyugat-európai vagy tengerentúli országba, mások Magyarországon kívánnak letelepedni. Akadnak olyanok is, akik még nem döntöttek, csak azt tudják, hogy vissza nem mennének.

A táborokban élők többsége (82 százalék) továbbutazna Nyugat-Európába vagy a tengerentúlra. A magasabb életszínvonal, valamint az ott élő rokonok, ismerősök nagy száma

¹⁶ Fontos megjegyeznünk: a kérdések arra vonatkoznak, hogy a megkérdezettek visszatérnének-e, és ha nem, akkor hova mennének. Nem kérdeztünk rá sem arra, hogy szerintük van-e reális esélyük szándékaik megvalósítására, sem pedig arra, hogy szerintük mi fog velük történni a közeli vagy a távolabbi jövőben.

jelentős vonzerő. A tengerentúli államok által szervezett bevándorlási programok is rendkívül népszerűek a táborokban élők körében, hisz sokuk számára ezek jelentik az egyetlen lehetőséget, hogy elhagyják a tábort. A probléma az, hogy egyre nehezebb legálisan bejutni ezekbe az országokba. A kedvezőtlenebb munkaerőpiaci, demográfiai helyzetben lévők szinte bizonyosan fennakadnak a bevándorlási hivatalok rostáin. A békeszerződés aláírása óta az eddigi befogadó államok egyébként is fokozatosan a menekültek hazatérését szorgalmazzák, ami szintén nem kedvez a továbbutazni szándékozókknak. Magyarországon letelepedni csak néhányan (11 százalék) akarnak. Ez érthető is, hiszen a táborokban általában eleve azok maradnak, akik nem kívánnak az országban maradni.

A táborokon kívül élők legnagyobb része (87 százalék) Magyarországon kíván letelepedni. Ez legtöbbjükénél már csak a szükséges jogi formaságok elintézését jelenti, hiszen többé-kevésbé integrálódtak az őket befogadó helyi közösségekbe. Jogi státusuk mihamarabbi rendezése a munkavállalás, a szociális és egészségügyi ellátások igénybevétele szempontjából számukra életbevágóan fontos. Sokan egyfajta kétlakíságra rendezkedtek be: továbbra is megtartják otthonaikat a jugoszláviai településeken, rendszeresen látogatják otthon maradt családtagjaikat, de közben Magyarországon is otthon – esetenként újabb családot is – alapítottak.

ÖSSZEGZÉS HELYETT

A magyarországi menekültellátás egyik központi kérdése, hogy mi lesz az itt-tartózkodó délszláv menedékesek további sorsa. A kérdést természetesen nem tudjuk megválaszolni, de talán szolgálhatunk némi hasznosítható információval.

A vizsgálatban részt vevő menedékeseket szándékaik szerint két nagy csoportra oszthatjuk: azokra, akik visszatérnének és azokra, akik nem. Kíváncsiak voltunk, hogy különbözik-e egymástól a két csoport, találhatók-e olyan mutatók, amelyek ezt vagy azt a döntést valószínűsítik.

Nincs nagy különbség a szubjektív veszélyérzet észlelésében. A kutatás megkezdésekor feltételeztük, hogy a veszélyérzet nagysága és a visszatérési szándék között pozitív korreláció áll fenn: az otthoni helyzet, a közbiztonság állapota a visszatérési szándékot jelentősen befolyásolja. Nos, ez nem igazolódott. A visszatérni szándékozó táborlakók között ugyan valamivel alacsonyabb (60 százalék körüli) a veszélyérzet, mint a vissza nem térők esetében (70 százalék körül), de a különbség nem szignifikáns. A táborokon kívüliek esetében jelentős és a várttal ellentétes különbséget találtunk: a visszatérni szándékozókknak 80, a visszatérni nem akaróknak csak 60 százaléka érzi veszélyesnek a hazatérést. Igaz, a visszatérés az előbbieket esetében csak mint vágy, szándék, nem pedig a közeli jövőre vonatkozó realitásként jelenik meg.

A másik meglepő eredmény a menekülés során (re)konvertálható anyagi javak (megtakarítás, értéktárgy, tartós fogyasztási cikk, gépjármű) megléte vagy hiánya kapcsán mutatkozik. Feltételeztük, hogy az ilyen javakkal rendelkező háztartások nagyobb valószínűséggel döntenek a Magyarországon maradás vagy a továbbvándorlás mellett. Nos, a kapott adatok alapján ez sem igazolódott. A táborokban élőkénél nem találtunk különbséget a visszatérni és maradni vagy továbbmenni szándékozók között a tekintetben, hogy rendelkeznek-e a fentebb felsorolt javak bármelyikével. Mindkét csoportnál az alapmegoszlás-

hoz hasonló értékeket kaptunk. A táborokon kívül élőknel is hasonló a helyzet, sőt a visszatérők között lényegesen magasabb azoknak az aránya, akik tartós fogyasztási cikket és gépjárművet hoztak magukkal, mint a visszatérni nem szándékozók körében.¹⁷

A táborokon kívül élők esetében a visszatérni szándékozók valamivel nagyobb hányadának van meg az otthona és ingóságai. A visszatérőknel a megkérdezettek 80 százalékának megvan még az otthona, 70 százalékának pedig az ingóságai is, a vissza nem térőknel ez az arány 70 és 60 százalék. A táborokban élőknel nem mutatkozik különbség a visszatérők és vissza nem térők között ezen változók szerint. A visszatérni szándékozók között – mind a táborokban, mind pedig a táborokon kívül – kisebb azoknak az aránya, akik jelenleg dolgoznak, vagy korábban valamikor munkát vállaltak. A táborokban a visszatérni szándékozó háztartásfők 48 százaléka dolgozik vagy dolgozott valamikor, a vissza nem térőknel ez az arány 66 százalék. A táborokon kívül a visszatérni szándékozó háztartásfők 70 százaléka dolgozik vagy dolgozott, a vissza nem térőknek viszont 92 százaléka mondhatta ezt el magáról. Általában elmondható, hogy a korábban érkezettek nagyobb hányada kíván visszatérni, ez különösen a táborokon kívül lakóknál látszik jól.

A nemzetiséget és a lakóhelyet tekintve a táborlakó boszniai muzulmánok térnének vissza a leginkább (61 százalékuk nyilatkozott így), legkevésbé pedig a táborokon kívül élő vajdasági magyarok (mindössze 14 százalékuk kívánt visszatérni). Ez magyarázható a két csoport szinte minden mutató szerint eltérő helyzetével. Az integrációs lehetőségek szempontjából a boszniai muzulmánokat jellemzik a legrosszabb demográfiai és szociális mutatók. A háztartásfők átlagéletkora ebben a csoportban a legmagasabb, ugyanakkor kevésbé iskolázottak, és az inaktívak aránya is köztük a legmagasabb. Magyarul és más idegen nyelven – néhány kivételtől eltekintve – nem beszélnek, munkát a táborokon kívül csak kevesen találnak közülük. Legtöbbjük az üldöztetések következtében menekült el otthonából, Magyarországra csupán kényszerűségből kerültek, nem kívántak hosszabb időt itt tölteni. Ezzel szemben a vajdasági magyarok legnagyobb része kifejezetten Magyarországra távozott otthonából, sokan a bevándorlás határozott szándékával. A táborlakó muzulmánokénál lényegesen jobbak a szocio-demográfiai mutatóik, a magyar nyelv ismerete és a relatív jónak mondható helyismeretük miatt sokkal kedvezőbbek az integrációs lehetőségeik. Távozásukban, ittmaradási szándékukban vélhetően jelentős szerepe van a két ország közti gazdasági különbségnek is. Erre utal, hogy ideérkezésük előtt a táborokon kívül élők sokkal nagyobb arányban hallottak jobb megélhetési feltételekről, munkavállalási lehetőségekről, mint a táborlakók.

A táborokban élő etnikailag vegyes háztartásoknak csupán 11 százaléka térne vissza, ami messze a várható érték alatt van.¹⁸ A jelenséget magyarázza, hogy az etnikai villongások miatt szinte lehetetlen a volt Jugoszláviában olyan területet találni, ahol egy vegyes háztartás minden tagja egyaránt biztonságban érezheti magát. Fokozottan érvényes ez a muzulmán–szerb, illetőleg a horvát–szerb összetételű háztartásokra. Egy másik – ezt kiegészítő – magyarázat lehet, hogy számos nyugat-európai és tengerentúli állam kifejezetten az amúgy is nehéz helyzetben lévő etnikailag vegyes háztartásoknak kínált bevándorlási lehetőséget. Ez sok háztartás számára a hazatérésnél lényegesen vonzóbb alternatívának kínálkozott. A vizsgálat időpontjában éppen Ausztráliába kerestek kivándorolni szán-

¹⁷ A „visszatérő” csoport kis elemszáma ($N = 41$) további elemzést nem tesz lehetővé.

¹⁸ Az elemszám ebben az esetben is rendkívül kicsi ($N = 19$).

dékozó vegyes háztartásokat. (A táborokban megkérdezett vegyes háztartások háromnegyede a tengerentúlra akart továbbutazni.)

A kutatás lezárása óta csaknem egy év telt el. A Magyarországon lévő menedékesek sorsa többé-kevésbé a kutatás eredményeivel összhangban alakult. Több, mint egyharmaduk eltávozott, a táborokban lakók létszáma kevesebb, mint felére apadt. A távozók – többségükben boszniai muzulmánok – visszatértek korábbi lakóhelyükre, vagy harmadik országba távoztak. A menekülttáborokból nagyobb arányban tértek haza vagy utaztak tovább mint a táborokon kívül élők közül. A menedékesek tömeges hazatérése a konszolidáció akadózása miatt még várat magára. Állíthatjuk ezt annak ellenére, hogy 1996 januárja és szeptembere között körülbelül három és fél ezer menedékes hagyta el Magyarországot, legtöbbjük a déli határátkelőhelyeken. Szinte kivétel nélkül magánúton, háztartásonként vagy kisebb csoportokban tértek vissza. A nemzetközi szervezetek – köztük az IOM és a UNHCR – megpróbálkozott az aktív segítségnyújtással, csoportos repatriálás szervezésével, azonban ez – egy többé-kevésbé balul elsült kísérletet leszámítva – ez idáig nem talált visszhangra.¹⁹

Az országban maradó menedékesek jogállása – bár újak nem érkeznek – 1996 januárja óta változatlan. A boszniai muzulmánok továbbra is mennének (ki haza, ki nyugatra), de nem tudnak, a vajdasági magyarok továbbra is maradnának, de még mindig csak menedékesként vannak nyilvántartva. Hogy mit hoz a jövő? Nyilván egyre csökkenő ütemben, de még többen távoznak. A szerbek által megszállt horvátországi területekről származók (róluk kevés szó esett ebben az írásban) hazatérése még várat magára, de talán már nem sokáig. Egy 1996 szeptemberében végzett adatfelvétel szerint az ő esetükben számítani lehet tömeges és egyidejű visszatérésre, mihelyt a körülmények ezt lehetővé teszik.²⁰ Repatriálásuk megoldásában vélhetően jelentős szerep hárulhat a magyar hatóságok és nem kormányzati szervek mellett a nemzetközi szervezetekre is. Mindenképpen maradni fognak – tán nem is kevesen – olyanok is, akik nem tudnak és olyanok is, akik nem akarnak visszatérni. A táborokban lakók egyre nagyobb hányadát teszik ki súlyos szociális és egészségügyi problémával küszködő menedékesek. Jelenleg sem hazatérésükre, sem továbbutazásukra, sem pedig magyarországi integrációjukra nincs kilátás. Az ő ellátásukra, sőt gondozásukra valószínűleg hosszú távon is szükség lesz. A táborokon kívül élő és maradni szándékozó menedékesek jogállásának rendezése is várat még magára. Különösen a vajdasági magyarok esetében egyértelmű az ittmaradási szándék. Erdemes fontolóra venni, hogy milyen jogi és szociálpolitikai eszközökkel lehetne megkönnyíteni beilleszkedésüket a befogadó közösségekbe, lehetővé tenni, hogy ne a Menekültügyi és Migrációs Hivatal klienseiként legyenek jelen az országban további hosszú éveken keresztül. A UNHCR kisvállalkozókat segítő támogatási rendszere példa értékű kezdeményezés ezen a területen.

¹⁹ 1996 márciusában mintegy félszázan tértek vissza boszniai otthonaikba. Az akciót az IOM és a UNHCR szervezte. A szervezőmunka mintegy négy hónapot vett igénybe, ezalatt a hazatérésre jelentkezők száma körülbelül a felére apadt. A „lemorzsolódók” a várakozást megelégtelve önállóan hazautaztak. A csoport visszatérését számos bonyodalom kísérte, a nemzetközi szervezeteknek sem egymással, sem pedig a magyar, a horvát, illetőleg a boszniai hatóságokkal nem sikerült hatékonyan együttműködniük.

²⁰ Először Baranya és Kelet-Szlavónia közigazgatásának rendezését kell befejezni, valamint a térségben jelenleg tartózkodó több tízezer horvátországi szerb menekült sorsát kell megnyugtatóan rendezni.

A menedékesek ellátásának kidolgozatlan volta a vizsgálat időpontjáig (1996. január) még úgy-ahogy indokolható volt a menedékes populáció folyamatos fluktuációjával, a délszláv helyzet kiszámíthatatlanságával. Az 1996-os esztendő a folyamatos hazatéréssel és az ezzel kapcsolatos várakozásokkal telt. Az országban maradó menedékesek száma – a horvátországiakat leszámítva – egyre inkább stabilizálódik. Bár a jövő kiszámíthatóbbnak tűnik, ez idáig nem látszik körvonalazódni egy, a korábbtól gyökeresen eltérő, a megváltozott körülményekre reagáló, hosszú távú megoldásokat kereső menekültpolitika, már ami a menedékesek helyzetét illeti. Ellátásukban továbbra is a hatósági elem a domináns, a BM Menekültügyi és Migrációs Hivatala szociálpolitikai (szociális ellátás terén nyújtott) szerepe továbbra sem körvonalazódik. Pedig – mint arra a jelen írásban elemzett adatokból is következtethetünk – mindenképpen szükség lenne rá...

Beszámoló a Menedék Egyesület tagjainak látogatásáról Kelet-Szlavóniában

1996. április 9. és 13. között egy szakértői csoport utazott a kelet-szlavóniai térségbe, hogy tájékozódjon az ott élők helyzete, valamint az oda visszatérni szándékozók szükségletei felől. A csoport célja az volt, hogy információt gyűjtsön a térség politikai helyzetéről, a lakosság etnikai és demográfiai szerkezetéről, valamint az elmúlt évek során elszennvedett háborús károk mértékéről, jellegéről.

Az elmúlt hónapokban több magyarországi segélyszervezet, egyesület, vállalkozás jelezte, hogy bekapcsolódna a térségben kezdődő újjáépítési munkálatokba, segítséget nyújtana a kitelepítettek hazaköltözéséhez. Kelet-Szlavónia helyzetéről ez idáig viszonylag keveset lehetett megtudni a hivatalos hírközlő szerveken keresztül, a Menedék Egyesület azért vállalta a felderítő szerepét, hogy a későbbi beavatkozások tervezéséhez, előkészítéséhez szükséges információkat az érdeklődők rendelkezésére bocsáthassa. Az út előkészítéséhez, megszervezéséhez az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága (a továbbiakban UNHCR) nyújtott segítséget, Kanada magyarországi nagykövetsége anyagi támogatást.

Az általános tájékozódáson túl a csoport két faluval részletesebben is foglalkozott, ezek Kórógy (most Srpska Palaca), és Laslovo (Szentlászló). Ezen két település esetében sikerült részletesebb adatokat is gyűjteni az elmenekült lakosság visszatelepülésére, a tervezett újjáépítésre vonatkozóan.

A Daytonban és Erdődön aláírt megállapodások értelmében a Krajinai Szerb Hadsereg és a jugoszláv rendőrség által ellenőrzött Baranya-háromszög és Kelet-Szlavónia a Horvát Köztársaság részét képezik, békés visszacsatolásukról az érintett feleknek (Horvátországnak és Jugoszláviának) kell gondoskodniuk. Az átalakulás idején az ENSZ által felállított átmeneti hatóság (az UNTAES) látja el a közigazgatási feladatokat, és gondoskodik a megállapodásokban foglaltak betartatásáról. Az UNTAES tulajdonképpen nem más, mint egy nemzetközi egységekből álló békefenntartó alakulat, lényegét tekintve hasonló a térségben korábban működő UNPROFOR-hoz. A másik fontos szereplő a UNHCR, amely a térségben élő menekültek támogatása mellett rendkívül fontos diplomáciai tevékenységet is folytat a növekvő feszültségek csökkentésére. Az említett nemzetközi szervezetek kezdeményezésére és irányításával folyamatosan zajlanak kétoldalú tárgyalások, egyeztetések a legkülönbözőbb témákban, közös bizottságok alakulnak. A találkozókat rendszerint az ellenőrzőpontok közötti semleges zónában tartják, lévén a felek még mindig nemkívánatos személyek a másik állam területén.

A folyamatos egyezkedés ellenére a békefolyamat lassan halad, a területek átadása a vártnál lényegesen hosszabb időt vesz igénybe. Ennek egyik, de nem kizárólagos oka az

UNTAES-csapatok elhúzódó felsorakozása. Bár a csapatok folyamatosan érkeznek, a bázisok, szálláshelyek kiépítése is tart még. A tervek szerint: mihelyt az utolsó ENSZ-katona is elfoglalta állomáshelyét, kezdetét veszi egy harmincnapos demilitarizációs időszak, az átalakulás első és talán legfontosabb lépcsőfoka. Ez alatt az idő alatt a térségben állomásozó szerb csapatoknak ki kell vonniuk a térségből minden fegyverzetet, ami a harminc nap leteltével ott marad, azt az UNTAES-erők megsemmisítik. A szerb csapatok már április elején, tehát jóval a kijelölt időszak kezdete előtt nekiláttak a katonai bázisok és a fegyverraktárak kiürítésének, megkezdtek a tankok és a nehéztüzérség kivonását. A fejlemények, legalábbis a folyamat ezen szakaszában, ígéretesnek tűnnek.

Lényegesen nagyobb problémát jelent a térségben lévő felfegyverzett félkatonai szervezetek, rablóbandák megfékezése. Egyes helyeken a közbiztonság még mindig rendkívül rossz, gyakoriak a fegyveres rablások, fosztogatások. A civil lakosság birtokában lévő fegyverek és robbanóanyag mennyiségéről legfeljebb csak becslések vannak, nehezen látható előre, hogy ellenőrzésüket hogyan tudják majd megvalósítani. A területen élők közül sokan szélsőséges nacionalista nézeteket vallanak, láthatóan nem akarnak együttműködni sem a helyi, sem pedig a nemzetközi hatóságokkal. Bár mostanáig komolyabb rendzavarásra nem került sor, nagy a feszültség, a jelenlegi béke és nyugalom meglehetősen törékenynek tűnik.

A demilitarizáció befejeztével kezdetét veheti a UNHCR által előkészített és irányított lakossági program megvalósítása. Ezzel párhuzamosan az UNTAES egy átmeneti rendőrséget állít fel a térségben, amelynek tagjait elsősorban helyi lakosokból toborozzák. A tervek szerint az év végére tőlük veszi át a közigazgatás irányítását a horvát rendőrség. A UNHCR programjának fő részét a Baranyából és Kelet-Szlavóniából elmenekültek vagy kitelepítettek repatriálásának szervezése, irányítása alkotja. Ez elválaszthatatlanul összefonódik a térségbe betelepültek eredeti lakóhelyükre vagy legalábbis más területekre költöztetésével, ami szintén jelentős szervezőmunkát igényel. A UNHCR tevékenységének legfőbb alapelve, hogy minden menekült visszatérhessen otthonába, biztonságban és méltósággal.

Ami a biztonságot illeti, már szó volt arról, hogy a visszatelepülést csak a hadsereg teljes kivonulása és a közigazgatás helyreállítása után lehet megkezdeni. A gyors újjáépítés legnagyobb akadálya az elmúlt öt év során lerakott rengeteg akna, számuk becslések szerint valahol 300 ezer és egymillió között lehet. Legtöbbjüket nem szakszerűen telepítették, nem készült pontos térkép az aknamezőkről, felszedésük két-három évig is eltarthat. A települések romjai közt sok a fel nem robbant lövedék, az elhagyott házakat, középületeket sok helyütt aláaknázták, ami könnyen okozhat újabb pusztításokat. Félő, hogy az esetleges elővigyázatlanság további emberéleteket követelhet.

Fontos elv, hogy az emberek nem térhetnek vissza anélkül, hogy ne legyen meg legalább a minimális garancia a normális és elviselhető életre. Ez nemcsak az újjáépítéstől és a megélhetési források biztosításától függ, hanem az etnikai, politikai és gazdasági integráció sikeres megvalósításától is. A visszatérni vágyó kitelepítetteknek három jól elkülöníthető csoportja van.

Az első eset viszonylag egyszerű. Az egyének vagy akár egész közösségek is vissza akarnak térni üresen álló vagy lerombolt lakóhelyükre. Ilyenkor a pénzületi, dologi segítségen kívül másra nemigen van szükség, az emberek különösebb bonyodalmak nélkül visszatérhetnek otthonaikba. A munkálatok persze még így is évekig tarthatnak, de ez már inkább technikai kérdés.

A második eset ennél lényegesen bonyolultabb. A visszatérni vágyók házaiban laknak, általában a volt Jugoszlávia más területeiről idetelepült menekültek, de sok esetben a szomszédos településekről vagy akár az ugyanazon a településen lévő házaikból átköltözött családok. Ekkor valamilyen elfogadható megoldást kell találni az érintettek számára, a további feszültségeket, erőszakos cselekményeket elkerülendő. Az ideális helyzet természetesen az lenne, ha a térségben lakó menekültek is visszatérhetnének eredeti lakóhelyeikre, de ez, az utódállamok etnikai térképét nézve, aligha látszik valószínűnek. Arról nem is beszélve, hogy vélhetően az ő házaikban is lakik valaki, akinek mennie kellene és így tovább, a sor folytatható. Az sem valószínű, hogy az újonnan létrejött nemzetállamok hatóságai asszisztálnának százezres nagyságrendű menekültmozgásokhoz, még ha ez alapján mond is ellent a térségben egyébiránt sem túl sokra tartott daytoni megállapodás szellemiségének.

Egy másik megoldás lehet, hogy új otthonokat teremtenek vagy azoknak, akiknek a házaiban menekültek laknak, vagy azoknak – és valószínűleg erre van nagyobb esély –, akiknek nincs hova menniük, de el kell hagyniuk az általuk lakott házakat. Szinte biztos, hogy ez a megoldás is problémákhoz vezet majd, amelyeket csak egyéni vagy helyi közösségi szinten lehet kezelni.

A harmadik eset az előzőhöz némiképp hasonló. A térség korábbi etnikai struktúrája az elmúlt évek során teljesen megváltozott. A módszeres etnikai tisztogatások következtében elmenekült – túlnyomórészt horvát és magyar nemzetiségű – lakosság helyére Hovátországból és Boszniából elüldözött szerbek költöztek. Az etnikailag homogén településekre és területekre visszaköltöző más nemzetiségűek megjelenése jelentős feszültségforrássá válhat. Félő, hogy a korábban kevert etnikumú településekről a kisebbséget egyszerűen elüldözik a visszatérés után, vagy nem engedik őket visszatelepülni korábbi otthonaikba. A hatóságok erős kontrollja nélkül nagy az esély arra, hogy folytatódik egyfajta etnikai tisztogatás.

Mindkét oldalon nagy a feszültség és a bizonytalanságérzet. A térségben élő menekültek, de még a helybéli szerb lakosok is meglehetősen sötéten látják a jövőt horvát fennhatóság alatt. Szórványos mozgás észlelhető az egész térségben, naponta költöznek át családok a számukra biztonságot jelentő jugoszláv területekre. Bár Jugoszlávia hivatalosan nem fogad több menekültet, rokonoknál, ismerősöknél általában lehet helyet találni. A bizonytalanság fokmérője, hogy mind többen szállítják át ingóságait a Duna bal partjára, ők maguk visszatérnek, s várják, hogy mi lesz a helyzet. Ha menni kell, minden készen áll. A visszatérni szándékozók is bizonytalanok, nem tudják, milyen fogadtatásra számíthatnak a településeiken lakók részéről. Legtöbbjüknek komoly kétségei vannak a békefolyamat sikerességét illetően, szívesebben fogadtak volna egy tisztán katonai megoldást, hasonlót a múlt évi Knin környéki eseményekhez. A horvát területeken folyamatosan lehet hallani olyan híreszteléseket, miszerint létezik egy megállapodás az UNTAES és a horvát hadsereg között arról, hogy az előbbi sikertelensége esetén az utóbbi veszi át a terület fölötti irányítást, ami egyben a menekültkérdés radikális és végleges megoldását is jelentené. Az UNTAES részéről határozottan cáfolták ezt az információt, amely ha nem is több pusztá szöbeszédnél, a frontvonal horvát oldalán általános közhangulatot jól érzékelteti.

A terület teljes integrációjának a Horvát Köztársaságba két éven belül kell megvalósulnia. Ezalatt ki kell alakítani a horvát normáknak megfelelő közigazgatást, infrastruktúrát, egészségügyi, szociális és oktatási rendszert. Az UNTAES mandátuma az idei év vé-

gével lejár, a szerződések értelmében azonban, a horvát és a jugoszláv fél együttes kérésére, még egy évvel meghosszabbítható. Hogy sikerül-e a kitűzött célokat megvalósítani, azt ma még csak találgatni lehet.

Jelenleg nincs pontos és megbízható adat a népesség nagyságáról és összetételéről. Az 1991. évi népszámlálási adatok alapján körülbelül 200 ezer ember élt a területen. Ma a Baranyában és Kelet-Szlavóniában élők számát 160 ezer körülre becsülik. A jugoszláv hatóságok és a helyi Vöröskereszt tavaly novemberben készített felmérése alapján ez a szám 215 456, ami mindenképpen túlzás. A térségben nincsenek menekülttáborok, az elmúlt öt évben alig épültek új otthonok, ezzel szemben egész falvak és városrészek hevernek romokban, szinte minden településen van lerombolt vagy kifosztott, elhagyott lakóház. A túlzó számadatnak az lehet a prózai magyarázata, hogy a lakosság ellátását a bejelentett létszám alapján végezték. A Vöröskereszt adatai alapján a térségben 65 201 menekült él, jelentős hányaduk, 19 405 a Knin környéki horvát offenzíva után érkezett. A nemzetközi szervezetek körülbelül 80 ezer menekülttel számolnak, nagyjából ugyanennyien hagyták el a területet 1991 óta. Az eltávozottak legnagyobb része a frontvonal túloldalán lévő településeken él, önállóan vagy menekülttáborokban. Voltak, akik továbbutaztak, Németországban és más nyugat-európai országokban telepedtek le, a magyar nemzetiségűek közül sokan Magyarországon élnek.

A térségben élők szociális és demográfiai helyzete elég kedvezőtlen. Az öslakosok közül a szerb nemzetiségűek mellett leginkább az idősek maradtak lakóhelyükön. A rokkantak és krónikusan betegek aránya szintén megnőtt az elmúlt években. Az újonnan betelepültek nagy része szegény és alacsonyan képzett. A térség, ahonnan érkeztek, a háború előtt gazdaságilag jóval elmaradottabb volt jelenlegi lakóhelyüknél. A pusztítás aztán itt is megtette a magáét. A mezőgazdasági és ipari termelés szinte teljesen megbénult a háborús károk következtében. A munkanélküliségi ráta rendkívül magas, már ahol egyáltalán van értelme erről beszélni, a gyárak, üzemek a korábbi termelési szintjük egytizedét produkálják, a foglalkoztatottsági arányok is hasonló módon estek vissza. Sok gazda, aki korábban önálló termelő volt, a jelenlegi helyzetben nem jogosult sem nyugdíjra, sem állami szociális juttatásokra. Sokan nem tudják földjeiket megművelni a hiányzó gépek és szerződések miatt, arról nem is szólva, hogy a termőterületek közel fele a telepített aknáknak miatt alkalmatlan a művelésre. Mindezek miatt a szociális problémákkal küszködők száma folyamatosan emelkedik. A támogatásra szorulóknak jelenleg mintegy 27 ezren lehetnek. Paradox módon a menekültek helyzete bizonyos tekintetben jobbnak mondható az öslakosokénál, hiszen őket a UNHCR segítyezi, minimális létbiztonságot nyújtva, míg a helybéliek csak az akadozó és bizonytalan állami segélyezési rendszert vehetik igénybe. A növekvő nyomor és feszültség enyhítésére a UNHCR fontolgatja, hogy szokásos gyakorlatától eltérően bekapcsolódik a helybéliek segélyezésébe is. A Vöröskereszt ez idő tájt 31 880 embert támogat, akik közül 12 475 helybéli lakos. Kizárólag dologi támogatásról van szó, a UNHCR és más külföldi segélyszervezetek adományait, élelmiszersomagokat, tűzhelyeket, ruhaneműket, takarókat, vetőmagokat osztanak szét. A segélyezés a problémákat enyhíti ugyan, de azok forrását csak a gazdaság újbóli beindítása tudja majd megszüntetni.

Ami a repatriálást illeti, komoly akadály – sok egyéb mellett – a közösségek fokozatos széthullása. A korábbi hatalmi viszonyok, rokoni kapcsolati kötelékek a többéves távollét alatt jelentősen átrendeződtek. Általános tendencia, hogy a fiatalabbak és a magasabban

képzettek közül sokan véglegesen le akarnak telepedni jelenlegi lakóhelyükön, a visszatérés már nem motiválja őket. Ha ez a folyamat tovább erősödik, a tágabb értelemben vett újjáépítés lehetőségei jelentősen beszűkülnek. Egy kedvezőtlen korstruktúra kialakulása hosszú időre visszavetheti a térség fejlődését. A beruházások ösztönzésével, kedvező hitelrendszerek kialakításával, új munkahelyek teremtésével vonzóvá lehet tenni a visszatelepülést azok számára is, akikben az érzelmi kötődésnél erősebb a gazdasági racionalitás.

A háborús események, rablás, vandalizmus okozta károk mértéke településként változik. Vannak falvak, amelyeket teljesen elkerült a pusztítás, másokat csak néhány találat ért, de vannak olyanok is, Vukovár egyes városrészei, valamint Szentlászló, ahol egyetlen ház sem maradt lakható. A közműhálózat többé-kevésbé működik, a vízvezetékek és a vízműtelepek sok helyütt megsérültek, csak ideiglenesen vannak kijavítva. Az áramellátást és a telefonvonalakat jelenleg még Jugoszlávia biztosítja, de az átkapcsoláshoz szükséges előkészületeket már megtették a horvát oldalon. Az úthálózat meglehetősen rossz állapotban van, de nem annyira a háborús károk, mint inkább a karbantartás hiánya miatt. A rablások, fosztogatások okozta károk tetemesek. Az üresen hagyott lakóházakból, magángazdaságokból gyakorlatilag mindent elvittek, ami mozdítható volt. Sok helyen még a nyílászárókat és a tetőcserepet is leszedték. A mezőgazdasági szövetkezetek gépparkját, a tenyészállat-állományt is elszállították, a gyárak, üzemek berendezéseit szintén.

A Horvát Újjáépítési és Fejlesztési Minisztérium a helyi közösségek közreműködésével részletes tervet dolgozott ki a térség helyreállítására. Horvátország biztosítani tudja a technológiát, a munkagépeket és a munkaerőt, anyagi forrásai azonban szűkösek. Tárgyalások folynak az Európai Közösség államaival és a Világbankkal a tervezett munkálatok és beruházások finanszírozásáról, azonban a bizonytalan politikai helyzet miatt még nemigen akadt vállalkozó, kivéve az olyan, biztosan megtérülő beruházásokat, mint a vukovári folyami kikötő újjáépítése. A térség újjáépítése nagymértékben függ a politikai rendezés sikerességétől, a külföldi hitelek, támogatások jelentős része feltételekhez kötött, a gazdasági partnerek garanciákat kérnek a béke és biztonság tartós voltát illetően.

A horvát kormány újjáépítési programja jelenleg csak lakóházépítések finanszírozására terjed ki, a cél a lerombolt vagy sérült otthonok szerkezetkész állapotba hozása. A minisztérium pályázati rendszert dolgozott ki, ahol rászorultság alapján rangsorolják a beérkezett egyéni pályázatokat. Kedvező elbírálás esetén nem pénzbeli, hanem szolgáltatásbeli támogatást nyújtanak, egy államilag finanszírozott építőbrigád elvégzi a szükséges munkálatokat. A középületek, úthálózat (a főútvonalakat kivéve) felújítása a helyi önkormányzatok feladata, ami jelentős terheket ró rájuk. A legtöbb helyi közösség anyagi gondokkal küszködik, nagymértékben számítanak külföldi támogatásra, adományokra.

Hasonló rendszerben tervezik az újjáépítést a majdani visszacsatolt területeken. A minisztérium képviselői szerint hozzávetőlegesen öt-tíz évre van szükség ahhoz, hogy az elmúlt évek során keletkezett károkat kijavítsák. A térség újjáépítésére vonatkozó terveket a kitelepített helyi közösségek képviselőivel közösen dolgozták ki. Mivel a területre nem lehet bejutni, pontos vizsgálatokra, kárbecslésekre sem volt mód, az elmenekült lakosok elbeszélései és a területről kiszivárgó információk alapján próbálják a mostani helyzetet rekonstruálni, előkészülni a munkálatokra. A Kórogyi Helyi Közösség által elkészített újjáépítési program például 70–80 százalékban megfelel a valós helyzetnek, a vezetőség a körülményekhez képest meglepően jól informált a település helyzetét illetően.

A nemzetközi szervezetek – köztük a UNHCR – nem kívánnak aktívan részt venni az

újjaépítésben, ennek megszervezése, bonyolítása teljes egészében Horvátország belügye. Az ENSZ feladata a politikai rendezés irányítása és annak biztosítása, hogy a hatalomátvétel és az ezt követő átalakulások során se diplomáciai, se polgári érdekek ne sérüljenek. A UNHCR ennek ellenére tervezi egy vagy két falu újjaépítését, ennek azonban inkább szimbolikus, politikai jelentősége van, mintsem gazdasági.

Milyen területeken tudnának magyar nem kormányzati szervezetek, vállalkozások közreműködni a rendezésben? A legégetőbb probléma a térségben élő helybéliek és menekültek katasztrofális szociális helyzete. A UNHCR és a Nemzetközi Vöröskereszt szívesen fogad minden adományt, segélyszállítmányt, a szétosztásukról gondoskodnak. Az egészségügyi ellátás terén különösen nagyok a hiányosságok, egész falvak maradtak orvos nélkül, a tárgyi segítségen felül szükség lehet gyakorlati beavatkozásra is, vizsgálatokra, kezelésre, védőoltások adására stb. A közoktatás is komoly gondokkal küszködik, nagy a hiány iskolai felszerelésben, oktatási segédeszközökben. A Menedék Egyesület szükség esetén közvetíteni tudna a segíteni vágyók és a UNHCR között.

A Magyarországon tartózkodó menekültek tervezett repatriálását előkészítő munkálatokban szintén szükség lehet a közreműködésre. Jól előkészített látogatások szervezésével korábbi otthonaikba, a szétszakított közösségek közti közvetítéssel a feszültségek enyhíthetők, ami jelentősen megkönnyítheti a későbbi reintegrációt.

Az újjaépítés és a mezőgazdasági fejlesztés területén a szerepek nagy része már kiosztódott. Beavatkozásokat leginkább a helyi közösségek szintjén lehet elképzelni. A körögyi és szentlászlói közösségek jelentős magyarországi segítségre számítanak, kérdés persze, hogy ki finanszírozná mindezt. Önkéntesek bevonásával elsősorban munkaerőben lehetne segítséget nyújtani. Nagyobb beruházásokat illetően a horvát kormányzati körökkel kellene felvenni a kapcsolatot. A térség mezőgazdaságának beindításában szintén lehetne magyar részről szerepet vállalni, a kérdés csak az, hogy a horvát fél kíván-e élni ezzel a lehetőséggel. Egyelőre úgy tűnik, hogy minden a kezdeti stádiumban van, segítségre szükség van, de hogy ki fog segíteni, az leginkább a kapcsolati tőkén múlik. Egy másik elképzelhető lehetőség magyarországi vállalkozások számára a UNHCR által tervezett újjaépítési munkálatokba bekapcsolódni. A horvátországinál lényegesen alacsonyabb tervezési és kivitelezési költségek vélhetően a UNHCR számára is vonzóvá teszik ezt a lehetőséget.

De talán nem haszontalan újra megemlíteni, hogy mindenfajta jövőbeli kezdeményezés teljes mértékben a katonai-politikai rendezés előre még nem látható kimenetelének függvénye.

Menedékesek Magyarországon 1996 szeptemberében¹

Elemzésünkben a menedékesek körében 1996 szeptemberében a Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutató Központ és a KSH Demográfiai Kutató Intézete által végzett kérdőíves vizsgálat adataira, valamint a BM Menekültügyi és Migrációs Hivatala által rendelkezésükre bocsátott adatokra támaszkodunk.

A kérdőíves felvétel – a menedékesek igazolványcseréihez kapcsolva – 1996 szeptemberében Békéscsabán, Bicskén, Budapesten, Debrecenben, Nagyatádon, Nyíregyházán, Siklósön és Szegeden készült. A kérdőívek a személyiségjog követelményeinek megfelelően névtelenek voltak, s a menedékes igazolványukat kicserélők saját elhatározásuk alapján vállalták vagy utasították el a kérdőív kitöltését. A kérdőív horvát nyelven készült, a megkérdezettek csak abban az esetben kaptak például magyar nyelvű kérdőívet, ha valamilyen ok miatt a horvát nyelvűt nem kívánták kitölteni. Ezeknek a személyeknek a száma elenyésző volt. A kérdőív összeállításakor két szempontot kellett figyelembe venni: a kérdések az igazolványcsere alatt viszonylag gyorsan megválaszolhatók legyenek, valamint hogy a kérdőívet a megkérdezettek önállóan tölthessék ki. A kérdőív tehát önkitöltős volt, és összesen harminc kérdést tartalmazott. A kérdések első csoportja az úgynevezett kemény adatokra (születési idő, hely, nemzetiség, iskolai végzettség, foglalkozás) vonatkozott. A második kérdéscsoport a megkérdezettek menekülésének történetét tárta fel (mikor menekült el, azóta hol tartózkodott, mikor érkezett Magyarországra, hol lakott és lakik Magyarországon). A harmadik kérdéscsoport pedig a megkérdezett korábbi, menekülés előtti helyzetéhez viszonyítva a jelenlegi életkörülményeket, jövőbeli elképzeléseket igyekezett megismerni.

A kérdőívet az összes megkérdezett 63,2 százaléka, azaz 2346, 18 éven felüli menedékes töltötte ki. Mivel nem sikerült valamennyi vizsgálati helyen biztosítani, hogy minden menedékes kitöltse a kérdőívet, így az egyenlőtlen valószínűséggel mintába „válogatott” egyedeknek különféle súlyokat adtunk, hogy a súlyozást követően a minta jól reprezentálja a menedékeseket.² Ily módon az összes menedékes 73,3 százalékanak adatai alapján vonjuk le a teljes sokaságra vonatkozó következtetéseinket.

A megkérdezettek 56 százaléka férfi és 44 százaléka nő. Többségük, 71,2 százaléka 18–49 éves. A 60 éven felüliek aránya 16,3 százalék. A korcsoportok szerinti megoszlást nemek szerint vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy a nők körében a 18–24 évesek aránya 4 százalékkal kisebb, a 60 éven felülieké pedig 6 százalékkal nagyobb, mint a férfiak esetében.

¹ A tanulmány az OTKA 17922. számú pályázat támogatásával készült.

² A súlyozást és a vizsgálat lebonyolítását Kovács András végezte, amelyért köszönetemet fejezem ki.

A megkérdezettek megoszlása korcsoportonként 1996-ban (százalék)

Korcsoport	Férfi (N = 2063)	Nő (N = 1622)	Összesen (N = 3708)
18–19	3,7	2,8	3,3
20–24	11,3	8,2	10,0
25–29	11,0	10,5	10,7
30–34	13,8	12,8	13,3
35–39	13,6	12,9	13,3
40–44	12,3	13,3	12,7
45–49	9,2	8,0	8,6
50–54	5,8	6,0	5,9
55–59	5,5	6,2	5,8
60–64	5,4	7,7	6,5
65–69	4,8	5,4	5,0
70–	3,6	6,2	4,8
Összesen	100	100	100

A menedékesek gerincét képező 25–44 évesek korosztálya esetében nemek szerint alig van eltérés. Mindkét nem esetében a 45 évesektől, de különösen az 50 évesektől kezdve az egyes korcsoportokhoz tartozók aránya már 10 százalék alatt van. Ugyanezt tapasztaljuk a férfiaknál a 19 évesnél, illetve a nőknél a 24 évesnél fiatalabbak körében. Azt, hogy a 60 évesnél idősebbek korcsoportjaihoz tartozók aránya sem jelentéktelen, mindenekelőtt az magyarázza, hogy a délszláv háború során a szemben álló felek meghatározott területek etnikai összetételének drasztikus megváltoztatására törekedtek, s így a várható népiirtás elől számos település szinte teljes lakossága Magyarországra menekült.

A menedékesek 66,6 százaléka 1991 és 1993 között érkezett Magyarországra. Azok közül, akik 1996-ban menedékesként Magyarországon éltek, még olyanok is találhatók, akik 1991 előtt menekültek el szülőföldjükről. Az 1996-ban érkezők aránya már jelentéktelen volt. Bár a családok és a családokhoz tartozó gyermekek arányát nem ismerjük, az egyes háztartásokban élő 18 éven aluliak számából arra lehet következtetni, hogy a megkérdezettek körében az egy-, illetve a kétgyermekes családok aránya (46,6 százalék) a meghatározó. A háztartások közel felében (47,6 százalék) nincs 18 éven aluli személy, amit a menedékesek életkor szerint megoszlása egyértelműen magyaráz. A 18 éven aluli összes menedékes státusú (N = 1343) 26,8 százaléka ugyanis 5 éven aluli gyermek, akiknek egy része már Magyarországon született.

Azok a személyek, akik a kérdőíves vizsgálatban részt vettek, mintegy 420 településről érkeztek az országba. Ezek a települések mindenekelőtt a Boszniai Szerb Köztársaság (34,8 százalék), Horvátország (35,6 százalék) és Jugoszlávia (19,0 százalék) területén találhatók. A Muszlim-Horvátország területéről érkezők százalékos aránya már nem éri el a 10 százalékot. Jelentéktelen a Szlovéniából (0,1 százalék) és Bosznia-Hercegovinából érkezett (1,7 százalék) menedékesek aránya. Az egyes településekről érkezők aránya sajátos képet mutat. A települések 37,1 százalékáról ugyanis csak néhány (1–3 fő) menedékes érkezett. Emellett elég jelentős még azoknak a településeknek az aránya (13,6 százalék), ahonnan az érkezők száma nem haladta meg a tíz főt. A többi esetben viszont tíz fe-

lett volt azoknak a száma, akik azonos településről menekültek el. Ezek közül is kiemelkednek azok a települések (például Kopács, Kórógy, Laskó, Hódság, Szabadka, Topolya, Várdaróc, Vörösmart), ahol nagy számban vagy többségben magyar nemzetiségűek élnek. A menedékesek eredeti lakhely szerinti megoszlása is azt támasztja alá, hogy mindenk előtt a nemzetiségek által lakott ütközőzónákból menekülők érkeztek Magyarországra.

A menedékesek iskolai végzettség szerinti összetétele – még abban az esetben is, ha a csoport speciális jellegétől eltekintünk – az átlagosnál kedvezőbb. Általános tapasztalat ugyanis, hogy a kisebbséghez tartozók iskolai végzettség szerinti összetétele jelentős mértékben rosszabb, mint a többségi népességé. A menedékesek között az iskolai végzettség nélküliek aránya csekély (6,2 százalék). A legnépesebb csoportot a középfokú végzettségűek (47,3 százalék) alkotják, őket (39,1 százalék) az alacsony fokú végzettségűek követik.

Az iskolai végzettség tekintetében az egyes nemzetiségek között jelentős különbségeket találunk. A szerbek között ugyanis a középfokú (62,7 százalék) és a felsőfokú (14,5 százalék) végzettségűek aránya a meghatározó, s közöttük csak tíz olyan személy van, aki nem járt valamilyen iskolába. A muzulmánok, a horvátok és a magyarok esetében is a középfokú végzettségűek vannak többségben. A muzulmánok és a horvátok között 8,9, illetve 7,0 százalék a felsőfokú végzettségűek aránya, a magyarok esetében ez az arány csak 5,5 százalék. Az iskolai végzettség nélküliek között elsősorban muzulmán (10,5 százalék) és horvát (5,8 százalék) nemzetiségűeket találunk.

A megkérdezettek iskolai végzettsége jól tükrözi a menekülők szakma szerinti összetételét is. A középfokú végzettségűek arányának megfelelően a menedékesek között számos foglalkozás képviselői megtalálhatók. A legtöbben a mezőgazdaság területén végeznek munkát, őket a háztartásbeliek (21,8 százalék), a fizikai munkások (16,1 százalék) és a szellemi dolgozók (12,1 százalék) követik. Az értelmiségiek között a pedagógusok, a mérnökök, a jogászok és a közgazdászok aránya a meghatározó. A menedékes státusból fakadó helyzet következtében jelentős eltérés tapasztalható a megkérdezettek utolsó otthoni és a jelenlegi foglalkozás szerinti besorolásuk között (2. táblázat).

2. táblázat

A foglalkozás szerinti megoszlás a menekülés előtt és 1996-ban (százalék)

Foglalkozási ág	Otthon (N = 3243)	Magyarországon (N = 2691)	Változás
Önálló vállalkozó	10,0	4,1	– 5,9
Paraszt	11,0	2,9	– 8,1
Fizikai munkás	16,1	8,2	– 7,9
Szellemi dolgozó	12,1	2,3	– 9,8
Alkalmi munkavállaló	2,8	6,0	+ 3,2
Háztartásbeli	21,8	20,8	– 1,8
Nyugdíjas	7,0	4,3	– 2,7
Sorkatona	1,0	0,1	– 0,9
Munkanélküli	6,5	38,6	+ 32,1
Tanuló	9,7	4,4	– 5,3
Eltartott	2,2	8,5	– 6,3
Összesen	100	100	100

A két adatsor alapján az egyes foglalkozási csoporthoz tartozás átstrukturálódása egyértelmű. A változás legkevésbé a sorkatonákat, a háztartásbelieket és a nyugdíjasokat érintette. Természetesnek kell tartani a mezőgazdaság területén dolgozók egyharmadára csökkenését éppen úgy, mint azt, hogy mintegy egyhatodára csökkent a szellemi és felére a fizikai dolgozók aránya. Ezzel szemben valamivel több, mint duplájára nőtt az alkalmi munkavállalók aránya. A leglátványosabb változás a munkanélküliek körében következett be. A tanulók arányának több, mint felére csökkenését elsősorban az iskolaköteles korból való kilépéssel magyarázzuk.

A megváltozott viszonyok mögöttes tartományáról, a menedékesek szociális helyzetéről, gazdasági állapotáról jó tájékozódást nyújt a tartós fogyasztási eszközökre, illetve a megtakarított pénzösszegre vonatkozó kérdésekre adott válasz (3. táblázat).

3. táblázat

Tartós fogyasztási eszközökkel való ellátottság megoszlása (N = 3708) (százalék)

Typus	Menekülés előtt	Jelenleg
Autó	55,1	18,7
Motorkerékpár	26,6	2,3
Munkagép	42,8	3,8
Tv	75,2	28,8
Mosógép	72,0	15,8
Hűtőgép	77,6	24,8
Hifi	34,9	5,2

Az adatok egy szűk réteg kivételével a teljes elszegényedés képét mutatják. Hasonló képet kapunk akkor is, ha az egy főre eső havi jövedelem szerinti megoszlást nézzük. Hibaforrást jelent, hogy a feltett kérdés nem volt egyértelmű: amíg a megkérdezettek egy része a Menekültügyi és Migrációs Hivataltól kapott heti 1200 forintos támogatást is a havi bevételhez sorolta, addig más része eltekintett ettől. A havi jövedelem nagyság alapján kirajzolódó kép összességében igen lehangoló. Az egy főre jutó havi jövedelem jelentős szórást mutat. A megkérdezettek 28,2 százalékának a hivataltól kapott támogatáson, segítségen kívül nincs bevallott jövedelme, ugyanakkor a menedékesek 0,2 százaléka esetében az egy főre jutó havi jövedelem 100 ezer forint. Mindössze 12,9 százalék esetében (N = 3298) haladta meg a havi jövedelem a 10 ezer forintot. Az 1–5000 és az 5001–10 000 forintos kategóriákba közel egyformán kerültek: az elsőbe a megkérdezettek 28,3, a másodikba pedig 30,7 százaléka.

A menedékesek korábbi, jelenlegi és jövőbeli állapotát az eddigiekben bemutatott adatok mellett jól kifejezi az az adatsor, amelyet a megkérdezettek a „Menekülése előtt hogyan éltek?“, „Itt Magyarországon hogyan élnek?“ és „Hogyan fognak élni a hazatérés után?“ kérdésekre adtak. Mindhárom kérdés esetében egy hétfokozatú skála segítségével kellett a választ megadni (4. táblázat).

A megélhetés alakulása a menekülés előtt, alatt és a hazatérés után* (százalék)

	Nagyon rosszul él						Igen jól él	
	1	2	3	4	5	6	7	Összesen
A menekülés előtt <i>N</i> = 3480	8,0	3,9	5,2	16,2	15,7	20,7	30,3	100
Magyarországon <i>N</i> = 3426	15,7	20,8	28,3	22,6	7,3	2,1	3,1	100
A hazatérés után <i>N</i> = 2079	40,5	15,7	19,1	18,3	3,1	1,6	1,7	100

* A hazatérni akarók körében.

A legnagyobb különbség a menekülés előtti és a hazatérés utáni állapot értékelésében, megítélésében mutatkozott. Ezek között az értékviszonyok között a jelenlegi megélhetés minősítése köztes helyzetet foglal el

A megkérdezettek közel fele (49,7 százalék) negatívan ítélte még saját jövőjét. A jövőt mindössze 6,9 százalék minősítette igen biztatónak.

Az adatok határozott különbséget mutatnak a visszatérés utáni anyagi helyzet és a várható jövő megítélésekor. A várható jövő optimistának tűnő elképzelését valószínűleg érzelmi összefüggések motiválják. Ez összefüggésben van azzal is, hogy a menedékesek (*N* = 3582) 27 százalékának van hová mennie, ha úgy dönt, hogy visszatér hazájába, 7 százalékuk otthona ugyanis üresen áll, 20 százalék esetében pedig a lakás megőrzése, megvédelése érdekében valamelyik rokon költözött be. Ezzel szemben 21,4 százalék nem tudja, hogy mi van a házával, lakásával; 36,5 százalék esetében pedig idegenek foglalták el a menedékes egykori otthonát. Viszonylag jelentéktelen azoknak az aránya (3,1 százalék), akik ingatlanukat eladták és azoké (12,1 százalék), akiknek otthonát a harcok során lerombolták. Az, hogy a jövő tekintetében a menedékesek nem igazán optimisták, visszatükröződik abban, hogy a hazatérés után a megkérdezettek 46,4 százaléka kívánja csak előző lakhelyén folytatni az életét. Azoknak az aránya, akik a jövőben is Magyarországon szándékoznak élni (24,4 százalék), szinte azonos azokéval, akik vagy benyújtották már (4,0 százalék) a magyar állampolgárságért a kérelmüket, vagy pedig ezt a lépést a közeljövőben fogják megtenni (18,8 százalék). Nemzetiségi megoszlás szerint a magyar nemzetiségűek (74,2 százalék) mellett elsősorban a szerbek (74,2 százalék) azok, akik a magyar állampolgárság megszerzéséért kérelmet nyújtottak be, vagy kérelmet fognak benyújtani. Őket a horvátok (49,3 százalék) és a muzulmánok (32,5 százalék) követik. A magyar állampolgárság megszerzése iránti igény a leghatározottabban az úgynevezett jugoszláv nemzetiségűek körében jelentkezett, hiszen közel 80 százalékuk magyar állampolgár kíván lenni.

A volt Jugoszláviából menekültek a repatriációról¹

BESZÉLGETÉSEK MAGYARORSZÁGON ÉS DÉLKELET-MICHIGANBEN²

...Nem vagy kíváncsi, milyen az, ha fázol? rettegsz?
Főlöskéges vagy, nincs arcod, nincs neved?
Nem vagy kíváncsi, hogy lett ily értéktelen az élet?
Nem láttál engem?
Nem vagy kíváncsi, hol hajtottam álomra fejem?
Nem vagy kíváncsi, hogy fért egy batyuba mindenem?
Nem vagy kíváncsi, azelőtt hogyan éltem?
Nem vagy kíváncsi, volt-e gyermekem?
Nem vagy kíváncsi, hogy éltem túl?
Nem köszönöd meg Istennek, hogy vagyok?

(Részlet Elaine O'Toole
Holttestek ebédnél című verséből)

Világszerte menekültek milliói várják a napot, amikor visszatérhetnek otthonukba. Végleges hazatérésük ugyanúgy célja minden befogadó országnak, ahogyan elsődleges feladata az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának, illetve a menekültekkel foglalkozó egyéb állami és nem állami szervezeteknek is. A konvencionális bölcsesség és a józan ész is egyértelműen azt diktálja, hogy ha létezik „megoldás” a menekültek helyzetére, akkor az a repatriáció legyen. A hajdani Jugoszláviából érkezett menekültek között végzett egyik korábbi terepmunkám során feljegyeztem, hogy a menekültek a legtöbb esetben haza szeretnének térni. Abban az időben azonban igazából nem volt hova menniük. A háború alatt nagyon veszélyes volt visszatérni a volt Jugoszláviába, a különböző befogadó országok pedig egyre kevésbé voltak hajlandók menedéket adni a menekülteknek (Huseby-Darvas, 1994, 1995). Hosszú hónapokkal a daytoni egyezmény aláírása után azonban – miközben a befogadó országok a hivatalosan meghirdetett repatriációs időszak kellős közepén be-

¹ Fordította Boross Anna.

² Előtanulmány a bosnyák menedékesek egyesült államokbeli, ausztriai és magyarországi beilleszkedését kutató projekthez.

Mindenekelőtt köszönetet mondok a menekülteknek, akik – Magyarországon és az Egyesült Államokban egyaránt – szívesen, sőt gyakran nagy örömmel beszélgettek velem. Nagyra értékelem Dr. Junghert Bélának, a BM Menekültügyi és Migrációs Hivatala főigazgatójának segítségét, hogy Robert M. Darvas és az én számomra kutatói igazolványt állított ki. Így be tudtunk jutni a magyarországi menekülttáborokba, számos interjút készíthettünk és vehettünk fel magnószalagra, továbbá videofilmeket és fényképeket csinálhattunk a menekültek mindennapjairól. Köszönetet mondok a békéscsabai, bícskei, debreceni és nagyatádi menekülttábor minden segítőkész ügyintézőjének és tolmácsának.

Köszönettel tartozom kedves barátaimnak és kollégáimnak, Norma Diamondnak és Sik Endrének minden segítségükért, valamint volt tanítványomnak, Elaine O'Toole-nak, amiért megengedte, hogy csodálatos ézen kenységgel írott versét felhasználjam. Végül, de nem utolsósorban igen hálás vagyok Robert M. Darvasnak állandó támogatásáért, azért, hogy mint az audio-vizuális berendezések mestere, fotós, söfőr, illetve mint rendíthetetlenül türelmes és barátságos legfőbb támaszom mindig igazán „jelen volt”.

zárnak, illetve bezárni szándékoznak egyes menekülttáborokat, éspedig azzal a nyílt szándékkal, hogy a volt Jugoszláviából érkezett menekülteket visszatelepítsék hazájukba – vannak olyan menekültek, akiknek semmi kedvük hazatérni.

A Nagyatádon működő legnagyobb menekülttábor 1996. szeptember 9-i bezárása előtt 500 lakójának választási lehetőséget kínáltak: vagy áttelepülnek a debreceni táborba, vagy hazatérnek. Az általam megkérdezett menekültek közül ezt senki sem tekintette igazi választási lehetőségnek. Az egyik lehetőség, a hazatérés több okból is veszélyes volt: szerb ellenőrzés alatt álló falvak, aknamezők, kiégett házak és mecsetek stb. fogadták volna őket. A másik lehetőséget, a debreceni táborba való átköltözést sokan kizárólag felzaklató, traumatikus, félelmetes megoldásnak tekintették. A menekültek egy része évek óta, némelyikük már öt éve élt Nagyatádon, jól megszokta a tábort és a környéket: a debreceni tábor a városon kívül van, így nehezebb lenne kijárni a piacra, illetve munkát keresni a városban; Debrecen lényegesen messzebb van a hazájuktól, mint Nagyatád. És az utolsó, de kétségtelenül a legnyomósabb érv: a debreceni tábornak nagyon rossz híre volt a bosnyák és más menekült körében. Többek között azt hallottam, hogy durván és személytelenül kezelik a menekülteket, hogy testi fenyegetésben részesül, aki szeszes italt hoz be a táborba, verekszik vagy bármivel megsérti a tábor házirendjét. Amikor konkrétan rákérdeztem a vádakra, mindegyik táborvezető és sok más ügyintéző is nyomatékosan tagadta, hogy bármikor testi fenyegetést alkalmaztak volna. Azt állították, hogy ők minden menekülttel – az egyik nő megfogalmazása szerint „még akkor is, ha az bosnyák muzulmán volt” – emberségesen bántak, úgy, ahogy maguk is elvárnák, ha ilyen helyzetben lennének. Több olyan férfival és nővel találkoztam, akik nem azért készültek hazamenni, mert így akarták, vagy mert úgy érezték, hogy most már biztonságos visszatérni, hanem azért, mert nem akartak Debrecenbe menni. Ahogy a nagyatádi táborban egy asszony elmondta: „Fischer úr két minibusszal jön majd, ahogy néhány héttel ezelőtt is jött, felpakol bennünket és visszavisz Boszniába. Ki tudja, mi vár ott ránk? De mi más választásunk van, ha nem akarunk Debrecenbe menni, ami maga a földi pokol?” (lásd még N. A., 1995).

Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának megbízásából a németországi bosnyák menekült körében 1996-ban végzett kutatás eredménye is mutatja: vannak olyan menekültek, akik nem vagy legalábbis egyelőre nem akarnak visszatérni a hazájukba: „Mintegy 45 százalékuk kereken visszautasította, hogy *most* [hangsúlyozom, a szavazás időpontjában – H.-D. É.] hazatérjen, és 25 százalékuk volt kész visszamenni. A többiek továbbra is határozatlanok voltak. A hazai gazdaság állapota és az újjáépítés üteme sokkal kevésbé izgatja őket, mint a biztonság kérdése: a menekültek kétharmada számára a béke által nyújtott biztonság jelenti a legfontosabb kérdést.” (Walker, 1996).

Ami a magyarországi helyzetet illeti, egy 1996. évi elemzés szerint: „Magyarországon mintegy 7000 ex-jugoszláv menekült áll ideiglenes védelem alatt. Közülük kb. 2500-an vannak táborokban, ők készek hazatelepülni.” (M. Nyberg jelentése az IFOR-nak.)

Nyberg jelentésével ellentétben a magyarországi menekülttáborokban élők közül sokan nem álltak készen a hazatelepülésre. 1996-ban, hónapokkal a daytoni egyezmény aláírása után sok menekült nem tekintette a hazatérést a közeli jövő reális lehetőségének vagy járható útjának. A menekültek túlnyomó többsége a hazatérés kilátásait illetően (akár a szlávóniai háromszögről, akár a Vajdaságról, akár Bosznia-Hercegovináról volt szó) különféle okokból egyáltalán nem volt lelkes. Magyarországon öt menekülttáborban (Békéscsaba, Bicskén, Debrecenben, Nagyatádon és Vésén) különféle státusú menedékkérőkkel

készítettem interjút. Némelyikük már öt éve élt táborban, távol az otthonától. Az Egyesült Államokban személyes találkozások során, illetve a Michigani Bosznia-Hercegovinai Szövetség különféle találkozóin beszéltem bosnyák menekültekkel. E menekültek többsége 1995-ben vagy 1996-ban érkezett az Egyesült Államokba.

Bár sokan beszéltek nekem arról, hogy végül majd haza szeretnének térni, a legtöbben mégis azt hangsúlyozták, hogy számukra pillanatnyilag az egyetlen megoldás az, ha Magyarországon, illetve az Egyesült Államokban maradnak, takarékoskodnak és „kivárnak”. Azok többségének, akikkel módomban volt beszélni, nem állt szándékában a közeljövőben vagy akár a következő 3–4 évben hazatérni. Sokan közülük úgy érezték, hogy egyszerűen nincs hova menniük, mert – ahogy elmondták nekem – a házukat, azaz a falujukat vagy városukat megszállták a szerbek. A sokféle veszély között néhányan azt is megemlítették: úgy hallották, „Iránból vagy Irakból jött idegenek foglalták el” a szülőhelyüket.³

Ebben a munkámban a hazatelepülés kérdésének felvetésével együtt a menekültek által elképzelt néhány hazatérési módot is ismertetek. Tisztában vagyok vele, hogy azok, akikkel a menekülttáborokban, illetve Michiganben beszéltem, nem feltétlenül reprezentálják általában a volt Jugoszláviából, illetve konkrétan a Boszniából érkezett összes menekültet. Sokkal valószínűbb, hogy a még mindig táborokban élő menedékkérők – azokhoz hasonlóan, akikkel Magyarországon dolgoztam – olyan emberek, akiknek a legkevésbé van hova visszatérniük. Azoknak a menekülteknek a zöme, akik hazatérésükkor semmiben sem reménykedhettek, viszont lehetőségük volt az emigrációra, már elmentek (mint például azok, akikkel Michiganben találkoztam), vagy éppen izgatottan várták, hogy távozhassanak egy harmadik országba, például Kanadába, Svédországba, Németországba vagy az Egyesült Államokba. Azok többsége pedig, akikben még élt valami remény, hogy újból felépíthetik az életüket Boszniában, közvetlenül a daytoni egyezmény 1995. októberi aláírása után visszatértek hazájukba, vagy éppen a hazatérésre készülődnek.

A daytoni egyezmény kimondja: „Minden menekültnek és menedékesnek joga van szabadon visszatérni szülőhazájába. Joguk lesz ahhoz is, hogy visszakapják mindazt a tulajdonukat, amelytől az 1991 óta tartó háborús cselekmények során megfosztották őket, illetve kártérítést kapjanak vissza nem szerezhető tulajdonukért.” (Daytoni Egyezmény, 1. rész, 7. cikk)

Azok a menekültek azonban, akikkel beszéltem, nem érzékelnek semmiféle összefüggést a daytoni egyezmény és a hazájukban uralkodó reális viszonyok, illetve saját végleges hazatérésük valós körülményei között. Jó néhány menekült világosan kifejtette: ő az egyezményt a nyugati országok jó szándékú, de tökéletesen hiábavaló erőfeszítésének érzi, amelynek valójában semmi köze ahhoz, ami a hazájukban történik és történni fog. A debreceni táborban egy harmincas éveit elején járó férfi igen jó angolsággal elmondta, hogy ő a Nyugat igekezetét olyan próbálkozásnak látja, amelyet anélkül tesz, hogy a legkevésbé is értené, mi megy végbe a volt Jugoszláviában: „A Nyugat nem érti a mi politikusainkat és a mi problémáinkat. Vegyük például Amerikát [ti. az USA-t – H.-D. É.].

³ Különböző szóbeszédek járnak arról, hogy az iszlám egyes iraki és iráni követői is ott voltak azok között, akik a háború alatt fegyverrel és emberi erővel segítették a boszniai muzulmánokat, oly módon, hogy bevették magukat néhány faluba, és senkit nem engedtek be ezekre a településekre. Izetbegovics úr kormányának szóvivői tagadják ezeket a szóbeszédeket, és azt állítják, hogy csak azok az iraki és iráni katonák tartózkodtak Bosznia-Hercegovinában, akik a háború alatt helybeli nőket vettek feleségül (Hedges, 1996).

Amerika egyszerűen azt akarja, hogy a hazámban béke legyen és normalizálódjon a helyzet, de törődik valaki azzal, hogy ennek akarása még nem jelenti azt, hogy ez így is van vagy lesz?!?”

Több menekült igen elmarasztalóan nyilatkozott az IFOR-ról és más boszniai ügynevezett békefenntartó csapatokról. A férfiak (és csak a férfiak) közül jó néhányan elmondták: saját tapasztalatukból vagy hallomásból tudják az IFOR-ról és más csapatokról, hogy azok a volt Jugoszláviában közvetlenül részt vettek a feketepiaci kereskedelemben és más illegális tevékenységekben, amivel csak tetézték a sokréti társadalmi és gazdasági problémákat. „Gyorsan meggazdagodnak rajtunk” – mondta egy 22 éves tuzlai férfi.

Több megkérdezett személy hallott olyanokról, akik hazatérve úgy elkeseredtek azon, amit ott találtak, hogy vissza akartak jönni a táborba, de ezt nem engedték meg nekik. Többek között Mkhize (1994) tárgyalja azt a nagyon általános jelenséget, mely szerint „traumatikus élményeken átesett személyekről feljegyezték, hogy hazatérésük után valamiféle elszigeteltségérzés és beilleszkedési stressz, az alkalmazkodás érzelmi és lélektani gátlása lesz úrrá rajtuk, nincsenek tudatában a meglévő társadalmi erőforrásoknak, és irreális várakozásokat táplálnak a hazájukkal szemben.” Márpedig a volt Jugoszláviából (csakúgy, mint a más helyekről) érkezett menekültek kétségtelenül traumatikus élményeken estek át, a hazájukból történt elűzés előtt és a menekülttáborokban egyaránt.

„Miközben a debreceni menekülttáborban mászkáltunk, egy ablakpárkányra állított rádió a következő angol szövegű dalt bömbölte: »Where do you go? Where do you go? I want to know, I want to know where do you go!« (Hova mész? Hova mész? Tudni akarom, tudni akarom, hova mész!) Nem tudtam szabadulni a gondolattól, hogy ha én tervezném meg a diszleteket, és rendeznék meg egy fájdalmasan idevágó *mise en scène*-t, az sem lehetne találóbb. Annyira egybevágott minden, hogy az már szinte hamis volt.” (Részlet munkanaplóm 1996. június 26-i feljegyzéseiből.)

A bevándorlókkal foglalkozó tanulmányokból kiderül, hogy a haza elhagyása, valamint az ezt követő migrációs és újbóli letelepedési folyamat által kiváltott reakciók között állandóan jelen van a büntudat, a fájdalom és a zavarodottság érzése. Amikor a szülőföld elhagyásával (ahogy ez nagyon gyakran megesik) az emberek helyzetében is zűrzavar áll be, természetesen még erőteljesebben jut kifejezésre az otthon utáni vágyakozás, a döbbenet és a fájdalom. Ezt két, rám igen mély benyomást tett menekült esetében figyeltem meg: egy 38 éves férfinál, akit Magyarországon, a bicskei menekülttáborban ismertem meg, valamint egy 35 éves nőnél, aki Detroit egyik külvárosában él. Otthon nem ismerték egymást, pedig mindketten Banja Luka-iak és jogászok voltak. Mindketten nagyon jól beszélnak angolul, és jártasak az angol nyelvű irodalomban, bár a nő lényegesen jobban ír és olvas angolul, mint a férfi. Mindketten tisztában vannak vele, hogy a volt Jugoszláviában szerzett jogi végzettség nem egyenértékű az észak-amerikai diplomával. A bicskei táborban élő Hasid a következőket mesélte el:

„Feleséggel és nyolcéves fiammal jöttem ide Banja Lukából. Először a békéscsabai táborba mentünk, azután áthoztak bennünket ide. A feleségem otthon építész volt, és festőművésznek is jó... Reméljük, meghallgat majd bennünket a kanadai nagykövet, mert Vancouverbe [British Columbia, Kanada] szeretnék menni, ahol a fivérem menekültként él. Már van saját háza, angolul tanul, és kap valami támogatást, de egyelőre nem dolgozik, ezért nem tud igazán segíteni bennünket vagy a szüleinket... [A szüleink] és a nagybátyánk visszatért Banja Lukába. A többi rokonom Svédországban és Németországban

él... Boszniában sokan küzdenek súlyos gondokkal. Veszélyes ott élni az akná⁴ és a csetnik [sic!] vezetés miatt. Ki tudja, mi fog történni? Ott csak beszélnek a békéről. Nincs békesség sem a környéken, sem az emberek között. A szüleim nem akarják, hogy visszamenjünk és harcoljunk. Ha Kanadába megyünk, akkor jobban tudunk segíteni nekik, és talán ki tudjuk hozatni őket, bár tudja, hogy az öreg fát nem könnyű átültetni... Egyelőre nem akarok visszamenni, és kitenni a gyerekeimet és a feleségemet az ottani veszélyeknek, de a végén, ha ott valaha béke és biztonság lesz, akkor majd visszatérünk, és otthon maradunk... Borzalmas emlékeink vannak, mégis vágyakozunk az után az otthon után, amely a háború előtt, a jó időkben ott volt. Egyelőre nem tudom, hogy visszatérünk-e valaha. De mostanában nem sokat alszom. A feleségem itt egy nap alatt többet sír, mint amennyit otthon tizenkét év alatt összesen sírni láttam. Mint oly sok más menekült, mi is nyugtatókat szedünk. Én is összetört vagyok, és azon gondolkodom, mi lenne a legjobb megoldás. Aggódok a jövő miatt. Nem tudom elképzelni, hogy mindig távol legyek az otthonomtól. De most hazamenni? Nem. Maga megtenné a helyemben?”

Azok a menekültek, akikkel Michiganben beszélgettem, kaptak bizonyos segítséget, és egy szorgalmas és elkötelezett „öreg amerikai” [vagyis már régebben az Egyesült Államokban élő, jól szituált] házaspár közbenjárásával álláshoz és lakáshoz jutottak, és többé-kevésbé végleges letelepedésük ügyeit intézik, ahogyan azt már sok millió bevándorló tette előttük. Beszélgettem azzal a feltűnő és méltóságteljes fiatal nővel, aki, mint mondtam, kitűnően tud angolul. Mostantól Hafidának fogom hívni. A háború elején hatéves gyermekével hagyta el Banja Lukát, átszökött Olaszországba, és végül Detroitba érkezett. Otthon gyakorló ügyvéd volt, és – mint egy ismerősömtől megtudtam – vezető értelmiségi. Az interjú során elmondta, hogy Detroit egyik külvárosában, egy bérelt lakásban él, és két állása van, két másik külvárosban. Hafida a hét hat napján napi 16 órát dolgozik, hogy eltartsa magát és a gyermekét, akin, mint mondja, az átélt traumát követő idegbetegség tünetei mutatkoznak, de azért nagyon jól tanul. Éttermi hostessként és mellékfoglalkozásban pincérnőként megkeresi a kettejük kiadásaira elegendő pénzt. 1996 elején hazautazott, hogy meglátogassa az anyját, és magával vitte a gyermekét is. Ekkor a hazájában felkínálták neki egy bírói állást.

Egy pillanatra ugyan kísértés fogta el, mesélte kis mosollyal, mégis úgy döntött, hogy visszajön Detroit külvárosába, és folytatja a napi 16 órai munkát a két étteremben. Megkérdeztem, miért. Ezt válaszolta:

„Nem akarom, hogy a gyermekemnek olyan környezetben kelljen felnőnie, ahol a háború (vagy bárhogy is nevezi majd a nemzetközi közösség) azonnal és elkerülhetetlenül kitör, amint a nyugati csapatok távoznak. Mi jó van abban, hogy bíró leszek, ha harcolni és reszketni kell majd az életünkért? Itt normális életet tudok biztosítani a gyermekemnek, és sokkal többet tudok segíteni az anyámnak [aki Banja Lukában él]... Egyszer talán majd hazatérhetünk. De ha és amikor majd egyszer tényleg biztonságos lesz hazatérni, akkor nem szeretnék választ adni azokra az elkerülhetetlen kérdésekre, hogy miért mentem el, és miért nem jöttem haza hamarabb... Hígye el: ebben az évben már sokszor feltették ne-

⁴ A hazatérni kívánók számára nyilvánvalóan fontos gyermekeik, illetve önmaguk biztonsága. Túl azon, hogy az egész térségben bizonytalan a politikai helyzet, nagyon sok az akna is. Egyes megfigyelők szerint „többségüket rosszul telepítették”, és „becslések szerint az utóbbi években mintegy 300 000 és egymillió közötti aknát telepítettek, és legalább 2–3 évig fog tartani, amíg felszedik őket.” (Kovács, dátum nélkül)

kem ezeket a kérdéseket. És megkérdezték, miért nem vagyok otthon. Időnként magam is ugyanezt kérdezem magamtól...”

A menekültek ilyen, a hazatéréssel, illetve haza nem téréssel kapcsolatos büntudatot és ambivalens érzelmeket élnek át. A férfiak talán még inkább, mivel az etnikai tisztogatások vagy a harcok során sok társuk elpusztult, és büntudatuk van, amiért ők elmenekültek, hátrahagyva rokonaikat, barátaikat, szomszédaikat. Interjút készítettem például egy 33 éves, Sankti Mostból való férfival, aki – mint a volt Jugoszláviából érkezett legtöbb új bevándorló Michiganben⁵ – egy Detroit közelében fekvő michigani városban lakik, amely azelőtt szinte teljesen lengyel származású amerikaiak lakta környék volt. 1995 nyarán érkezett az Egyesült Államokba feleségével és tízéves fiával. Nevetve mesélte, hogy azóta van egy amerikai állampolgár is a családban: a csecsemő kislánya, aki már Michiganben született. Ez a fiatalember Farmington Hillsben, Detroit egy másik külvárosában dolgozik unokatestvérével és sok más új boszniai bevándorlóval együtt. Az unokatestvérével közösen vettek egy autót, hogy azzal járhasanak munkába. Három fivére Németországban él menekültként, kapnak valami segítséget a kormánytól, és kettőnek már állása is van. Nincs szándékukban hazatérni, pedig idős szüleik néhány hónappal ezelőtt visszatértek Sankti Mostba. Csak egy nővérük él otthon, aki a háborúban megölte, depresszióban szenved, de azért küzd.⁶ Ő most is ott van a szülőkkel. De ki kit fog vigasztalni: a nővér a szülőket vagy fordítva, töprengett. A szülőknek, mondta, hiányoznak a fiaik, menyeyük és unokáik, mégis minden telefonbeszélgetés alkalmával és minden levélben arra biztatják a fiaikat, hogy csak maradjanak ott, ne jöjjenek haza, mert otthon a helyzet nem csupán nehéz, de reménytelenül lehangoló is. Nincs hova hozni a családot, az összes házak és mecsetek kiégték, és a sok halott – rokon és szomszéd – emléke kísért. Az alapvető közszükségleti cikkek elosztási rendszere olyan rossz, hogy csak a fekete piac és a fekete gaz-

⁵ Lehetetlen pontosan megmondani, hány bosnyák él Michiganben. A becslések igen eltérők: amikor a Bosznia-Hercegovinai Amerikaiak Szövetségének tagjaival beszéltem, ott azt mondták nekem, hogy Michiganben több mint 3000 bosnyák él, és 1996 végéig további 2000 menekült érkezik majd az államba. A Michigani Családügynökség (Michigan Family Agency) keretében működő Menekülteket Segítő Program (Refugee Assistance Program) számukat 1345 főre teszi. Érdekes az éves bontás: 1992-ben két bosnyák élt itt. 1993-ban 84, 1994-ben 245, 1995-ben 412 bosnyák és 4 horvát személy, 1996-ban 598 volt a bosnyák bevándorlók száma. Gyanítom, hogy a helyes számadat valahol az 1345 és a 3000 között van. Arra is számított, hogy a közeljövőben Michiganben folyamatosan növekedni fog a bosnyák bevándorlók száma, mivel 1) itt álláshoz lehet jutni; 2) az amerikai bevándorlási politika a szigorodása ellenére még mindig lehetőséget ad a családok újraegyesítésére; 3) a boszniai menekültek sem mentesek a lánemigráció szokványos modelljétől, amelynek során az azonos településről származó személyek korábbi szomszédaikkal és barátaikkal igyekeznek maradni. Már vannak jelei annak, hogy a kiterjedtebb detroiti körzet hamarosan a bosnyákok másodlagos migrációs területé válik az Egyesült Államokon belül, ami nagyon hasonlít a magyar és más bevándorlónál a század korábbi éveiben kialakult helyzethez (lásd Huseby-Darvas, 1994). És itt még nem is említem azt a nem tudni, hány főt – mivel ők jogilag „nem léteznek” –, akik vagy illegálisan vándoroltak be az Egyesült Államokba, vagy legálisan, vízummal jöttek, de amikor a vízum lejárt, nem hagyták el az országot. Mindezek a személyek illegálisan tartózkodnak az országban.

⁶ Boszniában sok magányos nő van. Egy részük a háború során özvegyült meg, sok más esetben pedig a férj és a család más férfitagjai máig sem kerültek elő. Egyes jelentések szerint legtöbbször maguk a nők vannak meggyőződve arról, hogy férfi nélkül nem képesek megteremteni az életfeltételeket önmaguk és gyermekeik számára (O'Connor, 1996). Sok menekült – férfi és nő egyaránt – meg van győződve arról: „egy nő számára nem normális dolog, hogy egyedül éljen és próbáljon egzisztenciát teremteni”, és ez a hiedelem gyakran sülyösítíja a visszatérni nem akaró férfi bűnét.

daság virágzik. Állandó fosztogatás és mérhetetlen társadalmi zűrzavar van. A szülők egyre gyözködik a fiaikat, hogy nyugaton alakítsák ki az életüket, és csak akkor térjenek haza, ha majd lesz miért hazajönni, „ha majd a dolgok normalizálódnak”. A fiatalember hozzátette: „...ha ott valaha is biztonság és béke lesz, és valamiféle garancia arra, hogy biztonságban élhetünk és teremthetünk magunknak egzisztenciát, akkor majd hazamegyünk. Akkor viszont azért fognak bennünket vegzálni, hogy miért mentünk el, hogy tudtuk elhagyni a hazánkat azokban a nehéz időkben...”

Egy Banja Lukából származó, jelenleg Michiganben élő igen értelmes menekült férfi izekre szedte a nyugati érdekek és a Nyugat Bosznia-politikája közötti kapcsolatot. Elmondta, hogyan függ össze az a tény, hogy 1996 az Egyesült Államokban választási év, azzal, hogy a Nyugat minden ellenkező tanács ellenére erőlteti a boszniai választásokat, és hogy az amerikai csapatok zömét 1996 végéig szeretnék kivonni; továbbá kifejtette, hogyan értelmezi a befogadó országok közös erőfeszítéseit annak érdekében, hogy a boszniai menekülteket gyorsan visszatelepítsék, jóval korábban annál, mintsem a hazatelepülést biztonságosnak tekinthetnék.

Az újonnan Michiganbe érkezett boszniaiak között határozott kettősség érezhető a hazatérés, illetve az Észak-Amerikában maradás kérdésében. Ez derült ki például az 1996 augusztusában tartott összejövetelek egyikén, amelyen Robert Darvassal együtt részt vettem. A találkozó főleg azzal telt el, hogy néhány Szrebrenyicából érkezett túlélő férfi és egy nő elmesélte borzalmas élményeit a mélységes csöndben ülő, szinte megigézett hallgatóságnak. Erre a találkozóra akkor került sor, amikor ez a bosnyák közösség – csakúgy, mint a más helyeken élő bosnyákok – éppen szavazni készült Michiganben korábbi hazájuk szeptemberre tervezett választásain. Óriási izgalom előzte meg az itteni szavazást: voltak bizonyos viták, időnként nagy taps tört ki, azután hevesebb vita arról, hogy szavazzanak-e vagy sem, ezt pedig további szórványos tapsok követték. Ugyanakkor néhány férfi felállt, és hazatérésre szólította fel a jelenlévőket. Egy húszas éveinek közepén járó, szemtapaszt viselő, erősen bicegő férfi azt ordította: „A bosnyákok megérdemelték a velük történt tragédiát, mert nem készültek fel a csetnikek [szerbek] rémtetteire.” Azután alig hallható hangon így fejezte be: „Boszniának csak akkor van jövője, ha mi, bosnyákok hazatérünk.”

Nem meglepő, hogy azok a menekültek, akik azt mondták, ők soha többé nem akarnak hazamenni, kivétel nélkül mindannyian etnikailag „vegyes” házasságban élnek.⁷ Az egyik esetben a feleség boszniai horvát volt, és, ahogy ő mondta, „technikailag [római] katolikus”,⁸ a férje pedig szintén boszniai, de muzulmán. Meg voltak győződve arról, hogy Bosznia területén bárhova térnek is vissza, a véres háború és a vele járó etnikai élethalál-

⁷ A soknemzetiségű szarajevói városi lakosság esetében például 26 százalékra becsülték az etnikailag vegyes házasságokat, az élszigetelt kis falvakban és egyes más vidéki körzetekben azonban ez nagyon-nagyon ritka (Lockwood személyes közlése).

⁸ Ebben a konkrét esetben mind a férj, mind a feleség azt mondta nekem (ahogy számos más menekült is), hogy ők nem vallásosak, és soha nem is voltak azok, inkább „kozmopolitának” [sic!] tartják magukat. Bosznia múlt és jelen vallásosságának elemzése nem tartozik a munkám céljai közé. A bosnyák népességhez tartozó egyes diákok megjegyezték, hogy amióta a volt Jugoszláviában kitört a háború, a vallás sokkal fontosabb „nemzetiségjeggyé” vált, mint amilyen a háború előtt volt. (Lockwood személyes közlése, valamint lásd még Tone Brंगा kitűnő etnográfáját (Bringa, 1995), illetve az 1993-ban készített, „We Are All Neighbours...” [Mindannyian szomszédok vagyunk...] című nemzetiségi tárgyú dokumentumfilmjét). A magyarországi menekülttáborokban azonban ennek nem sok jelét láttam.

harc után vagy az egyik vagy a másik házastársat nem látják többé szívesen azon a helyen, ahol a háború előtt éltek. Sok menekült mondta: tudja, hogy ott még hosszú évekig nem lesz béke, és az élet Boszniában nagyon veszélyes lesz, ezért nem akarnak visszamenni és kitenni a gyermekeiket és önmagukat az ebből eredő nehézségeknek (mindig ez volt a sorrend: először a gyermekeket említették, és csak azután önmagukat vagy felnőtt hozzátartozójukat, ha ugyan egyáltalán megemlítették). Valahányszor arról beszéltem, hogy Nyugaton nehéz sors vár a bevándorlókra, ők csak a vállukat vonogatták és azt mondogatták: tisztában vannak vele, hogy nem lesz könnyű, de még mindig nem lesz olyan szörnyű, mint a hazatérés. Az „otthon” többé már nem az a hely, amelyet az „etnikai tisztogatás” során elhagyni kényszerültek. 1996 nyarán, amikor a magyarországi táborokban élő menekültekkel arról beszélgettem, hogy milyen kényszerhelyzetet jelent a menekülteket Észak-Amerikában és máshol, nem ötlött fel bennem, illetve nem ismertem fel egészen, hogy ezekre a „vegyes párokra” nagy megpróbáltatások várnak Nyugaton, boszniai társaik között. Egyes bosnyákokkal folytatott beszélgetéseim közben, illetve a Bosznia-Hercegovinai Amerikaiak Szövetségének összejöveteleit figyelve azonban állandóan azt kérdeztem magamtól: vajon hogy fognak ezek a „vegyes párok” létezni a gyűlöletnek ebben az állandósult (és attól tartok, hogy folyamatosan erősödő) légkörében,⁹ ahol a horvátokat automatikusan „usztasáknak”, a szerbeket pedig automatikusan „csetnikeknek” nevezik? Újból felidéztem magamban azoknak a pároknak a képét, akik sok ezer mérföldnyire innen a végleges kivándorlást tekintik az egyetlen megoldásnak: számukra az egyetlen kiút az, hogy egy harmadik országba menjenek, mivel az egykori Jugoszláviában házaspárként többé sehol sincs számukra otthon. Eszembe jutott egy nemrég megesküdtött fiatal pár: a 25 éves mosztári bosnyák muzulmán férfi és 22 éves zvoniki boszniai katolikus [azaz horvát] felesége. Mindketten az egyik tábor iskolájában tanítottak, és ahogy az asszony elmondta: azt remélték, hogy „egyszer, de majd csak Amerikában, saját gyermekeik is lesznek”. A feleség folyékony angolsággal valotta: „Hinnünk és reménykednünk kell egy jobb jövőben. De nem ezen [az európai] kontinensen.” A férfi úgy vélekedett, hogy soha nem mehetnek majd haza az ő otthonába, mert a háború alatt hét családtagját ölték meg a horvátok (a gyilkosok között volt néhány egykori iskolatársa is). A többi rokon sohasem fogadná be horvát feleségét. Az asszony otthonába sem mehetnek vissza, mert a családja, mindazok után, ami a háború alatt történt, sohasem fogadná be muzulmán férjét.

És ez, attól tartok, még generációkon át folytatódhat.

⁹ Bizonyos tekintetben megértem a gyűlöletet, csupán borzasztóan fájdalmas és terméketlen dolognak találok, meg akkor is, ha figyelembe veszem, hogy a michigani közösségben élő menekültek között sok súlyosan sérült ember van: egyeseknek hiányzik a fél szemük, másoknak a lábuk, az ujjuk stb. Sok harag és sok gyűlölet van bennük, minden túlságosan friss és túlságosan fájdalmas. Az összejöveteleken időről időre fizikai megnyilvánulások formájában tör ki a gyűlölet. Például hangos taps és helyeslő hangok csattannak fel, valahányszor a „csetnik” és az „usztasa” kifejezések elhangzanak. A gyűlések azzal kezdődnek, hogy Alija Izetbegovic képét és a bosnyák zászlót szertartásszerűen középre helyezik, mintha igazolni és legitímálni akarnák az összejövetelt, és egyszersmind valamilyen áthatolhatatlan és sérthetetlen határvonalat akarnának húzni a résztvevők köré. Itt azonban megint feltettem magamnak a kérdést: vajon hogyan tud egy vegyes házasságban élő pár egy ilyen közösségben létezni? Elszomorít a felismerés, hogy ez a gyűlölet és mérhetetlen könnyáradat idővel nem hogy esökkenni, de inkább nőni fog, ahogy ez a kezdeti bosnyák menekült közösség bevándorló közössége válik. Ahogyan többek között Walter Zenner (1977) is kifejtette, a könnyek a kisebbségi lét kulturális támaszát jelentik. A könnyhullatással párosuló és sokszor gyűlölettel kísért, hosszan konzervált bánat gyakran jelenti azt a kötőanyagot, amely képes egy csoportot összetartani és idővel akár nemzeti közösséggé formálni.

IRODALOM

BRINGA, TONE: *Being Muslim the Bosnian Way: Identity and Community in a Central Bosnian Village*. Princeton: Princeton University Press, 1993.

HEDGES, CHRIS: Outsiders Bring Islamic Fervor to the Balkans. *New York Times*, Monday, September 23, 1996, A 1, 4.

HUSEBY-DARVAS, ÉVA V.: „But Where Can We Go?” Refugee Women in Hungary from the former Yugoslavia. *Selected Papers on Refugee Issues: III*. (Eds. MacDonald, Jeffrey L. and Zaharlick, Amy.) Arlington, VA: CORI of the American Anthropological Association, 1994, pp. 63–77.

— : Puzzling Voices, Pleading Words: Refugee Issues, Refugee Camps, and Refugee Women in Hungary. *Refugees and Migrants: Hungary at a Crossroads*. (Eds. Fullerton, Maryellen; Sik, Endre and Tóth, Judit.): Yearbook of the Research Group on International Migration, Institute of Political Science (H.A.S.), Budapest, 1995, pp. 153–170.

KOVÁCS, ANDRÁS: Report of the Needs Assessment Mission to Eastern Slavonia Conducted by Menedék – Association for Migrants. (Unpublished manuscript, n. d.) (A tanulmányt lásd e kötetben – S. E.)

MKHIZE, HLENGIWE: Mental Health of Women Political Repatriates. *Women and Therapy*, 1994, Vol. 15 (2), pp. 101–116.

N. A.: Nehéz életkörülmények a debreceni táborban. *Népszava*, 1996. augusztus 12.

O’CONNOR, MIKE: Muslim Widows in Bosnia Try to Rebuild Their Lives Without Men. *New York Times*, Saturday, July 13, 1996, A 4.

WALKER, RUTH: Clock Ticks on Return of Bosnia’s Refugees. *The Christian Science Monitor*, April 23, 1996, pp. 1, 8.

ZENNER, WALTER: Lachrymosity: A Cultural Reinforcement of Minority Status. *Ethnicity*, 1977, No. 4, pp. 156–166.

Demográfia és munkaerőpiac

A külső vándorlás tovagyűrűző hatásai¹

A tanulmány a Magyarországot érintő nemzetközi vándorlás népességi hatásainak nagyságrendjeit próbálja meg feltárni 1955 és 1995 között.

Elemzésünk módszerül a múltból induló előreszámítás eljárását választottuk. E speciális előreszámítás² az alábbiakban különbözik a hagyományos és származtatott népesség-előreszámításoktól.

1. A múltból induló előreszámítás már nem befolyásolhatja a megtörtént eseményeket.

2. Nem kell a népesség-előreszámítások fő bizonytalansági tényezőit előidéző termékenység, halandósági és külső vándorlási hipotéziseket felállítanunk, hiszen már megfigyelt adataink vannak. Két általános feltevessel azonban élnünk kellett. Ezek a híres francia demográfus, Louis Henry által alkotott függetlenség és folytonosság hipotézisei voltak. E hipotézisek esetünkben azt jelentik: függetlenül attól, hogy a kivándorlók elmentek, és az odavándorlás helyén mi történt, ha az országban maradtak volna, akkor termékenység és halandósági magatartásuk folyamatosan megegyezne a bennmaradottakéval. Az érem másik oldalaként: ha a bevándorlók nem érkeznek meg, akkor a bevándorlók nélküli magyarországi alnépesség népesedési magatartása folyamatosan megegyezne a megfigyelt értékekkel.

3. Az előreszámítások pontosságát „beválasztvizsgálatokkal” lehet meghatározni. Ezáltal szemmel láthatóvá válik az előreszámításoknak a megfigyelt statisztikai adatokhoz való viszonya. Ugyanezt nem mondhatjuk el a múltból induló előreszámításokról, hiszen ezek tisztán hipotetikus számítások, melyeknek beválasztvizsgálatokkal való ellenőrzésére – a dolog természetéből következően – nincs lehetőség.

4. Az előrejelzés időhorizontjának növekedésével az előrejelzések egyre bizonytalanabbá válnak. A múltból induló előreszámításoknál az időtényező bizonytalansága értelmét veszíti, hiszen nem a jövőbe próbálunk tekinteni.

5. A múltból induló előreszámítási módszer alkalmazásával megfosztjuk magunkat annak lehetőségétől, hogy jókat mulassunk saját elképzeléseinken (tévedéseinken), ha néhány évvel később az előrejelzés a kezünkbe kerülne.

¹ A kutatást az OTKA támogatta (nyilvántartási szám: F 6915). A tanulmány a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései 58. kötete alapján készült.

² A gondolatot és az alkalmazási lehetőségeket Valkovics Emil. *A demográfiai elemzés elvei és módszerei* című tananyagának II. kötetében fejtette ki. Lásd Valkovics (1980).

ADATFORRÁSOK

Az elképzelés legbizonytalanabb pontja a külső vándorlásokra vonatkozó adatok minősége, illetve hiánya volt, amire tulajdonképpen az egész számítás épült. Szerencsére a nemzetközi vándorlások reflektorfénybe kerülése eredményeképpen a fehér foltok egyre ritkulnak hazánk közelmúltbeli vándorlástörténetében. (Úgy tűnik azonban, hogy az adatok és használhatóságuk a külső vándorlással foglalkozó szakemberek örök problémája marad, lásd Adatok..., 1996) 1993–94-ben egymástól függetlenül négy szerző is (Szászi, 1993; Juhász, 1994; L. Rédei, 1994; Tóth P. P., 1993) közölt adatokat a Magyarországot érintő nemzetközi vándorlásokról. Mind a négy szerző ORFK-adatállományt használt fel. Alapvető forrásnak tekintettük még a Központi Statisztikai Hivatal jelentését az 1956-os menekülthullámról (KSH, 1957) és a Demográfiai évkönyvekben 1970-ig található adatokat. Az 1950-es évek második felének bevándorlóira vonatkozóan Nagy Orbán segítségével forrásfeltárást végeztünk az 1960-as népszámlálás eddig feldolgozatlan anyagából.

Adataink nagy részében azonban ismeretlen a nemek és az öt éves korcsoportok szerinti megoszlás. Mivel e felbontások nélkül a múltból induló előreszámítás nem végezhető el, ezért becslésekre kényszerültünk. Ha a forrásokban semmiféle támpont nem állt rendelkezésünkre a megoszlásokra vonatkozóan, akkor az 1988–94 között bevándorlók megoszlását tekintettük „standard” felbontási struktúrának, illetve ha rendelkezünk empiriából származó megoszlásokkal (például az 1956–57-es illegális kivándorlókkal és az 1957-es legálisan visszavándorlókkal kapcsolatban), akkor ezen arányok szerint bontottuk részekre a vándorlási adatokat.³ Ezután jutottunk el ahhoz a becslött értékeket tartalmazó táblázattömeghez, amely alapanyaga lehetett a múltból induló előreszámításnak. E becslött értékeket tekintjük a múltból induló előreszámítás legsebezhetőbb pontjának, de talán a későbbi kutatások további kiegészítéseket nyújthatnak a vándorlók nemek és korcsoportok szerinti összetételét illetően. Gyökeresen eltérő számok és megoszlások felbukkanása és hitelességének bizonyítása esetén a rész- és végeredményeink, valamint a következtetéseink természetesen érvényüket vesztenék.

Most azonban térjünk vissza egy közkeletű tévedéshez, amely a kivándorlókat vándorlási veszteségnek tekinti, és a bevándorlókról vagy elfeledkezik, vagy elhanyagolható nagyságrendűnek tartja. Mindkét álláspont tarthatatlan. A teljes vándorlási veszteséget az egyenleg negatív értéke jelenti. Vajon a számbavételi problémákon túl biztosak lehetünk

³ Az évenkénti vándorlási adatok nagyfokú bizonytalansága miatt nem lett volna célszerű bonyolultabb becslési eljárásokat alkalmaznunk, mivel az nem javította volna eredményeink pontosságát. Kizárólag a hazatérőkkel kapcsolatban alkalmaztunk más korstruktúrát, mivel Szászi Ferenc már idézett művének 59. oldalán megtalálható az 1974 és 1979 között hazatérők megoszlása, ami erősen eltér a standardnak tekintett struktúráinktól. A hazatérők sokkal öregebb korösszetételűek voltak, mint a bevándorlók. Idősebb korösszetételük magyarázható azzal, hogy mivel egyéni vándorlástörténetük minimum második lépését tették meg, ezért átlagos életkoruk is valamivel magasabb lehet, mint általában a vándorlóké. Nyilvánvalóan ez utóbbi csoportban először migrálók is előfordulnak. Az öténévesnél idősebbek 25,9 százalékos aránya pedig egybevág a hétköznapi megfigyeléssel: jelentős számú, külföldön nyugdíjat szerzett személy használta fel a magyarországi viszonylag alacsony árszínvonalat saját életszínvonalára növelésére. Még sok más indokot is felsorolhatnánk a hazatérők idősebb korösszetételének magyarázatára, de ezek már nehezen általánosíthatók. A fenti érvek miatt a hazatérők 1974–79 között mért korstruktúráját – e csoportban – kiterjesztettük a vizsgált időszak egészére. Természetesen a hazatérők öt éves korcsoportok és nemek szerinti további szétosztásában a standard korstruktúrát használtuk fel.

abban, hogy a 146 045 fő a teljes külső vándorlási veszteségünk? Véleményünk szerint nem, mert népességalakulásunk szempontjából nem csupán a kivándorló veszteség számunkra, hanem a külföldön megszületett gyermeke(i) is. És fordítva: nemcsak a bevándorló nyereség számunkra, hanem a Magyarországon megszülető gyermeke(i) is. (Az sem feledhetjük el, hogy a számba vettek egy része meghalhatott 1995. 1. 1-jére.) Tehát ha meg akarjuk becsülni a külső vándorlások teljes népességi hatásait, akkor ki kellett küszöbölnünk a mérlegmódszerben rejlő hiányosságokat. Ezt a népesedési mechanizmusok figyelembevételével tehetjük meg: az adathalmazban szereplőket első sokaságként kezeltük, akik közül meg is halhatnak, de akik közé új emberek is születhetnek is. Tehát a statikus tömeget dinamizáltuk.⁴

A MÚLTBÓL INDULÓ ELŐRESZÁMÍTÁSOK VÁLTOZATAI

Az előreszámításokhoz kialakított adatállomány a következő volt:

- az 1955. évi statisztikai népesség nemek és öt éves korcsoportok szerint;
- az 1955–94 közötti becsült termékenységi arányszámok öt éves időszakok és az anya korcsoportja szerint;
 - a fiúk születési aránya az összes születéseken belül öt éves időszakonként;
 - születési évjárat szerinti becsült továbbélési valószínűségek öt éves időszakok, nemek és öt éves korcsoportok szerint;
 - a bevándorlók, a hazatérők, a legális és az illegális kivándorlók száma öt éves időszakonként, nemek és korcsoportok szerint (a korcsoportos bontások módszerét illetően lásd az előző fejezetet). A bevándorlók és a hazatérők összege a (teljes) bevándorlás, a legális és illegális kivándorlók összege pedig a (teljes) kivándorlás.

Az előreszámítást egyetlen Excel munkalapon végeztük el. A program az élő népességet időszakról időszakra továbbszámítja a megadott számítási képletek alapján, majd becsüli a születésszámot és ebből az új, 0–4 éves népességet az időszak végén.

Két alapvető változatcsoportot alakítottunk ki. A „teljes változatokban” az egész időszak vándormozgalmát figyelembe vesszük. Az „1956-os változatokban” az 1955–59-es évek vándormozgalmainak tovagyűrűző hatásaira koncentrálunk. A nagyszámú változattól négyet mutatunk be:

- PRTH BEKI – termékenység és halandóság, be- és kivándorlás;
- PRTH BE – termékenység és halandóság, bevándorlás, nincs kivándorlás;
- PRTH KI – termékenység és halandóság, kivándorlás, nincs bevándorlás;
- PRTH 56KR – termékenység és halandóság, teljes vándorlás az 1955–59 közötti kivándoroltak nélkül. A végeredmény tehát az 1956-os kivándorlás teljes hatása a következő negyven évben (némi megszorításokkal, ami a visszatérőket illeti).

⁴ A számítási algoritmusok ismertetése meghaladná a dolgozat kereteit, így eltekintünk ettől. Az érdeklődő olvasó megtalálhatja azokat az első lábjegyzetben említett műben.)

A KÜLSŐ VÁNDORLÁSOK HATÁSA A NÉPESSÉGSZÁMRA

A PRTH BEKI a valósághoz legközelebb álló változat, mely szerint a bevándorlók megérkeztek, a kivándorlók pedig eltávoztak. Végeredményben tehát szimuláltuk a tényleges állapotokat. Ha az általunk használt külső vándorlási adatok abszolút pontosak lennének, és egyéb területeken sem fordulnának elő hiányosságok, akkor ez a változat reprodukálná a tényleges népességszámokat. (Mivel azonban nekünk „csak” megfigyelt, mért népességszámok állnak rendelkezésünkre, azzal a feltevessel kell élnünk, hogy ezek pontosak, még abban az esetben is, ha a nyilvánvaló hiányosságokra rá fogunk mutatni.

A rendkívül kicsi különbségek azt jelzik, hogy a külső vándorlási adatok pontosnak tekinthetők 1985-tel bezárólag. Az általános tapasztalatokkal egybecseng, hogy a népszámlálások közötti félidőben a különbségek nagyobbak, mint a megelőző népszámlálások idején.

Az adattesztelési változat megmutatta, hogy az 1985 utáni adatok problematikusak. A felhalmozódó és egyre növekvő többletnek két egymástól független oka lehet:

1. Igen nagy mértékű kivándorlás lehetett 1985 után, amit az általunk használt adatforrás a legkülönbözőbb okok miatt nem volt képes regisztrálni.

2. Elképzelhető, hogy a hivatalos statisztika alulméri az ország népességszámát. (Gondoljunk csak az 1990. évi népszámlálást követő vitákra.) Legvalószínűbb azonban, hogy e két tényező együttesen okozta a 255 ezres különbséget. (Véleményünk szerint a különbség nagyobb része magyarázható a kivándorlások regisztrálásának elmaradásával. Ezt erősíti meg, hogy az 1990. évi népszámlálás és a népesség-továbbvezetés közötti különbség legalább 80 százalékát a nemzetközi vándorlások számlájára írták [Hablicsek–Tóth P. P., 1995].) E változat eredményeképpen korrekciós tényezőkhöz is jutottunk, amelyek figyelembevételével csökkenthetjük eredményeink szisztematikus hibáját.

A PRTH BE változatban csak a bevándorlókat vesszük figyelembe. Kivándorlás nincs (kivándorlás = 0), így ez a számítás a kivándorlás hatását méri. A változat jelentése: a bevándorlók megérkeztek, és a kivándorlók nem mentek ki. E két – népességalakulásunk szempontjából – növekedést okozó tényező eredményeképpen nyilvánvalóan magasabb népességszámokat kell kapnunk a megfigyeltékhez képest.

A végeredmény alapján kijelenthető, hogy 1995. I. 1-jén 383 507 fővel lett volna magasabb hazánk népessége, ha a kivándorlók az országban maradtak volna. Az 1955 és 1994 közötti negyven évben 323 861 kivándorló hagyta el Magyarországot. Ehhez képest a múltból induló előreszámítás jóval nagyobb számot adott. A különbség oka egyszerűen a kivándorlók természetes szaporulata, mivel ez esetben a kivándorló nők későbbi termékenységével és az összes kivándorló halandóságával is számoltunk. A 383 507 fő egyrészt a kivándorlók továbbélőiből, másrészt a kivándorló nők „kivándorlásuk után született” gyerekeiből tevődik össze. Tehát a kivándorló nemcsak önmagában veszteség az ország számára, hanem a külföldön megszületett gyermekei, unokái ... is hiányozni fognak az ország népességéből. Az önmagát megsokszorozó hatás mértéke 1,18, ami azt jelenti, hogy a népesedési mechanizmusokat is figyelembe véve a vizsgált időszak végére a kivándorlás okozta összveszteség 18 százalékkal nagyobb a kivándorlók pusztá számánál. Ha a kivándorlók az országban maradtak volna, akkor ezen szubpopuláción belül csak 1995 után következhetett volna be jelentősebb népességsökkenés, ami az 1981-ben megindult népességfogyásunkhoz képest legalább tizenöt év fáziseltolódást jelent.

A PRTH KI változatban csak a kivándorlókat vesszük figyelembe. Bevándorlás nincs (bevándorlás = 0), így a számítás a bevándorlás hatását számszerűsíti. A változat jelentése: a kivándorlók kimentek, a bevándorlók viszont nem jöttek be. E két – népességnövekedésünk szempontjából – negatív irányba ható tényező miatt nem meglepő, ha a megfigyeltnél alacsonyabb népességszámokat kapunk eredményül.

Az időszak végére a két nem kumulált hiányának összege már 185 007 főre emelkedett, tehát a megfigyelthez képest 1995. I. 1-jén ennyivel lettünk volna kevesebben, ha a bevándorlók nem érkeztek volna meg. A vizsgált időszakban 177 816 bevándorló érkezett, ami kisebb szám, mint a 185 ezer fő. A különbség magyarázata a bevándorlók természetes szaporulatában rejlik, tehát a bevándorlók, ha szabad így mondani, „megtöbbszörözték” magukat. A multiplikatív hatás csekély mértékű (1,04) ugyan, számunkra mégis lényeges, hogy igazolni tudtuk a létét.

A bevándorlásokhoz viszonyítva a kivándorlások nemcsak tömegüket tekintve, hanem a multiplikátor szempontjából is nagyobb mértékűek voltak. A megsokszorozó tényezők eltéréseinek fő oka a ki- és bevándorlók eltérő korstruktúrájában rejlik. (A kivándorlók korösszetétele fiatalosabb volt, és mennyiségét tekintve az 1956–57-es kivándorlási hullám tovagyűrűző hatásai markánsan megjelenhettek az 1970-es évek végére, az 1980-as évek elejére.)

A PRTH 56KR egy speciális változat, amelyben döntően az 1956-os kivándorlási hullám tovagyűrűző népességi következményeit becsüljük meg. A változat csak annyiban különbözik a „BEKI”-től, hogy az 1955–59 közötti 192 390 fő kivándorlót Magyarországon „tartjuk”. 1955–59 között kivándorlás nincs (kivándorlás₁₉₅₅₋₅₉ = 0), tehát ez a variáció az 1955–59 közötti kivándorlás (amely döntően az 1956-os eseményeket közvetlenül követő kivándorlásokból áll) népességi hatását próbálja meg számszerűsíteni.

A szükséges korrekciók elvégzése után nyomon követhető, hogy a természetes szaporodás, illetve fogyás hatására milyen ütemben duzzad fel, illetve kezd apadni a népességszám. 1995. I. 1-jén 221 549 fővel lett volna Magyarország népesebb, ha az 1955–59 között kivándoroltak az országban maradnak. A multiplikátor értéke: 1,15, ami alig kevesebb, mint az egész időszak kivándorlásának önmagát megsokszorozó hatása (1,18). E kis eltérés utal arra, hogy az 1956-os kivándorlási hullám nyomta rá leginkább bélyegét – a külső vándorlások aspektusából – Magyarország közelmúltbeli népességszámának alakulására. Érdekes, hogy az 1955–59 között kivándorló alnépességben 1985-ben állt meg a népességnövekedés, és csak 1990-re jelent meg jelentősebb fogyás. Tehát kb. tíz év fáziskéséssel ezen szubpopulációban is megjelent volna a népességcsökkenés a függetlenség és folytonosság hipotéziseinek teljesülése esetén.

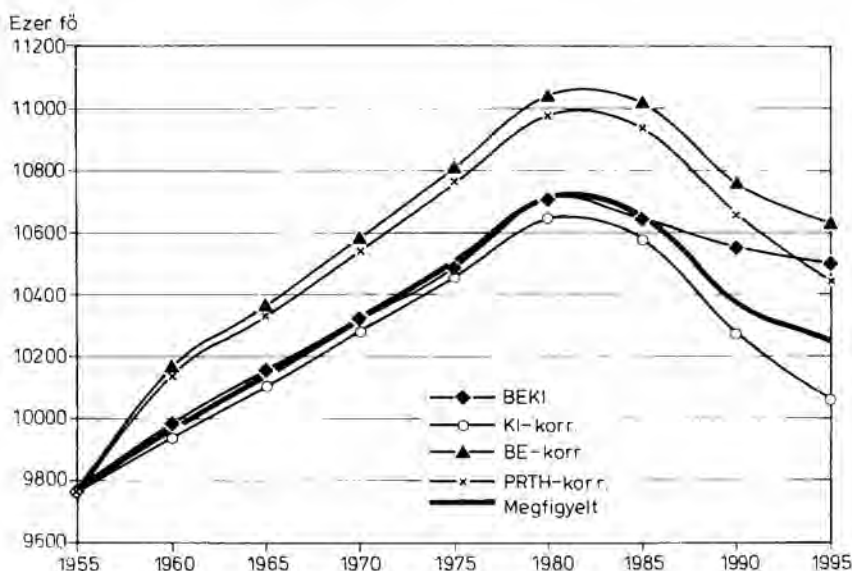
A kutatás megtervezésének időszakában volt olyan elképzelésünk, hogy az 1956 körüli vándorlási veszteségben talán sikerül megtalálnunk népességcsökkenésünk fő okát. E feltetelezés akkoriban benne élt a tudományos köztudatban és széles körű publicitást is kapott. Vizsgálatunk alapján kijelenthetjük, hogy bár az 1956–57-es exodus jelentős veszteségként könyvelhető el, de sem kiindulópontja, sem oka nem volt népességcsökkenésünk megindulásának.

Az 1950-es évek második felében a kivándorlások okozta népességi hatást részletesen elemeztük. Az eseménysorozat nem volt hatástalan a népmozgalmi eseményekre sem. Szinte biztosra vehető, hogy szerepe volt a születésszámok 1962-ben megfigyelt mélypontjában. A házasságkötések alakulásával kapcsolatban is tapasztalták befolyását. Az

1960-as évek elején a házasságkötések – az előző évtizedben rendkívül magas – száma visszaesett. Ezek egyik okozója az 1956-os illegális külföldre távozások volt, hiszen a kivándorlók összetétele következtében jelentősen csökkent a tizenöt év feletti népességben a nőtlenek és hajadonok aránya (Csernik, 1976).

A népesedési hatások kimutatását rendkívüli mértékben hátráltatja, hogy nem ismerjük a vándorló alnépesség differenciális termékenységet, halandóságát és nupcialitását. E tényezők figyelembevételével saját eredményeinket is pontosíthatnánk, hiszen akkor a mortalitással és fertilitással kapcsolatban nem lenne szükségünk a függetlenségi és folytonossági hipotézisekre.

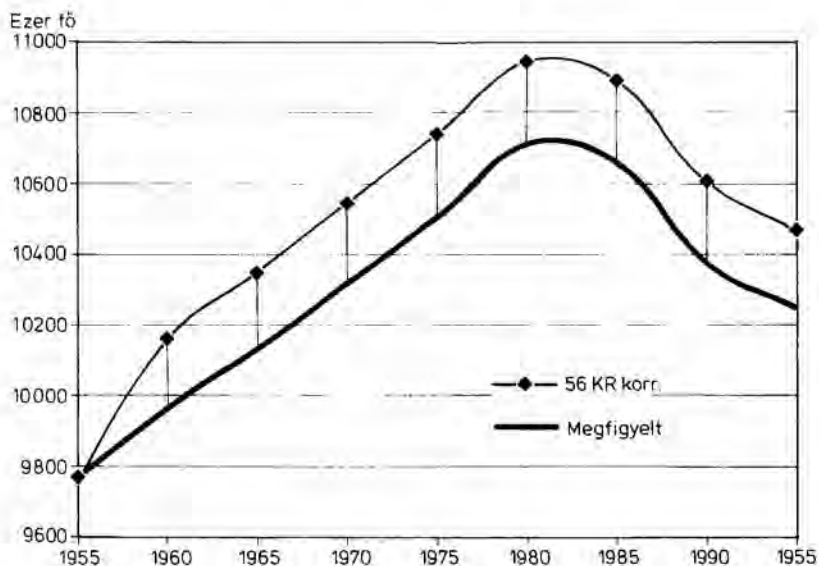
A bemutatott négy változat eredményeit szemléltetik a következő ábrák. A változatok népességszámait a szisztematikus hibával (a megfigyelt népességszámok és a „BEKI” változattal kapott népességszámok különbsége) csökkentettük.

Forrás: KSH; saját számítások

1. ábra. A népességszám alakulása a megfigyelt és a számított változatok szerint 1955 és 1995 között

Az összes változat azt mutatja, hogy az 1980-as évek első felében mindenképpen megindult volna a népességcsökkenés. Már eddig is sejthető volt, de a számítások után még bizonyosabb, hogy a népesség csökkenésének fő okai a termékenységi és halandósági szintek romlásában keresendők első- és másodsorban. Úgy véljük – és talán a múltból induló előreszámítás megerősíti –, hogy a rangsorban harmadik helyen a külső vándorlások vesztesége áll. A népességcsökkenés változatontként eltérő népességszámról indult meg. Ha a teljes időszak kivándorlói itthon maradtak volna, akkor a 10,71 millióval szemben durván 11,04 millió népességszámról indult volna meg a csökkenés. Amennyiben az 1955–59-es időszak kivándorlói nem távoztak volna, akkor közel 10,94 millió népesség-

Forrás: KSH, saját számítások

2. ábra. Az 1955–59 közötti kivándorlás hatása Magyarország népességszámának alakulására a megfigyelt és a számított változat szerint

számról kezdődött volna meg a fogyás. Kötelességünk felvillantani az érem másik oldalát is: ha a teljes időszak bevándorlói az elvándorlás helyén maradtak volna, akkor a 10,71 milliónál alacsonyabb értékről, kb. 10,64 millióról vette volna kezdetét a negatív szaporulat. Tehát változatunként egészen eltérő népességszámokról indult volna meg a fogyás.

A multiplikátorokat úgy számítottuk ki az egész időszakra, hogy a változatunkénti korrigált különbségeket osztottuk el az ugyanazon időpontra vonatkozó kumulált vándorlásszámokkal. Ugyanezt az eredményt kapjuk, ha az előreszámított-korrigált népességet osztjuk el az azonos időpontbeli megfigyelt népességgel.

A multiplikátorok segítségével végzett számítások alapján kijelenthető, hogy a népesezési viszonyaink közepette 20–25 évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy az önmagát megsokszorozító tényező elérje a maximumát. Érdekes, hogy a multiplikátor ezután csökkenésbe vált. Figyelemre méltó, hogy az időszak egészében az értékek hasonlóan alakultak, eltekintve a bevándorló alnépességnél tapasztalt 1995. I. 1-jei 1,04-es minimumtól, amit valószínűleg az 1985 utáni jelentős bevándorlási többlet tompított le. (A nagyobb tömegű bevándorló pillanatnyilag elnyomta a korábban induló és egyébként már kifulladásig tova-
gyűrűző hatásokat.)

IRODALOM

Adatok és használhatóságuk – menekültek, bevándorlók, új állampolgárok c. konferencia anyaga, amelyet az „Ezredvégi népesedés” sorozat keretében a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetében rendeztek 1996. március 7-én (kézirat).

Az illegálisan külföldre távozott személyek főbb adatai. *KSH Jelentés*. Budapest, 1957. 78 o.

BABBIE, EARL: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi Kiadó, Budapest, 1995., 373–399. o.

CSERNÁK JÓZSEFNÉ: A nőtlen és a hajadon népesség házasságkötési életkorának vizsgálata házassági táblák alapján. *Demográfia*, 1976., 2–3. sz., 131–183. o.

HABLICSEK LÁSZLÓ–TÓTH PÁL PÉTER: A nemzetközi vándorlás hatása a magyarországi népesség számának alakulására 1994–2010 között. In: *Táborlakók diaszpórák, politikák*. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1995. Budapest, 1996., 161–179. o.

JUHÁSZ JUDIT: A Magyarországot érintő nemzetközi vándorlás. *Demográfia*, 1994., 1. sz. 32–59. o.

LANGERNÉ RÉDEI MÁRIA: Az 1956–1992 közötti nemzetközi népességmozgások jellemzői Magyarországon. *Földrajzi Értesítő*, 1994., 1–2. füzet, 57–74. o.

SZÁSZI FERENC: Újabb adatok, összefüggések a magyarországi lakosság kivándorlásának történetéhez (1945–1989). *MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Tesztületének Közleményei* 3., Nyíregyháza, 1993., 105 o.

TÓTH PÁL PÉTER: Nemzetközi vándorlás – Magyarország. *KSH NKI Kutatási Jelentései* 49., Budapest, 1993/3., 89 o.

VALKOVICS EMIL: *A demográfiai elemzés elvei és módszerei*. II. köt., kézirat, Budapest, 1980., 347–380. o.

Adalékok a Magyarországon élő „idegenek” területi megoszlásához

Az egykori kelet-közép-európai szocialista országokban az 1980-as évek végétől meginduló átalakulás számos, korábban nem vagy alig ismert folyamatot, jelenséget is magával hozott. A rendszerváltozásokkal együtt járt többek között a népesség mobilizálódása, ami elsősorban az országhatárokat átlépő népességmozgásokban hozott változásokat, a térség országaiban például a ki- és beutazások száma néhány év alatt többszörösére növekedett.¹

Az ideiglenes nemzetközi vándorlás mellett jelentősen megnőtt azonban azoknak a száma is, akik valamilyen okból hosszabb időre elhagyták hazájukat, s egy másik országban telepedtek le. A transzformációs országok többsége az elmúlt években inkább népességkibocsátó volt (Fassmann, 1996), így a folyamatnak ezzel összekapcsolódó problémáit megismerhették ugyan, de nincs különösebb tapasztalatuk arról, hogy mit jelent hirtelen ismét befogadó országnak lenni.

Magyarország viszont 20. századi történelme során immáron harmadszor lett befogadó ország – ennek minden problémájával együtt. Az elmúlt – egy évtizednél is rövidebb – időszakban több százezer külföldi állampolgár élt hosszabb-rövidebb ideig az országban menekültként, menedékesként, vendégmunkásként, legális vagy éppen illegális bevándorlóként stb., ami többek között azt is jelenti, hogy a lakosság mindennapi életének is része lett a külföldiekkel, az idegenekkel való valamilyen szintű érintkezés.

A nemzetközi vándorlás alakulása természetesen a problémakör iránt érdeklődő tudományágak figyelmét is felkeltette, s ennek következtében az elmúlt években nagy számban születtek publikációk is ezen a kutatási területen. A számszerű eredmények sem feledtethetik el azonban azt a tényt, hogy a migrációs kutatások Magyarországon számos módszertani és egyéb problémával küzdenek (lásd Adatok..., 1996). Ezek közül az egyik legfontosabb, hogy megbízható statisztikai adatok csak helyi-közzel állnak rendelkezésre, s a kutatók gyakran kénytelenek olyan adatbázist is felhasználni, aminek megbízhatóságáról nincsenek igazán meggyőződve.

A fenti problémák bizonyos mértékű megoldásához az is hozzájárulhat, ha a migrációs kutatások minél több adatforrást használnak fel, széles módszertani skálával dolgoznak, s igyekeznek minél több irányból megközelíteni a témakört. A felhasználható források közé tartoznak például a különböző kérdőíves felmérések is, jöllehet ezek adatainak korrekt feldolgozása esetenként nem kevés gondot okoz.

¹ Magyarország esetében például 1988-ban a beutazások száma közel 18 millió, 1995-ben pedig már 39,2 millió volt. Vö.: Dövényi (1996).

A MÓDSZER

A tanulmányban megkíséreljük, hogy a Magyarországon élő külföldiek területi megoszlását egy kérdőíves felmérésre támaszkodva mutassuk be. Az MTA Politikai Tudományok Intézete 1992-ben, majd 1995 májusában is kérdőívet küldött ki – a fővárosiakat kivéve – az ország összes polgármesterének, s ebben a legkülönbözőbb kérdésekről tudakolta véleményüket. Ezek közé tartozott az „idegenekkel” kapcsolatos helyzet megítélése, illetve konkrét adatok szolgáltatása is.

Az 1992 május–júniusában készült felmérés nemzetközi migrációval kapcsolatos elemzését már publikálták (Kovács, 1993), ebben a tanulmányban az 1995. évi állapotot kívánjuk bemutatni. Mivel a két felmérésben a feltett kérdések nem voltak teljesen azonosak, az új vizsgálat sem lehet szerves folytatása az előzőnek. A legfontosabb különbség abban fogható meg, hogy 1992-ben nem kérdeztek rá konkrétan az egyes településekben élő külföldiek, illetve idegenek számára, 1995-ben viszont igen.

A postán kiküldött önkitöltő rendszerű kérdőíveket a polgármesterek közel egynegyede küldte vissza, ami ennél a módszernél már elfogadható arány. A dolog jellege miatt a nyers adatokat matematikai-statisztikai módszerekkel (súlyozás) tettük alkalmassá az elemzésre.

Külön módszertani problémát jelentett az idegenek területi elhelyezkedésének vizsgálatánál a regionális egység kiválasztása. Mivel az ország összes helységére nem voltak adatok, a településszintű elemzés nem jöhetett szóba. Az adatbázis jellege miatt leginkább a nagytérégi szintű² vizsgálat lett volna indokolt, ez viszont éppen a lényegét, a területi különbségeket fedte volna el. Így végül is köztes megoldásként a megyei szintű feldolgozás valósult meg.

A vizsgálat azonban a területi különbségek mellett a településhierarchia mentén kialakult eltéréseket is fel kívánta tárni, ezért a megyei szintű elemzések kiegészültek a hierarchia-vizsgálatokkal is. Az utóbbihoz a hazai településállományt három kategóriába soroltuk:

- városok,
- 1000 lakosnál népesebb falvak,
- 1000 lakosnál kisebb falvak.³

Az országterület viszonylag aprólékos horizontális és vertikális tagolása rögtön a felszínre hozott olyan problémákat, amelyek egy kevésbé részletes beosztás esetén elsikkadtak volna. Közülük elsősorban azt kell kiemelni, hogy jelentősen befolyásolta az eredményeket az a véletlenség, hogy a megyék nagyobb városaiból milyen arányban érkeztek vissza értékelhető kérdőívek. Baranya megyében például egyetlen város sem reagált a felkérésre, Hajdú-Biharban viszont Debrecen túlsúlya torzítja az eredményeket.

Az említettek miatt a kapott eredményeket részben fenntartással kell kezelni. Hogy megtudjuk, mekkorák ezek az eltérések és milyen irányúak, a kérdőíves felmérésből kapott eredményeket néhány esetben megpróbáltuk összevetni más adatforrásokkal. Erre elsősorban a menedékesek, illetve a tartózkodási engedéllyel rendelkező külföldiek esetében volt lehetőség.

² A leginkább használt nagytérégi beosztás hat körzetre tagolja az országot: Központi körzet, Észak-Dunántúl, Dél-Dunántúl, Észak-Alföld, Dél-Alföld és Észak-Magyarország.

³ A nem városi jogállású települések ilyen felosztását az teszi szükségessé, hogy ezer lakos körül meglehetősen éles a határ több szempontból is az ennél kisebb, illetve nagyobb falvak között. Vö.: Tóth, 1996.

Végezetül magyarázatot igényel a tanulmány címében szereplő kategória, az „idegenek” is, mivel ez a szó köznapi értelemben nem hangzik éppen pozitívan. A vizsgálatban az „idegenek” az összefoglaló neve mindazoknak, akik külföldi állampolgárként tartósan Magyarországon élnek, de idetartoznak azok is, akik korábban külföldi állampolgárok voltak, és időközben honosították őket. Ennek megfelelően az „idegenek” megjelölés esetünkben csak azt fejezi ki, hogy az idetartozó személyek egyáltalán nem vagy nem születésüktől fogva magyar állampolgárok.

A TERÜLETI KÜLÖNBESÉGEK JELLEMZŐ VONÁSAI

A külföldi vagy egykori külföldi állampolgárok természetesen nem alkotnak egységes csoportot, ezért a felmérésben is több kategóriájuk szerepelt. A polgármesterek arra vonatkozóan nem kaptak részletes leírást, hogy az egyes kategóriákba kik sorolhatók be, így teljes egészében saját elképzeléseikre és megérzéseikre hagyatkozhattak.

Az 1995. évi felmérés is megerősítette azokat a korábbi eredményeket, hogy a magyarországi települések nagyobb részében élnek „idegenek” (Dövényi, 1994; Kovács, 1993). Az egyes kategóriák között a különbségek meglehetősen nagyok: amíg minden harmadik településben regisztráltak bevándorlási engedéllyel rendelkező külföldit, addig vendégmunkások csak minden 25. helységben éltek.

- A felmérés szerint a hazai települések egyötödében éltek *menekültek*, ami csak közel fele az 1992-ben regisztrált értéknek (Kovács, 1993). A generális változás nem meglepő, mindössze kifejezi a ténylegesen végbement folyamatokat. A menekültek abszolút számát nézve viszont meglehetősen magas érték jelentkezett: a polgármesterek szerint 1995 tavaszán (Budapest nélkül) több, mint nyolcezer menekült élt az országban. Ez azt is jelzi, hogy a polgármesterek a menekültek fogalmát a szó köznapi, nem pedig jogi értelmében értették, azaz a menekülteket és a menedékeseket egyaránt idesorolták. Az adatok azt is valószínűsítik, hogy olyanokat is menekültnek tartottak, akik évekkorábban kértek menedéket az országban, de azóta a jogi helyzetük már megváltozott.

Ezt látszik alátámasztani, hogy a felmérés szerint a menekültek lényegesen arányosabban elosztva élnek az ország területén, mint azt a más forrásokból származó adatok mutatják. Az 1993 végén regisztrált mintegy 9500 menedékes többsége például az ország déli határa mentén, egy mindössze 15–20 km széles zónában élt (Dövényi, 1994). A BM Menekültügyi és Migrációs Hivatala újabb adatai még ennél is nagyobb koncentrációt jeleznek: az 1995 májusában táboron kívül élt mintegy 3000 menedékesből több, mint 2300-at Baranya megyében regisztráltak.

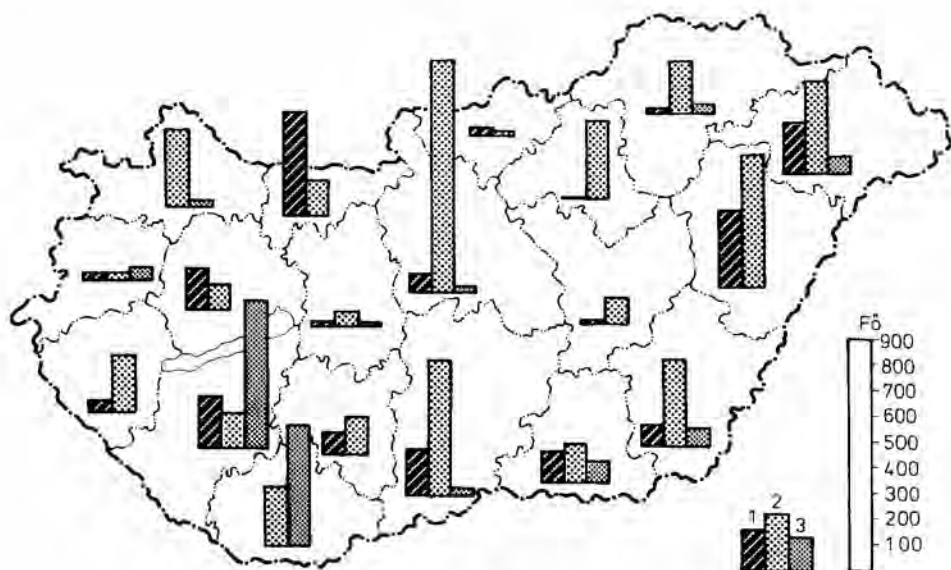
Ha kisebb mértékben, de a polgármester-felmérés is jelzi, hogy az úgynevezett menekültek jelentős része a déli, illetve a keleti országhatár melletti megyékben él. Szabolcs-Szatmár-Beregtől kiindulva egészen Somogy megyéig olyan megyék sorakoznak a román, szerb és horvát határ mentén, ahol a felmérés szerint az átlagosnál magasabb a menekültek száma. A felvétel megerősítette azt az ismert adatot is, hogy Pest megyében is viszonylag sok menekült él, többségük a budapesti agglomerációban.

A menekültek területi megoszlásából arra lehet következtetni, hogy az évek során végbement bizonyos diffúziójuk. Akik megtehették, próbálták megtalálni helyüket az ország más részein, s eltávolodtak az egykori hazájukhoz közelebb eső térségektől. A rendelkez-

zésre álló adatokból nem lehet olyan következtetést levonni, hogy a menekültek előnyben részesítenék az ország fejlettebb megyéit, s elkerülnék a hátrányos helyzetű térségeket: szeszélyes eloszlásban itt is, ott is előfordulnak.

A felmérés szerint a Budapesten kívül élő menekültek többsége falusi lakos, ezen belül is főleg az ezer lakosnál népesebb falvakban tömörülnek. Ez feltehetően összefüggésben van az olcsóbb vidéki élettel, ami főleg a menedékeseknek fontos, akik hivatalosan nem vállalhatnak munkát. Így ennek a csoportnak nem sokat jelent a nagyobb városok jobb munkaerőpiaci helyzete.

A menekültek településhierarchia szerinti megoszlásában természetesen lényeges az egyes megyék sajátos településhálózata is. Így nem meglepő, hogy több aprófalvas megyében (például Baranya, Somogy, Zala) a menekültek többsége az ezer fő alatti falvakban élt (1. ábra).

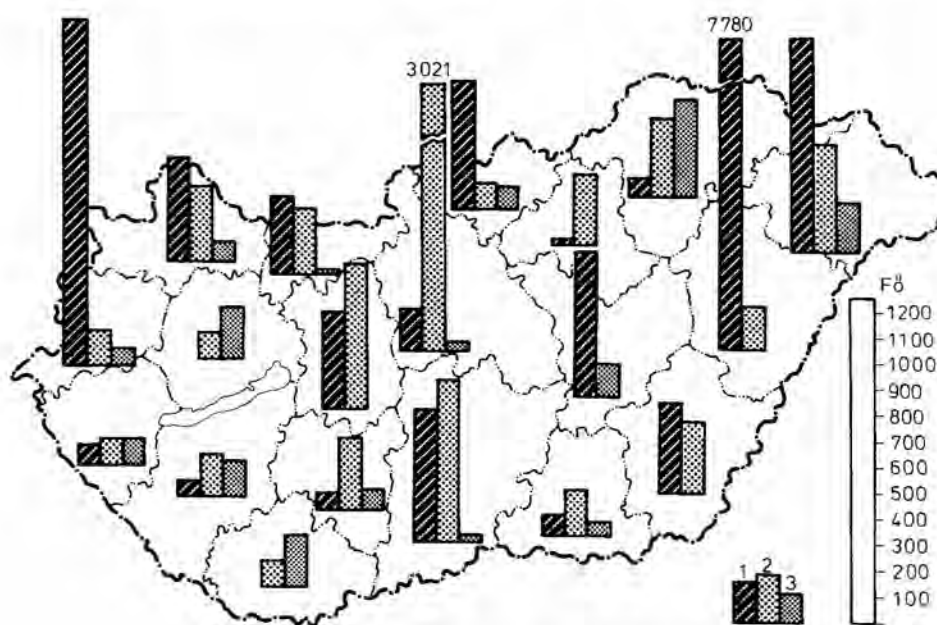
1. ábra. A menekültek és menedékesek területi megoszlása
1 város; 2 1000 lakosnál nagyobb falu; 3 1000 lakosnál kisebb falu

• A Magyarországon élő külföldiek legnagyobb csoportját a felmérés szerint a bevándorlási engedéllyel rendelkező külföldi állampolgárok alkotják, eszerint számuk meghaladta a 22 ezret. Ez az adat lényegesen kisebb, mint amit a hivatalos statisztika mutat: 1994-ben tartózkodási engedéllyel kb. 138 ezer külföldi élt Magyarországon. Közülük azonban közel 50 ezren a fővárosban éltek, amire a polgármester-felmérés nem terjedt ki. Másrészt azt is figyelembe kell venni, hogy a publikált statisztikai adatok korántsem pontosak: lényegében beáramlási adatok, ahol a migránsok között még azok is szerepelnek, akik már felvették a magyar állampolgárságot, vagy tartózkodási engedéllyel a zsebükből már el is hagyták az országot (lásd Adatok..., 1996). Így a két forrásból származó adatok lényegesen közelebb állnak egymáshoz, mint az első pillanatban látszik.

A bevándorlási engedéllyel rendelkezők területi megoszlása egyenletesebb, mint az a menekültek esetében volt tapasztalható. Egyedül Hajdú-Bihar megye értéke tűnik túlságosan magasnak, a többi megye esetében ilyen aggályok nem merültek fel. A kiegyenlítettebb területi képhez bizonyára hozzájárul az is, hogy bevándorlási engedéllyel rendelkezők lényegesen kevesebb a kötöttsége, mint a menekülteknek, így lakóhelyüket is szabadban választhatják meg.

Ellentétben a menekültekkel, azok, akiknek bevándorlási engedélyük van, inkább városi lakosok. Ez alapvetően annak a következménye, hogy Magyarországon a városi és falusi munkaerőpiac lehetőségei között meglehetősen nagyok a különbségek az előbbiekre javára.

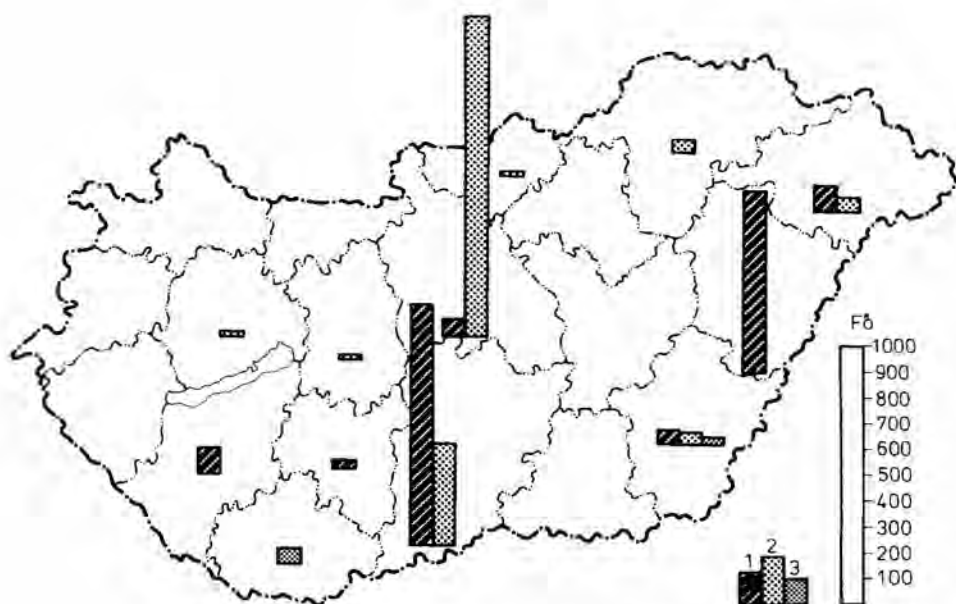
A megyék közötti eltérések jelentősek, a településhálózati jellegzetességek ezen a téren is rányomják bélyegüket a megoszlásra (2. ábra).

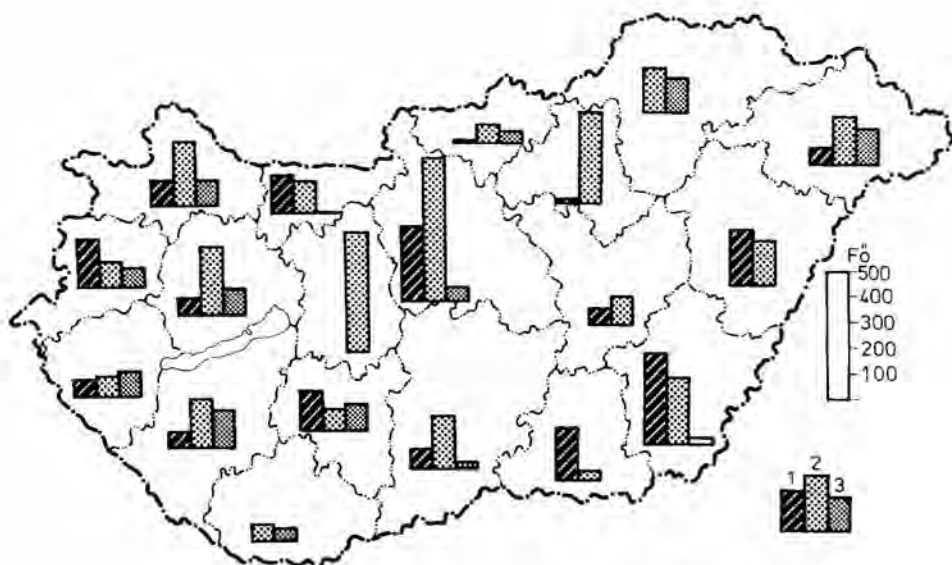
2. ábra. A bevándorlási engedéllyel rendelkezők területi megoszlása
/ város; 2 1000 lakosnál nagyobb falu; 3 1000 lakosnál kisebb falu

- Amint várható volt, a külföldiek legkisebb csoportját a vendégmunkások tették ki, a polgármesterek szerint számuk a négyezret sem érte el. Az érték jól harmonizál az Országos Munkaügyi Központ adataival: 1995-ben 18 ezer munkavállalói engedélyt adtak ki külföldieknek, ebből tízezer körüli a fővárosra s mintegy kétezer Pest megyére jutott (Derzsi, 1996).

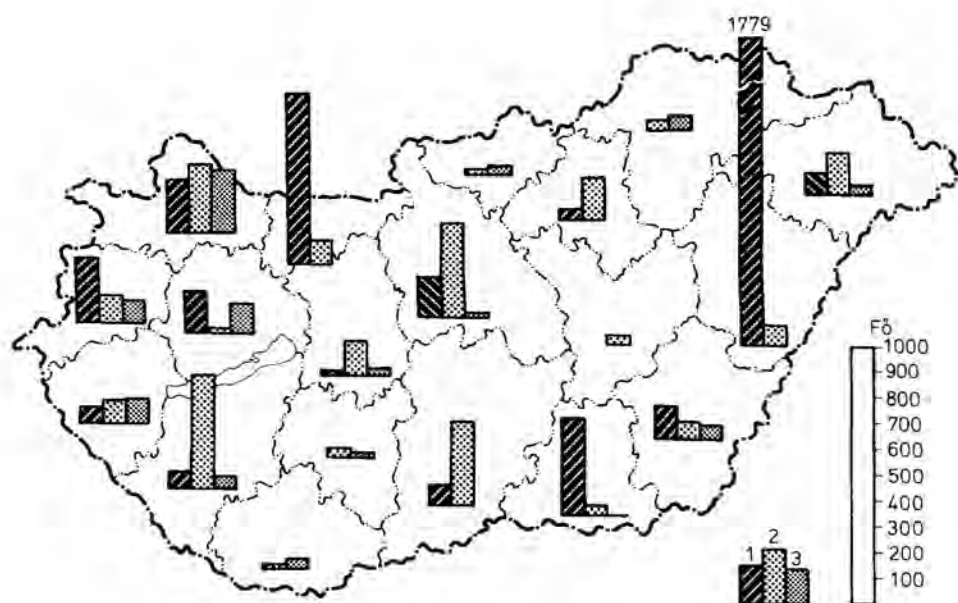
A felmérés szerint jelentősebb számú vendégmunkás csak Pest, Bács-Kiskun és Hajdú-Bihar megyében élt, több megyében viszont egyáltalán nem voltak vendégmunkások, i.e. lakóhelyüket tekintve fele-fele arányban oszlanak meg a városok és a nagyobb falvak között, az apró- és kistalvak esetükben alig jönnek szóba (3. ábra).

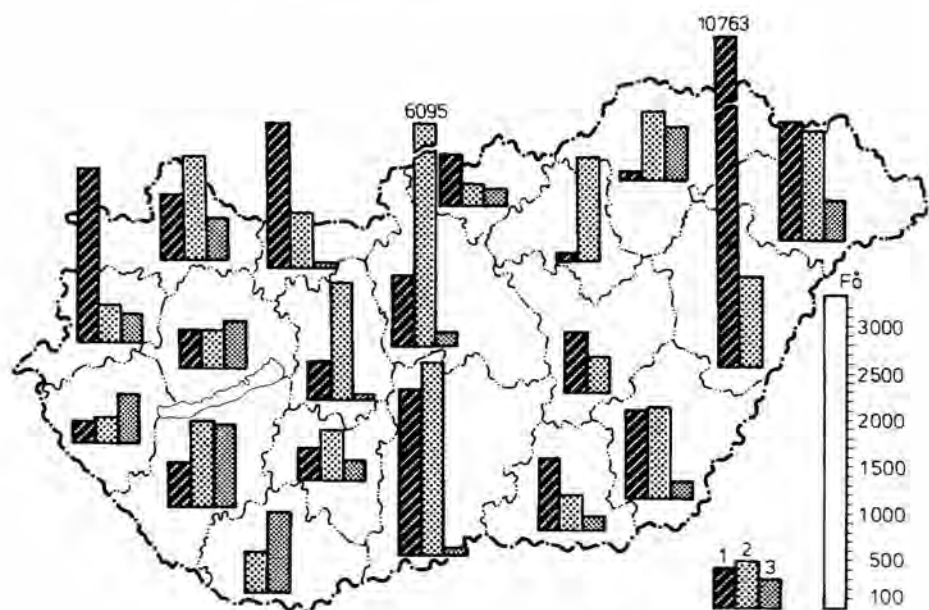
3. ábra. A vendégmunkások területi megoszlása
/ város; 2 1000 lakosnál nagyobb falu, 3 1000 lakosnál kisebb falu

4. ábra. A külföldről hazatért magyarok területi megoszlása
1 város; 2 1000 lakosnál nagyobb falu; 3 1000 lakosnál kisebb falu

5. ábra: A más külföldiek területi megoszlása
1 város; 2 1000 lakosnál nagyobb falu; 3 1000 lakosnál kisebb falu

6. ábra: Az összes külföldi területi megoszlása
1 város; 2 1000 lakosnál nagyobb falu; 3 1000 lakosnál kisebb falu

- A leginkább egyenletes területi megoszlást a külföldről hazatért magyarok csoportja mutatja: minden megyében előfordulnak, számuk azonban sehol sem kiugróan magas. Az egyenletes megoszlásban feltehetően szerepe van annak is, hogy ez a csoport alapvetően kétféle: ide egyaránt be lehetett sorolni a hazatérő egykori emigránsokat és a szomszédos országokból frissen áttelepült magyarokat is. Bár a két kategória területi prioritásai részben eltérnek egymástól, egyenletes területi eloszlásukat jelzi az is, hogy közel ezer településben élnek, azaz átlagosan csak hat-hét külföldről hazatért magyar jut egy-egy helységekre. A hazatérő magyarok inkább a falvakban, ezek közül is elsősorban az ezer lakosnál népesebbekben élnek: az ide tartozó települések közel felében előfordulnak (4. ábra).

- Az előző csoportnál lényegesen szeszélyesebb a más külföldiek területi megoszlása. Ebbe a csoportba azokat sorolhatták be a polgármesterek, akik megítélésük szerint az előző kategóriákba „nem fértek be”. A „vegyes társaság” a legnagyobb számban Hajdú-Bihar megyében fordult elő, másutt viszont csak szórványosan jelentkeztek (például Baranya, Nógrád, Tolna). Inkább városlakók, de nem elhanyagolható a számuk a nagyobb falvakban sem (5. ábra).

A felsorolt öt csoportot összegezve kitűnik, hogy 1995 tavaszán a főváros nélkül vett Magyarország polgármestereinek látókörében mintegy félszázezer „idegen” volt. Megítélés kérdése, hogy ez sok vagy kevés, az azonban biztos, hogy a polgármesterek tudatában vannak ennek a problémának. Mivel az „idegenek” különböző csoportjai vertikálisan és horizontálisan is eltérően helyezkednek el, az összegzett adatok szerint minden megyében és minden településtípusban érzékelhető számban fordulnak elő. Nagyjából fele-fele megoszlásban város- és falulakók, az utóbbit belül azonban elsősorban a nagyobb községeket részesítik előnyben (6. ábra).

Mivel az országhatáron kívülről érkezettek valamilyen számban az ország szinte minden részén előfordulnak, talán nem érdektelen röviden szólni arról sem, hogy mi a véleményük a polgármestereknek a menekültek befogadásáról. Összességében nagyfokú óvatosság jellemezte a helyi vezetőket, mivel több, mint 90 százalékuk szerint válogatni kellene a menekültek között, és ennek alapján dönteni. Mindössze 3 százalékuk szerint kellene minden menekültöt beengedni, s közel 6 százalékuk álláspontja volt a teljes elutasítás.

Az egyes megyék és településtípusok polgármestereinek véleménye meglehetősen eltérő. Néhány megyében, ahol a menekültek száma az elmúlt években magas volt, a tolerancia is nagyobb az átlagosnál (például Baranyában a polgármesterek több, mint 11 százaléka szerint minden menekültöt be kell engedni). Olyan megyék is akadtak azonban, ahol a minden menekültöt beengedő vélemény minimális volt, jöhet a menekültkérdést itt jószerevével csak hírből ismerték (például Borsod-Abaúj-Zemplén, Vas). A településkategóriák szintjén nézve kitűnt, hogy városi polgármesterek érzékelhetően toleránsabbak, mint falusi kollégáik.

A felmérésben választ kértünk a polgármesterektől arra is, hogy a menekültek közül kiket kellene befogadni és kiket nem. Összesen hét csoportot kellett besorolniuk, s az eredmények eléggé egyértelműek. A polgármesterek egyedül a más országban élő magyarok befogadását támogatták egyértelműen (93 százalék). A többi csoportnál még a legnagyobb támogatást kapó oroszok értéke is 30 százalék alatt maradt. A románok befogadását 26 százalék, a kínaiakét 20 százalék, a cigányokét 19 százalék, az arabokét 16 százalék, a bűnözőkét pedig mindössze 3 százalék támogatta.

IRODALOM

Adatok és használhatóságuk – menekültek, bevándorlók, új állampolgárok című munkaanyag. Budapest, 1996.

DERZSI ÉVA: A külföldi munkavállalókkal kapcsolatos adatgyűjtés. In.: *Adatok és használhatóságuk; menekültek, bevándorlók, új állampolgárok*. Budapest, 1996. Munkaanyag, 39–40. o.

DÖVÉNYI ZOLTÁN: Nemzetközi vándorlás. *Magyarország Nemzeti Atlasza Kiegészítő Füzet*. Budapest, 1994.

—: Spatial Aspects of the Refugee Issue in Hungary. In: *Refugees and Migrants: Hungary at a Crossroads*. Yearbook of the Research Group on International Migration, the Institute for Political Science of the H.A.S., 1994; 17–26.

—: Neuere Tendenzen der internationalen Wanderungen in Ungarn. In: G. Fink et al. (Hrsg.): *Österreich in neuer Nachbarschaft*. Wien–Linz, 1996, pp. 419–436.

FASSMANN, H.–MÜNZ, R. (Hrsg.): *Migration in Europa*. Frankfurt–New York, 1996, p. 438.

KOVÁCS RÓBERT: Az „idegenek” Magyarországon. Települések és menekültek. In: *Útkeresők*. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1992. Budapest, 1993. 49–63. o.

TÓTH JÓZSEF: Településhálózatunk legkisebb elemei. In: *Tér-gazdaság-társadalom*. Budapest, 1996. (megjelenés alatt).

Vendégmunkások utazási formái Hargita megyéből Magyarországra

A vendégmunkások életének három helyszíne van: a családi-otthoni kibocsátóhely; a munkahely; valamint a kettő közötti kapcsolatot megeremtő utazás helyszíne, alkalmi. A vendégmunkás a másik kettőhöz viszonyítva természetesen igen kevés időt tölt életének ezen a harmadik „helyszínén”. Fel kell figyelnünk azonban arra, hogy a helyváltoztatás minden egyes esetben intenzív rákészüléssel, emocionális feszültséggel jár, különösen akkor, ha 1. periodikusan ismétlődik, 2. csoportos. Ilyenkor az egyéni szférára korlátozódó, alkalmi, csupán „technikai részletkérdésnek” tűnő esemény kiemelkedő jelentőséget kap, intézményesül.

A Romániából, ezen belül a Székelyföldről, még pontosabban: a Hargita megyéből Magyarországra munkavállalási szándékkal indulók esetében mindkét fenti feltétel teljesül. Közismert, hogy a munkavállalók legnagyobb részének nincs munkavállalói engedélye, ezért a Magyarországon való egyszeri tartózkodásuk ideje a turistáknak engedélyezett harminc nap; minden hónapban egyszer tehát át kell lépniük a határt. Ez az adminisztratív szabályozás a mi esetünkben összhangban van a kibocsátó társadalomra jellemző belső korlátozással, vagyis azzal, hogy a vendégmunkás családtag mennyi ideig tartó távollétét képes különösebb megrázkódtatások nélkül elviselni a család, a közösség. A kettős, belső és külső restriktív elv az, amely szabályozza a kilépési gyakorlat általános ritmusát.¹ Akik egy nap indultak el, azoknak harminc nap múlva „kitelik az ideje”, és a visszaúton ismét együtt vannak – az autóbuszban. Az egyfalusiak, az azonos munkahelyen dolgozók kiscsoportja szerveződik egybe időszakonként az egyazon autóbuszban utazók nagycsoportjává. Úgy tűnik ugyanis – és ez az, amit tanulmányunkban részletesen vizsgálunk –, hogy

1. a vendégmunkások periodikus, csoportos, ily módon szervezett mozgásának legfontosabb eszköze az autóbusz;

2. az autóbuszos személyszállítást végző cégek megalakulásával, a járatszerkezet kialakulásával stabilizálódott a székelyföldi vendégmunkások Magyarországra irányuló mozgásának legfontosabb formája;

¹ Lásd ezzel kapcsolatban a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központjában végzett kutatás zárótanulmányának idevonatkozó megállapításait „A kibocsátó közegre gyakorolt hatást befolyásoló lokális tényezők” című fejezet c) pontjában

Bővebben pedig: Biró A. Zoltán, Bodó Julianna, Gagyi József, Oláh Sándor, Túros Endre: Vándormunka – otthonról nézve. A Székelyföldről Magyarországra irányuló vendégmunka hatásai a kibocsátó közegre. In: *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 1996.

3. elvben tehát felbecsülhető akár az időegységek (hónap, év) alatt vendégmunkát vállalók száma is.

Úgy gondoljuk, hogy mielőtt a vendégmunkásoknak 1996. tavaszi, pontosabban a vizsgált 1996. áprilisi utazásáról beszélnénk, át kell tekintenünk azokat a jelenségeket, amelyek általában a Romániából Magyarországra utazás, speciálisan a vendégmunkások utazásával kapcsolatban 1989 végétől máig végbementek; ezen belül bővebben térünk ki az autóbuzsos személyszállítási szerkezet kialakulására. Ezután a mai helyzetet ismertetjük részletesen: szólunk arról is, hogy milyen országos keretekbe ágyazódik a megyei, Magyarországra irányuló személyszállítás. Végül röviden megemlítünk egy általunk fontosnak tartott, az értelmezést segítő, a kulturális viselkedésmódot meghatározó viselkedésmintát.

A MAI UTAZÁSI FELTÉTELEK KIALAKULÁSÁRÓL

1989. december 22-én este Románia új vezetése (más egyebek mellett) eltörölte a román állampolgárok külföldi utazását szabályozó, addig érvényben lévő rendeleteket. Megszűnt a korlátozás, miszerint: román állampolgár turisztikai utazás céljából csak minden két évben egy alkalommal, harmincnapos kint tartózkodásra kaphat útlevelet és vizumot; az útlevelet kiadásához hármass, munkahelyi, párt- és szekuritációs jóváhagyás szükséges. 1989. december 23-án az azonnal utazni vágyók megrohanták a rendőrségek útlevelel-osztályait; sokáig eltartott, amíg rendeződtek a viszonyok: az épületből az utcára kiszórt útleveleket visszavitték, osztályozták; az elégetett, ellopott okmányok helyett újakat nyomtattak; az „elmenekült” hivatalnokokat előbb alkalmi bedolgozókkal, nyugdíjasokkal, majd újakkal helyettesítették. A kezdeti kaotikus állapot szabályozása több hónapot vett igénybe. Ami a fontos: viszonylag rövid idő alatt bárki hozzájuthatott az útlevelehez, és a továbbiakban azt magánál tartva, korlátlan számú külföldi utazásra indulhatott.

A Ceaușescu-diktatúra idején mindazokra, akik megkapták az útlevelet, egy újabb erőpróba várt: a határon való átkelés, az útlevelet- és vámvizsgálat. Az „állambiztonság védelmét” szolgáló szervezet része volt a határőrség, a vámhatóságok – bár ezt nyíltan csak a legutolsó pillanatban vállalta a diktatúra, amikor 1989 őszén a hadsereg közelékéből a belügy kötelékébe rendelték át a határőrséget. 1989. december 22-e után egészen a választások után beiktatott új kormány vámrendelkezéséig, amely 1990. augusztus 1-jén lépett életbe, a „kísérletezések ideje” következett: utasként, autósként milyen árut, milyen mennyiségekben, mennyi haszonnal lehet kivinni az országból vagy behozni az országba. Természetesen efféle üzleteléssel nem lehetett nagy haszonra szert tenni,² de a nyereség legalább annyi biztosan volt, mint amennyit a Magyarországon vállalt szakképzetlen feketemunkákkal meg lehetett keresni.

1990. augusztus 1-je után nagyon megszigorodtak a román kivitelű, behozatali előírások, és ami legalább ilyen fontos, újra „nyeregbe kerültek” a hatóság emberei, akik az utasítások alkalmazásának ürügyén kényük-kedvükre „garázdálkodtak”. Mint egykor, a régi

² Az üzleteléseknek olyan áruk képezték az alapját, amelyek minimális áron való értékesítése is nyereséget hozott. Például: ha az árut Romániában a gyárból lopták ki, akkor is nyertek rajta, ha igen olcsón adták; ha Magyarországon rokonoktól, ismerősöktől, jóakaróktól ingyen vagy szimbolikus ártért kapták a használt tárgyakat (például autót, tv. hűtő-, mosógép), valamint használt ruhákat, akkor szintén sokat nyerhettek rajta.

szép időken: leszállították, visszaküldték azokat, akiket „gyanúsaknak” tartottak (és aki nem tudta vagy nem akarta megvesztegetni őket). Ugyanakkor a magyar oldalon is fokozatosan korlátozásokat vezettek be (például a tartózkodáshoz szükséges napi valutamenynység felmutatásának megkövetelésével); hogy az áruval üzletelőket kiszűrjék a hatóságok. Azokat, akik 1990 elejétől csak munkavállalóként indultak Magyarországra, ezek az intézkedések kevésbé érintették; azoknak azonban, akik kereskedni utaztak, fel kellett ismerniük, hogy túl nagy már a kockázat, túl kevés a nyereség; így hát nagyobb részüket felhagyott a kísérletezéssel, és terepismeretét, kapcsolatait kihasználva feketemunkát keresett.

Véleményünk szerint 1992 nyarától a következő helyzet alakult ki: 1990 óta a Romániából Magyarországra utazók döntő többségét az üzletelni és feketemunkát vállalni szándékozók alkották (és alkotják változatlanul ma is), és ezek egyaránt indulhattak a határhoz közeli vagy távoli, székelyföldi helységekből – ekkorra már bekövetkezett egyfajta „specializálódás”. Egyrészt a Székelyföldről már igen kevés és jól meghatározható szociális helyzetű személy vállalkozott üzletelésre. Ők olyan magyar asszonyok voltak, akik azelőtt is „piacoztak” (falusi településenként 2–3-nál nem akadt több belőlük); valamint magyar anyanyelvű cigány férfiak, nők nagyobb számban. Ugyanakkor a határ menti településeken az üzletelők románok, magyarok, cigányok (inkább nők) egyaránt voltak.

Másrészt erre az időre a Székelyföldről vendégmunkára utazók, illetve a Magyarországon lakó rokonok, barátok, ismerősök, magyarországi munkaadók között kialakultak azok a hálózatok, amelyeknek leírására, tudtunkkal, mindeddig nem vállalkoztak társadalomkutatók. A hálózatok legfontosabb sajátossága: információk keringnek bennük; aki belép a hálózatokba, annak nem kell többet kísérleteznie, hiszen otthon már kiszámíthatja: mi az, amit nyerhet, és mit kell nyújtania, hogy az elvárásoknak megfeleljen, a nyereség biztos legyen. Miután racionális döntések, praktikus cselekedetek sorozata, az ilyenfajta munkavállalás igen gazdaságos.³ 1992 nyarán a Romániából Magyarországra utazók között három jól megkülönböztethető réteget különíthetünk el: a hatalmas batyukkal utazó üzletelő nőket, a családosturistákat, valamint az utazótáskás, farmerkosztümös-adidasos, kerges tenyerű,⁴ fiatal-középkorú férfi időszakai munkavállalókat.

Személyautó, vonat

Már 1992-ben tapasztalható az az utazási eszköz szerinti elkülönülés, amely ma már annyira egyértelműen jellemző a kiutazásra. A jugoszláv–román határon nagyságrendekkel kisebb mértékű volt a benzincsempészet, mint a román–magyar határon; mégis, a román hatóságok a csomagtartóban lévő egy teli benzineskanna miatt is felelősségre vonták (ha akarták) a („magyar megye” rendszámáról „felismert”) autóst. 1994-ben született az a román kormányrendelet, miszerint – mivel Romániában olcsóbb az üzemanyag, mint nyu-

³ Természetesen ezen nem azt értjük, hogy mindig jövedelmező is. A szó, amit a vendégmunkások ebben az esetben használnak: (akkor mennek csak el dolgozni, ha) „kijövedelmezi” – azt jelenti, hogy a helyi közösségekben eredményesként minősíthető, a megvalósított gyarapodás szemmel látható. Hogy milyen önkizsákmányolással, embertelen helyzetek vállalásával jár mindez – az nem számít.

⁴ Szemtanúi voltunk: a magyar hatósági emberek az utasok tenyerét is megvizsgálták, és annak alapján szállították le vonatról és küldték vissza Romániába „vendégmunkás-gyanús” magyar férfiakat, hogy milyen kerges volt a tenyerük.

gati szomszédainál – a határon átkelő autósoknak minden alkalommal még egy tele tanknyi üzemanyag árát ki kellett fizetni, ha abban az évben egyszer már átlépték a határt; ennek hatására jelentősen csökkent azoknak a száma, akik üzletelni, munkát vállalni személygépkocsival mennek. Azt mondhatjuk, hogy jelenleg az üzletemberek és turisták azok, akik – a nemzetközi biztosítás megkötése és a benzinadó megfizetése után – személygépkocsival kelnek át a határon. Kivételek persze vannak – például azok a gyergyóremeteli munkavállalók, akik azért mennek Magyarországra személygépkocsival, hogy ott ezzel is pénzt keressenek; ugyanis a munkaadójuk fizeti őket, mert reggel gépkocsival szállítják munkába kollégáikat.

1991-ben indították azt a nemzetközi vonatjáratot, amely a székelyföldi helységeket (Gyergyószentmiklós, Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy, Brassó) közvetlenül összekötötte Budapesttel; eddig mindazoknak, akik Hargita megyéből vonattal akartak Magyarországra utazni, át kellett szállniuk Brassóban az ott áthaladó nemzetközi vonatokra. Ez a vonat az első időszakról kezdve zsúfolt volt.⁵ Az indítás évében a nemzetközi vonatjegy ára még összemérhető volt a nemzetközi autóbuszjegy árával; igaz, az érvényben lévő szabályozók szerint román állampolgár egy évben csak egyszer vásárolhatott olcsó nemzetközi vonatmenetjegyet.⁶ 1992-től már mindenki annyszor utazhatott, ahányszor akart; ugyanakkor emelkedni kezdett a nemzetközi jegy ára, és ma már kb. kétszer többbe kerül egy másodosztályú Csíkszereda–Budapest–Csíkszereda vonatjegy, mint az autóbuszjegy.⁷ A vendégmunkával pénzt keresők a vonatjegyet ki tudták és ki tudják fizetni. Véleményünk szerint nem csak pénzügyi okok miatt pártoltak el a vendégmunkások a vonatozástól. Annak, hogy 1994 végétől–1995 elejétől kezdve a Corona expresszen már kevesen utaztak olyanok, akiket a vendégmunkások közé sorolhatnánk, más szociológiai okai vannak, amiről a továbbiakban bőven lesz szó.

A mai, autóbuszos szállítási hálózat kialakulása

1993 végéig tartotta magát az autóbuszos személyszállításban az állami monopólium. Már 1990 áprilisában volt egy egyeztetés a két ország szállításiügyi minisztériumainak államtitkárai között; majd megszületett az egyezség a Volánbusz és kilenc romániai, állami tőkéjű autószállítási társaság (az egykori országos vállalat helyi utódai) között az utasszállítás feltételeiről. Az is benne volt az egyezményben, hogy új partnereket csak konszenzussal fogadnak be.

⁵ A helyiek igen hamar belehelyezték saját világukba az új közlekedési eszközt: bár a hivatalos neve Corona expressz (mert Budapest és Brassó között közlekedik, és Brassó középkori latin neve a Corona), a népnyelv „Hargita-expressznek” nevezi, ugyanis 1942–44 között, a „kicsi magyar világ” idején volt még egy ilyen vonat, amely a Székelyföldet a fővárossal, Budapesttel összekötötte.

⁶ Ami természetesen nem azt jelenti, hogy csak egyszer vásároltak; például lefizették a menetjegyiroda jegyárusítónőjei, hogy „ne pecsételjen” az útlevele; külföldiek útlevelel vásárolták meg a jegyet; csak a román határállomásig vettek jegyet, és a magyar határállomástól új – belföldi – jegyet váltottak; vagy egyszerűen nem is vettek jegyet, hanem lefizették a kalauzt stb.

⁷ Éppen ezért továbbra is használatos módszer, hogy csak a határig vesznek jegyet, Nagyváradon leszállnak, és onnan autóbusszal mennek tovább; ez azonban csak azokra jellemző, akik nagyon akarnak spórolni: akiknek például biztos munkahelyük, éves tartózkodási engedélyük van Magyarországon, azok megváltják a jegyüket a teljes útvonalra; ez így is csak mintegy feleannyiba kerül, mintha forintért vásárolnák.

1993 októberében Kolozsváron tanácskoztak újból „a tízek”, és ekkor jelentette ki a román szállítási államtitkárság képviselője, a magáncégek nyomására, hogy ők a magáncégeket is támogatják, nekik is adnak nemzetközi menetlevelet, hadd legyen verseny – csak a járatsűrűségről, az indulás-érkezés egymáshoz igazításáról, az autóbusz-pályaudvarok használatáról kell a „tizeknek” és a magáncégeknek megegyezniük. Az igazsághoz tartozik, hogy addigra már majdnem kezelhetetlenné vált a „kalózkodás”: a magáncégek autóbuszai, turistabuszoknak, különjáratoknak álcázva, rendszeresen járták az útvonalakat, olcsóbb jegyárakkal, javuló szolgáltatásokkal próbálták elhódítani az utasokat. Elvileg az a busz, amelyik különjáratként indul, nem vehet fel utasokat, hanem „zárt csoporttal” közlekedik a célállomásig, és csak a határon áll meg. Az ellenőrzés módjait, a büntetési esélyeket és összegeket, valamint a lehetséges jövedelmet ismerve sokan vállalták a kockázatot, remélve, hogy rövidesen hivatalosan, menetrend szerinti járatként közlekedhetnek. A gyakorlat azt bizonyítja, hogy megérte nekik.

Az első Hargita megyei személyszállítási magánvállalatok, érdekes módon, Székelyudvarhely környéki falvakban alakultak: Korondon és Farkaslakán. A környéket ismerők számára egyszerű a magyarázat. Mindkét falu gazdasága hagyományosan valamilyen kisiparra épül: a korondié a fazakasságra, a farkaslakié a szénégetésre. Az elmúlt évtizedekben az itteniek nemcsak megvagyonosodtak (helyi léptékkal mérve), hanem életformájuk is vált a jövés-menés-üzletelés. Természetes tehát, hogy 1989 után kihasználták a már említett lehetőséget: sokan nagyobb jövedelemre tehettek szert; többet utazhattak, a helyi közösség önmaga képes volt egy személyszállító magánvállalatot eltartani. És ebben nem voltak egyedül: a megyében még három olyan, nagy népességszámú, mobil lakosságú falu van, amelyben napjainkban helyi személyszállító vállalkozás működik: Lövéte, Gyergyóditró és Gyergyóremete.

1993 végén megtört a jég: a Hargita megyei, korondi Korond Trans első magáncégként bekerült a tízek közé; majd őt követték a többiek; 1994 végére már nagyjából kialakult a ma is tapasztalható állapot: húsz, autóbusszal személyszállítást végző magánvállalat volt Hargita megyében; 1995-ben még egy újabb is megszerezte a szükséges engedélyeket; tehát 1996 áprilisában a Volánbusz mellett a megyében a három állami (csíkszeredai, székelyudvarhelyi, gyergyószentmiklósi) autószállítási vállalat mellett huszonegy magánvállalat – jó néhányuk több járatral – működött hivatalosan, szállította az utasokat Budapestre és vissza.

Magyarországról a Székelyföldre – Csíkszereda, Gyergyószentmiklós, Kézdivásárhely célállomásokra – már 1990-től indított járatokat a Volánbusz; arról, hogy magyarországi magáncég menetrendszerű járatot tartott volna vagy tartana fenn, nincs tudomásunk. Ezekre a járatokra elvben csak forinttal lehetett jegyet venni; a gyakorlatban a kezdetekkor a helyi jegyirodák lejárt is adtak, korlátozott számban, menetjegyeket; a Volánbusz sofőrjeivel azonban nem lehetett „üzletelni”. Ezenkívül a szállítási díj a helyből induló járatok díjainál jóval nagyobb (több, mint másfélszerese). 1991–93-ban még ezeket a járatokat is tömegesen vették igénybe vendégmunkások; de miután a helyi személyszállító szervezet kialakult, már ennek az autóbuszait részesítik előnyben, 1995–96 telén, utashiány miatt, a Volánbusznak több járatát fel kellett függesztenie.

Szó esett már arról, hogy a magánvállalkozók kezdetben „kalózjáratokat” működtettek. Ezek a járatok különjáratokként indultak; nem használhatták az útvonal nagyobb városainak autóbusz-pályaudvarait; Budapesten oda érkeztek és onnan indultak, ahonnan a ki-

rándulóbuszok: a Keleti és a Nyugati pályaudvaroktól. Véleményünk szerint csakis azért maradhattak fenn, válhattak nyereségessé, mert a székelőföldi helyi társadalom működési módja ezt lehetővé tette. Indulásuk idejét, helyét, menetrendjüket, a jegy árát sehol nyilvánosan meg nem hirdették – de nem is volt erre szükség: mindazok, akik utazni akartak, megérdeklődtek a tudnivalókat azoktól, akik már utaztak, vagy akiknek valakije már utazott, és természetesnek tartották, hogy így jussanak hozzá az információkhoz, sőt, csakis az ilyen, rokon, barát, ismerős, falubeli szállította információkat kezelték valóságként. Azt mondhatjuk, hogy a szóbeliség hitelére építettek ezek a vállalkozók.⁸ No meg arra, hogy tudták: nem egyének, hanem olyan közösségek utaznak az autóbuszokon, akiknek természetesen az a praktikus szempont is számít, hogy „kaputól kapuig” (azaz például a faluból, a háza elől a magyarországi (budapesti) munkásszállásig szállítják őket. Legalább ugyanilyen fontos, hogy „ismerős, megbízható” a sofőr, aki elnézi, ha isznak és énekelnek útközben; hogy (majdnem) mindenki (majdnem) mindenkit ismer; hogy bajban (a határnál) számíthatnak egymás segítségére. Kétségtelen: az ilyen „közösségekben utazás” miatt mondhatjuk, hogy a kezdetekkor, de még ma is van ezeknek a járatoknak „munkásjárat jellegük”, noha hivatalosan soha sehol nem beszéltek munkásjáratokról. Nyilvánvaló azonban, hogy ezeken a buszokon legnagyobb számban otthonról elinduló vagy hazatérő vendégmunkások utaznak. Vannak továbbá olyan alkalmi járatok, amelyeket egy-egy Magyarországon – hivatalosan – dolgozó csoport rendel meg, például amikor húsvétra hazajön; ezeken kizárólag csak munkások utaznak.

A MAI HELYZET

A következőkben a Hargita megyéből Magyarországra járó munkavállalók utazási formáiról lesz szó, a technikai részletek leírása után becsléseket teszünk a magyarországi vendégmunkán tartózkodók létszámát illetően.

Néhány módszertani szempont

Hargita megye 1968-ban létrehozott közigazgatási egység, lélekszáma az 1992-es népszámlálás szerint 348 335 fő. A megye nagy vonalakban három kistérség egybebecsüléséből jött létre: a Csíki és Gyergyói medence, valamint az Udvarhelyi medence településeinek közös adminisztráció alá helyezésével. A három kistérség nemcsak földrajzilag, hanem társadalmilag is elkülönül egymástól.

A tanulmányban felhasznált információk több forrásból származnak. Elsősorban az utaztatással foglalkozó cégek alkalmazottaival (cégvezetők, autóbusz-tulajdonosok, gépkocsivezetők) készített mélyinterjú típusú beszélgetéseket használtuk fel. Mivel a jelen-

⁸ Ha már szóbeli, akkor mítikus is: ezek a vállalkozók nem menetrend szerint induló, szolgáltatást végző autóbuszokat működtettek, hanem a helyi közösségben szimbolikusan felértékelt, a helyi magyar közösséget a nagyobb „magyar világgal” összekötő „csodálatos masinákat”. „Magyarba (azaz Magyarországra) utazni” – ez azokban a falvakban, ahol 1989-ben már a diktátori régeszme, a falubontás veszélyét közvetlenül érzékelték, az itteni családokban még évek múlva is különleges, a közérdeklődésre számot tartó esemény volt, ünnep – és időnek kellett eltelnie, amíg megkopott a varázs, mindennapivá vált az utazás.

ségre irányuló kutatásaink óta folyamatos kapcsolatban vagyunk az ismeretségi körünkhöz tartozó, vendégmunkára kijáró emberekkel, a velük folytatott időszakos beszélgetések, a „sorsukról” való folyamatos tájékozódás is igen hasznosnak bizonyult a vendégmunkára kiutazásról való képalkotásunkban. Figyelembe véve, hogy a megyében egy állami szakhivatal foglalkozik a közúti forgalom felügyeletével, nyilvántartásával (a szakminisztériumnak alárendelt „Oficiul Rutier al judetului Harghita”, azaz Hargita megyei Útügyi Hivatal), a hivatal vezetőjét is megkerestük. Segítségével bepillantást nyerhettünk az országos és megyei személyszállítási feltételekbe, viszonyokba, és többek között a vendégmunkásság (Magyarországra való periodikus kijárás) és a szállító magánvállalkozások olyan érdekösszefüggéseire is felhívta a figyelmünket, amelyek addig rejtve maradtak előttünk.

A különböző közlekedési eszközök igénybevételének szempontjai

Hargita megyéből 1996 áprilisában hetente 45 autóbuszjárat indul menetrend szerint Magyarországra. A járatok mikrorégiók szerinti megoszlása a táblázatban látható.

Hargita megyei menetrend szerinti autóbuszjáratok Magyarországra

Mikrorégió	Utaztató cégek	Járatok hetente
Csíki medence	ITAS	4
	Autotransport	3
	Polgár Tours	2
	Tusnád	1
Összesen		10
Gyergyói medence	Cambus	2
	Turul	1
	Pálcomix	1
	Panorama Tours	1
	Remetei cég	1
	Ditrói cég	1
Összesen		7
Udvarhelyi medence és környéke (Szentegyháza, Keresztúr, Farkaslaka)	Farkaslaki cég (Demény)	4
	Corond Tours	4
	Szentegyháza ITAS	1
	Sz. Keresztúr	1
	Lövete	1
	Autotrans	3
	Csáky Trans	2
	Egy járatot működtető cégek	8
	Transecompany	
	Albert	
	Scorpion electronics	
	BT Trans	
	stb.	
	Volánbusz	4
Összesen		28
Összesen a megyéből hetente		45 járat

Ez a járatszám a Románia területéről Magyarországra induló országos járatok számának közel fele. A Hargita megyei járatok – egy kivételével, amelynek célállomása Győr – Budapestre érkeznek.

Ez nem azt jelenti, hogy hetente csak 45 autóbusz érkezik Magyarországra, és indul vissza a megyébe. Az autóbuszok száma lehet ennek többszöröse is, mivel egy járat útvonalán érvényes útengedéllyel ugyanaz a cég annyi autóbuszt indíthat, ahányat gazdaságosnak gondol. Így előfordul, hogy csúcsidényben, ünnepek előtt vagy után, három-négy buszt is indítanak a nagyobb cégek ugyanazon a járaton, igény szerint megnövelve az utaztatókapacitást. Mindezek a közlekedési eszközök – ezt hangsúlyozzuk – menetrend szerint közlekedő utasszállító járművek: „tudomásunk szerint nincsen a megyében külön »munkásjárat«, csak menetrend szerint közlekedő utasszállító autóbuszok vannak” (25 éves mérnök, egy utaztató cég alkalmazottja).

A buszjáratok mellett a megyén áthalad a már említett Corona expressz, három megállója van a megye területén. A vendégmunkára indulók a fenti két közlekedési eszköz mellett még utazhatnak személygépkocsival is.

Mivel a Corona expressz átszeli a Gyergyói és a Csiki medencét, miközben az Udvarhelyi medencéből nincs közvetlen vasútvonal Magyarországra, valamint figyelembe véve, hogy az utóbbi kistérségben inkább tapasztalható a többféle úticéllal utazók jelenléte, a szállítóeszközök igénybevételének leírásánál együtt nézzük a két előbbi régió utasainak gyakorlatát és külön az utóbbiét.

Gyergyó és Csík

Az összes megkérdezettek becsléseit egybevetve a két medencéből vendégmunkára kiutazók kb. 90 százaléka autóbuszszal utazik, 10 százalékra tehető a vonattal és személygépkocsival munkavállalási célból útnak indulók aránya.

- Több tényező magyarázza a busszal utazás elterjedtségét, térhódítását a vonattal utazás rovására. Elsőként említhető az utazás költségeinek jelentős különbsége. Az érvényben lévő vasúti személyszállítás díjszabása a nemzetközi járatokon ma, mint már említettük, kb. duplája a busszal utazás költségeinek, miközben az utazás időtartama között nincs jelentős különbség. De nemcsak ez a két tényező dönti el, hogy a kiutazók többsége az autóbuszokat választja. Amíg a vonatok az állomásról indulnak, és oda is érkeznek, az autóbuszok esetében ez távolról sincs így. Különösen nincs így az utaztató cégek többségét jelentő magánvállalkozók esetében (a két medence 17, hetente Magyarországra induló járata közül 5 állami és 12 magánjárat).

Minden magánjárat hasonló gyakorlatot követ a vendégmunkára utazók „megnyerése” céljából. Az utasok a menetjegyet megválthatják már harminc nappal az indulás tervezett időpontja előtt. A jegyeladáskor kialakuló listáról kiderül, hogy melyek azok a városok kívüli települések, ahonnan felszálló utasok lesznek. A jegyeladók már előzetesen „szólnak az utasoknak, hogy a csomagokkal álljanak csak ki a kapu elé, mert elmegyünk utánuk” (egy jegyiroda alkalmazottja). A városoktól (Gyergyószentmiklós és Csíkszereda) 6–8 km-es körzetben lévő falvak érintése kívül esik a jóváhagyott menetrendben rögzített útvonalon, ezt a szolgáltatást – a Közüti Hivatal elnöke tekintete mellett – a magáncégek önkéntesen, saját jól felfogott érdekükben végzik. Az említett felügyelő hivatal főtisztvi-

selője szerint „ez a kedvezés az utasoknak törvénytelen, az, hogy kaputól kapuig megy a busz az emberek után, és érkezéskor is hazaviszi, nincs benne a menetlevélben, törvénytelen, de az embereket megnyerik így, mert a csomafalviaknak nem kell például felmenniük az állomásra, tudják, hogy utánuk fognak menni. És ez a kiszolgálása az utasoknak nem is gond, nem kötünk mi bele ebbe, mert végül is nem zavar senkit, az indulási idő úgy van beosztva, hogy a járatok nem keresztezhetik egymás útvonalát, nincs efféle reklamáció”.

A magáncégek autóbuszvezetői hazaérkezéskor is igyekeznek kiszolgálni az utasokat: „Körbeviszük minden faluban, ki ahol kéri, ott rakjuk le” – mondta az egyik megkérdezett autóbuszvezető. Arra is volt már példa, hogy a budapesti szálláshelyről nagyobb csoportban hazaindulókért a gyergyóremetei járat autóbusza a külvárosi munkásszállásról indult. Egy másik buszvezető elmondotta, hogy kérésre Magyarország területén is megtesznek néhány kilométeres kitérőket, ha például vonatra való átszállásra vagy valamilyen csatlakozás elérésére igyekeznek az utasok.

A szolgáltatók előzetekénységét jelzik a televízióval, videóval ellátott buszok is („három filmet mire megnéz az utas, már ott is vagyunk a határnál”). Székelyföldi viszonylatban, más hasonló jellegű szolgáltatások minőségét is figyelembe véve, még ma is meglehetősen szokatlan jelenség az átlagfogyasztó kedvének keresése, ebben környezetben az utaztató cégek gesztusainak társadalmi hatása fokozottan felértékelődik.

- A vonattal utazókról általában elmondják, hogy ők inkább fiatalok, a drága menetjegy miatt csak Nagyváradiig utaznak, itt átszállnak a Magyarországra induló autóbuszok valamelyikére, így lényegesen csökkenthetik a kiutazás költségeit.

- Személyautóval az összeszokott négy-öt fős munkacsoportok utaznak abban az esetben, ha a gépkocsi-tulajdonos a kint tartózkodás idején is tudja használni a járművét. Vannak helyzetek ugyanis, mint már említettük, amikor a munkaadó cég megfizeti, ha embereit naponta a munkahelyre szállítja a gépkocsival is rendelkező munkavállaló. Az ilyen lehetőségek azonban meglehetősen ritkák, a személyautóval kiutazók létszáma ezért nem jelentékeny.

Székelyudvarhely és környéke

A megye külföldi autóbuszjáratainak többsége – összesen 28 járat – Székelyudvarhelyről és a vonzáskörébe eső nagyobb településekről (Lövéte, Szentegyháza, Székelykeresztúr, egy-egy járat) indul Magyarországra. Az Udvarhelyi medencén nem halad át nemzetközi vonatjárat, és a személyautóval vendégmunkára kiutazók létszáma – ha előfordulhatnak is szórványos esetek – jelentéktelen, legalábbis a megkérdezettek egyetlen esetről sem tudtak beszámolni. Személyautóval utaznak a román–magyar vegyes vállalatok, vállalkozások képviselői, üzletkötői – de nem a vendégmunkások.

A járatszerkezet szempontjai a Székelyudvarhely környéki vendégmunkás utazóközönségnek az állami utaztató vállalat és a magáncégek járatainak választásakor merülnek fel. Az állami vállalat 1996-ban mindössze három külföldi járatot indít. A nagyszámú magánjáratot fenntartó cégek létrejöttét és fennmaradását a régió demográfiai és munkaerőpiaci helyzete tette lehetővé. Ma az Udvarhelyi medencéből Magyarországra utazókat, ezen belül a magyarországi munkavállalókat legnagyobb létszámban a város – Székelyudvarhely – bocsátja ki. Ezt a helyzetet a közelmúlt társadalomtörténeti folyamatainak (iparosítás, mobilitás) az aprófalvas mikrorégiókra gyakorolt hatása magyarázza.

A járatok városon belüli útvonalai az utazók választásaiban lényeges szempontként merülnek fel. Az állami járat az állomásról indul, és oda is érkezik, nem tesz kitérőket, soron kívüli megállókat az utasok igényei szerint. Ezzel szemben a székelyudvarhelyi magánjáratok a város külső negyedeiből indulnak, és ide is érkeznek, útközben a megállóhelyek közötti távolságokat az utasok kívánságainak megfelelően alakítva. A csomagokkal utazóknak „ez lényeges szempont, szívesebben megfizetik azt a négy-ötezer lejes árkülönbözetet, ami az állami és a magánbuszok között van, azt úgyis a taxira kellene fizessék, ha a buszállomásról, ahová az állami járat érkezik, csomaggal haza akarnak jutni például a Betlen negyedbe” (42 éves autóbuszvezető). Ezenkívül más apró előnyök is járhatnak azzal, ha magánbuszon utazik a vendégmunkás. Ha például néhány nappal többet tartózkodik vendégmunkán, és lejár a jegy érvényességének határideje, a magánjáraton a buszvezetők ezt elnézik, az utast hazahozzák. A határnál a buszvezető és a vámhivatalnokok kapcsolata a gyakrabban, esetenként egy héten kétszer is utazó magánfuvarozók esetében bejáratottabb, lényegesen nagyobb ismeretségi, kölcsönösségi, „korruptálási” múlttal; ez azt jelenti, hogy a vámkezelők „megpuhításának” jóval nagyobb az esélye a magánjáratokon. A szigorú vámkezelés elkerülése még akkor is az utas érdeke, ha nem hoz be az országba tiltott árut: nincs idővesztés a határnál.

A fentiek mellett fontos választási szempont a járművek kényelmi foka, komfortossága közötti különbség. Mindezek oda vezettek, „hogy a nép megismerte a járatokat, mindenki velünk akar utazni. Például most, a legutolsó alkalomkor is a Budapest–Székelyudvarhely útvonalon az állami járat hazajött hét utassal, ugyanakkor a magánjárat két busszal ötvenkét utassal. Ilyen különbségek vannak. Aki már tudja, s járt mindkét járaton, az ha olyan időpontban érkezik a Népstadion melletti buszállomásra, hogy csak az állami járat indul, inkább vár néhány órát, nem indul el azzal. Az állami járatok autóbuszain még mindig azok a merev székek vannak, az utas nem tud azokon kényelmesen elhelyezkedni, amíg hazaérkezik, úgy elfárad, mintha gyalog jött volna. A mi buszainkon kényelmesen hátradőlhet, alhatik is, olyan hőmérséklet van télen is, hogy ingre vetkőzve utazhatnak” (egy magáncég autóbuszvezetője).

Az úti célok, útvonalak

A magyarországi egyéni munkalehetőségeket és esélyeket tekintve a korábbi évekhez képest annyiban változott a helyzet, hogy a mai munkavállalók már biztos (vagy legalábbis annak tartott) munkahelyek felé igyekeznek: „Senkit se hallottam mostanában, aki csak úgy vaktában, ismeretlenül nekivágna az útnak, a legtöbbször megvan a munkahelye, ahova megy, vagy valaki olyan ismerőssel megy, aki viszi magával” (autóbuszvezető). Az erős egyéni kapcsolatháló működése a székelyföldi munkavállalók esetében azt jelenti, hogy ők ma nem résztvevői a Moszkva téri „emberpiacnak”, vagy legalábbis a „székely munkavállalói volumenhez” képest elenyésző arányban.

A megye három régiója között a kiutazók úti céljait tekintve is különbségeket találunk. A Gyergyói és a Csíki medencéből kilépőkről elmondható, hogy kizárólag munkavállalási céllal indulnak útnak. Ezzel szemben a Székelyudvarhely környéki kiutazók kb. 10 százaléka nem munkát vállalni, hanem „adni-venni” megy Magyarországra. A degeszre tömött batyukkal ki- és visszautazók kelet-magyarországi piacokon árulják portékaikat,

és ha sikeresen túladtak rajta, itt vásárolják fel az otthon kelendő árut. Köztük sok a városi munkanélküli vagy falusi, háztartásbeli nő; általában kéthetente utaznak ki, fordulási idejük három-négy nap.

A Hargita megyei járatok többsége a borsi határátlépőnél hagyja el az ország területét. Két csíkszeredai és három udvarhelyi járat az arad-nagylaki átkelőhelynél lépi át a határt. Ezek közül négy járat útvonala a Gyula–Budapest (egyik közülük Győrig közlekedik), az ötödik Kecskemét érintésével érkezik Budapestre.

A munkavállalási célú határátlépők közül csak a vonattal utazók váltanak közlekedési eszközt Románia területén: Nagyváradon ülnek át a Volánbusz vagy a helyi utasszállító cégek járataira. A busszal utazók közül a bors-ártándi határátkelőnél átlépők közül általában néhányan Püspökladányban szállnak át vonatra, mások Törökszentmiklósig, Szolnokig utaznak vagy a ceglédi eltérőig, Monorig. A hazafele tartó buszokra is nagyjából ezekben a helységeken szállanak fel utasok. A többség, egy-egy járat utasainak kb. 80 százaléka azonban az autóbuszsofőrök véleménye szerint Budapestig utazik, és visszafele is kb. ilyen arányban innen telnek fel a buszok.

Azok a munkavállalók, akiknek nincs tartózkodási engedélyük és szakképzettségük valamelyik keresett szakmában, inkább a vidéki mezőgazdasági övezetek felé tájékozódnak, itt a hatósági zaklatások elől nagyobb eséllyel lehet meghúzódni. Az „állandósok”, a munkavállalói engedéllyel rendelkezők túlnyomó többsége Budapesten vagy a főváros környékén dolgozik.

A gyergyói járatok folyamatosan töltődnek fel a medence településein, a csiki járatokra azonban csaknem teljes létszámban Csíkszeredában ülnek fel az utasok, mivel a medence más településeit nem érinti ezek útvonala. Általában elmondható, hogy a Székelyföldet elhagyó buszokra már jelentősebb utastömeg nem száll fel Erdély más településein. De például a Maros megyei (Szováta, Erdőszentgyörgy, Kelemenfelke, Balavásár) és a kalotaszegi (Körösfő, Bánffihunyad) érintett településeken sokan élnek azzal a lehetőséggel, hogy a székelyudvarhelyi magáncégek jegyirodáinál telefonon is megrendelhetők a jegyek. („Mi már tudjuk, hol lesz felszálló utas, visszük a jegyeket, és hazaérkezéskor elszámoljuk” – mondja egy autóbuszvezető.)

A járatok kapacitáskihasználtsága

Az autóbuszok kapacitáskihasználtságáról gyűjtött információink alapján a tényezők két csoportját különíthetjük el, amelyek az utaslétszám időbeni (pulzáló) változásait meghatározzák (egy ciklusnak egy naptári évet tekintve): társadalmi és természeti tényezőket.

- A társadalmi tényezők közül elsőként az adminisztratív szabályozások említendők. A vendégmunkán illegálisan tartózkodóknak havonta meg kell újítaniuk a magyar határ átlépését engedélyező útlevel-láttaozást. A román határt átlépők közel fele (autóbuszvezetők becslései) fordulna is vissza, újra dolgozna egy hónapot, ha sikerül „pecsételtetni”. Ez azonban gyakran sikertelen vállalkozás, a határon eltöltött néha reménytelen várakozást sokan feladják, és hazautaznak.

A munkavállalói engedéllyel kint tartózkodók más ritmus szerint szabályozzák a hazatéréseket: az itthoni családi, szociális kötelek a döntőek a hazatérés időpontjának elhatározásában. Elsősorban az egyházi ünnepekre térnek haza (karácsony, húsvét, pünkösd,

halottak napja), de a családi események, valamint a családi gazdaságok munkaerő-szüksége is meghatározó. („Ha jön a tavaszi mezei munkák ideje, azt gondolja az illető, hogy hazajön, mert neki itthon dolga van, két hét alatt elrendezi, s akkor visszamegy, megint marad két-három hónapot” – mondja egy cégvezető).

• A buszjáratok utaslétszáma az évszakok váltakozásával is összefügg: „Az egyes járatok kapacitáskihasználtsága a téli időszak idején kb. ötvenszázalékos, a nyári időszak idején pedig kb. kilencszázalékos” – mondja egy négy járatot működtető cég vezetője. Ezt a becslést több más utaztató cégnél dolgozó kikérdezettek véleményével egybevetve, hogy általánosítható legyen a járatok összességére, némileg lefele korrigáltuk. A téli létszámcsökkenést a külső építkezési munkálatok szünetelése magyarázza, de feltehető, hogy szerepe van ebben a vendégmunkások tradicionális időhasználatának is.

A Hargita megyei külföldi járatok többsége – kivétel néhány állami járat – 46–48 személyes Ikarus autóbusszokkal szállít. Zsúfoltság ezeken a buszokon nincs, egyfelől mert tiltott a járművek férőhelyeinél több utas szállítása, másfelől mert a kialakult szállítási szerkezet válogatási lehetőségeket kínál (például: ugyanaznap, más időpontban is indul, vagy áthalad egy máshonnan induló autóbussz). Csúcsidőszakokban mind a romániai cégek, mind a magyarországiak egy-egy járaton több autóbust indítanak. („Karácsony előtt olyan helyzet is volt a tavaly, hogy a Volánbusz 12 buszt tett be azonos órába, mert annyi utas volt. S ez nem kicsi! Most húsvét előtt meg más nagy ünnepekkor olyan is volt, hogy négy buszt indított hazafelé a Korond Trans, a Farkaslaki cég is hármával ment” (a Közúti Hivatal vezetője).

Az autóbusszok menetrend szerinti fordulási ideje az érkezéstől számított 36–48 óra.

Az utasszállításban különbözően érintett személyek becsléseit egybevetve elmondható, hogy a kialakult utasszállító szerkezet évente néhány hónapot kihasználatlanul működik (ötvenszázalékos vagy ennél kisebb kihasználtság mellett). Teljes kapacitáskihasználtságról csak a nagy ünnepek előtti és utáni csúcsidőszakokban beszélhetünk, az év többi időszakában 70–80 százalékos a járműkihasználtság.⁹

Romániából Magyarországra utazás autóbusszal – átfogó kép

Szó esett már róla: a hivatalos szerv statisztikája szerint Hargita megyéből indul Magyarországra a Romániából arrafele közlekedő járatok közel fele. Természetesen a bejegyzett, közlekedési engedéllyel rendelkező járatokról van szó; azt, hogy hány „kalózjárat” működik ma is, véleményünk szerint lehetetlen megállapítani. Ami valószínű: ahogy közeledünk a magyar határhoz, úgy csökken a román hatóságok ellenőrzési lehetősége, és ezzel egyenes arányban nő a helyi szállítási vállalkozók „bátorsága”.¹⁰ Ebből a szempont-

⁹ Nem volt feladatunk az utaztatás gazdaságosságára vonatkozó információk gyűjtése, erre kifejezetten nem is kérdeztünk rá, már csak azért sem, mert nehezebb volt volna a más természetű adatokhoz való hozzájutást. Néhány „kérdzetlen” véleményből az a megállapítás tehető, hogy a jelenlegi kapacitáskihasználtság mellett is gazdaságos vállalkozás az utaztatás, jóllehet azok az utak-módok, ahogy gazdaságossá tehető, rejtve maradtak előttünk.

¹⁰ A megkérdezett magánvállalkozók közül néhányan nyíltan kimondták: az, hogy a megye az ország becsében, a határ olyan messze (több, mint négyszáz kilométerre) van, igen nagy hátrány; sok az ellenőrzési lehetőség, nagy a tettenérés kockázata. A jobbik stratégia, ha minden hivatalosan, törvényesen történik; de nyilvánvalóan nem ez a kifizetődőbb. Aki az itteniek közül kockáztat, az nagyobb veszít.

ből, véleményünk szerint, igen hasznos lenne alaposabban szemügyre venni a nagyváradi viszonyokat. Tudomásunk szerint ott manapság sem szűnt meg az évekkel ezelőtt még gyakori „taxizás”:¹¹ mikrobusszal, autóbusszal a vonatállomástól a határon túlra, Berettyóújfaluiig, esetleg egészen Budapestig való alkalmi, tehát nem menetrendszerű személyszállítás.

A rendelkezésünkre bocsátott adatok szerint 1996 tavaszán Romániából hetente 94 hivatalos személyszállító autóbusszjárat indult Magyarországra. A részadatok összegzése azonban mást mond; vegyük sorra! Hargita megyéből hetente 45 járat indul; ideszámítottuk azonban a Volán-járatokat is; tehát valójában csak 41 helyi járatról van szó. A szomszédos Kovászna megyéből hetente 13 járat indul: Sepsiszentgyörgyről hét (ebből kettő állami), Kézdivásárhelyről öt (kettő állami), Kovásznáról egy járat. A Maros megyei személyszállítás a megyeközpont, Marosvásárhelyre koncentrálódik: az itteni cégeknek vannak olyan járataik, amelyek más városokból (Régen, Szováta) Marosvásárhelyt érintve indulnak Magyarország felé. A nyilvános (a helyi sajtóban időnként, esetünkben 1996 áprilisában közölt) menetrend szerint nyolc cég 46 (ebből csak kettő állami!) járata indul hetente; van olyan nap, hogy 8 járat indul; ezek néhány kivétellel délután-este induló éjszakai járatok. Leginkább Budapest a cél; de van két Tatabányára, egy Miskolcra, két Kecskemétre, két Szegedre induló járat is. Az Ütügyi Hivatal munkatársa szerint a mai napig „zavaros” a helyzet Marosvásárhelyen: a hivatalos járatok között is vannak olyanok, amelyek nem tartják magukat a megegyezett árakhoz, hanem olcsóbban szállítanak – így vesz fel a versenyt a Hargita megyei cégek Maros megyén is áthaladó járataival. Különösebb vizsgálódás nélkül is megállapítható annyi, hogy ezek a járatok legalább annyira a mintegy kilencvenezres marosvásárhelyi magyarságból a rokonlátogatás, tanulás, kereskedés vagy turistaút céljából utazókat szolgálják ki, mint a városból és környékéről (Felső-Marosmente, Nyárádmente, Küküllőmente – mintegy kilencvenezer, kisvárosban és falvakban élő magyar) Magyarországra induló vendégmunkásokat.

Összesítve: a három megyéből – vagyis a történelmi Székelyföldről – hetente száz járat indul Magyarországra; már ez több, mint amit a hivatalos statisztika állít. Ehhez hozzá kellene adni azoknak a járatoknak a számát, amelyeket más erdélyi, magyarok lakta megyékből, városokból, valamint azokat, amelyeket a Kárpátokon kívüli területekről (beszélgetőtársunk tirgovistei példát említett) indítanak; de amelyekről csak a helyszíni vizsgálat után lehetne beszélni.

AZ AUTÓBUSSZAL UTAZÁS MINT KULTURÁLIS HELYZET

Említettük már, hogy a megyei Ütügyi Hivatal vezetője többek között a vendégmunkásság (Magyarországra való periodikus kijárási) és az ezekre épülő szállító magánvállalkozások olyan érdekösszefonódásaira is felhívta a figyelmünket, amelyekre külön is ki kell térnünk. Az Ütügyi Hivatal vezetőjének felismerése meglepő: milyen fontos a vállalkozók (és alkalmazottak: a sofőrök) és klienseik kapcsolatának szimbolikus oldala; meny-

¹¹ Így nevezték 1989 előtt Romániában azt a jelenséget, amikor magánszemélyek, kihasználva a taxis szolgáltatás lehetetlen állapotát, minden törvénynek, veszélynek fittyet hányva, az állomásoknál várakozva utas-
szállítással foglalkoztak.

nyire igyekszik mindkét fél azt játszani, hogy számára a szolgáltatás végzése és a szolgáltatás elfogadása nem csupán üzleti viszonyt jelent; mennyire társadalom- és kultúrafüggően, a szocializmus hatvanas-hetvenes évekbeli modernizációs nekifutása során a régió mikroközösségeiben kialakult gazdasági és kulturális viselkedésmódra épülve működik az „autóbusszal Magyarországra utazás” néhány év alatt körvonalazódott, megerősödött székelőföldi intézménye.

Az 1968. évben a megye létrehozása a helyi, regionális közszállítás átszervezését is hozta. Falusi települések számára tulajdonképpen ekkor váltak jelentős mértékben elérhetővé az ipari alkalmazás, a képzés, a napi bevásárlás, a fogyasztás városi lehetőségei. Ebben a régióban mindenütt (és különösen Székelyudvarhely környékén, ahol a vasúti szállításnak kisebb volt a jelentősége) az autóbusszal való napi ingázás fiatal kortól kezdve a modernizálódó életforma részévé vált. A személyautók száma csak lassan gyarapodott; azt lehet mondani, hogy ezt a vidéket még ma, a változás utáni hetedik évben sem érintette igazában a motorizáció; ugyanígy a telefonhálózat ma is az ötvenes-hatvanas évek színvonalán van; a helyi üzletek ma sem látják el megfelelően a lakosságot – 1989 előtt pedig nemhogy falun, de városban is akadozott a napi alap-élelmiszerellátás.

A városok és a falvak között közlekedő autóbuszjáratok első pillanattól a helyi társadalmak számára a legfontosabb, ha nem éppen az egyetlen, a helyit a regionálissal összekötő láncszemmé váltak. Munkaerő, mezőgazdasági termékek, üzletekben vásárolt élelem, anyagi javak, fogyasztási cikkek és nem utolsósorban a helyi közösségek számára fontos információk áramlottak ezen a „csatornán”. Falusi fiúk számára az egyik legjobbnak számító karrier: ha gépkocsivezetők, majd idővel autóbuszvezetők lesznek; a helybeli buszsofőrök feleségei külön társaságot alkottak, csak egymáshoz jártak. A szocializmus időszakában helyi járaton buszsofőrnek lenni anyagiilag is igen kifizetődő volt: rokonok, ismerősök, egyfalusiak általában nem vettek jegyet, hanem „letették” a pénzt a jegytömb mellé. Viszonzásul a sofőr nagyobb csomagjaikat akár a házukig szállította; helyet tartott fenn nekik a zsúfolt buszon; a városban bevásárolt nekik, vagy akár naponta hazahozta, amit a városra elszármazott rokonok küldtek az itthoniaknak. A sofőrrel kellett és lehetett alkudni: mi az, amit a „csatornán” átenged, előírásokat megszegve szállít. A sofőr volt az, aki az állami szállítóeszközt saját anyagi, szimbolikus és kapcsolati tőkéjének felhalmozására használta fel; a mindenkori utasok pedig megtanulták, hogy milyen fizetéssel érhetik el céljukat, alakíthatnak ki, működtethetnek tartósan jó kapcsolatokat. Azt mondhatjuk, hogy a „helyi ingázó járat” intézménye ezekben a mikrotársadalmakban a napi szükségletek kielégítésének jól használható eszköze volt; a sofőr pedig a társadalmi élet egyik kulcsszereplője. Az intézmény működésének iratlan, kulturálisnak nevezhető szabályozására hívnánk fel a figyelmet: a segítség és visszasegítés mindennapi, kölcsönös előnyöket biztosító alkui kötetten meg, majd váltak ismertté, elfogadottá – legitimé – a mikroközösségek szóbeli nyilvánosságában.

Hipotézisünk szerint a megyéből Magyarországra induló járatoknak gazdasági számításokkal kielégítően nem magyarázható nagy számára, a „falusi” környezetből induló járatok életképességére vonatkozó kérdésre a kulturális viselkedésmód ismeretében nyújthatunk érvényes magyarázatot. Ezek az autóbuszok – ismerősek. Nem arra gondolunk elsősorban, hogy ugyanazok a valóban ismert vagy ha ismeretlen, de ugyanolyan habitusú emberek a buszvezetők, a vállalkozók; hanem a strukturális azonosságra. Ezek az autóbuszok adott mikroközösségeket ugyanúgy egyetlen – vagy legalábbis: a „csatornát” uraló –

láncszemként kötnek össze azzal a világgal, ahova pénzürt-javakért-információért mennek, ahol már ismerősök-segítők-jóakarók vannak, mint egykor a városba szállító buszok.

Az autóbuszokon ugyanúgy kell és lehet alkudni, hogy a sofőrtől „extrákat” kapjanak, mint az általános üzleti életben. Van egy olyan speciális esemény, olyan „közös ellenség”, amely igen szoros kooperációt diktál: a határon való átkelés. Az a nyereség, ami az eredményes alkuból mindkét fél számára származhat, igen jelentős is lehet. A más szélhámos utasokkal, bűnözőkkel, a magyar hatóságokkal szemben is védettebb, aki jó alkut köt. Ugyanakkor az utazás során igen sok információ kerül „középre”; a sofőrök sokat láttak, hallottak; amelyik „alkalmasabb”, az már címetek, helyeket is tud, közvetítésre is vállalkozik. Ez mintegy a helyzetből közvetkezik: a szállítási vállalkozóknak érdekük, hogy (újabb) munkavállaláshoz segítsék azokat az embereket, akiket utóbb munkavállalóként ők fognak szállítani.

Az „ismerősséget” igen gyakran szó szerint kell érteni: a sofőr ismeri azt vagy annak a családját, aki vele utazik; tudja, hogy szükség esetén itthon kiket, hol keressen meg az utas megbízásából – vagy, adódó alkalommal, saját érdektől hajtva. Az itthoniak, tudva, hogy hozzátartozójuk a sofőr, vagy éppen az autóbuszban tartózkodó vállalkozó segítségére szorulhat – szívesen „adnak”, egyféleképpen előre is lekenyerezik őket. Az utasszállító vállalkozók és sofőrjeik, helyzetükből adódóan, olyan társadalmi, hálózati tőkével rendelkeznek, amelyet ha felbecsülünk és a gazdaságilag mérhető jövedelem mellé állítunk, kiderül: az előzőek megközelítően ugyanolyan értéket képviselnek, mint az utóbbiak. Azt lehet mondani, hogy ezekben a kvázi-archaikus közösségekben ez a normális: tisztán gazdasági tranzakciók itt még nem működhetnek.

Végül van egy gazdaságpolitikai, régiófejlesztési szempontból – úgy hisszük – figyelemre méltó jelenséggel kapcsolatos észrevételünk. Az autóbuszos személyszállítást végzők (ha eltekintünk a még létező, de igen kis százalékot képező állami szállítóktól): a székelőföldi magánvállalkozók, magánszférában dolgozók egy igen vékony rétege; a tulajdonosok, sofőrök (egy autóbuszon ketten vannak) száma becslésünk szerint alig haladhatja meg a kétszázat. Vannak kísérletezők meg olyanok is, akik más üzletágak mellett, kiegészítésként foglalkoznak személyszállítással. Mindenképpen figyelemre méltó azonban az effajta vállalkozások dinamizmusa. A vállalkozók tisztában vannak vele, hogy az, amire az „üzletük” induláskor és jelenleg is épített és épül: a tömeges, periodikus vendégmunka (feketemunka) konjunktúrális dolog; mint ilyen, politikai döntésekkel, adminisztratív korlátozások bevezetésével egyik napról a másikra megszüntethető. Éppen ezért terjeszkedni próbálnak: konkurrálnak a városi, helységi közúti személyszállításban az önkormányzati és a még létező állami vállalatokkal: ennek köszönhetően az elmúlt évben jelentős mértékben javult Hargita megye közszállítása; olyan, a városoktól távolabb eső helységeket indult újra a rendszeres autóbuszjárat, amelyek az 1980-as években bevezetett korlátozások vagy az 1989 után kialakult átmeneti helyzet nyomán „elszakadtak” a külvilágtól. A cégek saját javítóműhelyeket, esetenként benzinkutat hoztak létre. Van olyan tulajdonos, aki motel (motelhálózat) létrehozására gondol. Számítanak a volt Jugoszlávia országaiban beinduló konjunktúrára: ha lehetőség, igény mutatkozna, járatokat indítanának Boszniába, Horvátországba. Amennyiben beindul a sokat emlegetett székelőföldi falusi turizmus, vagy újra fellendül az üdülés, a kezdeményezők és haszonélvezők között ott lesznek ezek a cégek is.

Nem túlzás azt állítani, hogy ezek a „vendégmunkás-forgalmat” meglovagoló vállalkozások – nem utolsósorban az utazások során szerzett társadalmi, hálózati tőkére építve – már most egy székelőföldi „iparág” megalapozói, idővel pedig kifejlesztői lehetnek.

Feketemunka importból, avagy a hétköznapi diplomácia eredete?

Tanulmányomban Epres, egy Homok-szigeti¹ kis község munkaerőgondjainak megoldására kialakított szokásrendszerét mutatom be. Vizsgálódásom a helyi gazdaság működésének legfontosabb tényezőjére, a munkaerő pótlására kialakult gyakorlatra irányul.²

A migrációkutatás szakirodalmában a lakóhelyét hosszabb-rövidebb ideig munkavégzés céljából elhagyó embereket kibocsátó közeg (mikrotársadalom, tájegység) vizsgálatára számos példát találhatunk. A vendégmunkával kapcsolatos problémakör elemzését a kibocsátó közeg helyi szintű vizsgálatával vélik helyesnek. (Bíró, 1996; Oláh, 1996)

E nézetrendszeret kívánom erősíteni azzal a különbséggel, hogy esettanulmányom a befogadó közeg társadalmi viszonyait kutatja. Azt kívánom bizonyítani, hogy egyfelől a vendégmunkások és alkalmazók, másfelől a kibocsátó és befogadó társadalom számára egyaránt hasznos a külföldi mezőgazdasági idénymunkások munkavégzése.

A MUNKAERŐHIÁNY HOMOK-SZIGETEN, ILLETVE EPRESEN

Homok-szigeten a múlt század közepétől a zsellérség munkáján alapuló szőlőkultúrát a bogyós gyümölcsök termesztése váltotta fel, amely jól illeszkedett a dinamikus fejlődésnek indult főváros igényeit kielégítő zöldségtermelő kertgazdálkodáshoz.

A művelhető terület a hely sziget jellege miatt nem növelhető, ezért az itt élő családok a kis területen is nagy hasznot hozó növénykultúrákat részesítik előnyben.

A kertgazdálkodás és a szamócatermesztés munkaigényes tevékenység. A gyümölcszedés idején nagyszámú idénymunkásra van szükség, s a kertészetekben is ilyenkor van a munkacsúcs. Június-júliusban a faluban jelentős munkaerőhiány keletkezik. A családi gazdaságokra nagy teher nehezedik, mert a betakarításban minden családtag részt vesz. A nagyobb iskolások a nyári szünet első részében segítenek. A kisgyermekes fiatalasszonyok a ház körüli teendőket látják el: főzés a napszámosokkal kiegészült család számára, állatok etetése stb. Egy hatszáz négyszögöles epres már komolyan szervezett munkaerőhátteret igényel. Ahol a család nem bírja, idénymunkásokat alkalmaznak. Az értékesítést a házi-gazda vagy a gazdaasszony végzi. Szedésre családonként általában két-három személyt,

¹ A „Homok-sziget” és az „Epres” helynevek valószínűleg tájegységet és települést takarnak. További kutatások és a személyiségi jogok védelme érdekében használtam e képzeletbeli megjelöléseket.

² Módszerem a résztvevő megfigyelés módszere. Adataim becslésen alapulnak.

de legalább egyet vesznek fel a csúcsmunkaidényben. Kedvelt munkaerőforrások lehetnek a szabad munkaerővel rendelkező rokon és baráti családok és a faluban jó munkás hírében álló helybeliek. Idegen munkaerőt ritkán alkalmaznak, bár az 1960-as évek gazdasági fellendülésének idején néhány Nógrád megyével határos közeli faluból (Rád, Penc, Acsa, Csővár) rendszeresen és csoportosan jártak át a szigetre napszámosok. E szokás felelevenedése figyelhető meg az utóbbi időben.

Epresen³ a rendszerváltás alapvetően nem alakította át a mezőgazdasági termelés rendszerét. A kisparaszti gazdaságok mérete (az önállóan és a szakszövetkezet részaránytulajdonaként közösen használt földekből részesedéssel együtt) családonként maximálisan 4–5 katasztrális hold. Egy-két nagyobb földbirtok van, de ezek mérete sem haladja meg a 18–20 holdat. A szakszövetkezet közösen művelt földterülete a földkiadások miatt évről évre csökken.

A szakszövetkezetbe bevitt részaránytulajdonok kiadásával és egyéni használatbavételével egyidejűleg a helyi gazdák a földtulajdonosi rendelkezési joggal együtt a termelési kedvüket is visszakapták. A mezőgazdasági termeléssel járó kockázatot a nagyobb haszon reményében egyre többen merik vállalni. A családok nagy többsége kétlaki életet él. Ritka az olyan család, amely kizárólag csak a mezőgazdasági termelésből élne. A keresőképes férfiak és nők általában sok szabadidőt nyújtó munkahelyen helyezkednek el, hogy jusson idő a saját használatban álló földek művelésére, a családi gazdaság működtetésére. A munkahely biztos háttér a bizonytalan hasznot hozó mezőgazdasági termeléssel szemben, sőt sokszor a főállásból származó fizetést vagy nyugdíjat fektetik be a mezőgazdasági termelésbe. Egy-egy ilyen törpebirtokon termelik meg a tágabb értelemben vett család élelmiszer-szükségletét. Az itteni családok szorgalmát dicséri, hogy a városba költözött és nem mezőgazdasággal foglalkozó családtagok is részesednek a szigeti földön termelt, téli tárolásra alkalmas burgonyából, hagymából, szárazbabból. A friss zöldség, gyümölcs, húsvéti sonka s a fagyasztóládákban tárolható vágott baromfi és konyhakész tökehús is gyakran az epresi szülőktől, nagyszülőktől, rokonoktól származik. A megtermelt gyümölcs sokszor helyettesíti a hálapénzt, és a kapcsolati tőke gyarapításának is kiváló eszköze, így sajátos tőkefajta.

A KÜLFÖLDI MUNKAERŐFORRÁS FELDERÍTÉSE, A „VENDEGMUNKÁSOK” ALKALMAZÁSA

Az 1989. évi romániai forradalom előtt és után áttelepülők és menekültek mellett idénymunkát keresők is megjelentek a községben. „1989 után megszűntek az országból való kiutazást nehezítő korlátozások. A külföldi (elsősorban magyarországi) kereseti lehetőségek a Székelyföldről is tizezreket indítottak útnak.” – olvashatjuk Oláh (1996) tanulmányában.

A magyarországi magyar napszámosoknál jóval olcsóbban, Erdélyből napi öt-hatszáz, ma nyolcszáz-ezer forint, valamint ételmezés és szállás ellenében szívesen eljöttek hosszabb időre is. Öt-hat évvel ezelőtt két epresi család már a munkaerő toborzásában is egyfajta diplomataszerepet vállalt. A világlátottabb gazdák a nyári munkaidény előtt felkeresték Erdélyben, a Szilágyságban az előző évben bevált munkásokat, és megbeszélték, hogy

³ Lásd 1. lábjegyzet.

mikor jöjjenek a következő év tavaszán Magyarországra. Egyfajta hétköznapi diplomácia indult meg Epres és a Szilágyság falvai között. Ma már az sem megy csodaszámba, hogy a dolgozós erdélyi lányok az epresi gazdák fiai közül találjanak párt maguknak. A falu népe tudja, hogy az erdélyieknek szállást adó gazdáknál kell érdeklődni, ha munkaerőre van szükség. Így növelte meg egy falu – kapcsolati tőkéje segítségével – emberi erőforrásainak mennyiségét, hogy aztán a családi gazdaságok többlettermelésre legyenek képesek, kielégítve a főváros s néhány közeli város, valamint üdülöterület piacainak keresletét.

ESETLEÍRÁSOK

Munkaadó gazdák

A valóságos nevek helyett fantázianévvel illetem a külföldi idenymunkásokat és az őket alkalmazó személyeket. A vendégmunkásokat alkalmazó családokat nem lehet egyértelműen felhajtóknak minősíteni, mivel „felhajtónak” általában azt nevezzük, aki mások számára foglalkozik munkások toborzásával, és a közvetítésért ellenszolgáltatást kap, sokszor a munkavállalótól és a munkásokat alkalmazó személyektől is. Az esettanulmányban szereplő családok saját maguk számára toboroztak idenymunkásokat, s csak akkor engedik át napszámosaikat másoknak, ha nem tudnak teljes foglalkoztatást biztosítani. Az esetek többségében csak „kölcsonadják” munkásaikat, szállást akkor is adnak nekik, ha máshol dolgoznak.

A munkások átadása körüli egyezkedésben a szállásadó gazda, a munkást kölcsönkérő és a vendégmunkás egyaránt részt vesz. A hármuk közötti viszony dönti el, hogy milyen munkabérben állapodnak meg. A munkások átengedése olykor egy régebbi szivesség viszonza, ilyenkor a napszámos sem kér szállást vagy annak ellenértékét attól a gazdától, akinek „kölcsonadják”. Van olyan gazda, aki az alkalmazás elején kiköti: munkását hosszabb időre csak akkor alkalmazza, ha nem megy el máshoz dolgozni.

Epres gazda

Epres gazda családja a legelső erdélyieket közvetítő (napszámósokat felhajtó) családok egyike. A férj és a feleség egyaránt súlyos betegséggel küszködik, földtulajdonukat azonban hasznosítani akarják. A feleség minimális nyugdíjat kap, tekintve, hogy aktív korában is háztartásbeli volt, és kizárólag a háztáji gazdaságban dolgozott. Keresetüket évtizedeken keresztül ingatlanok vásárlásába és építkezésekbe fektették. Saját maguknak és két felnőtt, családos gyermeküknek új házat építettek, a háztáji műveléséhez szükséges gépeket, teherautót és személyautókat vásároltak, melyek komoly vagyont jelentenek. Amíg a feleség édesanyja élt, a család 600–800 négyyszögöles szamócaszt művelt. A szamóca értékesítését kereskedő kizárásával, közvetlenül a nagybani piacon nagy tételekben a család fő végzi. A feleség a betegsége miatt nem dolgozik a földeken, ő ellenőrzi és irányítja a napszámósokat.

A felnőtt gyermekek közül lányuk, aki a két unokával gyermekgondozási szabadságon van, nyáron a szamócaszedésben és az áru fuvarozásában rendszeresen segít. Fiuk a nyári

munkacsúcs idején – munkahelyi szabadsága terhére – autószerelői munkáját cseréli fel a családi gazdaságban való tevékenykedésre.

Mindkét gyermek önálló családjának vagyoni alapját a szülői háznál végzett munkával alapozta meg. A nagymama elvesztése, a férj és feleség egészségének megromlása, teherbíró képességük csökkenése idézte elő azt a helyzetet, hogy a kiesett munkaerőt külső segítséggel kell pótolniuk.

Epres gazdáéknak a gyermekek önálló lakáshoz jutása és a szülői házból való elköltözésük óta van szabad szálláshelyük, így tavasztól őszig tudnak napszámosokat elhelyezni.

Kisgazdaságuk termelési szerkezetét úgy alakították ki, hogy az egész évre folyamatos gazdálkodást tegyen lehetővé. A szamócán kívül virághagymát, vágott virágot, burgonyát, gabonaféléket termesztenek, konyhakertet tartanak fenn, és a megtermelt takarmánnyal – a felnőtt gyermekek családjával kibővült nagycsalád részére is – állatokat tartanak. Termékeikkel rendszeresen járnak piacra, a család szükségletét meghaladó mértékben termelt zöldséget, vágósertést háznál értékesítik.

Napszámosok alkalmazása és gyermekeik segítsége nélkül a házaspár még saját szükségletére sem tudna termelni. Felhalmozott tőkéjük racionális hasznosítása és gazdaságuk több lábon álló jellege miatt, s nem utolsósorban a vendégmunkások munkaerejére támaszkodva, Epres gazda és családja árutermelésre és tőkegyarapításra képes.

Virágos gazda

Virágos gazda özvegy édesanyjával az egész év során teljes elfoglaltságot adó családi gazdaságot tart fenn. Öt-hat éve foglalkoztatnak erdélyi napszámosokat. A gazdaság körülbelül két katasztrális hold saját és egy hold bérelt földet, valamint a házukhoz tartozó nagyméretű, ötszáz négyszögöles kertet foglalja magába. Vágott virágnak tulipánt, őszi rózsát, árvácskatöveket, továbbszaporításra alkalmas tulipánhagymát, friss zöldséget és szamócát termesztenek. Az intenzív kertgazdálkodás és szamócatermesztés egész évben folyamatos munkát igényel. A vetemények meghatározott sorrendben követik egymást a kertben és a gépi földmunkát igénylő szántóföldön. Az őszi mélyszántást és a gabona vetését bér munkában végeztetik a helyi traktortulajdonosokkal. Virágos gazdáéknak csak a finomabb földmunkákhoz, a kertészeti szintű földműveléshez alkalmas motoros kapájuk van. A virágpalántát a lakóház melletti kertben nevelik, a munka kizárólag kézi úton végezhető „női munka”.

Virágos gazda édesanyja rokkant, idős, beteg asszony, a szó szoros értelmében a sok hajlongástól hétrét görnyedt, súlyos csonttritkulásban szenved, s egyre kisebb munkateltjesítményre képes. A termények értékesítésében, a „piacozásban” azonban még mindig aktívan részt vesz. A közeli üdülőterületeken és a békásmegyeri piacon mint östermelő rendszeresen megjelenik.

A kertészet a tágabb értelemben vett család szükségletein felül is ad többletet. Virágos gazda bátyja és annak családja is részesül a megtermelt friss és téli tárolásra alkalmas zöldségfélésekből ellenszolgáltatás vagy munkában való részvétel nélkül. A szülői házból származó termékek így az ajándék szerepét töltik be. A két fiú között kölcsönös meg egyezés van a földtulajdon és a kert hasznosítására, ami az „otthon maradt” törekvő fiatalember jövedelmét jelenti, idős édesanyjuknak pedig a nyugdíját egészíti ki.

Amíg Virágos gazda élettársával a fővárosban élt, csak hétvégeken foglalkoztak gazdálkodással, segítettek Virágos gazda édesanyjának, ő pedig hétközben „segített” a fiatal-ember külön eperparcelláját művelni. Virágos gazda – édesanyja egészségének romlása, élettársi kapcsolatának megszűnése és fővárosi munkahelyének felszámolódása miatt – kétlakiságát feladta, megélhetése teljes egészében a faluhoz köti. Tavasszal a szamócapalántálást a család saját maga végzi néhány helybeli gazdaasszony segítségével kalákában. A kerti növényeket is napszámos igénybevétele nélkül veteményezik. A termő eperföld gyomlálásához két-három erdélyi lányt alkalmaznak, s ők az eperszedés idejére is maradnak. Amikor nincs munka az eperföldön, a kertészetben kapálnak, s az őszirózsa-palántát gondozzák. Az eperérés közben babkarózásra és az őszirózsa palántálására is jut idő. Ilyenkor kapálják be a kukoricát és más kapásnövényeket, beleértve a következő évben termő eper palántaültetvényét is. Aszályos időben az öntözés és a motoros kapálás Virágos gazda idejét teljesen lefoglalja. A szamócát rendszeresen kereskedő szállítja el tőlük, önállóan csak akkor viszik piacra, ha a kereskedőnek már nem kell a gyümölcs, mert aznap nem árusít a standján. Az erdélyi napszámosok alkalmazásával a kéttagú (másfél munkaerőt képviselő) család munkabíráshoz képest jóval nagyobb földterületet hasznosítanak. A szamócatermesztésből származó bevétel jövedelmet, vagyongyarapodást és tőkeforgatást is lehetővé tesz. A munkaerő teljes, racionális kihasználásával az erdélyiek itt-tartózkodása alatt szinte egyáltalán nincs olyan holtidő, amelyben munkásaik máshová is szegődhetnének.

Csak kivételesen és baráti alapon engedik át napszámosaikat egy-két napra másoknak. A szállásadást beszámítják a napszámosok bérébe, így nincs pénzmozgás, csak szolgáltatások cseréje (munkáért szállás adása). A napszámot hazautazás előtt adják oda munkásaiknak, mert itt-tartózkodásuk alatt teljes ellátást adnak. A háztartás vezetésében és a ház körüli teendőkben (háziállatok ellátása) is igényt tartanak az erdélyi napszámos lányok-asszonyok munkájára, amit ők szívesen is megtesznek, hiszen sokéves baráti, családi viszony alakult ki köztük.

Össze általában már csak egy erdélyi napszámost alkalmaznak, az őszirózsa kötözését a szomszédokkal és a család idősebb nőismerőseivel, az édesanya barátnőivel, komaasszonyaival kalákában végzik.

Agronómus gazda

Agronómus gazda és nővére idős testvérpár. Önálló családjuk nincs, a szülőktől örökölt s a helyi viszonyokhoz képest jelentős földterületen gazdálkodnak. A férfitestvér agrármérnök végzettségű, nővérének sohasem volt munkahelye, az általános iskola elvégzése után otthon maradt a gazdaságban. A testvérpár szamócatermesztéssel, vágott virág- (tulipán, őszirózsa, sóvirág, kardvirág), zöldségtermesztéssel, továbbsszaporításra való tulipán- és kardvirághagyma-termesztéssel foglalkozik. A szántóföldi műveléshez és a növényápoláshoz szükséges gépparkkal, szállítóeszközökkel és személyautóval rendelkeznek. A férfitestvér volt az egyik helybeli, aki a korábbi években ajánlkozó erdélyieket lakóhelyükön Epres gazdával együtt felkereste, és nekik munkalehetőséget ajánlott. Szállásadásra bőven volt lehetőségük, hiszen a hatszobás, háromszintes ikerházban csak ketten élnek.

Agronómus gazdáék „házasították ki” egyik legszorgalmasabb munkásukat: először csak időnymunkára „kölcsonadták” az ügyes erdélyi kislányt, később pedig a menyasszonyi ruha kölcsonzési díjával fizettek, és tisztas nászajándékot adtak. Az erdélyi kislány szinte a családot pótolta a számukra, és a házasság erős szállal fűzte össze a két, vér szerint nem rokon családot – Agronómus gazdáékat és Kertész gazdáékat.

Kertész gazda

Kertész gazda kisebbik fia talált párt Agronómus gazdáék pártfogoltja személyében. Kertész gazda és családja saját és bérelt földön szamócatermesztéssel, főlías és szabadföldi zöldségtermesztéssel foglalkozik. A szamócaszedés idején egyszerre több erdélyi napszámost is alkalmaznak.

Az idősebb fiú már tizenhat éve önálló családban él, feleségével együtt tipikus kétlaki életmódot folytatnak: a vízműveknél gépészek, és munkaidő-beosztásuk miatt felszabaduló idejükben zöldség- és virágpalántaneveléssel, főlías hajtattással foglalkoznak. Áruik szállításában és értékesítésében a férj szüleivel összefognak, termékeikkel egész évben piacra járnak.

Kertész gazda kisebbik fia és fiatal felesége még a szülői házban él, azonban a kamra kulcsa Kertész gazda feleségénél van. Az Erdélyből származó fiatalasszony csak akkor válhat önálló gazdaasszonnyá, ha a fiatalok külön földet kapnak, vagy önálló háztartást hoznak létre. A fiatalasszonynak a családi gazdaságban betöltött szerepe a napszámos-vezető tisztére terjed ki, így a felfogadott napszámosokhoz képest magasabb státusba került.

Kertész gazdáék családjában az új családtag megérkezése tovább erősítette az összetartozást és az egymásrautaltságot. A család munkaerővel való gazdagodása fokozta a családi gazdaság árutermelő jellegét.

Állattartó gazda

Állattartó gazda szarvasmarha-tartással, a kisebbik fia lótenyésztéssel foglalkozik. A saját tulajdonukban lévő és másoktól bérelt földterületükön, amely körülbelül öt-hat hold, takarmánytermesztéssel foglalkoznak.

Idősebb fiuk családalapítását is segitendő, saját munkaerejüket meghaladó méretű szamócast ültetnek évek óta. A gyümölcszedés idejére erdélyi napszámosokat alkalmaznak, akiknek szállást is adnak.

Velük fordult elő, hogy távirat- és levélváltások ellenére sem jelent meg a várva várt napszámos az eperérés idejére. Szerencsére a rokonságban találtak szabad munkaerőt, amíg Erdélyből megérkezett a segítség. Akivel előzetesen megállapodtak, küldött maga helyett egy házaspárt.

Állattartó gazda és családja elégedett volt a „helyettesítő” erdélyi házaspárral, a férfi még a szarvasmarhák ellátásában is segített.

Idénymunkások, bevándorlók, menekültek

A következő példákon keresztül azt mutatjuk be, hogyan kerültek Epresre a vendégmunkát vállalók és menekültek, milyen munkát vállaltak, s hogyan találták meg helyüket a falu társadalmában. Hogyan illeszkedik tehát a vendégmunkás a falu gazdaságába és társadalmába.

Anna

A szilágysági P. településről érkezett. Már négy éve minden nyári idényben Virágos gazdáéknál dolgozik. Megbízható, jó munkaerő. Romániában Zilahon állandó munkája van, felszolgáló egy bárban. A nyári szabadsága alatt kizárólag Virágos gazdáék foglalkoztatják, csak kivételes esetben vállal munkát másnál is egy-két napra, csak akkor, ha rossz idő van, és nem tudnak a földeken dolgozni. Ilyenkor nagytakarításnál, meszelésnél, a ház körüli nagyobb rendezkedésnél segít.

Két éve télre is Magyarországon maradt. Illegálisan alkalmazta egy panziótulajdonos. Nála leste el a vendéglátószakmát, mindenes volt. A panziótulajdonos szállást adott, s ezért cserébe a vendéglőben végzett munka után még takarítania is kellett. Fizetése sokszorososa volt a Szilágyságban megszerezhető jövedelemnek, s így még a tartózkodási engedély meghosszabbításáról is megfeledezett. Ennek következménye volt, hogy egy évig nem jöhetett Magyarországra. Zilahon már magyarországi tapasztalatait felhasználva vendéglátóhelyen tudott munkát vállalni. Idén nyáron egy hónapi munkára újra Virágos gazdáékhoz tért vissza. Keresetét lakásvásárláshoz és lakásának felújításához használta fel, mivel a Romániába kivitt forintnak nagy az értéke. Időközben a férjétől elvált, két kislányát egyedül neveli. Szüleitől annyi segítséget kapott, hogy magyarországi tartózkodása alatt huzamos ideig vigyáztak gyermekeire. Nagyobbik lánya már elérte az iskolás kort, s az első osztályt már Zilahon kezdte el. A kétgyermekes egyedülálló nőnek elengedhetetlen volt az Epresen megszerzett jövedelem, ami lehetővé tette, hogy lakást vehessen otthon.

Margit

Epres gazdáéknál már hat éve minden nyáron dolgozik három-négy hónapot. A háztáji föld művelésén kívül segít a háztartásban is. Reggel bevásárol, majd egész nap a földeken dolgozik, este a háztartásban és az állatok (baromfiak és sertések) ellátásában segít. Vasárnap délelőtt a temetőben a családi sírhely rendbetételénél segít a háziasszonynak, aki súlyos betegsége miatt képtelen a fizikai munkára. Sz.-ről való fiatalabb nőrokonaival, ismerőseivel együtt harmad-negyedmagával egészen az őszi betakarítási munkák befejeztéig Epresen maradnak. Keresetének egy részét nagyobb bevásárlásra költi, lakóhelyén nem kapható élelmiszer vásárol, és unokáinak ajándékot visz haza. Elmondása szerint az otthon visszakapott földeket nem tudja használni, mert nincsenek földműveléshez szükséges gépeik. Epres gazdáéknál pedig biztos jövedelemhez jutnak, amelyet lejre váltanak, és ezt a keresetet élik fel télen.

Ilona

Tízennyolc éves fiatal lány, aki Agronómus gazdáéknál dolgozik már évek óta a nyári munkaidényben. P.-n lakott, mielőtt Magyarországon munkát keresett volna. Csöndes, szorgalmas, megbízható munkaerő, akin hamar megakadt Kertész gazdáék fiatalabb fiának a szeme. (Történetét lásd Kertész gazdáék bemutatásánál.)

Ágnes

A romániai forradalom évében került Magyarországra a szilágysági P.-ből. Epres gazdáéknál dolgozott, majd 1989–90 telén vendéglátóhelyen, aztán a közeli szövőgyárban helyezkedett el segédmunkásként. Albérletben lakott Epresen, itt ismerkedett meg a férjével, és kötöttek házasságot 1992-ben. Egy kisfiuk van, s várható, hogy hamarosan a magyar állampolgárságot is megszerzi. Nyáron szívesen vállal munkát a szomszédoknál, akik készpénzzel vagy terményben fizetnek. Édesanyja és testvérei a nyári idénymunkák idején Epresen és más közeli településen vállalnak napszámosmunkát. Szállásukat Ágnes, a Magyarországon élő rokon biztosítja, ezért fizetni sem kell, vendégségben vannak, és egyúttal pénzt is keresnek, melynek egy részét a hazautazás előtt bevásárlásra fordítják. Keresetük nagyobb hányadát forintban viszik haza, s a nagyobb vásárlóértékű valuta eladása révén többletjövedelemre tesznek szert.

Piroska és Sára

A testvérpár édesanyjával és édesanyja élettársával érkezett M.-ről. Kezdetben albérletben laktak egy Epressel szomszédos faluban. Epresen megüresedett az óvodai dajka álláshelye, s így Piroska és Sára édesanyja az óvodában helyezkedett el 1990-ben. A lányok férjhez mentek. Sára először egy epresi fiúhoz ment, majd elvált. Másodszor erdélyi magyar férfit választott, akivel az Alföldre költözött. Tanyán él, gazdálkodik. Piroska Epresen – a nővére esküvőjén – talált párt magának, és ma már kétgyermekes családanaként, biztos anyagi körülmények között él Epresen. A gyermekgondozási szabadság lejárta után kereskedőként szeretne dolgozni

István, az orvos

Szoros baráti szálakkal kötődött e vidékhez. Egyetemi társa és barátja az Epressel szomszédos község körzeti orvosa 1986 óta. Barátja példáját követve ötvenkét évesen választott új hazát magának és családjának. Felnőtt gyermekei és unokái számára a Ceausescu-rendszerben nem látott jövőt. A diktátor hatalmát megdöntő 1989. romániai forradalom előtt egy hónappal hivatalos kivándorlóként N.-ről érkezett Epresre. Az önkormányzat szolgálati lakásban helyezte el, majd a letelepedési alap segítségével telekhez juttatták, amelyen családi házat épített.

Felnőtt gyermekei is a közelben dolgoznak. Fia és menyé a budapesti orvostudományi egyetemet végezte el, felesége és lánya nyelvtanárak, a közeli város főiskoláján, illetve

gimnáziumában tanítanak. Visszahonosítás címén az egész család megszerezte a magyar állampolgárságot.

A falu tanácsa és a tanácsi vezetők örömmel fogadták az erdélyi menekült családot. Rokonszenvvel és szinte euforikus hangulatban élte meg a falu a romániai forradalmat. 1989 karácsonya után a kultúrházban gyűjtést szervezett a falu vezetése és a református egyházközség. Epres polgárai egy emberként, a lelkesültség és együttérzés jeleként tartós élelmiszert ruhaneműt, magyar nyelvű könyveket, gyermekjátékokat adakoztak. Négy személyautóra való rakománnyal – életüket kockáztatva – indultak útra István fiának vezetésével. A segélyszállítmányt egy Nagyváradhoz közeli határ menti településre juttatták el. Az önkormányzat megalakulása után két évvel a községi jegyző és István között konfliktusok támadtak. A kezdeti lelkesültséget gyanakvás és a hibák keresése váltotta fel. A családorvosi rendszer kialakulása körüli bizonytalanság komoly vitákra adott okot, és sokat rontott István és a falu vezetése közötti jó viszonyon. Lehetséges, hogy ezen az áldatlan állapoton István csak úgy tud változtatni, ha a családorvosi körzeti feladatokat magánorvosként látja el a jövőben.

Övönő

Családjával együtt Kárpátaljáról vándorolt ki. A Szovjetunió megszűnésével hontalan-ná váltak, honosításuk folyamatban van. Az önkormányzattól kapott szolgálati lakásban élnek. Két gyermekük van, akik közép- és általános iskolai tanulmányaikat folytatják. A család anyagilag is sokat segíti a Kárpátalján maradt rokonokat.

Postamesternő

Az öttagú család 1989 telén gazdasági menekültként érkezett Szlovákiából. Menekültszálláson, majd albérletben éltek. Epresre 1994-ben költöztek, mivel a család itt jutott építési telekhez. A házuk félig készen áll. A feleség korábban a helyi postahivatalt, jelenleg pedig a szomszédos község postahivatalát vezeti. Három gyermekük közül a két nagyobb lány már középiskolás, kislányuk a szomszédos községben jár általános iskolába. 1994-ben szerzték meg a magyar állampolgárságot.

HOGYAN ILLESZKEDIK AZ ERDÉLYI VENDÉGMUNKÁS A FALU GAZDASÁGÁBA ÉS TÁRSADALMÁBA?

A már bemutatott gazdák példáját követve többen fogadtak fel erdélyi napszámosokat. Lassanként az elsőként felfogadottak férfirokonai is átmérszékedtek, közműves mellett és vendéglátóhelyeken találtak idegenmunkát. Ha az iparosok vagy kereskedők nem tudtak munkát adni, szívesen vállaltak alkalmi mezőgazdasági munkát, például állattartó gazdák-nál szénakaszálást, szénagyűjtést vagy a kertészetekben és epresekben szedést, a kukoricaföldeken kapálást. Ritkán az is előfordul, hogy házaspár keres munkát. Nyáron például a mezőgazdasági munkáknál foglalkoztattak egy erdélyi házaspárt, akik ősztől munkaadó-

juk állandó gondozásra szoruló nagymamáját ápolták. A házaspár az ápolásért cserébe szálláslehetőséget s így magyarországi letelepedési lehetőséget kapott alkalmazóitól.

A vendégmunkásokkal kapcsolatos bánásmódról az alábbiakban összegezhetők a tapasztalatok, amelyek igazolják Bodó Juliannának „Az időszakos migráció hatása az egyéni és családi életvezetésre” című tanulmányában leírt megállapításokat:

„A vendégmunkások számára a feketemunkaerő-piac kínálja a legelérhetőbb munkalehetőséget. ...a feketemunka nagymértékben kiiktatja a munkaadó és munkavállaló közti gépies, bürokratikus, személytelen viszonyt, amely a hivatalos keretek között létrejövő és működő viszonyokra sokkal inkább jellemző. A feketemunka megszerveződése sok személyközi kapcsolatot igényel a munkalehetőség iránti tájékozódástól a napi munkavégzésen át egészen a munkabér kifizetéséig, illetve egy esetleges következő munkaajánlásig/munkavállalásig.” (Bodó, 1995)

A férfi vendégmunkásokkal szigorúbban kell bánni, csak akkor szabad fizetni, ha a munkát elvégezték. Lehetőleg együtt kell dolgozni a férfiakkal, mindig pontosan meg kell mondani, hogyan végezzék a munkát, az elvégzett munkát pedig ellenőrizni kell, mert hajlamosak úgy kitölteni a munkaidőt, hogy ez a teljesítmény rovására megy. A munkások felvételénél minden apró részletre ki kell térni, és figyelni kell, mert később hajlamosak félreértést színelni. Sokszor a helyi gazda szorul rá kényszermegoldásra, mert a munka nem várhat, és az erdélyiekén kívül más nem vállalja el. Ilyenkor kényszerűségből a silányabb munkát is jobban meg kell fizetni.

Az a gazda, aki egyszer ráfizet, inkább a termelést szűkíti, és a következő évben kevesebb alkalommal vállalkozik idegen munkaerő igénybevételére, mintsem veszteséget termeljen. A kisebb biztos hasznot nem cseréli fel a bizonytalan nagyobb jövedelemre.

Nők alkalmazásakor sokkal kisebb a kockázat, bár az is igaz, hogy ők kiszolgáltatottabb helyzetben vannak, mert a mezőgazdasági idénymunkán kívül nehezebben tudnak más munkaterületen elhelyezkedni.

SZILÁGYSÁG ÉS EPRES KÖZÖTTI KAPCSOLAT GAZDASÁGI KÖVETKEZMÉNYEI

Először arra a kérdésre keresem a választ, hogy a munkaerő-közvetítéssel foglalkozó családok miben érdekeltek az erdélyi idénymunkások (főleg fiatal lányok és asszonyok) felderítése, a munkaerő-közvetítés során?

- Pótolják a saját családjukban fellépő munkaerőhiányt a munkacsúcs idején.
- Az elfoglalt szállásokért fizetséget és/vagy munkát kapnak cserébe.
- Más családok munkaerőgondjain is segítenek azzal, hogy plusz munkaerőt hoznak a községbe.
- Az erdélyi magyarok megélhetését segítik sajátos hétköznapi „diplomáciai” tevékenységükkel.

A falu lakossága két-három hónapra körülbelül tíz százalékkal megnő, 60–70 fővel többen élnek ilyenkor a településen. A népességnövekedés többlet-vásárlóerőt jelent a helyi kereskedők számára.

A következő gondolatmenetben végigkövethető, hogy ez az időszakos népességnövekedés hogyan hat a vásárlóerőre, s hogyan teszi lehetővé az ártermelést.

- A Szilágyságban keletkezett munkaerő-feleslegből pótolja Eperesen a munkaerő hiányát.
 - A szabad munkaerő a családi gazdaságokban és a háztartásokban végzett munkájáért fizetséget kap, és vásárlóerőként jelenik meg Eperesen és a Szilágyságban egyaránt.
 - A vendégmunkások alkalmazása révén a helyi kereskedelem és vendéglátás bevételéhez jut.
 - A vendégmunkásokat alkalmazók és nekik szállást adók, valamint a napszámosoknak csupán munkaerejét igénybe vevő családok számára egyaránt lehetőség nyílik az önellátáson felül árutermelést folytató gazdaságokat működtetni.
 - A gazdálkodó családok az árutermelés folytán nagyobb jövedelmet szereznek, s ebből a megnövekedett jövedelemből több jut fogyasztásra is, így a helyi kereskedelem is nagyobb bevételre számíthat.
 - Az idénymunkások alkalmazása nem von maga után társadalombiztosítási kötelezettséget, mert a külföldiek teljes térítésre kötelezhetők az orvosi ellátás ellenében.
 - A közvetítő családok adott esetben csak szállást adnak (fizetővendéglátók), a napszámot az idénymunkások más családoktól kapják.
 - A sokéves jó kapcsolat eredménye, hogy meleg, baráti, szinte családias viszony alakult ki a közvetítő családok és a szálláshelyeiket igénybe vevő erdélyiek között.
- A falu társadalmán belül kialakult a határon túli magyarságból származó munkaerő hierarchiája (1. táblázat).

1. táblázat.

Áttelepülők, gazdasági menekültek, idénymunkások hierarchiája Eperesen

Legális munkavállaló	Legmagasabb státusz	1. Orvos	Hivatalosan áttelepülő	Magyar állampolgárságot kapott	A faluban vezető értelmiségi, kiemelt letelepedési lehetőséget élvez
		2. Óvónő, dajka, postamestermő	Gazdasági menekültek	Többségük magyar állampolgár	(Mint fent)
Átmeneti „középső” státusz		3. Beházasodott gazdasági menekültek	(Mint fent)	(Mint fent)	Létalapjuk megoldott
		4. Beházasodott napszámosok	(Mint fent)	(Mint fent)	(Mint fent)
Legalsó státusz		5. Idénymunkások a mezőgazdaságban	Érvényes turistaútlevelük van	Főleg erdélyi magyarok – román állampolgárok	Létalapjuk csak az ut-tartózkodás idejére megoldott (éjszakai szállást kapnak)
Fekkeremunka		6. Rendszeresen (egész évben) foglalkoztatott bejelentés nélküli munkaerő	Turistaútlevelük van, de munkavállalási és tartózkodási engedélyük bizonytalan	(Mint fent)	A kiutasítás veszélye fenyegeti őket

A táblázat alapján látható, hogy az idénymunkásokat nem tekintették a faluban fekete-munkát végzőknek. Ennek oka lehet, hogy adómentességük miatt a gazdákra nem vonatkozik bejelentési kötelezettség. Ugyanakkor a foglalkoztatás esetlegessége miatt a mezőgazdasági napszámosok számára sem fontos a társadalombiztosítási (egészségbiztosítási) védelem, mert itt-tartózkodásuk alatt szinte családtagként gondoskodnak róluk alkalmazóik, illetve szállásadók. Nézetem szerint ez az átmeneti réteg a jogilag és egzisztenciálisan fenyegetett és a teljes biztonságot élvező réteg között helyezhető el.

Az idénymunkát vállalók, beházasodott gazdasági menekültek, beházasodott napszámosok s a mezőgazdaságban idénymunkásként alkalmazottak bemutatása után nézzük meg, milyen következtetések vonhatók le alkalmazásukkal kapcsolatban.

KÖVETKEZTETÉSEK

Felvetődik a kérdés: kívánatos-e a mezőgazdasági vendégmunkások alkalmazása?

Az erdélyiek hivatalos útlevéllel Magyarországra jönnek, hogy az otthon nagy vásárlóerőt képviselő forintokat kemény munkával megkeressék. Körülbelül hetven ember jut így munkához az erdélyi magyarságból. Vannak köztük olyanok, akik a „feketemunka-import” szervezése révén kerülnek magasabb társadalmi státusba. Ennek a néhány szilágysági – főleg jó munkabírású – fiatal lánynak a bátorsága, helytállásra való képessége jó példa az otthon maradottak számára s egyben biztatás, hogy érdemes Magyarországon a boldogulást keresni. A pár nélküli epresi fiatal férfiaknak megfelelő partner a szorgalmas, kedves, alkalmazkodó szilágysági kislány. A falu szívesen fogadja az ide érkezőket, hiszen olcsó és megbízható munkaerőt talál a soraikban. Ha valakinek a körmére kell nézni, azt a gazdák elmondják egymásnak, s a végképp alkalmatlan személynek ajtót mutatnak, és munkát nem adnak többé.

Az elmúlt hét évben a román–magyar (minden esetben magyar anyanyelvű erdélyi) egyes házasságokban megfigyelhető, hogy a tizenegy házasságkötés alkalmából négy esetben a vőlegény és döntő többségben, hét esetben a menyasszony volt román állampolgár. E számadatból is kitűnik, hogy inkább az erdélyi hajadonok választják a szülőhaza elhagyását családalapítás címén.

Dühös hangokat is hallhattunk olykor: „Lassan már a gyűttmenteké lesz minden állás. Elveszik a munkalehetőséget mások elől. Az óvónő ukrán, az orvos román, a postás tót.” Persze amikor e helyekre munkavállalót kerestek, egy tősgyökeres epresinek sem volt munkakedve és képzettsége elvállalni e munkákat. A menekültek megítélése olykor szélsőséges volt, ma már lecsendesedtek az ellenséges hangok. Az ellenséges megnyilvánulások, előítéletek mindig csak olyan személyektől származtak, akik az álláshelyek megszerzésében a menekültek személyében vetélytársat láttak. Az „EURO-LINK (Kísérlet a román menekültek beilleszkedését segítő szociálpolitikai modell kidolgozására)” című tanulmányban olvashatjuk a „Helyi szintű fejlesztési együttműködési segély” címszó alatt: „Sikerrel kecsegtető megoldás, ha az államok közötti együttműködés helyett inkább a helyi közösségek közötti bilaterális együttműködést segítjük elő. Ilyen programok Románia és Ausztria között már létrejöttek. Tudományos vizsgálat még nem készült ezek kiértékelésére, egyes bizonyítékok mégis arra utalnak, hogy a programok elősegítik a helyi és területi fejlődést, ami indirekt módon döntő szabályozó tényezője lehet a migrációnak.

Az ilyen társadalmi programok jól összehangolhatók a képzési programokkal és kereskedelmi megállapodásokkal. Ebben a tekintetben azonban óvatosságra kell intenünk: több kutatásra van szükség ahhoz, hogy jól meg tudjuk határozni azokat a tényezőket, amelyek az ilyen programokat sikerre viszik. Ami viszont tény: kis léptékűk vonzóvá teszi ezeket a programokat. Már eddig is kiderült, hogy az integrációs munkában a helyi kezdeményezések jobban működnek, mint az országosak. A helyi fejlesztési tervek jobban kezelik a reális igényeket és problémákat is.” (Drexter et al, 1992)

A bemutatott falu életképes választ adott, és jó példát mutat korunk népvándorlásának kezelésére. Fokozatos és szerves beépülést tesz lehetővé a félig-meddig idegenként érkező határon túli magyarságnak. Természetes módon – az alkalmazott munkásokról kialakított véleményről egymást informálva – olyan társadalmi szelepet működtet, amely nem idézhet elő ellenőrizhetetlen és kezelhetetlen felhígulást a falu társadalmában.

IRODALOM

ÁBRAM ZOLTÁN: *Magyarok a nagyvilágban* (Beszélgetések a megmaradásról). Ablak Kiadó, Székelyudvarhely, 1995.

BIRÓ A. ZOLTÁN: Elméleti horizontok, módszertani problémák. In: *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1996., 37–49. o.

BODÓ JULIANNA: Az időszakos migráció hatása az egyéni és családi életvezetésre. In: *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1996., 77. o.

BRYM, ROBERT: Csehszlovákia, Magyarország, Litvánia, Lengyelország és Oroszország emigrációs potenciálja. In: *Útkeresők*. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1992. Budapest, 1993.

DREXLER, SABINA-GIORGI, LIANA-POHORYLES, ROLAND-SCHMID, GABRIELE: „EURO-LINK (Kísérlet a román menekültek beilleszkedését segítő osztrák–magyar szociálpolitikai modell kidolgozására.) In: *Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók*. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1991. Budapest, 1992., 48. o.

HÁRS ÁGNES: Migráció és munkaerőpiac. In: *Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók*. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1991. Budapest, 1992., 17. o.

HÜNYADI ZSUZSA: Vendégmunkások Erdélyből. In: *Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók*. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1991. Budapest, 1992., 23–32. o.

KAPITÁNY ÁGNES–KAPITÁNY GÁBOR: Kultúrák találkozása – kultúraváltás. In: *Táborlakók, diaszpórák, politikák*. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1995. Budapest, 1996., 67–90. o.

OLÁH SÁNDOR: A kilépés társadalmi feltételei Székelyföldön. In: *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1996., 63. és 51–67. o.

OLÁH SÁNDOR: A székelyföldi migráció előtörténetének áttekintése. In: *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1996., 25. o.

SIK ENDRE: Románia emigrációs potenciálja. In: *Útkeresők*. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1992. Budapest, 1993., 19–22. o.

SIK ENDRE–TÓTH JUDIT: Román származású menekültek Magyarországon. In: *Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók*. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1991. Budapest, 1992., 27. o.

SZAKÁTS MÁRIA ERZSÉBET: Az Erdélyből áttelepült magyarok otthonképe. In: *Táborlakók, diaszpórák, politikák*. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1995. Budapest, 1992., 91–118. o.

Migráció és politika

the first of these is the fact that the government is not a profit-maximizing entity. It is a social institution that is subject to the same constraints as any other organization. It must therefore be able to raise revenue in a way that is consistent with the social norms of the society it serves.

The second of these constraints is the fact that the government is not a perfectly informed entity. It is subject to the same limitations on its knowledge as any other organization. It must therefore be able to make decisions in a way that is consistent with the information it has available.

The third of these constraints is the fact that the government is not a perfectly rational entity. It is subject to the same limitations on its ability to make decisions as any other organization. It must therefore be able to make decisions in a way that is consistent with its own interests and the interests of the society it serves.

The fourth of these constraints is the fact that the government is not a perfectly honest entity. It is subject to the same limitations on its honesty as any other organization. It must therefore be able to make decisions in a way that is consistent with the social norms of the society it serves.

The fifth of these constraints is the fact that the government is not a perfectly efficient entity. It is subject to the same limitations on its efficiency as any other organization. It must therefore be able to make decisions in a way that is consistent with the social norms of the society it serves.

The sixth of these constraints is the fact that the government is not a perfectly fair entity. It is subject to the same limitations on its fairness as any other organization. It must therefore be able to make decisions in a way that is consistent with the social norms of the society it serves.

The seventh of these constraints is the fact that the government is not a perfectly just entity. It is subject to the same limitations on its justice as any other organization. It must therefore be able to make decisions in a way that is consistent with the social norms of the society it serves.

The eighth of these constraints is the fact that the government is not a perfectly virtuous entity. It is subject to the same limitations on its virtue as any other organization. It must therefore be able to make decisions in a way that is consistent with the social norms of the society it serves.

The ninth of these constraints is the fact that the government is not a perfectly wise entity. It is subject to the same limitations on its wisdom as any other organization. It must therefore be able to make decisions in a way that is consistent with the social norms of the society it serves.

The tenth of these constraints is the fact that the government is not a perfectly good entity. It is subject to the same limitations on its goodness as any other organization. It must therefore be able to make decisions in a way that is consistent with the social norms of the society it serves.

Egy amerikai kutató írásának margójára

Maryellen Fullerton egy évet töltött Magyarországon kutatói szabadságon. A jogi kari oktató, hűen fő érdeklődési köréhez, 1995-ben azzal töltötte ideje jelentős részét, hogy összegyűjtötte az addig angol nyelven publikált, menedékjogról és migrációról szóló hazai írásokat, továbbá számtalan beszélgetést folytatott a kérdéssel foglalkozó szakemberekkel, igazgatási munkatársakkal. Nem volt rest, meglátogatta a menekülteket befogadó állomásokat, részt vett konferenciákon, menekültügyi megbeszéléseken.

E sokféle forrást felhasználó gyűjtőmunka mindazonáltal nem lehetett teljes, hiszen alapvetően angol nyelvű anyagokra és angolul beszélő szakértőkre támaszkodhatott, a te-repen való interjúzás, megfigyelés pedig nem állt munkája középpontjában. Így a levont következtetések is kissé egyoldalúak. Fontosnak tartottuk azonban az írás fő gondolatainak megismertetését az évkönyv olvasóival, hiszen a kívülálló, elfogulatlan szerző észre-vételeiből lehet okulni.

Az eredeti cikk magyar változatát lerövidítettük és átszerkesztettük, figyelembe véve, hogy a magyarországi történelem számos vonatkozása, valamint a közelmúlt menekült-ügyi története már ismert és jórészt feldolgozott (lásd egyebek között eddigi öt évköny-vünk tanulmányait); a bőven adagolt eredeti lábjegyzetek az amerikai érdeklődőknek ké-szültek.

A tényeket és a jogi alapanyagot az alábbi forrásokból merítette a szerző: 1. statisztikai, hatósági adatok; 2. hazai jogszabályok, amelyeket a magyar változatban a hivatalos ter-minológia szerint használunk; 3. hazai szerzők angolul megjelent írásai, különös tekintet-tel arra a kötetre, amelynek szerkesztésében maga is részt vett (*Refugees and Migrants – Hungary at a Crossroads*);¹ 4. interjúk hazai kutatókkal, oktatókkal és szakértőkkel, va-lamint menekültekkel foglalkozó szervezetek, hatóságok képviselőivel (különösen Amb-rus Ágnessel, Dobó Istvánnal, Einwacher Jánossal, Horváth Lajossal, Jantsits Ágnessel, Juhász Judittal, Kátai Józseffel, Nagy Boldizsárral, Pavlics Jánossal, Sik Endrével, Szé-kely Bélával, Tóth Judittal, Philip Labreux-vel); 5. beszélgetések menekültekkel a meg-látogatott intézményekben; 6. részvétel szakmai fórumokon, konferencián, szeminárium-on; 7. hozzáférhető írások a magyarországi angol sajtóból (*Budapest Week, Budapest Sun*). Az átdolgozott változatban csak a fentiekén kívüli forrásokat találja meg az olvasó.

A hivatalos statisztika alapján a szerző következtetéseket von le a menekültek számát

¹ *Refugees and Migrants - Hungary at a Crossroads*. (Eds. Fullerton, M.-Sik, E.-Tóth, J.) Yearbook of the Research Group on International Migration, Institute for Political Science (H.A.S.), Budapest, 1995.

és arányait illetően. Forrásként a BM Menekültügyi és Migrációs Hivatalának adatait használta, de az áttekinthetőség kedvéért röviden összegezzük ezeket.² 1988–95 között a menekültügyi hatóság 133 120 főt regisztrált menekülőként (azaz ideiglenes védelmet, menekültstátust vagy csak információt kérőként), míg a Menekültügyi és Migrációs Hivatal és helyi szerveinek ügyfélforgalma csupán 49 417 fő volt. Ez utóbbi szám nem tartalmazza az 1991–92-ben közvetlenül az ideiglenes szállásokra érkezett és ott csak kézi nyilvántartásba vett délszláv menekülteket. (A különbség 83 703 főt tesz ki!) A Menekültügyi és Migrációs Hivatal egy másik kimutatásából azonban megtudhatjuk, hogy a 133 120 fő 41 százaléka volt román, mintegy 2 százaléka exszovjet, míg 57 százaléka exjugoszláv állampolgárságú. E nagy populációra vonatkozó nemzetiségi megoszlás a gépre vitt teljes adatállomány hézagossága miatt nem áll rendelkezésre, ám az 1951. évi genfi egyezmény alapján védelmet kértek adatai igen. 1989–95 között menekülteljárás 5740 esetben indult, és ebből 4218 fő kapott menekültstátust, 646 kérelmet utasítottak vissza, 868 ügyben szüntették meg az eljárást, míg 1477 főnek vonták vissza a státusát.

Továbbá, a 4218 menekültstátusos személyből, ha leszámítjuk az időközben státusukat visszavontak számát (1477 fő), legfeljebb 2741 személy élhetett státusos menekültként Magyarországon 1995 végén. Ez igazán csekély létszám, s megnehezíti az érvelést az 1951. évi genfi egyezményhez fűzött földrajzi korlátozásról szóló nyilatkozat fenntartására. A vizsgált időszakban státust szerzett 4218 menekültből az állampolgárság szerinti megoszlás szerint 69,7 százalékuk román, 2,6 százalékuk exszovjet, míg 27,2 százalékuk exjugoszláv állampolgár.

Ebből azonnal kitűnik, hogy az adatok hol ügyszámot, hol az érintettek számát tartalmazzák – s így nehezebb az áttekintés. A másik felvetődő kérdés, hogy mi lett azokkal, akik ügyfélként kapcsolatba kerültek a menekültügyi hatósággal (49 417 fő), de nem indítottak menedékjogi eljárást (43 677 fő). Vajon ők mind ideiglenes menedéket kaptak, vagy inkább átszivárogtak az idegenrendészeti eljárásba? A szerző személyes tapasztalatai és különböző hatósági becslések alapján szembesült azzal, milyen sok a menekültügyi ügyfél között a romániai, vajdasági magyar nemzetiségű. Miért? Nos, az adatok és a vizsgálódás további kérdésekre inspirálta a szerzőt, s ha válaszaival nem is ért mindenki egyet, a kérdések zöme jogos.

A szerzői üzenet lényegével, nevezetesen a menedékjog szabályozatlanságának minél gyorsabb felszámolásával, a földrajzi korlátozás megszüntetésével egyetértünk. Aligha fogadható el, hogy évek múltával is rendezetlen maradjon az ideiglenes menedéket keresők és az Európán kívüli kérelmezők jogállása, végrehajthatatlan legyen az alkotmány, és ne legyen menedékjogi törvény.

Az írás másik fő gondolata, hogy kritikusan szemléli a magyar kisebbséghez tartozók nemzetközi jogilag nem magyarázható kedvezményezését a menedékjogi eljárásban. Súlyosan bírálja a hazai joggyakorlatot, mert etnikai alapon visszaél a menedék és az ideiglenes védelem eredeti funkciójával. A mai menedékjogi szabályozás alapja az 1951. évi genfi egyezmény, amely nem teszi lehetővé az etnikai alapú hátrányos megkülönböztetést a védelemre szorulóknak között. A szövegben „hazatelepülési törvényként” megnevezett jelenség is arra utal, hogy a migrációval kapcsolatos jogalkalmazás az anyaországban való letelepedést szolgálja. A szabályozás számos ponton ugyan felszólítja erre a hatóságokat

² A Belügyminisztérium internet adatai: <http://www.b-m.hu/>

(a bevándorlásról lásd az 1993. évi LXXXVI. törvény 17.§. (4) bekezdését, valamint a visszahonosítás és a honosítás feltételeiről az 1993. évi LV. törvény 4.§ (2) bekezdését, 5.§-át), de ez csak a jelenség magyarázatának egyik oldala. Az országba a vizummentes utazást biztosító egyezmények alapján belépők és menedéket kérők közül a magyarul értőknek és itt rokoni, baráti hálózattal rendelkezőknek sokkal több az esélye a szabályozás adta lehetőségek kihasználására. Ehhez társulhat a hatóság személyes, időnként politikailag is motivált magatartása, amely a szerző által is elemzett megkülönböztető bánásmódban nyilvánul meg a nem magyar nemzetiségűek kárára. Különösen két dologra vezet vissza a szerző a joggyakorlat „szelektivitását”. Az egyik az idegenrendészeti, a menedékjogi és az állampolgársági eljárás széles körű diszkrecionalitása. A másik tényező pedig, az anyagi és az eljárási jogban – az alkotmánytól a menekülteket befogadó állomásokról szóló rendeletig bezárólag – szereplő számos olyan, talán kevésbé átgondolt szabály, amely – akár szándéktalanul is – a magyarsághoz tartozók esélyeinek növelését segíti. Bár ezeket a hazai jellegzetességeket szakcikkekben magam dolgoztam fel, az amerikai szerző az írásban újabb elemekkel is bővítette az ellentmondásos összképet. Erre éppen azért volt képes, mert nem vett természetesnek nekünk azzá vált kérdéseket.

A szerző végkövetkeztetése első olvasásra kissé mellbevágó, hiszen migrációs szabályozásunkat és joggyakorlatunkat etnicitáselvűnek minősíti, amely a menedékjogban egyenesen joggal való visszaélés. Néhány évvel ezelőtt bizonyára minden elemző visszaütött volna, ha egy állításban összekeverednek a bevándorlással és a honosítással kapcsolatos etnikai prioritások és a menedékjogi szabályozatlanságok miatti elmarasztalás, hogy „lám-lám, a menekültügyi igazgatás is tudat alatt követi a magyarok kedvezményezését”. Ahogy azonban múlik az idő, rájövünk: az ideiglenes menedékről, a megkülönböztető bánásmódról és a szabályozás hézagairól írtak megalapozottak. Minek nevezhetnénk a menedékjogról szóló törvény halogatóását, a menekültügyi eljárások érthetetlenül alacsony számát, a menedéket keresők vegetálását a beilleszkedésükkel kapcsolatos programok megkezdése helyett? Azilumcinizmusnak? Kormányzati érdektelenségnek? A menekültügyi politika útkeresésének? Vagy egyszerűen csak egy jogintézménnyel való visszaélésnek, dilettantizmusból vagy előre megfontoltan? Mindenki eldöntheti, vérmérséklete szerint.

Menekültek Magyarországon, betelepülés az anyaországba^{1, 2}

BEVEZETÉS

1995-ben minden és mindenki az átmenet állapotában van Magyarországon. A gazdaság dőcögve halad a központi vezérléstől a piaci erők érvényesülésének irányában. A kormány – melyet a demokratikusan megválasztott hajdani kommunisták irányítanak – most tanulgatja a parlamenti demokrácia nyelvét; ugyanakkor a nőttön-növekvő pénzügyi válságnak keménykezü nadrágszíjmeghúzó politikával iparkodik újtát vágni. Miközben az állami támogatások egyre apadnak, a lakosság a váltig emelkedő árakkal küszködik; a vasút- és metróállomásokat az új hajléktalanok tömegei szállják meg, az utcákon viszont az újjgazdagok BMW-i száguldoznak.

A menekültkérdés sem kivétel Magyarországon: ezen a területen is cseppfolyós a helyzet. Az elmúlt évtized leforgása alatt apály és dagály váltakozott drámai módon. A helyzet jellemzésére elég néhány tényt megemlítenünk. Magyarország a nyolcvanas évek derekáig menekülteket adott a világnak; 1987-től viszont már maga fogad menekülteket, méghozzá igen jelentős számban. 1988 és 1995 között több, mint 130 ezer menekültet vettek nyilvántartásba az országban. Ennél is sokkal több lehet azoknak a száma, akik Magyarországra jövet magánszemélyeknél kerestek támogatást, és egyáltalán nem jelentkeztek be a hatóságoknál.

Ám ez az állapot is átmeneti. 1994 végére már nyolcezernél is kevesebb menekültet tartanak nyilván. A kormány menekültügyi hatóságának egyszerűen azzal a gonddal kell szembenéznie, hogy mihez fogjanak a teljesen vagy félig üres menekülttáborokkal. Az alkalmazottakat fizetni, az épületeket fűteni kell, ám a táboroknak alig akad lakója. Először egyáltalán nem voltak az országban menekültek, azután nagyon is sokan lettek, utóbb viszont a kelleténél is kevesebb maradt!

Az inga 1995-ben lódult ismét az ellenkező irányba. Boszniában tavasszal és nyáron megint elkezdődött az etnikai tisztogatás, kiűjtak a harcok, s ennek következtében újabb menekülők érkeztek Magyarországra. A kormány elrendelte egy már-már fölöslegesnek tetsző menekülttábor megnyitását. A hivatalnokok fölkészültek az újabb menekülthullám

¹ A szerző köszönetet mond az amerikai German Marshall Fund ösztöndíjért, amely a tanulmány alapjául szolgáló kutatást, valamint a Brooklyni Jogi Egyetem támogatásáért, amely az összegyűjtött anyag írott formába öntését tette lehetővé.

² A tanulmány egy hosszabb angol nyelvű munka rövidített változata. Az eredeti tanulmány 1996 decemberében jelent meg az *International Journal of Refugee Law* című folyóiratban. Köszönjük a folyóirat főszerkesztőjének, prof. Guy S. Goodwin-Gillnek, hogy a magyar fordítás közreadását engedélyezte – S. E. A tanulmányt fordította Boros Attila.

fogadására. Az elkövetkező időszakban csaknem hatezren folyamodtak menedékjogi védelemért Magyarországon.

Időközben a menekültek védelmének jogi keretei is átmeneti állapotban vannak. Számos idevonatkozó törvény és kormányrendelet létezik, amely javarészt még az 1989 előtti kommunista rendszerben keletkezett. A jogi szabályozásban óriási hézagok tátonganak. Rebesgetik, hogy az Országgyűlés új menedékjogi törvény elfogadására készül, s a hírek szerint a belügyminisztériumban már többfajta törvénytervezetet is előkészítettek, mindamellet minden homályos és bizonytalan. 1993-ban új törvények léptek hatályba az állampolgárságra és a külföldiekre vonatkozóan, de a menekültek helyzetét illetően semmi sem történt.

Az átmenet és a már-már korlátlan zűrzavar érzése nem csak Magyarországon tapasztalható. Közép-Európában és a világ más részein is vannak olyan országok, amelyek az átmenet hasonló jelenségeivel küszködnek. Számos kérdés, amely Magyarországon a menekültek védelmével és a feladat megoldásának nehézségeivel kapcsolatosan fölvetődött, a térség más országaiban is nehézségeket okoz. Legalább egy fontos tényező tekintetében azonban Magyarország mégis egyedülálló. A Magyarországon menedékjogi védelemért folyamodók tetemes hányada az ország határain kívül élő magyar kisebbség tagja. A térség egyetlen más országában sem tapasztalható ilyen mértékű „hazatelepülés”.³ Ez a jelenség érezhető hatást gyakorolt a magyar menedékjogi törvények és a magyar menekültpolitika alakulására.

A következőkben a menekültek helyzetének jogi szabályozását és a jogalkalmazás magyarországi gyakorlatát fogjuk megvizsgálni. A jogszabályok szövegének értékelése után a jogalkalmazás jelenlegi gyakorlatát mutatjuk be és értékeljük. Ezzel kapcsolatos mondanivalónkat elsősorban saját tapasztalatainkra alapozzuk, amelyeket az utóbbi időben, tízenkét hónapos magyarországi tanulmányutunk alatt szereztünk. Az országban végzett kutatómunka szerves kapcsolatot biztosít a jogi elemzés és az élő valóság között, amellyel a menekültek Magyarországon szembesülnek.

Tanulmányunk végkövetkeztetése szerint a jelenlegi magyar menekültügyi rendszer nagyrészt úgy működik, mintha egy hazatelepülési törvény (Law of Return) alkalmazása lenne. Magyarország 1989 óta egy sor lépést tett annak érdekében, hogy megteremtődjene a menekültek védelmének alapvető jogi keretei. A menekültek jogairól az új alkotmány és újabb keletű jogszabályok is rendelkeznek. Több rendelet szabályozza, hogy kik folyamodhatnak menedékjogi védelemért és miképp kell a menedékjogi eljárást lefolytatni. A menekültügyi jogszabályok szövegéből kiolvasható, hogy a kisebbségi magyarok kedvezményes elbánásban részesülnek. A menekültek helyzetére vonatkozó genfi egyezményhez való csatlakozás végrehajtásáról szóló rendelet egy földrajzi korlátozást tartalmaz, amelynek értelmében Magyarország csak európai menekülteket hajlandó befogadni. Ez a kitétel drasztikusan korlátozza a menekültek potenciális létszámát és összetételét az országban: a legtöbb menekült és a legtöbb ország, ahonnan emberek elmenekülnek, nem

³ A németországi Aussiedler-jelenség – az anyaország németiségétől nemzedékek hosszú sorával korábban elvált németek hazatelepülése – egy másik történelmi diaszpóra következménye. Németországban azonban az Aussiedlernek hazatelepítését külön rendszerben intézik, és a „menekültektől” eltérő jogállást biztosítanak a számukra. Bár az Aussiedler-program kapott nyilvános kritikákat, a hazatelepülőket sem a nemzetközi, sem a hazai nyilvánosság nem tekinti menekülteknek. Lásd: Cowell, Alan: For Migrants to Germany, Welcome Turns Sour. *N.Y. TIMES*, 24 March, 1996.

Európában található. Ugyanakkor a szóban forgó intézkedés hathatós védelmet biztosít a magyar nemzetiségű menekülteknek, akik leginkább európai, mégpedig elsősorban Magyarországgal szomszédos országokból érkeznek.

Ráadásul a magyar alkotmányban szavatolt menedékjog külön védelmet biztosít azoknak, akiket anyanyelvük miatt üldöznek. A Romániában, Szlovákiában és Magyarországon más szomszédainak területén élő magyarok körében komoly feszültségeket okoz az anyanyelv miatti zaklatás és üldözés. Mi több, a magyar állampolgárságról szóló törvény kedvezményeket biztosít a menekültként elismert személyeknek; a magyar nemzetiségű kérelmezőknek pedig – akár menekült az illető, akár nem – még nagyobb kedvezményeket nyújt.

A magyar nemzetiségűeknek már a törvényekben is kitapintható kedvezményezettisége még határozottabban érvényesül a menekültügyi rendszer működésében. A Magyarországon menedéket kereső kisebbségi magyarokról a menekültügyi rendszer gondoskodik, míg a menedékjogi védelemre szoruló más származású személyeket ideiglenes védelemben részesítik. A menedékjogi védelemért folyamodó kisebbségi magyarok nem csak azért vannak előnyben, mert a menekültügyi rendszer nyitva áll előttük. A táborélet megannyi kényelmetlensége és a mozgásszabadság korlátozása is erősebben sújtja a menedékjogi védelemért folyamodó nem magyar származású személyeket. Az, hogy valakit a hatóságok hivatalosan menekültnek nyilvánítsanak. Magyarországon valójában túlnyomórészt a kisebbségi magyarok számára fenntartott kiváltság.

Igaz, hogy a törvény látszólag nem korlátozza, ki kérvényezheti, hogy menekültnek nyilvánítsák. Kétségkívül előfordul, hogy magyar nemzetiségű személy kérvényét is elutasítják. Mindazonáltal tény, hogy a sikeres kérelmezők csaknem valamennyien magyar nemzetiségűek. Ezzel szemben a menedékjogi védelemért folyamodó, de más háttérből érkező személyek sokaságának ügyét általában külön rendszerben intézik, ideiglenes menedéket kérő személyek gyanánt kezelik őket. Ebben a rendszerben kapnak ételmezt, szállást, és egyéb alapellátásokban is részesülnek, ám tényleges jogi védelmet nem élveznek. E kétféle rendszer következtében számos valódi menekült – aki mind a magyar, mind a nemzetközi jog meghatározása szerint menekültnek számít – elesik a hivatalos menekültté nyilvánítás jogi előnyeitől. Magyarországon nagyszámú tényleges menekültet sohasem ismertek el hivatalosan menekültnek, s közöttük alig akadt magyar származású.

Ugyanakkor a Magyarországon menekültként nyilvántartott személyek közül igen sokan inkább bevándorlóknak, mintsem menekülteknek tűnnek. Igaz, sokan állítják, hogy a nehézségek és a lehetőségek korlátozottsága készítette őket a távozásra. Ám a hatóság által menekültként elismert személyekkel készített nagyszámú interjú alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a nehézségek sok esetben nem merítették ki az üldöztetés fogalmát. Az e kategóriába tartozók szinte valamennyien magyar nemzetiségűek voltak.

Végeredményben arról van szó, hogy Magyarország a származás alapján való betelepülés törvényes szabályozásának hiányában a menekültügyi rendszer torzításával iparkodik megvalósítani hazatelepítési célkitűzését. Ezenfelül bevándorlók menekültként való nyilvántartásával félrevezeti a menekültek segélyezését támogató nemzetközi szervezeteket. Gyakorlatilag Magyarország papíron felduzzasztotta az országban tartózkodó menekültek létszámát. Ezáltal nagyobb hozzájárulást tudott elérni a menekültek támogatására a nemzetközi közösségtől, amelytől magyar nemzetiségű bevándorlók letelepítésének céljára aligha várhatna ilyen nagylelkű támogatást.

Mindeközben Magyarország hazatelepülési törvénnyel felérő joggyakorlatot valósított meg. Amint az Izraelben, Írországbban és bizonyos mértékig Olaszországban is lehetséges, az ország lakosságával azonos nemzetiségű személyek Magyarországon is teljes jogú állampolgárságot szerezhetnek. Bár hazatelepülési törvényt viszonylag kevés országban alkottak, ezért önmagában véve még egyáltalán nem kárhoztathatnánk Magyarországot. Annál inkább helyteleníthető viszont, hogy ezt a célt a menedékjogi eljárással való visszaélés útján kívánják megvalósítani. A visszaélés nyilvánvalóan árt magának a menekültügyi programnak; de árt azoknak a nemzetközi erőfeszítéseknek is, amelyekkel az egyre szaporodó menekültek segélyezését egyre vékonyabban csordogáló forrásokból igyekeznek előteremteni.

Mindezeken túl ez a visszaélés Magyarországon a törvényesség érvényesülésének sem használ. Egy olyan országnak, amely csak nemrég szabadult meg az egypártrendszerből, a törvényhozás szintjén illenék megfogalmaznia az olyan súlyú társadalmpolitikai kérdések megoldásának körvonalait, mint amilyen a bevándorlás. Az állampolgárság megszerzésével kapcsolatos újabb keletű jogszabályok nem rendelkeznek a származás alapján való bevándorlás jogáról. Ez azt sejteti, hogy az Országgyűlés egyenlőre nem kíván hazatelepülési törvényt alkotni. Egy ilyen törvényt azonban nem lenne szabad a menekültügyi rendszer kifecmítésével helyettesíteni.

JOGI KERETEK

A menedékjogi védelem törvényes szabályozásának hézagossága is oka annak, hogy az 1988 és 1995 között Magyarországra érkezett 133 ezer menekült hollétéről keveset tudhatunk. A hevenyészett jogszabályok között viszonylag kevés vonatkozik a menekültekre. A meglévő törvények nincsenek összehangolva. A menekültek helyzetével kapcsolatos kérdések sokaságát pedig egyszerűen semmilyen jogszabály nem tisztázza.

A magyar menekültügyi törvény alapját a menekültek helyzetére vonatkozó 1951. évi genfi egyezmény képezi.⁴ E nemzetközi dokumentumra kormányrendelet épült. A tényleges gyakorlat azonban az esetek többségében a tatóngó joghézagok betömködését szolgáló íratlan hatósági gyakorlatból fakad.

Nemzetközi jog

1989 tavaszán az akkor még kommunista magyar kormány aláírta a menekültek helyzetére vonatkozó genfi egyezményt.⁵ Magyarország lett az egyezmény 106. aláírója, a keleti tömb [a Varsói Szerződés – T. J.] országai közül pedig az első. A magyar kormány egyzsersmind az 1967. évi jegyzőkönyvet is ratifikálta.⁶ Bár e dokumentumok aláírásával

⁴ A menekültek helyzetére vonatkozó, aláírásra az 1951. évi július hó 28. napján megnyitott genfi egyezmény [a továbbiakban: egyezmény].

⁵ Az egyezményt Magyarország 1989. március 19-én írta alá és hirdette ki az 1989. évi 15. tvr.-rel.

⁶ A menekültek helyzetére vonatkozóan az 1967. január 31. napján létrejött jegyzőkönyv, 19 U.S.T. 6223, T.I.A.S. No. 6577, 606 U.N.T.S. 8791 [a továbbiakban: jegyzőkönyv]. Az 1989. évi 15. tvr. egyszerre hirdette ki az egyezményt és a jegyzőkönyvet. Ezt megelőzően a menekültek számára nem volt jogorvoslat Magyaror-

Magyarország azt jelezte, hogy elfogadja a „menekült” fogalmának nemzetközi meghatározását, ratifikálásuk alkalmával furcsa módon mégis komoly gátat emelt a menekültek elé. Az egyezmény megerősítését ugyanis a menekült fogalmának két elfogadható jelentése közül a szűkebb értelmezéshez kötötte, vagyis Magyarország csak azokat tekinti menekülteknek, akik Európában tartanak üldözéstől. E földrajzi korlátozás néven ismeretes kikötés Magyarország számára lehetővé teszi, hogy az egyezmény kihirdetésével vállalt kötelezettségeit a világon lévő menekültek kicsiny (és kizárólag európai) csoportjára korlátozza. A földrajzi korlátozást az egyezményt aláíró 127 ország közül Magyarországon kívül mindössze négy állam alkalmazza (Málta, Monaco, Madagaszkár és Törökország).⁷

E földrajzi korlátozás alkalmazását Magyarország a menekültek áradatától való félelemmel indokolta. A potenciális menekültek sokasága valóban jogos és komoly aggodalmat okozhat bizonyos országok számára. Mindazonáltal kérdéses, hogy erre hivatkozva indokoltak-e a magyar állam aggodalmai.⁸ Az egyezményt aláíró közép-európai országok közül egyik sem élt ezzel a földrajzi korlátozással, mégsem árasztották el egyiket sem a menekültek. Lengyelország és a Cseh Köztársaság például nem kötötte ki, hogy csak európai üldözéstől fenyegetett menekülteket hajlandó fogadni. Bár a menekült fogalmának meghatározásában a genfi egyezmény szerint választható értelmezések közül mindkét ország a tágabbat választotta, sem Lengyelország, sem a Cseh Köztársaság nem kényszerült néhány ezernél több menekült befogadására.⁹

Magyarországot egyes vélemények szerint földrajzi helyzeténél fogva bármikor könnyebben elárasztathatják a menekültek. Való igaz, hogy Magyarország közelebb van a Balkánhoz, mint Lengyelország vagy a Cseh Köztársaság, s az is igaz, hogy Magyarországra

szágon. Magyarországra természetesen nemzetközi jogi kötelezettségek hárultak az egyezmény 1989. június 12-i és a jegyzőkönyv 1989. március 14-i hatálybalépésével. Érdekes jogi problémák adódnak arra nézve, hogy vajon a jegyzőkönyvből foglalt tágabb értelmezés nem hatálytalanítja-e az egyezmény szűkebb értelmezését, amellyel Magyarország egyébként élni kívánt, amelyet a nemzetközi közösség is elismert a UNHCR és a szomszédos országok gyakorlata révén. Lásd: Nagy, Boldizsár: Before or After the Wave? Thoughts on the Adequacy of the Hungarian Refugee Law. In: *Intl. J. Refugee Law*, 1991, No. 2, p. 529, 530.

⁷ Bowman, M. J. & Harris, D. J.: *Multilateral Treaties: Index and Current Status* (Supp. 1991). Megjegyzés: Ms. Anholt Habr – UN Treaty Hotline, (212) 963-5484 – közlése szerint az egyezményhez eddig 127 állam csatlakozott. Interneten (<http://www.un.org/depts/treaty>) a nyomtatott anyagoknál frissebb információkhoz lehet hozzájutni.

⁸ A magyar kormány és a UNHCR között aláírt megállapodás értelmében (kihirdette a 23/1990. (II. 7.) MT rendelet), a UNHCR irodájának hatáskörébe tartozik minden olyan személy meghallgatása, aki megalapozottan, de nem európai események következtében fél üldözéstől. Megalapozott félelem megállapítására nagyon kevés esetben került sor. Akiknek félelmét a UNHCR megalapozottnak találta, azok a magyar hatóságoktól rövid időre szóló tartózkodási engedélyt kaptak, munkavállalási engedélyt azonban nem. Helyzetük tehát bizonytalan. Mindenesetre meglepő, hogy 1990-től 1995-ig csupán 136 nem európai bizonyult menedékjogi védelemre szorulóknak Magyarországon. Ezek közül is mindössze 70-en maradtak az országban. Ugyanakkor ez idő alatt összesen 1885 nem európai folyamodott menedékjogi védelemért Magyarországon.

⁹ A cseh belügyminisztérium menekültügyi hivatalának jelentése szerint 1990-től 1995 januárjáig 8578 menedék iránti kérelmet adtak be a Cseh Köztársaságban. Ezek közül 4365-öt utasítottak el, 2535 ügy pedig abba maradt. Végül is 1321 fő kapta meg a menekültstátust. (*Statistika Azyloveho Rizeni*, Belügyminisztérium Menekültügyi Hivatal, 1995. január 18.) 1994 decemberében a Menekültügyi Hivatal jelentése szerint 1848 volt jugoszláv állampolgár élvezte a hivatal támogatását. (*Menekültek a Cseh Köztársaságban*, 1994. december.)

A lengyel kormány 1994 tavaszán kiadott jelentése szerint 960 menekült tartózkodott Lengyelországban, közülük 780 érkezett a volt Jugoszláviából. (UNHCR Összekötő Iroda, Varsó, *Országos operációs terv*, 1994/95/96.)

sok ezerrel többen menekültek a balkáni háborúból. Furamód azonban ezek legtöbbszörnek a magyar hatóságok nem adták meg a menekültstátust; csupán a hazájukban dúló háború miatt ideiglenes védelemre szoruló személyeknek tekintik őket. A kormány segínyt ad nekik, de nem biztosítja számukra azt a jogi oltalmat és jogi státust, amelyet a konvenció menekültek megkapnak.¹⁰ Ráadásul, mivel a Balkán is Európához tartozik, a földrajzi korlátozás nem akadályozza annak, hogy az üldözés elől onnan menekülők menedékjogi védelemért folyamodhassanak Magyarországon. Inkább csak azt teszi lehetetlenné, hogy üldözések okán Afrikából és Ázsiából menekülő személyek menedéket kereshessenek Magyarországon.

Más vélemények szerint Magyarországnak azért van szüksége a földrajzi korlátozásra, mert valószínűleg mágnesként vonzaná más kontinensek menekülteit. Magyarország a visegrádi államok közé tartozik, gazdasága számos közép-európai országnál fejlettebb. Véget nem érő viták folynak arról, vajon melyik gazdaság a legdinamikusabb: a magyar, a cseh vagy a lengyel? Ám nem az a lényeg, hogy ez a vita – ha egyáltalán eldönthető – kinek a javára dől el. Az a lényeg, hogy az általános felfogás szerint mind a Cseh Köztársaság, mind Lengyelország, mind pedig Magyarország gazdasága egyre erősebb lesz. Ráadásul mindhárom gazdaság fényévekkel hagyja maga mögött a roppant menekülthullámokat kibocsátó országokban uralkodó körülményeket. Mégsem árasztották el menekültek sem a Cseh Köztársaságot, sem pedig Lengyelországot.

Olyan vélemény is létezik, amely szerint Magyarország esetében a földrajzi korlátozás szükségességét az teszi indokolttá, hogy az ország területén haladnak át a kontinensközi átmenő forgalom legfontosabb útvonalai. Ám ez sem meggyőző érvelés. Aki csak rápillant a térképre, máris látja, hogy Lengyelország és a Cseh Köztársaság mennyire csomóponti helyzetet foglal el a kontinensen; aki belenéz a nemzetközi légitársaságok menetrendjébe, hamar észreveszi, hány járat érinti rendszeresen Varsót és Prágát. A kelet–nyugati összekötő útvonalak nemcsak Magyarországon haladnak át, hanem egész Közép-Európát átszelik.

Magyarország ragaszkodását a földrajzi korlátozáshoz némileg kétségessé teszi egyfelől az a tény, hogy Európán kívüli menekültek sokasága nem árasztotta el sem a Cseh Köztársaságot, sem pedig Lengyelországot, másfelől pedig az a magatartás, amelyet Magyarország tanúsít az egykori Jugoszláviából érkezett európai menekültek irányában. A tények azt sugallják, hogy a földrajzi korlátozáshoz való ragaszkodás mögött valójában másfajta indíték rejlik. A magyar nemzetiségűeket kedvező elbánásban részesítő egyéb jogszabályok és hatósági gyakorlat fényében úgy tűnik, a magyar kormány – tudatosan vagy sem, de – azért választotta a földrajzi korlátozást, mert a genfi egyezményhez való csatlakozás ebben a formában utat nyithatott a szomszédos országokból érkező magyarok befogadására és védelem alá helyezésére. Igaz, hogy a földrajzi korlátozás értelmében a menekült fogalma nemcsak magyarokra vonatkozik, hanem mindazokra, akik Európában üldözés elől menekülnek. Ám a magyarokon kívül – és azoktól eltekintve, akik a délszláv területeken folyó etnikai tisztogatások és háborúk elől menekülnek – milyen európaiak

¹⁰ Ez a megkülönböztetés a szomszédos országokban is megfigyelhető. Erről – többek között – lásd: McClune, Emma: *Returning Home Now Safe Option for Refugees*, *Budapest Sun*, 14–20 Dec. 1995. p. A6 (körülbelül háromszer volt jugoszláv állampolgár kapott menedéket a Cseh Köztársaságban; menekültként azonban csak tízet ismertek el közülük).

akarnának még Magyarországon nagy számban menedéket keresni? A genfi egyezmény ratifikálása lényegében azt tette lehetővé, hogy a magyar kormány a hazai jogalkotás helyett egy nemzetközi szerződésre támaszkodva alkosson jogszabályt a magyarok anyaországba telepedésére („hazatelepülési törvényt”).¹¹

Magyar jogszabályok

A menekültek helyzetére vonatkozó magyar jogszabályok – akárcsak Magyarország nemzetközi jogi kötelezettségei – a legutolsó kommunista kormány hivatali idejéből származnak.

A legfontosabb rendelkezések közé tartozik a menedékjogi védelem alkotmányos szabályozásának újelevení módosítása, valamint a menedékjogi eljárás különböző aspektusaira vonatkozó kormányrendelet. Mindezeket túl az új állampolgársági törvénynek is jelentős vonatkozásai vannak azok számára, akik Magyarországon tartós menedékjogi védelemért folyamodnak.

Alkotmányos szabályozás

Magyarország 1949. évi alkotmánya, amelyet a második világháború után hatalomra jutott kommunista kormány iktatott törvénybe, a következő menedékjogi rendelkezést tartalmazta: A Magyar Népköztársaságban mindenki, akit demokratikus magatartásáért, a társadalmi haladás, a népek felszabadítása, a béke védelme érdekében kifejtett tevékenységéért üldöznek, menedékjogot kaphat. (1949. évi XX. tv. 67. §)

Ennek az alkotmányos védelemnek az alkalmazása egyes-egyedül a kormány szeszélyén múlt. Sem törvényesen érvényesíthető jog, sem pedig jogorvoslat nem létezett.

1989 októberében az 1949. évi alkotmányt jelentős mértékben módosították publikus jogszabály hiányában. Az addigi menedékjogi rendelkezést visszavonták, s a menedékjogi védelemre vonatkozó rendelkezés került a helyébe.

65. § (1) A Magyar Köztársaság a törvényben meghatározott feltételek szerint biztosítja a menedékjogot azoknak a külföldi állampolgároknak, akiket hazájukban, illetőleg azoknak a hontalanoknak, akiket tartózkodási helyükön faji, vallási, nemzeti, nyelvi vagy politikai okokból üldöznek.

(2) A menedékjogot élvező személyt más államnak nem lehet kiadni.

¹¹ A külföldiekről szóló 1993. évi LXXXVI. törvény és a végrehajtásáról intézkedő 64/1994. (IV. 30.) kormányrendelet, a 9/1994. (IV. 30.) BM rendelet gyakorlatilag nagyon alacsony szintre szorította a Magyarországra való bevándorlást. (Burke, Justin: Hungary Tries to Stem Burgeoning Tide of European Refugees. *Christian Science Monitor*, 27 May, 1994, p. 3.) Vajon akik az Egyesült Államok szenátusában 1948 és 1953 között a Bricker-féle törvénymódosítás hívei voltak, csodálkoznak-e, ha egy kommunista kormány egy nemzetközi egyezményt használ föl arra, hogy lerázza magáról a nemzeti törvényalkotás felelősségét? Bricker szenátor és társai határozottan elleneztek az emberi jogokról szóló nemzetközi szerződések alkalmazását az Egyesült Államokban. Erről többek között lásd: Oliver, Covey T. (et al.): *The International Legal System: Cases and Materials*. 4th ed., 1995, p. 1059.

(3) A menedékjogról szóló törvény elfogadásához a jelen lévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges.¹²

Az új alkotmány alapvető jognak tekinti a menedékjogi védelmet. A menedékjogi védelmet az alkotmány szavatolja. A menedékjogi védelemre jogosultak körét az új alkotmány szabatosabban határozza meg elődjénél, s meghatározása nagyjából összhangban áll a menekültfogalom nemzetközileg elfogadott definíciójával. Mindezekén túl az alkotmány a menedékjogi törvény minősített megalkotását és módosítását is megnehezíti, mert elfogadásához parlamenti többség szükséges. A menedékjog politikailag népszerű korlátozását tehát csak akkor lehet törvénybe iktatni, ha a változás indítványozói a törvényhozók kétharmadát maguk mellé tudják állítani.

A menedékjogi védelemre való jogosultság alkotmányos meghatározása a menekültfogalom genfi egyezményben rögzített definícióját tükrözi. Mindemellett lényeges eltérések is vannak a két meghatározás között. A legkirívóbb az, hogy a magyar alkotmány nem tartalmaz földrajzi korlátozást arra nézve: kik kaphatnak menedékjogi védelmet és kik nem. Ez nyilvánvaló ellentmondás, noha a Magyarországra érkezett menekültekkel foglalkozó intézmények közül ez idáig még egyik sem emelt kifogást ellene. Ennek eredménye egy egészen meghökkenítő anomália: míg az alkotmány menedékjogot szavatol mindazon menekülteknek, akiket bárhol a világon üldöznek, a jogalkalmazás a genfi egyezmény földrajzi korlátozását követi.

Továbbá: az alkotmány oltalmat biztosít mindazoknak, akiket öt különböző ok bármelyikénél fogva, azaz faji, vallási, nemzeti, nyelvi vagy politikai okokból üldöznek. A genfi egyezmény megfogalmazása e tekintetben is hasonló, de hatáskörében mégsem azonos.¹³ Az öt tényező közül négy gyakorlatilag azonos: az ötödik viszont nem azonos. A magyar alkotmány nyelvi okokból való üldözésre hivatkozik; a genfi egyezmény ezzel szemben meghatározott társadalmi csoporthoz való tartozás miatti üldözésről szól.¹⁴

A magyar alkotmány tehát a nyelvi okokból való üldözésre veti a hangsúlyt, s ez a körülmény különösen érdekes, ha meggondoljuk, hogy a trianoni békeszerződés óta több millió magyar él a szomszédos államok területén. A Romániában, Szlovákiában és a volt Jugoszlávia területén élő magyar közösségek a maguk anyanyelvű műveltségének fenntartása érdekében kezdettől fogva ragaszkodtak a magyar nyelvű iskolázatáshoz. A magyar kisebbség főleg Szlovákiában és Romániában folytatott súlyos és elhúzódozó vitákat a magyar nyelv használatát az iskolákban és más intézményekben korlátozni igyekvő kormányokkal.

Ebben a környezetben nem meglepő, ha Magyarország a nyelvi okokból való üldözte-

¹² Az 1994 tavasza óta hatalmon lévő koalíció több, mint kétharmados parlamenti többséget élvez, mégsem született menedékjogi törvény azóta sem.

¹³ A politikai összetevő megfogalmazása különbözik. A genfi egyezmény politikai meggyőződés miatti üldözésről szól [1. cikk A (2) rész], míg a magyar alkotmány azokról szól, akiket politikai okokból üldöznek. Nehéz megmondani, vajon a gyakorlatban mennyiben válhatnak jelentőssé e fogalmazásbeli különbségek. A magyar hivatalnokok és bíróságok egyenértékűnek is tekinthetik őket. De az is megtörténhet, hogy az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának példáját követik, amely nemrégiben határozottan elutasította, hogy az üldöző cselekedetének politikai okait vagy indítékait mérlegelje; ehelyett kizárólag azt vizsgálta, hogy mennyiben válhatta ki az üldözést az a vélemény, amit az üldöző a sértett politikai meggyőződésével kapcsolatban táplált. *Issv. Elias-Zacarias*, 502 U.S. 478 (1992).

¹⁴ E tekintetben a genfi egyezmény szélesebb hatókörű. A társadalmi csoporthoz tartozásba a nyelvi közösség is beletartozik, de sok minden más is. Így például a kaszt, a törzs, a család, a társadalmi osztály vagy a szexuális beállítottság miatti üldözés a genfi egyezmény definíciójába belefér, a magyar alkotmányéba viszont nem.

tés esetére alkotmányos szinten garantál menedékjogi védelmet. Bár nyelvi és műveltség-beli különbözőség okán nem csak magyarul területeken támadhatnak feszültségek, a magyar alkotmány erre vonatkozó rendelkezése gyakorlatilag mégis azt jelenti, hogy aki magyar nemzetiségű, az jóval nagyobb eséllyel kérelmezhet menedékjogot Magyarországon. Igaz, hogy az alkotmány szövegének értelmében nyelvi okokból való üldöztetésre nem csak magyar anyanyelvűek hivatkozhatnak. Az alkotmányos rendelkezés hatálya alatt elvben Szlovákiából érkező német vagy Azerbajdzsánból jött örmény anyanyelvű személyek is folyamodhatnak menedékjogi védelemért Magyarországon.¹⁵ De facto azonban mégis csak magyar anyanyelvűek hivatkoznak az anyanyelvük miatti üldözésre, amikor Magyarországon menedékjogi védelmet kérnek.

Törvényi szabályozás

1993-ban az Országgyűlés új törvényt alkotott az állampolgárság szabályozására (1993. évi LV. tv. – a továbbiakban Átv.). Jóllehet betű szerint ez a törvény nem érinti a menedékjogi védelem kérdését, mégis szorosan összefügg a menekültügyi rendszerrel. E törvény határozza meg a magyar állampolgárság honosítás útján való megszerzésének feltételeit. A honosításért folyamodó személynek általában öt feltételt kell teljesítenie (Átv. 4. §):

- nyolc éven át folyamatosan Magyarországon lakott;
- büntetlen előéletű;
- a megélhetését biztosítani tudja;
- alkotmányos alapismeretekkel rendelkezik (erről magyar nyelven kell vizsgát tennie);
- honosítása nem sérti Magyarország érdekeit.

Bár a törvény öt pontba szedi a honosítás feltételeit, a kérelmezőnek valójában hatot kell teljesítenie. Az alkotmányos alapismeretekből magyar nyelven kell a vizsgát letenni, a honosításnak tehát nyelvi feltétele is van. S mivel a magyar nyelv a maga nemében páratlan és rendkívül bonyolult nyelv, a honosítás nyelvi feltétele valójában sokkal nagyobb akadálya az állampolgárság megszerzésének, mint az alkotmány alapfokú ismerete.

Bizonyos kérelmezők esetében a törvény enyhébb feltételekhez köti az állampolgárság megszerzését. Kérelmük beadása előtt nyolc helyett mindössze három évig kell folyamatosan Magyarországon lakniuk azoknak,

- akik magyar állampolgárral érvényes házasságban élnek;
- akiknek kiskorú gyermeke magyar állampolgár;
- akiket magyar állampolgár örökbe fogadott;
- akiket a magyar hatóságok menekültként elismertek.

További kedvezményben részesül a kérelmezők egyetlen csoportja. Mindössze egy évig kell folyamatosan Magyarországon lakniuk azoknak, akik magyar származásúak, azaz magukat magyar nemzetiségűnek vallják, és felmenőjük magyar származású volt.¹⁶

¹⁵ A menekültekkel foglalkozó hatóságok Magyarországon inkább a genfi egyezmény definícióját követik, mintsem az alkotmányt. Mindazonáltal a magyarországi menedékjogi eljárás hátterének megvilágításában nem érdektelen, hogy a magyar alkotmány külön hangsúlyt ad az anyanyelv miatti üldözésnek.

¹⁶ Észre kell venni, hogy ez a kitétel nem vonatkozik az egykori Magyarország minden állampolgárára, illetve alattvalójára. A Magyar Királyságnak számos román, szerb, szlovák, német stb. lakosa volt. 1910-ben Magyarország lakosságának valójában csak 50–55 százaléka volt magyar nemzetiségű. (Taylor, A. J. P.: *The Habsburg Monarchy 1809–1918*. 1948. p. 290.)

Az állampolgárságról szóló törvény kedvezményei részben ugyanazokat a megkülönböztetéseket tükrözik, mint amelyeket a menekültekre vonatkozó alkotmányos rendelkezésben is megfigyelhetünk. Az alkotmány rendelkezése és az állampolgársági törvény egyaránt semleges hangnemben íródott: mindkettő oltalmat biztosít minden menekültként elismert személynek, magyar és nem magyar nemzetiségűeknek egyaránt. Sőt, az állampolgárságról szóló törvény egyértelműen kedvezőbb elbánást biztosít a menekülteknek, mint egyébként a nem magyar állampolgárok többségének. A menekültek számára jelentős kedvezmény, hogy csak három évig kell Magyarországon lakniuk ahhoz, hogy honosításért folyamodhassanak.¹⁷ Ez különösen figyelemre méltó kedvezmény ahhoz képest, hogy az állampolgárságért folyamodók legtöbbszörnek nyolc évig kell folyamatosan Magyarországon lakniuk, mielőtt honosításukat kérelmezhetnék.

Mindazonáltal az is érdekes, hogy a magyar nemzetiségűek még a menekülteknél is nagyobb kedvezményt élveznek: nekik csak egy évig kell folyamatosan Magyarországon lakniuk. Ez csak tetézi azokat a roppant előnyöket, amelyekben a magyar nemzetiségűeket már a többi feltétel tekintetében is részesítik. Szinte biztos, hogy a magyar származású kérelmezők le tudnak tenni egy vizsgát magyarul, egy olyan nyelven, amelyet alig tizenöt millióan beszélnek az egész világon, s amely egyébként a legtöbb esetben komoly nehézségeket jelent mindenki más számára. A magyar nemzetiségűek a magyar kormány felépítésével és más alkotmányos alapismeretekkel is könnyebben boldogulhatnak.

Ráadásul a törvény az állampolgárság megadását teljes egészében a döntéshozók belátására bízta. Az elutasítást nem kell megindokolni és nem lehet megfellebbezni (Átv. 6. §). Bár a honosítási döntésekről nincsenek megbízható statisztikák, nem volna meglepő, ha a döntéshozók a magyar származást tudatosan vagy tudat alatt pozitív tényezőnek tekintenék. Nem publikált hírek szerint az utóbbi évek folyamán többségükben magyar származású személyek kapták meg a magyar állampolgárságot.

Az állampolgárságról szóló törvény tehát a magyar nemzetiségűeket láthatólag kedvezményben részesíti a menekültekkel és minden más kérelmezővel szemben. Azonfölül a törvény első pillantásra semlegesnek tűnő egyéb rendelkezései is a magyar származású kérelmezőket részesítik előnyben. Végül pedig a honosítási kérelem teljesítésének a döntéshozók belátására bízása is a magyar származású kérelmezők számára lehet előnyös a gyakorlatban.

Rendeleti szabályozás

A menekültekre vonatkozó magyar jogszabályok legtöbbször nem az Országgyűlés, hanem a kormány alkotta meg. Az erre vonatkozó legfontosabb 101/1989. (IX. 28.) MT rendelet a menekült jogállás megállapításához szükséges eljárást határozza meg, és több

¹⁷ Bár a menekült honosításának egyéb akadályai is vannak (például az alkotmányos alapismeretkből való vizsga, amit magyar nyelven kell letenni, vagy a „honosítása nem sérti Magyarország érdekeit” követelmény), mindazonáltal kevés ország van, amelyben az állampolgárságról szóló törvény olyan jelentős engedményeket tenne a menekülteknek, mint Magyarorszáé. Az Egyesült Államok alkotmányának előírása szerint a menekülteknek és más, huzamosan az országban tartózkodó külföldieknek a honosítás megindítása előtt öt évig kell folyamatosan az Egyesült Államokban élniük [8 U.S.C. § 1427(a) (1)]. A német törvények tíz évet írnak elő, ami a hatóságok által menekültként elismert személyek esetében hét évre csökken. Lásd: European Council on Refugees and Exiles. In: *Asylum in Europe*. 4th ed., 1994, Vol. 2, p. 194.

olyan rendelkezést tartalmaz, amelyeknek alkalmazása a magyar származású kérelmezők előnyben részesítését eredményezte.

A magyar kormány a menekültek helyzetére vonatkozó genfi egyezmény megerősítése után néhány hónappal, 1989 októberében bocsátotta ki az egyezmény és a jegyzőkönyv végrehajtásáról gondoskodó rendeletét. Ez részletesen szabályozza a menedékjogi eljárás lefolytatásának menetét, mindössze 22 bekezdésből áll, így nem csoda, hogy korántsem átfogó. Bizonyos témákat hézagosan tárgyal; egyes témakörökre egyáltalán nem is tér ki. Például egy szót sem ejt azokról, akik ideiglenes menedéért – nem pedig menedékjogi védelemért – folyamodnak Magyarországon. Mégis e rendelet szabja meg a kérdés jogi szabályozásának kereteit.

A kérelem benyújtásának határideje

A rendelet értelmében a menekültként való elismerését kérő személynek rövid időn belül – a határátlépést követő 72 óra letelte előtt – a rendőrségen vagy a határőrségen kell nyilatkozatot tennie arról, hogy menekültként való elismerésért kíván folyamodni (3. §). E nyilatkozat megtételét követően újabb 72 órás határidőn belül kell formanyomtatványon benyújtania a menekültként való elismerés iránti kérelmét. Ezek az első pillantásra semleges rendelkezések a gyakorlatban döntő előnyt nyújtanak a magyar származású kérelmezőknek. A 72 órás határidő igen rövid. Akik nem tudnak magyarul, azok feltehetőleg bajossabban tájékozódnak a határidő felől, és nehezebben tudják betartani, mint a magyar ajkúak. Azonfölül a külföldről érkező magyaroknak sokszor rokonaik, barátai vannak az országban, akik az ügyintézés útját-módját kitudván segítenek eligazodni az újonnan jötteknek.

A kérelem benyújtása után újabb határidők következnek. A döntés meghozatalában illetékes hatóság személyes meghallgatásra kötelezi a kérelmezőt, akinek az eljárás folyamán valószínűsítienie kell kérelmének indokoltságát. Itt megint jelentős előnyben vannak azok, akik tudnak magyarul, netán rokonok vagy barátok pártfogását is élvezik. E támogatók segíthetnek a bizonyító eljáráshoz szükséges dokumentumok és egyéb információk megszerzésében. Ráadásul, aki kérelmét a szomszédos államokban élő magyarság üldözésével indokolja, szinte biztos lehet abban, hogy a magyar tisztviselők előtt jól ismert körülményekre hivatkozik.

A menekült fogalma

Az idézett rendelet meghatározza, kik jogosultak a menekültként való elismerésre. A rendelet kimondottan utal a menekültfogalom genfi egyezményben található meghatározására, ilyenformán azok tekinthetők menekülteknek, akik megalapozottan félnek a fajuk, vallásuk, nemzeti hovatartozásuk, politikai meggyőződésük vagy meghatározott társadalmi csoporthoz való tartozásuk miatti üldöztetéstől.¹⁸ Mint azt fentebb már kifejtettük,

¹⁸ Ráadásul a rendelet további korlátozásokat érvényesít. Akinek Magyarországon való tartózkodása az állam biztonságát, a közrendet vagy a közegészségügyet sérti, az akkor sem ismerhető el menekültként, ha egyébként a genfi egyezményben meghatározott üldözés fenyegeti [2. § (2) bekezdés b) pont]. Persze mondanunk sem kell, hogy „az állam biztonsága”, a „közrend” és a „közegészségügy” fogalma definiálatlan marad. Annyiban viszont a genfi egyezményt követi a rendelet, hogy megtagadja a menekültként való elismerést azoktól, akik bár megalapozottan félnek üldöztetéstől, Magyarországra jövetelük előtt súlyos, nem politikai bűncselekményt vagy béke elleni, háborús, illetve emberiség elleni bűncselekményt követtek el.

Magyarország a genfi egyezmény megerősítésénél egy lényeges korlátozást alkalmazott: a menekült fogalmán csak azokat érti, akik európai események következtében tartanak üldözéstől. Ilyenformán tehát a genfi egyezmény és az egyezményt kihirdető magyar jogszabály hatálya alatt Magyarország gyakorlatilag csak európaiakat hajlandó menekültként elismerni, miközben az alkotmány nem így rendelkezik.

Abból, hogy Magyarország a földrajzi korlátozás értelmében megteheti, hogy csak európai menekülteket fogadjon, még nem következik minden további nélkül, hogy a befogadott menekültek csakis magyar nemzetiségűek lehetnek. Sőt, a statisztikai adatok igazolják, hogy csakugyan nem is ez a helyzet. Magyarországon számos nem magyar származású személy kapott menedéket. Az 1988 és 1995 közötti években fogadott 133 ezer menekültnek több, mint a fele nem volt magyar származású.¹⁹

Ám ugyanezekből a statisztikákból az is kitűnik, hogy Magyarországon a menedékjogi eljárás igen jelentős előnyben részesíti a magyar nemzetiségűeket. Az adatok azt mutatják, hogy az országba érkezett menekülteknek csak nagyon kis töredéke nyújtja be a menekültként való elismerés iránti kérelmet. 133 ezer közül mintegy ötezren adták be kérelmüket és várták ki az eljárás végeredményét. A rendelet alapján körülbelül négy és fél ezren kapták meg a menekültként való elismerést. Ezeket a személyeket „konvenciók menekülteknek” tekintik, s őket illetik meg a genfi egyezmény által elismert jogok és támogatások. Ezenfölül más jogokat és kedvezményeket is kaphatnak, így például az állampolgárságról szóló törvény rövidebb ideig tartó magyarországi tartózkodás után teszi lehetővé a konvenciók menekülteknek a magyar állampolgárság megszerzését. A konvenciók menekültnek legtöbbje – négyezer közül talán 3500 – magyar származású.

A Magyarországra érkező menekült nagy többségének, köztük a nem magyar nemzetiségűek zömének ügyében egyáltalán nem indul hivatalos menedékjogi eljárás. Ehelyett külön rendszerben, „ideiglenes menedékre szoruló személyekként” kezelik őket, anélkül, hogy valaha is megvizsgálnák: vajon nem alkalmazható-e rájuk a menekültfogalom kormányrendeletben lefektetett meghatározása. Ilyenformán Magyarországon eleve nem nyílik alkalmuk arra, hogy menekültnek nyilvánítsák őket.

A menekült jogállása

A magyar hatóságok által menekültként elismert személyek (konvenciók menekült) jogállása egy törvényerejű rendeletben van meghatározva. (1989. évi 19. tvr.) Ez egészen nagylelkű elbánást biztosít a menekült számára.²⁰ A rendelet értelmében a menekült-

¹⁹ *Menekültek Magyarországon (1988–1995)*. A BM Menekültügyi és Migrációs Hivatal Informatikai Osztály jelentése: 1988 és 1995 között 133 120 menekült közül 75 531 jött a volt Jugoszláviából; legtöbbjük horvát és bosnyák volt.

²⁰ A menekültstátus valósága Magyarországon a jelek szerint összhangban van a törvényben biztosított jogállással. A menekültként elismert személyek munkavállalásának nincsenek jogi akadályai. Magánjellegű közlések szerint társadalmi megkülönböztetéssel sem igen találkozunk a munkavállalásban. (1994 telén és 1995 tavaszán a szerző által készített interjúk Magyarországon élő menekültekkel.) Mivel a Magyarországon menekültként elismert személyek legtöbbje magyar nemzetiségű, nem találkozunk azokkal a nyelvi gátakkal sem, amelyek több országban megnehezítik a menekült életét. Ráadásul az emberek gyakran úgy néznek rájuk, mint hazatérti honfitársaikra, akik a magyarsághoz való állhatatos ragaszkodásuk miatt szenvedtek üldöztetéseket.

ként elismert személyek a magyar állampolgárokkal minden tekintetben azonos jogokat élveznek az alábbi három kivételtől eltekintve:

- a) a menekülteket nem illeti meg választójog,
- b) nem tölthetnek be olyan munkakört, amelynek ellátását jogszabály magyar állampolgársághoz köti,
- c) nem terheli őket hadkötelezettség.

Azonfölül a menekültek díjmentes magyar nyelvoktatásban vehetnek részt. S ami a legfontosabb: a menekült jogállás elnyerésével az állampolgárság is elérhetőbbé válik. Mint kifejtettük, a menekültként elismert személyek hamarabb megkaphatják a magyar állampolgárságot, nyolc helyett mindössze három évig kell kérelmük beadása előtt folyamatosan Magyarországon lakniuk. Mindezeket túl a törvényerejű rendelet kimondja, hogy honosítási kérelem benyújtása esetén a kérelmező menekültként való elismerésének tényét rendkívüli körülményként kell értékelni.

A menekültként elismertek túlnyomó többségét alkotó magyar nemzetiségűek számára még gyorsabban elérhető a magyar állampolgárság: ők már egy év elteltével beadhatják honosítási kérelmüket. Mivel nyelvtudásuk és a magyar szabályozással kapcsolatos ismeretségük feltehetően nagyobb, mint a menekültként elismert nem magyaroké, az állampolgárság elnyerésére is jóval nagyobb lehet az esélyük. Sőt, egyfelől az állampolgárságról szóló törvény, másfelől pedig a menedékjogi eljárás kedvezményei együttesen teszik lehetővé a szomszédos országok magyarjai közül igen sokak számára, hogy a kisebbségi helyzet hátrányaitól megszabadulván rövid idő alatt²¹ a magyar társadalom teljes jogú tagjaivá váljanak.

Azokat viszont, akiket ideiglenes védelemre szoruló személyeknek minősítenek, gyakorlatilag a kétszintű menekültügyi rendszer második szintjére irányítják. Ha egy rutinszűrés során – amelynek célja a származási ország és egy fenyegetett csoporthoz tartozásuk megállapítása – nem hullanak ki a rostán, megkapják az engedélyt arra, hogy Magyarországon maradjanak. A kormány menekülttáborokban vagy magánszállásokon igyekszik elhelyezni őket, s az utóbbi esetben lakhatási támogatást folyósít nekik. Az ideiglenes védelmet élvező – nem pedig menekültként elismert – személyeknek a magyar törvények semmilyen jogot nem biztosítanak. Törvény nem szól róluk, e hallgatás ellenük dolgozik: munkát nem vállalhatnak, olykor még azt sem engedik meg nekik, hogy a menekülttábor területét elhagyják.

Bár a magyar nemzetiségű menekültek iránti befogadókészség talán apadóban van, az elmúlt évtized folyamán rendkívüli együttérzést lehetett Magyarországon tapasztalni a szomszédos országokban élő magyarok iránt, akik gyermekeik anyanyelvű iskoláztatása és nemzeti örökségük megőrzése kapcsán roppant ellenállásba ütköztek az illetékes kormányok részéről. Ez teszi egyedülállóvá Magyarország hozzáállását a menekültkérdéshez.

Nagy kérdés, mennyiben változna a menekültek iránt tanúsított magatartás, ha a menekültstátusúak nagyobb számban volnának nem magyar nemzetiségű személyek. Ha a menekültként elismert személyek többsége messze földről jött, távoli, idegen kultúrával bír, alighanem megváltozna a menekültek társadalmi fogadtatása. Bár az üldözöttek iránti együttérzés továbbra is indokolt volna, a „határokon túlról hazatért” honfitársak iránti együttérzés eleme hiányozna.

²¹ Nyugat-európai és amerikai mércével mérve a folyamat nagyon gyors. A menekültként való elismerésről szóló jogerős határozatot gyakran két-három hónapon belül meghozzák. Ezután 12 hónap elteltével a magyar nemzetiségű menekült beadhatja kérelmét a magyar állampolgárságért.

A menekültekről szóló harmadik rendelet menekülttáborok és más menedékhelyek létesítésére ad felhatalmazást a belügyminiszternek. Ez a szintén 1989-ben kibocsátott 64/1989. (VI. 30.) MT rendelet általános irányelveket ad a más minisztériumokkal, a helyhatóságokkal és a nem kormányzati szervezetekkel való együttműködésre. A befogadóállomások feladatául jelöli meg a menedéket kérők ellátásáról és elhelyezéséről való gondoskodást, támogatásukat a beilleszkedésben és „lehetőség szerinti foglalkoztatásuk” elősegítését (1. §).

A valóság az, hogy Magyarországon egész sor különböző menekülttábor és átmeneti szállás található. A befogadóállomásokon uralkodó állapotok és méretük is változó. Ráadásul a menedéket és védelmet keresők többségét nem állami befogadóállomásokon szállásolták el. Egyesek nem kormányzati szervezetek – például a Vöröskereszt – kezelésében lévő szálláshelyet vettek igénybe. Sokakat rokonok fogadtak be. Sokan mások megtakarított, illetve külföldi rokonoktól kapott pénzüket vagy a feketegazdaságban szerzett jövedelmüket használták föl lakásbérlet céljára.²²

A táborokban élőknek nehéz körülményeket kell elviselniük. A közösségi szállásoknak mindig is megvan a maguk sajátos problémái. Úgy tűnik, Magyarországon ezeket a nehézségeket még az egyenlőtlen elbánás is súlyosbítja. Bár vannak kivételek, a nagyrészt magyar nemzetiségű menekültek lakta befogadóállomásokon 1995-ben érezhetően jóval elfogadhatóbb körülmények uralkodtak, mint más helyeken, ahol zömmel bosnyák és más, nem magyar menekülteket szállásoltak el. A bicskei és a nagyatádi tábor összehasonlítása ezt kiválóan példázza.

A bicskei tábor lakói többségükben mindig is magyar nemzetiségűek voltak; Nagyatádon zömmel boszniai menekültek élnek. Legelőször a két tábor pusztá méretkülönbsége tűnik szembe. Bicske teljes befogadókapacitása mintegy 200 fő; Nagyatádon 1995 elején majdnem 1600-an éltek, de 3500 embert is el tudnának szállásolni, mint ahogy volt példa 3800 fő elszállásolására is. Észrevehető a tábor méretének és telítettségének a hatása. A kisebbik egy összetartozó közösség, a nagyobbik egy személytelen intézmény benyomását kelti. A másik jelentős különbség a magánélet lehetőségében nyilvánul meg. Ez részint a tábor méretén múlik; másrészt azon, hogy milyen jellegű épületek álltak már eleve a tábor területén. Bicskén a családokat általában külön szállásolták el. Egy család gyakran külön szobát kap, amely több ágygal, kis asztallal és székekkel, valamint öltözőasztallal vagy ruhásszekrénnel van berendezve.

Bár mindenki a közös ebédlőt használja, sok család szobájában található kis hűtőszekrény és villanyrezsó. A szobák – épületenként talán nyolc – földszintes épületekben, egy-egy középponti csarnok mentén vannak elhelyezve.

²² A Menekültügyi és Migrációs Hivatal Bicskén, Békéscsabán és Hajdúszoboszlón nyitott menekülttáborokat, Nagyatádon, Vésén, Mohácson, Pécsen, Siklóson, Zánkán és Csongrádon pedig átmeneti szállásokat. 1995-ben a hivatal újabb menekülttábort nyitott Debrecenben, de a hajdúszoboszlói, csongrádi, mohácsi, pécsi, siklósi és zánkai táborokat addigra már bezárták. A táborlakók létszáma 1996 januárjában: Békéscsaba 200; Bicske 204; Nagyatád 1590; Debrecen 621; Vése 150. 1996 januárjában 7158 menekült tartózkodott hivatalosan az országban; ezek közül csak 2765 fő lakott befogadóállomásokon. A Vöröskereszt és hasonló szervezetek a szálláshelyek fenntartásának részbeni fedezésére támogatást kapnak a kormánytól. A kormány lakhatási támogatást nyújt a magánszállásokon élő menekülteknek.

Ezzel szemben a nagyatádi táborról lesír a kaszányamúlt emléke. Az ormóttan, többemeletes épületekben a szobák – az egykori katonai körletek – jókora termek. Ennek következtében egy-egy helyiségben több család zsúfolódik össze, s csak lepedőkkel, pokrócokkal tudják úgy-ahogy elválasztani magukat egymástól. Lakrészüket gyakran maguk kötött takarókkal próbálják otthonosabbá tenni, de az épületek szerkezete nem teszi lehetővé a családiasabb, személyesebb téralakítást. Ráadásul a családi zugokat elválasztó lepedők nem hangszigetelők, s így egy-egy család a saját kuckójába visszahúzódva sem maradhat egyedül. Minden épületben sok család van tehát összezárva úgy, hogy magánéletük erősen korlátozott.

A harmadik jelentős különbség a két tábor között a táborlakók mozgásszabadságában, illetve annak korlátozásában tapasztalható. A bicskei tábor lakói szabadon járhatnak ki és be a tábor kapuján. Nagyatádon a táborvezetés naponta csak meghatározott számú táborlakónak engedélyezett kimenőt. Ezt azzal indokolják, hogy a két-három ezres menekültlétszám „komoly problémákat” okozna egy körülbelül 12 ezres kisvárosban. (Bár Bicske is kisváros, az ottani 200 menekült nyilvánvalóan jóval kevésbé szűrhat szemet.) Nagyatádon az eltávozások korlátozásának gyakorlata akkor is folytatódott, amikor a tábor lakóinak létszáma már 600 fönel is kevesebb lett.²³ Ez a rendszer – amit a tábor vezetője a helyhatóság kérésére fogantatosított – számos kedvezőtlen következménnyel járt. Ha nem is ez volt az intézkedés célja, a mozgásszabadság korlátozása óhatatlanul egyfajta börtönérzet kialakulására vezetett. Megjelent a kilépési engedélyekkel való feketézés. Érzékelhető a nemí alapon való megkülönböztetés. Bár hivatalosan nem csak férfiak kaphatnak kimenőt, gyakorlatilag főleg a férfiak élnek az eltávozás lehetőségével. Általában a nők maradnak benn a táborban, hogy az iskolából-óvodából korán elengedett gyerekekre vigyázzanak. Mivel a közfelfogás szerint a nők úgysem tudják kellőképpen hasznát venni a viszonylag kevés táborelhagyási engedélynek, ezért ritkán is juttatnak nekik belőlük.

Bár nyilvánvalóan jobb lehet olyan menekülttáborban élni, ahol a ki- és bejárást nem korlátozzák, itt most nem a nagyatádi korlátozások megokolását óhajtjuk bírálni. Pusztán arra kívánunk rámutatni, hogy annak a tábornak, amely méreténél, s következésképpen a magánélet és a mozgásszabadság korlátozottságánál fogva jóval barátságatlanabb – mindent összevetve nincsenek magyar nemzetiségű lakói. A kisebb, otthonosabb bicskei táborban viszont kezdettől fogva magyar menekültek voltak elszállásolva. A magyar menekültek előnyben részesítése, amit a jogszabályokban megfigyelhettünk, a menekültek mindennapi életében is érzékelhető.

Megkülönböztető elbánás

A külső megfigyelőnek szemet szúr, hogy Magyarországon a menekültek mennyire eltérő elbánásban részesülnek. Ha a menedékjogi védelmet kérő személy magyar nemzetiségű, láthatólag minden tekintetben kitüntetett helyzetet élvez. Kétségtelen, hogy ez esetenként nem diszkriminációs tényezőkkel is magyarázható. Fontos tényező lehet például a

²³ 1995 derekán magyarországi emberi jogi szervezetek közös felmérést készítettek a nagyatádi menekülttáborban uralkodó viszonyokról. A tábor igazgatója megígérte, hogy a táborlakók mozgásszabadságát korlátozó intézkedéseket meg fogják szüntetni.

menekültek érkezésének ideje és sorrendje. Akik az 1980-as évek végén elsőként érkeztek Magyarországra, azokat talán inkább kisebb méretű menekülttáborokban szállásolták el. Akik később, 1991-ben és 1992-ben érkeztek, többen voltak; ők éppen a tömeges menekülők számára megnyitott nagy táborokban kaptak menedéket. Mivel az első menekült-hullámmal főként magyar nemzetiségű menekültek érkeztek, a másodikkal viszont zömmel nem magyarok, a táborok különböző jellegét ez is magyarázhatja. Ám ez a magyarázat mindenképpen csak részleges. A táborok lakói ugyanis nem maradtak ugyanazok. Bár mindegyik táborban jelentős mértékű a cserélődés,²⁴ az adott tábor magyar vagy nem magyar jellege nem változott.

Az egyik legkirívóbb eltérés egyfelől a menekült jogállású személyek, másfelől az ideiglenes menedéket élvezők (a továbbiakban: menedékesek) helyzetében mutatkozik meg. A menekültként elismertek – s így gyakorlatilag az állampolgárokkal csaknem azonos jogokat élvezők – több, mint 90 százaléka magyar nemzetiségű. Ami viszont a menedékeseket illeti, akik étkezést és szállást kapnak, de sok más jog – köztük a munkavállalás joga – nem illeti meg őket, ők több, mint 90 százalékban nem magyar nemzetiségűek. Bár ezek az adatok látszatra nem sok jót ígérnek, az esetleges nem diszkriminációs okok feltárása céljából meg kell vizsgálnunk, milyen tényezők vezethettek arra, hogy az országba érkezett menekülteket ebbe a két kategóriába sorolják.

Az eltérő bánásmód magyarázatául például fölvetődhet, hogy a különböző csoportokba került embereket más-más körülmények készítették menekülésre. A Romániából érkezett menekültek között alkalmasint többen voltak a hagyományosan politikai okokból üldözöttek: egy totalitárius állam üldözte őket, amely nem tűrte az eltérő véleményt, és gyanakvással nézett minden szorosan összetartó és nem a kormányzat érdekeit szolgáló csoportra. Ceaușescu Romániájában enyhén szólva gyanakvással figyelték a nemzeti elkötelezettségéhez ragaszkodó, önálló és nagy múltú műveltségbeli hagyományokkal rendelkező, az állam nyelvétől eltérő anyanyelvet használó magyar kisebbséget. Ennek következtében a Romániából érkező magyarok legtöbbször pontosan ráillett a menekült hagyományos fogalma: olyan emberek voltak, akiket szokásaik és meggyőződésük miatt üldöztek.

Ezzel szemben sokakról, akik a volt Jugoszláviából jöttek, inkább azt lehetne mondani, hogy háború elől menekültek szülőföldjükről. Bár mindig nagy együttérzést váltanak ki azok a híradások, amelyek ostrom alá vett otthonukat elhagyó családokról szólnak, rájuk sokszor nem minden további nélkül illik a hagyományos menekültfogalom. Ennek az az oka, hogy a háborús menekültek az általános felfogás szerint inkább merő véletlenből kerülnek veszélybe, mintsem szokásaik és meggyőződésük miatt. Egyesek tehát azt mondhatják, hogy a menedékjogi védelemért folyamodó délszlávok az általános háborús körülmények elől menekülnek, s ebben a minőségükben ideiglenes védelem illeti meg őket, nem pedig a menekült jogállás.

²⁴ A bicskei tábor a nagyatyádnál előbb nyílt meg, a zömmel romániai magyarokból álló első menekült-hullám idején. A nagyatyádi tábor 1991 augusztusában nyitották meg, amikor a délszláv háború menekültjei kezdtek beáramolni az országba. Nagyatyádot átmeneti szállásnak szánták, abban a hitben, hogy a menekültek rövidesen visszatérhetnek hazájukba. Öt év elteltével az átmeneti szállás még mindig javában üzemel. (A tábort azóta bezárták – T. J.) A korábbi táborlakók közül sokan eltávoztak, s helyüket újak foglalták el, akik évekkel később érkeztek. 1991-ben például a nagyatyádi tábor lakóinak 85 százaléka horvát volt, 12 százaléka magyar. 1994-ben a táborlakók 77 százaléka bosnyák, 10 százaléka horvát és 8 százaléka magyar. A bicskei tábor mindezenre mindmáig megőrizte magyar jellegét, míg a nagyatyádi félreismerhetetlenül nem magyar jellegű.

Ám a Magyarországra érkezés idejéhez hasonlóan, amelyről már beszéltünk, ez is legfeljebb részleges magyarázatot adhat. A volt Jugoszláviában dúló háború nem volt közönséges háború. Ebben a háborúban nyilvánosan meghirdetett etnikai tisztogatás folyt – a politikai és vallási okokból való üldözés klasszikus példája. Bár a menedékhelyi védelemért folyamodó délszlávok közül sokan talán csak az otthonukat fenyegető ágyútűz elől menekültek, mások viszont nagy számban tartoztak olyan csoportokhoz, amelyeknek elűzése vagy kiirtása célként volt megjelölve.²⁵ A volt Jugoszláviában folyó eseményekről szóló tudósítások ismételten hírt adtak a meghatározott csoportok ellen irányuló üldözésekről.²⁶ A boszniai szerb erők vezetőinek nyilatkozatai, akik a nem szerbeket²⁷ a szerbek földjéről eltávolítandó vagy kiirtandó idegen megszállóknak minősítették, könnyen felismerhetővé tették az üldözés tényállását. A Magyarországra érkezett menekültek közül is sokan megerősítették az etnikai tisztogatásról szóló híreket, amikor egymással egybehangozva elmondták, hogy pusztán azért üzték el őket szülőföldjükről és otthonukból, mert születésüknél fogva történetesen az üldözött csoporthoz tartoztak. Ezek szerint bár esetleg elmondható, hogy a délszláv menekültek között sokan voltak, akiket hagyományosan háborús menekültnek szokás tekinteni, tehát a menedékhelyi eljárás megindítása helyett joggal tették őket az ideiglenes menedékre szorulóak listájára; viszont sokakra a többiek közül igenis alkalmazható volt a menekült hagyományos fogalma, s számukra a menedékhelyi eljárást hozzáférhetővé kellett volna tenni.

Abban, hogy a magyar nemzetiségű személyek menekült jogállást szerezzenek, a nem magyar nemzetiségűek viszont ideiglenes menedéket kapjanak, az is közrejátszott, hogy ki mire számított, amikor elhagyta szülőföldjét. A magyar nemzetiségű menekültek legtöbbször Romániából jöttek, ahol elmondásuk szerint a magyarokra tartós elnyomás nehezedik, és időnként az erőszakkal való fenyegetőzés is előfordult. Ezt évekig tűrték, de végül megelégtették a dolgot, és elhatározták, hogy átjönnek Magyarországra. Elhatározott szándékuk, hogy Magyarországon új életet kezdenek.

Ezzel szemben a nem magyar nemzetiségű menekültek többsége a volt Jugoszláviából érkezett Magyarországra. A háborút megelőző időkről nincsenek rossz emlékeik. Sebtebben jöttek el hazulról, amikor háború vagy etnikai tisztogatás tört ki a közelükben. Abban

²⁵ Nagyatádon említik, hogy a szerbek erőszakkal kényszerítik távozásra a bosnyákokat. A részletek változnak, attól függően, hogy a menekültek mikor és milyen sorrendben érkeztek Magyarországra. Az 1991 nyarán érkezettek zömmel a Horvátország északi részén fekvő Vukovár környéki horvátok voltak. Vukovár elhúzódó ostroma, a szüntelen ágyúzás indíthatta útnak a hagyományos hadviselés veszélyei elől menekülő családokat. Napokig tartó heves harcok, az ágyútűz és a bombázások következtében több tucat ház összedőlt. (Lásd: Harden, Blaine: *Army Offensive in Croatia Draws European Warnings*, *Washington Post*, 27 Aug., 1991.) Később, különösen a boszniai menekültek egyes hullámainak érkezésével, a menekültek és a híradások egyaránt jóval több esetről számoltak be, ahol az etnikai tisztogatás olyan személyek ellen irányult, akik születésüktől fogva tartoztak egy meghatározott csoporthoz. Kétségtelen, hogy a Magyarországon védelmet keresők esetében gyakran mindkét indíték szerepet játszott a menekülés kiváltásában.

²⁶ Például: Hedges, Chris: *Conflict in the Balkans, The Fighting*, *N. Y. Times*, 26 July, 1995, A9 (etnikai tisztogatás Zepában); Kinzer (az ENSZ menekültügyi főbiztosa) szerint Srebrenica az etnikai tisztogatás legkirívóbb példája.

²⁷ Vagy „muzulmánok”, „mudzsaheddinek”, „fasiszta” vagy „usztasák” – a szidalom célpontjától és szintjétől függően. Lásd például: Rowley, Storer H.: *More Croatian Towns Are Failing to Serbs*, *Chicago Tribune*, 29 Aug., 1991., p. 2. (a szerbek szerint a horvátok fasiszta náciak); Rowley, Storer H.: *Terror Cuts Two Ways in Yugoslavia*, *Chicago Tribune*, 1 Sept., 1991., p. 3. (a szerbek szerint a horvátok usztasák).

a reményben jöttek el, hogy ez az örület nem tarthat sokáig. Számos történet forog közszájon olyan menekültekről, akik 1991 nyarán úgy tervezték, hogy nyári szabadságukat fogják majd Magyarországon tölteni!

Nyilvánvaló, hogy aki a Magyarországra jövetelét egy új élet kezdetének érzi, az inkább fogja hagyományos értelemben menekültnek tekinteni magát, valószínűleg utánajár, mi a hivatalos ügyintézés módja, és benyújtja a menedékjogi kérelmet. Ezzel szemben aki csak kellemetlen, rövid közjátéknak tekinti a magyarországi tartózkodást, az kevésbé kész hagyományos értelemben menekültnek tekinteni magát. Az ilyen emberek nem akarnak új országban új életet kezdeni. Csak ideiglenes menedékre van szükségük. Következésképpen sokuknak tökéletesen megfelel, ha nem menekültnek, hanem ideiglenes menedéket élvező személynek nyilvánítták őket. Ennek velejárója, a törvényes jogok hiánya sem okoz különösebb gondot nekik.

Továbbá, noha a menekült jogállás kérelmezésének nem volt jogi akadály, a többiek is, akik a volt Jugoszláviából érkeztek, zömükben ideiglenes védelemre szorulóknak tekintették magukat, és semmi kivétlnivalót nem találtak abban, hogy az ideiglenes menedéket élvezők jogállásába helyezik őket. Így aztán mások számára is, akik ugyanabból a háborúból menekültek Magyarországra, természetesnek tűnt, hogy inkább menedékesnek, mintsem menekültnek tekintsék magukat, kivált, hogy az ideiglenes menedék fogalma amúgy is egyezett a képpel, amelyet saját helyzetükről eredetileg alkottak maguknak.

A Magyarországon, Romániában és a volt Jugoszláviában uralkodó életviszonyok különbözősége is hozzájárulhatott ahhoz, hogy az egyik országból érkezők inkább folyamodjanak menekültté nyilvánításért, mint a másik ország menekültjei. A Romániából érkezők zömének a magyarországi életszínvonal komoly előrelépést jelentett. Ez is ösztönözhatta őket, hogy menedékjogi védelmet kérjenek, és új életet kezdenek Magyarországon. Ezzel szemben a volt Jugoszláviából érkezők számára a magyarországi életszínvonal sokszor visszalépést jelentett. A menedékjogi eljárást és a menekültstátusz vonzerejét az életszínvonal-különbség az ő esetükben csökkentette, a hazatérés vágyát pedig fokozta.

Csakhogy az ideiglenes válsághelyzet túl hosszúvá nyúlt. Sokan, akik abban a hitben érkeztek Magyarországra, hogy néhány hónapon belül hazatérhetnek, immár évek óta az országban rekedtek. A jogi másodrendűséget és a jogszerű munkavállalás lehetőségének hiányát néhány hónapig könnyen kibírja az ember. Ám amikor a néhány hónap már évekre nyúlik, az ilyen hátrányok zaklatóvá kezdenek válni. Leginkább a legális munkavállalás lehetőségének hiányából következik, hogy a menedékesek az állam gyámködsége alatt maradnak.

Az ideiglenes tartózkodás megnyúltával – vagy éppen állandósulásával – a menekültstátusz jogi előnyeinek fontossága is nyilvánvalóbbá vált. Ám a legtöbben általában túl későn eszméltek rá erre. A menekült jogállás időközben elérhetetlenné vált a menedékesek számára, bármilyen vitathatatlanul megfeleltek volna eredetileg a menekültfogalom kritériumainak. Mire ráeszméltek, hogy hanyattatásuknak nem szakad egyhamar vége, s hogy egyáltalán nem mindegy, milyen jogállásban tartózkodnak Magyarországon, addigra rég lejárt a menedékjogi kérelem előterjesztésének mindenféle, 72 órás vagy akár három hónapos, mulasztás miatti igazolási kérelem benyújtási határideje. A magyar jogszabályok nem teszik lehetővé, hogy azok, akik ideiglenes védelem jogcímén kaptak menedéket, menet közben menekült jogállást nyerjenek.

1991-ben és 1992-ben alkalmasint semmi rosszindulat nem volt abban, hogy a volt Ju-

goszláviából érkezett menekültek nem kaptak menedékjogot, hanem menedékessé nyilvánították őket. Ám ezt a gyakorlatot akkor is folytatták, amikor a belőle fakadó problémák már régen nyilvánvalóvá váltak. Azokat a Boszniából érkezett menekülteket, akik munkatáborokból és etnikai tisztogatástól fenyegetett falvakból jutottak el Magyarország déli határához, még 1995-ben is ideiglenes védelemre szoruló személyeknek tekintették. Lehet, hogy – miként az 1991–92-ben érkezettek – az újabb menekültek is abban a hitben jöttek, hogy csak ideiglenes menedékre van szükségük. Ám az előző évek tapasztalatain okult magyar hatóságoknak tudniuk kellett volna, hogy korántsem így áll a dolog. Tudniuk kellett volna, hogy az újonnan jöttek esetében sokszor indokolt lenne menedékjogi eljárást indítani.

A magyar és a nem magyar nemzetiségű menekültek iránti bánásmód eltérő voltáról a menekültekkel készült interjúk is nyugtalanító képet adnak. A menekültként elismert magyarok közül sokan elmondták, hogy szülőföldjükön nehéz dolgokon mentek keresztül, és rossz körülmények között éltek. Beszámoltak az őket ért hátrányos megkülönböztetésről és arról, hogy a jövőre nézve is megkülönböztetéstől tartottak mind magukra, mind gyermekeikre nézve. Az nem derült ki egyértelműen, hogy ez a bánásmód vajon kimerítette-e az üldözés fogalmát. Hogy a megkülönböztetés és a zaklatás mikor éri el az üldözés szintjét, azt sokszor elég nehéz megállapítani. Mindazonáltal észre kellett venni, hogy a kilencvenes évek elején menekültstátust nyert magyarok közül sokan olyan tapasztalatokról számoltak be, amelyek nem látszottak kimeríteni az üldözés fogalmát. Amit elmondtak, az inkább a hagyományos bevándorlók történetének felelt meg, akik saját elhatározásukból óhajtanak ígéretebb körülmények között új életet kezdeni, mintsem a hagyományos menekültkének, akiket az ellenük irányuló üldözés kényszerít szülőföldjük elhagyására.

Ezzel szemben az ideiglenes védelemben részesített bosnyák menekültek közül sokan meséltek vérfagyasztó történeteket arról, hogy élesre töltött fegyverrel hogyan üzték ki őket otthonukból, s hurcolták őket munkatáborba. Mások elmondták, hogyan kellett parancsszóra eladniuk házukat és földjüket, majd mielőtt buszra kényszerítették volna őket, miképp kellett a vételárat „útiköltség” gyanánt visszafizetniük. Az ilyen történetek – amelyeket menekültekkel foglalkozó külföldi kormánytisztviselők is megerősítettek – nem sok kétséget hagynak afelől, hogy ezek az emberek kulturális hovatartozásuk és vallásuk miatt megalapozottan félnek az üldözéstől.

ÖSSZEGZÉS

A menekültekkel készített interjúk, a befogadóállomásokon tett látogatások, a menekültügyi dolgozókkal és kormánytisztviselőkkel folytatott beszélgetések mind arra mutatnak, hogy Magyarországon egy kétszintű menekültügyi rendszer működik. A felső szintet nagyjában-egészében a magyar nemzetiségűek használják, az alsó szint pedig a más nemzetiségűeknek van fenntartva. A menekültügyi jogi szabályozásának vizsgálata a történelmi és földrajzi összefüggések fényében ugyancsak azt igazolja, hogy Magyarországon a szomszédos országok magyar kisebbségéhez tartozó menekültek megkülönböztető elbánásban részesülnek. A magyar nemzetiségű menekültek hallgatolagos kedvezményezése számos jogszabályban kimutatható.

A menedékjogi védelemre vonatkozó alkotmányos kitétel például érthetőbbé válik, ha tudjuk, hogy Magyarországon sokan táplálnak sajátos rokoni érzelmeket a határon túli

magyarok irányában, és áttelepülésüket alkalomadtán szívesen támogatnák. A kisebbségi magyarsággal való együttérzés az állampolgárságról szóló újkeletű törvény bizonyos mozzanataira is világosságot vet. Sőt, a szomszédos országok jelentős magyar kisebbségének ismeretében még a genfi egyezmény földrajzi korlátozásának Magyarország részéről való alkalmazása is új értelmet nyer.

A menekültügyi rendszer tényleges működésében még nyilvánvalóbb a magyar nemzetiségűek kedvezményezése. A semleges jogszabályok és jogelvek alkalmazása nem pártatlan. Akik nem szalasztják el a menedékjogi eljárás megindításának határidejét, akiknek ügyét ténylegesen elbírálják, akiket a hatóság végül hivatalosan elismer menekültnek, akik a menekültek támogatására szánt társadalmi programok és segélyek hasznélvezői – azok elsőprő többségben magyar nemzetiségűek.

A menekültekre vonatkozó magyar jogszabályok és a magyar menekültügyi rendszer közvetett támogatásban részesíti a Magyarországra bevándorolni kívánó magyarokat, viszont az elvárhatónál kevesebb támogatást nyújt az üldözés elől menekülő nem magyaroknak. A magyar nemzetiségűeket előnyben részesítő megkülönböztetés önmagában véve nem kifogásolható, erkölcsileg sem kárhoztatható. Sokan valószínűleg természetesnek is érzik. Ám ez a megkülönböztetés a menedékjogi rendszerben két szinten érvényesül, és mindkét vonatkozásban aggasztó. Először is úgy tűnik, hogy az üldözés elől menekülők közül a magyar nemzetiségűeket jóval nagyobb számban ismerik el hivatalosan menekültként, mint a nem magyar nemzetiségűeket. Másodszor pedig úgy tűnik, hogy a hátrányos megkülönböztetésnek és a nehezebb életviszonyoknak búcsút mondó, de nem üldözés elől menekülő magyar nemzetiségű személyeket a magyar hatóságok gyakran ismerik el menekültként.

Az első gond: valódi menekültek kirekesztése abból, ami jogosan megilletné őket. Azoknak a tényleges menekülteknek, akik nem magyar nemzetiségűek, kisebb esélye van Magyarországon a menekültstátusz megszerzésére, mint a magyar nemzetiségűeknek. A második jelenség viszont a menekült jogállás elismerése olyan személyek esetében, akik valójában nem menekültek. Magyar nemzetiségűeknek, akiknek nincs jól megalapozott okuk arra, hogy üldözéstől tartsanak, nagyobb esélyük van Magyarországon a menekültstátusz megszerzésére. E hozzáállás eredményeként a menekültügyi rendszer gyakorlatilag bevándorlási rendszerre torzult.

Egy bevándorlási rendszerben nincs semmi rossz. Jogilag az sem hibáztatható, ha Magyarország bátorítja és támogatja a magyar nemzetiségűek bevándorlását az országba. Abban sincsen jogi összeférhetetlenség, ha Magyarország bevándorlókat is fogad, meg menekülteket is. Viszont magyar nemzetiségű bevándorlókat nem lenne szabad menekülteknek beállítani, és menekültek segélyezésére szánt pénzeszközökből támogatni. Ez a magyar és a nemzetközi nyilvánosság félrevezetése arra nézve, hogy Magyarországnak mennyi menekültől kell gondoskodnia, és milyen arányú segítségre van szüksége az itt tartózkodó menekültek ellátásához. Ráadásul a magyar társadalom is cinikus üzenetet hallhat ki belőle: a jogrendszerrel való folyamatos visszaélés lehetséges, sőt szükségszerű. Ez a gyakorlat aláássa a törvényességet. Egy olyan országban, amely a négy évtizedes kommunista párturalom elmúltával a jogállam visszaállításán munkálkodik, komoly buktató a menekültekre vonatkozó jogszabályok nem rendeltetésszerű használata.

Észrevételek M. Fullerton tanulmányához

Egyfelől a migráció és ezen belül a menekültügy összetett nemzetközi jelenségének és intézményrendszerének alapos ismerete, másfelől az esztendőnyi magyarországi tanulmányút során nyert empirikus tapasztalatok feldolgozatlansága, az amerikai zsumalizmusból ismert és a rendszerváltáson átesett térségre vonatkozó közhelyek általánosítása, a magyar valóság részleges ismerete és türelmetlen közelítése: ezt a nem rímelő kettősséget érzem Maryellen Fullerton dolgozatában, főleg ha annak eredeti angol és nem szerkesztett, lerövidített magyar változatát olvasom.

Igazából a Magyarországon eltöltött egyeztetendői idő és a célirányos menekültügyi búvárkodás tükrében tűnik sajnálatosan egyoldalúnak a mű. Ha netán valamelyik magyar kutató szánhatna ennyi időt az Egyesült Államok migrációs intézményrendszerének tanulmányozására, vélhetően nem esne abba a hibába, hogy a teljes körű szabályozottság ellenére is sokat bíralt szelektív és restriktív amerikai bevándorlási és menekültügyi politikát, a szigorú vízumrendszert, a nem igazán hatékony határellenőrzést, a szociális juttatások sok vihart kavart csökkentését – főleg az illegális migránsok vonatkozásában – és még sok egyebet az éppen kormányzó párt nyakába varrjon, és minősítse az ország saját múltjából és fejlődéséből fakadó demokratikus szintjét és politikai törekvéseit. A régi és új nyomorgók tömegét talán nem így állítaná szembe a régi és új gazdagok tömegével (lásd az eredeti szöveg első bekezdését), és a problémák meglétét nem elsősorban az adminisztráció elfogultságából vagy alkalmatlanságából vezetné le. Emberünk bizonyára a szerzőnél nagyobb empátiával vizsgálná, hogy az USA számára is miként vált a migráció pozitív aspektusainak irányítása és menedzselése stratégiai érdekke és egyúttal a migráció nem kívánt jelenségeinek féken- és ellenőrzés alatt tartása biztonságpolitikai prioritássá – és mindezt hogyan tudja összeegyeztetni például az első számú politikai nagyhatalom nemzetközi kötelezettségvállalásaival, valamint nemzeti érdekeivel...

A problémák már a fogalmi értelmezés hiányával kezdődnek. Mindezt demonstrálja, hogy szerzőnk szerint 1988 és 1995 között több, mint 130 ezer menekültet vettek nyilván tartásba az országban, de... ennél is sokkal több lehet azok száma, akik Magyarországra jövet magánszemélyeknél kerestek támogatást, és egyáltalán nem jelentkeztek a hatóságoknál, de... 1994 végére már nyolcezerrel is kevesebb menekültet tartunk nyilván. Ezek mind valós számok, csak az értelmezésük valótlan. A több, mint 130 ezer azon személyek összesített száma, akik menekültstátusért folyamodtak, vagy menedékes, tehát ideiglenes ellátást és védelmet kaptak, vagy a legális tranzitálást választották harmadik országba, továbbá a kilencvenes évek legelején a letelepedéshez vagy visszahonosításhoz kértek ható-

sági segítséget, vagy éppenséggel jogi tanácsért fordultak a magyar hatósághoz azt felmélendő, hogy sorsuk rendezése érdekében éppen melyik lehetőséget válasszák. 1992-ben, amikor a legtöbb üldöztetésre hivatkozó külföldi volt Magyarországon, maximum mintegy 12 ezer személy kért és kapott állami elhelyezést, a többi – ennek a számnak negy-ötszöröse – pedig a hatósági regisztrációt követően spontán alapon magyar családoknál, magán szállásokon és a már aktivizálódó nem kormányzati szervezeteknél kapott elhelyezést. Az, hogy 130 ezernél is sokkal több lehetett azon menekülő külföldiek száma, akik egyáltalán nem jelentkeztek a hatóságoknál, feltevésnek is abszurd. Az USA egyik komoly biztonsági kihívásától eltérően, miszerint például több százezres számban élnek tartósan illegális migránsok a kontinensnyi országban, ugyanez hazánkban több ok és körülmény miatt sem fordulhatott elő, és ilyet eddig soha senki nem is állított. Végül, hogy nyolcezernél kevesebb menekült volt 1994-ben Magyarországon, az már csak azért is igaz, mert 1989-től napjainkig összesen mintegy hatezer személy kért státust, kb. 4250 kapott, és ma nem több, mint 2700 konvenció státusú menekült él hazánkban. A szerző nyilván a volt Jugoszláviából érkezett úgynevezett „menedékesekre” gondolt, akiknek helyzetét volt alkalma tanulmányozni nálunk. Rájuk vonatkoztatva ugyanis a szám helyes, sőt ez kiegészítendő azzal, hogy 1997. január közepén nem több, mint 4600 menedékes élt az országban.

Szerzőnk végletesen félreérti és félremagyarázza azt a tényt, hogy a Magyarországgal szomszédos összes országban élnek magyarok kisebbségi helyzetben, és hogy minden demokratikusan választott magyar kormánynak végre hivatalosan is vállalható sajátos felelőssége és érdekei vannak ezt a kört illetően. Ma ez egyenrangú politikai prioritás a jószomszédi kapcsolatok ápolásával. Ugyanígy ismeretes, hogy a bevándorlási politika országonként sajátos módon meghatározott haszonelvűsége alapján, minden ország, így nem utolsósorban az USA, eszerint jár el. Az sem egyedülálló, hogy az állampolgárság megadásában Magyarország pozitívan diszkriminálja a magyar etnikumú személyeket. Ezzel szemben a magyar menekültügyben soha nem került sor semmilyen etnikai, származási vagy egyéb preferencia alkalmazására, vagy diszkriminációra, eltekintve az 1951. évi genfi egyezményhez földrajzi korlátozással történt csatlakozásunk okán a nem európai menedékkérőktől. A magyar etnikumúak előnyben részesítése a magyar menekültügyi eljárásban tehát teljesen alaptalan vád. Az a tény, hogy a menekültek jelentős hányada mégis etnikailag magyar, és a szomszédos országok területéről származik, azzal magyarázható, hogy a menekültstátust kérők legnagyobb része már eleve ebből a körből kerül ki, hiszen ők kevésbé tekintik Magyarországot tranzitterületnek, és nagyobb arányban kívánnak végleg itt maradni. Miután integrálódásuk is könnyebb, mint más kategóriáknak. A menekültstátust kérők legnagyobb része nem általában határainkon túli magyar, hanem ezen belül romániai, és az 1989–90-es eseményeket megelőző és kísérő üldöztetések során érkezett. Ha igaza lenne M. Fullertonnak, miszerint rendszeresen pozitívan diszkriminálnánk a határon túli magyarokat a menekültstátus megadásában, akkor a jelzett időszakot követően is ugyanolyan számban és arányban kaptak volna menekültstátust erdélyi magyarok, ami nem igaz. Ha figyelembe vesszük, hogy nem több, mint 2942 fő román állampolgár kapott 1989 óta menekültstátust, és ezzel szemben 1990 óta 30 397 személy vándorolt be hivatalosan, akkor nyilvánvaló, hogy a szerző kényszerképzetét leszámítva sehol nem merült fel semmilyen „hazatérési” politikai praktikanak a menekülteljárással való összemosása vagy az alkalmazott etnikai preferenciáknak a genfi egyezménnyel ösz-

szeegyeztethetetlen gyakorlata, illetve szándéka. Magyarországnak nincs szüksége arra, hogy „hazatelepítési program híján” – hatályos törvényi szinten rendezett bevándorlási és állampolgársági politika alkalmazása mellett – a menekültügyi eljárás megerősökölásával valósítsa meg a határon túli magyarok preferenciális letelepítését. Egyébként is mind az előző, mind a jelenlegi kormányzat kijelentette: abban érdekelt, hogy a magyar kisebbségek szülőföldjükön kapjanak az európai kisebbségi jogoknak megfelelő garantált jogbiztonságot és intézményrendszert.

A menekültek segélyezését támogató nemzetközi szervezetek tudatos megtévesztésével és a menekültek számával való manipulációval kapcsolatos újabb vád szintén teljességgel alaptalan, de már ismert inszINUáció, amelyet először a UNHCR Budapesti Irodája és hangsúlyozottan nem a genfi központja vetett fel, miközben ismeretes, hogy a szervezet 1995 eleje óta drasztikusan csökkentette a magyarországi menekültellátás támogatását, a segélyezést pedig nem a kormányzati szerveken keresztül, hanem közvetlen projektek révén juttatja el az érintettekhez. Egyébként közismert, hogy a UNHCR projektek keretében címzett támogatásokat nyújt, amelyeknek felhasználását, az elszámolásokat és a számlákat évente ellenőrizte genfi központjuk, amint történik ez napjainkban is. Az 1990-es évek legelején a tömeges beáramlás okozta sokk, a felkészületlenség és az intézményrendszer kialakulatlansága okán, ha adódhattak is olyan ellátási megoldások, amelyeknél lehetett volna racionálisabbat találni, nyilvánvaló, hogy az elvi felelősség az ENSZ-pénzek felhasználását illetően egyaránt terheli az akkori menekültügyi szervezetet, valamint a UNHCR-t. Az általános elmarasztalás és a légből kapott állítások helyett talán indokoltabb lenne konkrét felvetések alapján konkrét vizsgálatokat kezdeményezni, és hangulat-keltés helyett láttatni, hogy a menekültügy szervezetének jelenlegi felelősei áttekinthető és ellenőrizhető rendszert alakítottak ki, amely lehetőséget nyújt a UNHCR támogatása felhasználásának pontos ellenőrzésére is. Közismert az is, hogy a legköltségesebb menekültellátási formában – a táborok működtetésében – a UNHCR 1995 óta gyakorlatilag nem is vesz részt.

Az is félreértés, hogy a UNHCR-től úgynevezett „mandátumos” menekültstátust nyert Európán kívüli személyek nem vállalhatnak munkát Magyarországon. Valójában arról van szó, hogy ez a személyi kör a volt Jugoszláviából érkezett menedékesekkel és egyébként minden más, Magyarországon legálisan tartózkodó külföldi személlyel együtt a vonatkozó jogszabály szerint vállalhat munkát: tartózkodási engedély és munkavállalási engedély birtokában. Ez utóbbit a területileg illetékes munkaügyi központok állíthatják ki. Hogy ezek a személyek a gyakorlatban nehezen találhatnak munkát, az elsősorban nem a szabályozáson, hanem képzettségükön és a magyar munkaerőpiacon való esélytelenségükön múlik, illetve az eseti illegális munkavállaláshoz való könnyebb hozzáférés miatt van így. Pozitív diszkrimináció alkalmazása velük szemben – történetesen a munkavállalási engedély beszerzésének szükségességétől való eltekintés – jelenleg nem vállalható és hangsúlyozni szeretném, hogy az ilyen irányú törekvések eddigi sikertelenségét méltánytalan a menekültügyi tisztviselőkre hárítani. Mindazonáltal a Menekültügyi és Migrációs Hivatal kezdeményezésére született egy munkaügyi minisztériumi rendelet [7/1991 (VI.17.) MüM rendelet], amely alapján a táborlakó menedékesek táboron belül munkavállalási engedély nélkül vállalhatnak munkát.

„A menekültügyi jogszabályok szövegéből kiolvasható, hogy a kisebbségi magyarok kedvezményes elbánásban részesülnek” – írja a szerző. Ilyen olvasatot a Menekültügyi és

Migrációs Hivatal nem ismer és nem alkalmaz. Az, hogy a magyar alkotmányban szavalt menedékjog külön védelmet biztosít azoknak, akiket anyanyelvük miatt üldöznek, tény, de mivel van olyan politikai és szakmai törekvés, hogy az új alkotmányban ez módosuljon, mindaddig, amíg erre sor kerül, szerencsésebb lenne, ha egy kutató nem állna meg egy ország hatályos alkotmányának elmarasztalásánál, hanem megvizsgálná, hogy milyen történelmi, politika körülmények okán alakult ez így.

M. Fullerton szerint: míg a kisebbségi magyarokról a menekültügyi rendszer gondoskodik, a menedékjogi védelemre szoruló más származású személyeket ideiglenes védelemben részesítjük. Sajnálatos, hogy szerzőnk számára a hazánkban töltött egy esztendő nem volt elégséges annak kiderítésére, hogy az ideiglenes védelmet etnikumtól függetlenül, az exjugoszláviai üldözöttek számára biztosítjuk a mai napig, akik között igen jelentős számban és arányban vannak vajdasági, tehát jugoszláviai, valamint baranyai, tehát horvátországi magyarok. Az is figyelembe veendő, hogy a menekültstátust nyert személyek közül 28 százalék a volt Jugoszláv térségből származik, tehát ők is hozzáférhetnek a konvenciók menekültstátus iránti kérelem benyújtásához. Szerzőnk szerint ugyan a menedékesek 90 százaléka nem magyar etnikumú, a valóságban azonban 1995-ben az érintettek 67 százaléka, 1996-ban pedig 50 százaléka volt nem magyar származású. A szerző által vizsgált évben az is megfigyelhető, hogy a kérelmezők, illetve az elismert menekültek körében a magyar származásúak aránya gyakorlatilag azonos. Ha az 1989 óta eltelt időszakot tekintjük, akkor elmondható, hogy a menekültként elismert személyek 84,2 százaléka magyar etnikumú, a kérelmezők esetében ez az arány 75 százalék. A menekültek és a menedékesek közötti jogállásbeli eltérés nem azonos eljárás két lépcsője szerint különül el, hanem eleve két különböző jogcím és eljárás alapján, de semmiképpen nem etnikum szerint.

Amiatt is elmarasztaltatunk, amiért a magyar állampolgárság elnyerése végett magyarul szükséges állampolgári ismeretekből vizsgát tenni. Bizom benne, hogy szerzőnk más helyen ugyanígy hangot adott nemtetszésének, amiért az USA-ban mind az esküt, mind pedig a vizsgát angolul kötelező letenni az új állampolgároknak, ami által természetesen az angolul tudók végül is helyzeti előnybe kerülnek. Ami a menekültügyi eljárást illeti, még elmondható: a magyar államigazgatási eljárásban alapelv, hogy a kérelmező anyanyelvét használhatja, tolmácsról az eljáró szerv gondoskodik, és egyben viseli ennek költségeit. Az eljárás maga egyébként is illetékmentes. A menekülteljárás kérelemre indul, és a kérelmezőt minden esetben anyanyelvén tájékoztatjuk lehetőségeiről, a menekültstátus és az ideiglenes menedékkal kapcsolatos eljárásról, a két státus közötti különbségről.

Mindehhez képest valóban lényegtelen – de a pontosság kedvéért célszerű megjegyezni –, hogy a bicskei befogadóállomás kapacitása nem 200, hanem 450 fő, a nagyatádi átmeneti szálláson pedig egyszerre maximum 2800 és nem 3800 személy élt.

Mindemellett arra is emlékeztetni kívánunk, hogy a bürokrata, jogászok és politikusok menekültekkel kapcsolatos, gyakran vádaskodó vagy önigazoló vitái mögött tragikus emberi sorsok, segíteni akaró, tiszteletre méltó nemzetközi együttműködés és felelős nemzeti politizálás szándéka és reménye áll.

Politikai stratégia és migrációs politika

A „Politikai stratégia és migráció” című konferencia megrendezésére 1996 decemberében, az Európa Intézetben került sor.

Érdemes röviden számba venni a konferencia létrejöttének előzményeit. Az alapot természetesen azoknak a kutatóknak nem nagy létszámú csoportja teremtette meg, akik 1988-at, 1989-et követően az országot érintő nemzetközi vándorlás kérdéskörével foglalkoznak. A vándorlással foglalkozó kutatók és az e kérdéskör iránt érdeklődők összefogásában fontos szerepet tölt be a Sik Endre által létrehozott migrációs kutatócsoport s e csoport által rendezett szakmai viták, megbeszélések. A kutatómunka során felvetődött igények és a vitaülések hatására szerveztem meg 1996 márciusában a Népeségtudományi Kutató Intézet keretén belül az „Adatok és használhatóságuk. Menekültek, bevándorlók, új állampolgárok” című konferenciát. Az ott elhangzottak azt a célt szolgálták, hogy a Belügyminisztérium, az ORFK, a BM Menekültügyi és Migrációs Hivatalának illetékesei mint adatgazdák megismerkedhessenek a kutatók igényeivel, és szembesülhessenek azzal, hogy a kutatás számára rendelkezésre bocsátott migrációs adatok milyen minőségűek, hogy azokból milyen elemzéseket lehet elvégezni, illetve hogy milyen adatok kellenének a kutatóknak a jelenleginél árnyaltabb, pontosabb elemzések készítéséhez. Már ekkor, ezen a konferencián felvetettem, hogy amíg nem lesz a parlamenti választási ciklusoktól független migrációs politikai stratégiánk, addig az országot érintő nemzetközi vándormozgalmat alapvetően azoknak a rendőrtisztviselőknek a döntései határozzák meg, akik Budapesten és a megyei rendőr-főkapitányságokon első fokon a vízumok, illetve a bevándorlási engedélyek megadása ügyében döntenek. A konferencián – a véletlenszerűségek, a szubjektívizmus, valamint az egymást váltó kormányok eltérő külpolitikai súlypontképzésükből fakadó hangsúlyeltolódások kiküszöbölése érdekében – hosszú távra érvényes migrációs politikai stratégia kialakításának, elfogadásának szükségességét fogalmaztam meg.

Röviddel az 1996. márciusi konferenciát követően, mivel úgy gondoltam, hogy a migrációs politikai stratégiával foglalkozó konferenciát nem csupán a Népeségtudományi Kutató Intézetnek kellene megrendeznie, felkerestem Kulcsár Kálmán akademikust, az MTA Politikai Tudományok Intézete igazgatóját. Kulcsár akadémikus támogatta elképzelésemet, és egyetértett azzal, hogy az MTA Politikai Tudományok Intézete részt vegyen a konferencia megszervezésében. Ezt követően hasonló célból Pók Attilát, az Európa Intézet igazgatóhelyettesét kerestem meg, aki azonnal támogatásáról biztosított, csak meg kellett várni az Európa Intézet kollégiumának ülését, amely hivatott volt eldönteni, hogy a konferencia megrendezéséhez csatlakoznak-e. A konferenciát Glatz Ferenc akadémikus,

az intézet igazgatója olyannak minősítette, amely az Európa Intézet célkitűzéseivel egybeesik, így nemcsak vállalták a részvételt, hanem azt is lehetővé tették, hogy a konferenciát megfelelő környezetben, az Európa Intézetben rendezhessük meg. Ebben a folyamatban a Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutató Központ felkérése tűnt a legtermészetesebbnek, s bár Sik Endre, a központ vezetője szkeptikus volt, hogy van-e értelme egy ilyen konferencia megrendezésének, aktívan részt vett – Pók Attila mellett – az előkészítő munkában és a konferencia megrendezésében. S az is természetesnek tűnt, hogy végezetül a rendező intézmények körébe a Magyar Külügyi Intézetet is felkérjük. Megítélésem szerint az előbbieken megemlített intézmények jól reprezentálták azt a kutatói bázist, ahol a nemzetközi vándormozgalommal kapcsolatos kutatómunka jelenleg folyik.

A konferencia programját, a felkért előadók kiválasztását, a meghívottak körének kijelölését tehát hárman: Pók Attila, Sik Endre és én végeztem. Megállapodtunk abban, hogy a konferencián bárki részt vehet, és a meghatározott időkeretben (maximum 10 perc) mindenki kifejtheti elképzelését. Eldöntöttük, hogy személyre szóló meghívót küldünk a témakör kutatóinak, a parlamenti pártok elnökeinek, a nemzetközi vándorlással foglalkozó hivatalnokoknak és rendőrszolgálati képviselőinek, a vándormozgalom tagjaival foglalkozó civil szervezetek, valamint a tömegkommunikációs eszközök képviselőinek.

Az előkészítő megbeszélés értelmében külön levélben fordultunk a parlamenti pártok elnökeihez, akiket arra kértünk, hogy tekintettel a téma fontosságára, képviselőjük útján az adott párt migrációs politikai stratégiai elképzelését fejtse ki a konferencián. A konferencia kapcsán kudarcról csak ebben az összefüggésben beszélhetünk, mivel az FKGP és a SZDSZ kivételével – mely pártok képviselői sem vettek részt a konferencián – a felkérlevelet a többi párt még csak válaszra sem méltatta.

Az előkészítő munka során a felkért előadók személyében is megállapodtunk. Ennek megfelelően 10–10 perc állt rendelkezésére: dr. Balogh Andrásnak, a Magyar Külügyi Intézet főigazgatójának, dr. Nagy Boldizsárnak, az ELTE AJK Nemzetközi Jogi Tanszék egyetemi adjunktusának, dr. Tóth Juditnak, az MTA Politikai Tudományok Intézete tudományos főmunkatársának, dr. Tóth Pál Péternek, a Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos főmunkatársának és dr. Világosi Gábornak, a Belügyminisztérium politikai államtitkárának.

Ilyen előzmények után került sor a konferencia megrendezésére 1996. december 10-én.

A felkért előadók közül Balogh András külföldi útja miatt nem vett részt a konferencián, Világosi Gábor pedig a kormányzati szervek hivatalosnak tekinthető stratégiai koncepcióelemeinek felvázolása helyett a közelmúlt eseményeiről és az e területen várható legfontosabb feladatokról tájékoztatta a résztvevőket, amit aztán Jungbert Béla, a BM Menekültügyi és Migrációs Hivatalának főigazgatója egészített ki a hivatal álláspontjával. A felkért előadók mellett a vitában önálló koncepciót fogalmazott meg Gagyi József, III Márton, Szabó A. Ferenc és Valkovics Emil; írásban járult hozzá a vitához Ilárs Ágnes és Lévai Imre. Mellettük a konferencia kb. hatvan résztvevője közül igen sokan értékes elemekkel egészítették ki az elhangzottakat. A résztvevők közül többen nem közvetlenül a konferencia témájához szóltak hozzá, hanem a nemzetközi vándorlással kapcsolatos egyéb problémákról, illetve a hazai gyakorlatról szóltak, például Szónokyné Ancsin Gabriella. A délelőtti vitát Sik Endre, a Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutató Központ vezetője, a délutáni ülésszakot pedig Jungbert Béla, a BM Menekültügyi és Migrációs Hivatalának főigazgatója vezette. A konferencia megrendezését az OTKA 17922 sz. pályázata támogatta.

Bevezető¹

A migráció igen érzékeny téma világszerte, hiszen minden földrészt – kibocsátó vagy befogadó régióként – érint. A jelenség korunkban biztonságpolitikai kérdéssé vált, amely-lyel szembe kell néznie a nemzetközi közösségnek, illetve az érintett országoknak oly módon, hogy érvényesítsék ugyan saját védelmi igényüket, de ne sértsék a humanitárius követelményeket sem.

A migráció igen komplex jelenség, a menekültügytől, a bevándorlástól, az időszakos munkaerő-vándorlástól az illegális migrációtól, a szervezett nemzetközi bűnözésig átfogja a társadalom gazdasági, szociális és kulturális területeit. Éppen ezért a migráció jogi intézményrendszerének végiggondolása és alakítása világviszonylatban is egyre aktuálisabb.

Magyarország, mint ahogy azt a kormány az EU-csatlakozási kérelem beadása kapcsán 1994-ben leszögezte, az Unióhoz való csatlakozás pillanatától kezdve teljes jogú tagja kíván lenni a maastrichti szerződés mindhárom pillérének, ideértve a bel- és igazságügyi együttműködést is. A cél feltételezi migrációs politikáinknak az uniós joghoz közelítését is.

A folyamat részeként Magyarország 1992-ben megerősítette, majd kihirdette az Emberi jogok és alapvető szabadságjogok védelméről szóló Európai Egyezményt, elismerte az Európai Emberi Jogi Bizottság illetékességét a panaszok átvételére és a strasbourgi joghatóságot. Megerősítette és az 1989. évi 15. törvényerejű rendelettel kihirdette a menekültek helyzetéről szóló 1951. évi genfi egyezményt és az azt kiegészítő 1967. évi New York-i jegyzőkönyvet. A konvenció státusú, elismert menekültek jogállását az 1989. évi 19. törvényerejű rendelet szabályozza, amely 1989. október 15-e óta hatályos. Ennek értelmében az elismert menekülteket a jogszabályok alkalmazása szempontjából „kvázi-magyar állampolgároknak” kell tekinteni azzal az eltéréssel, hogy

- nem illeti meg őket választójog;
- nem tölthetnek be olyan munkakört, amelynek ellátását jogszabály magyar állampolgársághoz köti;
- nem terheli őket hadkötelezettség;
- a magyar állampolgárság honosítással való megszerzése iránti kérelmük elbírálása kedvezményesen valósul meg;
- jogosultak díjmentes magyar nyelvoktatásra;
- kérelmükre az illetékes hatóság ellátja őket a genfi egyezményben meghatározott kétnyelvű útiokmányal.

¹ Elhangzott a „Politikai stratégia és migráció” című konferencián.

A fenti egyezmények ratifikációjával összefüggésben a belső jogban is megszülettek a szükséges jogszabály-módosítások, és létrejöttek azok az intézményi keretek, amelyek kellő feltételeket teremtettek a nevezett egyezmények végrehajtásához. A menekültekkel kapcsolatos igazgatási és ellátórendszer 1988–89-ben épült ki, de a korszerűsítés még előttünk álló feladat. A Belügyminisztériumban folyik az EU-konform menedékjogi törvény kidolgozása, amelynek elfogadásával egyidejűleg a már említett földrajzi korlátozást is feloldani szándékozunk. Magyarország készen áll a szigorú határörizet bevezetésére a külső határokon az illegális migráció és a nemzetközi szervezett bűnözés visszaszorítására.

Hazánkban mind a szabályozás, mind az idegenekkel való eljárás tekintetében elkülönül az idegenrendészet, a bevándorlás és állampolgárság, valamint a menekültügy jogi szabályozása és szervezeti rendszere. Ezért különösen jelentős a menedékjogról szóló törvény jelenleg készülő tervezete, amely egyfelől pótolni hivatott a hosszú ideje hiányzó törvényi szabályozást, másfelől lehetőséget nyújt a kapcsolódó területek átgondolására és azoknak az eljárásoknak a korrigálására, amelyek pillanatnyilag hiányosságot mutatnak, és problémákat vetnek fel.

A törvénytervezet szerint a törvény hatálybalépésével egyidejűleg kerülne sor az 1951. évi genfi egyezményhez 1989-ben történt csatlakozásunk földrajzi korlátozásának feloldására. Köztudomású, hogy hazánk a rendszerváltás előestéjén a térség országai közül elsőként vált részesévé a genfi egyezménynek. Nyilvánvaló, hogy a nemzetközi jog eszközeivel is rendezni kellett az akkor már tízezres lélekszámú, Romániából érkezett menekültek jogállását. Ugyanakkor az akkori döntéshozók számára indokoltnak tűnt a földrajzi korlátozással történő csatlakozás, hiszen a kommunizmus, illetve a Szovjetunió már evidenciává váló összeomlása következtében tartani lehetett az ellenőrizhetetlen migrációs mozgásoktól. Azóta kiépült a menekültellátás, valamint a menekültté nyilvánítás eljárásának rendszere, bár a teljes körű szabályozottság ellenére mindmáig nincs Magyarországon törvényi szintű menedékjogi szabályozás. Márpedig ennek szükségességét az alkotmány is kimondja (1949. évi XX. törvény 65. §), ami a nemzetközi közösség jogos elvárásán túl újabb döntő érv a menedékjogi törvény mielőbbi elfogadásának szükségessége mellett.

Magyarország az 1980-as évek végén a romániai, majd a délszláv események hatására az addigi kibocsátó országból hirtelen migrációs tranzit- és befogadó ország lett. Az eltérő motivációjú, de szinte folyamatosan jelentkező migrációs hullámok az ellátási nehézségeken és biztonsági szempontokon túlmenően olyan értelemben is gondot okoznak, hogy kezelésük módjára semmiféle tapasztalat nem volt, hiányzott a joganyag, az intézményi rendszer, és hiányoztak a szakemberek.

Az 1989 óta menekültstátusért folyamodó menekültek száma 5800 fő, a menekültként elismertek száma 4260 fő. 1991 tele, illetve a délszláv válság kitörése óta Magyarország mintegy 74 ezer személynek nyújtott ideiglenes területi védelmet és ellátást. Nagy részük tranzitországnak tekintette Magyarországot, ezzel magyarázható, hogy jelenleg csupán 5000 menedékest tartunk nyilván.

A jugoszláv térségbeli háborút lezáró daytoni megállapodások és a párizsi békeszerződés megteremtette a béke alapfeltételeit. Erre való tekintettel Magyarország 1996. január 15-e után a volt Jugoszláviából érkezőknek – menedékes jogcímen – már nem nyújt ideiglenes menedéket.

Ez azonban nem érinti a korábban jött, hazánkban tartózkodó menedékesek helyzetét. Az ő 1997. január 15-én lejáró ideiglenes tartózkodási engedélyüket újabb négy hónappal

meghosszabbítjuk. Hazatelepülésüknél a legmesszebbmenőig érvényesítjük az önkéntesség elvét.

Magyarország egységes, átfogó migrációs politikájának kialakítása során a közeljövőben az alábbi stratégiai döntések meghozatala és jogi háttérének kidolgozása előtt áll:

- a menedékjogi törvény megalkotása;
- a földrajzi korlátozás felszámolása;
- munkaerő-piaci stratégia kialakítása;
- az itt maradó külföldiek (elutasított menedéket kérők, nem hazatelepülő menedékesek, az emberi jogi követelmények miatt ki nem utasítható illegális migránsok) jogi státusának rendezése, elhelyezésük és ellátásuk megoldása.

*Lehet-e morális a migrációs politika?*¹

Bátortalan kérdés: szabad-e moralizálni? Kozłowski úr a lengyel Menekültügyi Hivatal vezetője állítólag azt üzentte egy újabb közép-európai menekültügyi fórum szervezőinek, hogy ő csak akkor vesz részt a tervezett tanácskozáson, ha azon nem az unalomig ismert tényeket és felvetéseket hallja majd. Igaza van-e? – merül fel a kérdés. Lehet-e feleslegesen sokszor hivatkozni eszményekre a jog és a belőle fakadó tények alakítása során, vagy bele kell törődni abba, hogy a tények határozzák meg a jog reakcióit, és ezért valóban értelmetlen a tényeknek ellentmondó eszményeken rágódni? Tudunk-e jobbat, mint a bismarcki reálpolitika, vagy el kell fogadnunk, hogy az reális, amit a környezetünk tesz, s minden önálló nekirugaszkodás eleve irreális, minden értékeltű, a történelmet tartozások és teljesítések végtelen folyamataként felfogó megközelítés naív?

A TÖRTÉNELEMRŐL, AZ EMBER MÉLTÓSÁGÁRÓL ÉS AZ ÁLLAM KORLÁTLAN KIZÁRÓ HATALMA ELLEN MŰKÖDŐ ERŐKRŐL

Úgy látom, az elmúlt évtizedek sem adtak választ a kérdésre: az államok csak a hobbes-i világ hatalommaximalizáló törvényei szerint élnek (ahogyan azt a nemzetközi kapcsolatok realista és újrealista iskolája a kocsmaasztali társalgókkal egyetértésben állítja), vagy mégiscsak felfedezhető az államok magatartásában az ész és isten, valamint a nemzetközi közösség parancsait a nemzeti törekvések fölé helyező grotiusi világkép igazolása is. A nemzetközi összehasonlításban számos jel mutat a tények, a haszonelvűség egyeduralkodására. Ugyanakkor a figyelmes szemlélő ellenirányú törekvéseket is észlel.

Érdemes ebben az összefüggésben kitekintenünk az emberi jogok kodifikálásának és alkalmazásának fordulataira. Annál is indokoltabb ezt cselekednünk, mert a magyar migrációs gyakorlat alakítása szorosan összefügg hazánk emberi jogi és kisebbségi jogi kötelezettségeivel.

A nemzetközi jogban az emberi gonoszság II. világháborús példátlan mértéke vezetett az emberi individuum önértékének jogi védelméhez, amely az emberiség ellen elkövetett bűnök nürnbergi megbüntetésén, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatán (1948), a Népiirtást tiltó egyezményen (1948), az Emberi Jogok Európai Egyezményén (1950) és a Menekültek státusára vonatkozó egyezményen (1951) keresztül vezetett a mai több tucat

¹ Elhangzott a „Politikai stratégia és migráció” című konferencián.

emberi jogi egyezményt számláló bonyolult hálózathoz.² Nyilván nem célom emberi jogi eszméletörténeti fejtegetéseket kezdeni itt. Csupán azt szeretném Önökkel kiolvasni e sorozatból, hogy a morális megrázkódtatásra erkölcsi válasz érkezett: a háborúban megsemmisített individuum önértéke miatt lett védendő, mert a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának (1976. évi 9. tvr.) aláírói fel- és elismerték, hogy az emberi jogok az emberi lény veleszületett méltóságából erednek.

Az emberi jogok alkalmazása azután valóban kiszolgáltatódott a politika szeszélyeinek, s míg az orosz és egyéb kelet-európai disszidensek a carteri külpolitika fókuszában álltak, s említésük nélkül nem rendezhettek EBEÉ-találkozót, az iráni vagy haiti diktatúrák, Portugáliáról és Spanyolországról nem is beszélve, vígan élhették kínzásokkal, eltűnésekkel, megálátásokkal beárnyékolt életüket. A Tienanmen téri mészárlást követő amerikai emberi jogi felbuzdulás pedig épp e hónapokban látszik lelohadni (1996 végét írjuk – S. E.).

Az elv azonban az ellentmondásos végrehajtás ellenére velünk maradt: az államoknak saját állampolgáraikkal szemben is le kell mondaniuk a teljhatalom II. világháborúig tolerált gyakorlásáról. Az államok megőrizték abszolút hatalmukat a határ ellenőrzése, a kirekesztésről és befogadásról döntés terén. Kivételt, mégpedig értékelvű kivételt az 1951. évi Menekültügyi egyezmény alkotott: annak – elismerem, liberális, de többségi – értelmezése szerint a határra érkező menekültől nem lehet megtagadni a belépés jogát mindaddig, amíg el nem dőlt, hogy menekült-e vagy hamis indokot felvető vándorló.

A második nagy áttörést az állam korlátlan válogatási jogán az Európai Gazdasági Közösség teremtette meg, amikor a közös piac négy összetevőjének egyikeként elismerte a munkakeresők és -vállalók jogát a közösség országaiban való szabad mozgásra, beleértve a letelepedés jogát abban az esetben, ha sikerült munkát találni, vagy önálló vállalkozást kezdeni.³

Az Európai Unió mai állapotában a mozgás szabadsága (beleértve a 15 tagállam bármelyikében való letelepedés előjogát) már majdnem minden uniós állampolgárra, tehát nemcsak a munkavállalóra és vállalkozóra, hanem a diákokra, nyugdíjasokra és a megfelelő vagyonnal bírókra kiterjed, éppen csak a szegények és betegségbiztosítással nem rendelkezők maradnak ki belőle. Az Unión és más területi rendszereken – például a skandináv államok együttműködésén – kívül nincs alanyi jog a belépésre és letelepedésre, és ezt Magyarország kapcsán sem szorgalmazza senki.

A MIGRÁCIÓS POLITIKA JAVASOLT ÖT ELVE

Aminek előmozdításán a mai konferencia is fáradozik, az egy olyan magyar migrációs politika, apparátus és jog kialakítása, amelynek elemei összehangoltak, és oksági kapcsolatot hoznak létre társadalmi támogatottságú elvek és mindennapi gyakorlat között, szemben a mai állapottal, amikor a törvényhozói és kormányzati stratégiai elképzelések és

² Csak az ENSZ 25 egyetemesnek szánt emberi jogi egyezmény és jegyzőkönyv letétmenyese. Ehhez adódnak a nagyszámú regionális megállapodások Európában, Afrikában, Amerikában.

³ Csak a precizitás kedvéért jegyzem meg, hogy a vízummentességi egyezmények, amelyek ebben a kontextusban ugyancsak az ember eszébe juthatnak, valójában nem fosztják meg a területi államot a kirekesztés jogától: egyfelől csak 30–90 napi tartózkodásra jogosítanak fel, minden egyéb – hosszabb vagy nem preferált célú, azaz turista- vagy látogatóbeutazás – esetében továbbra is vízumfelvételre kötelezik a beutazót, s még a vízummal rendelkező személy beléptetését is megtagadhatják.

preferenciák, azaz egy migrációs politika helyén vesszőparipák korbácsolása, illetve következetlen és összeegyeztethetetlen lépések állnak, amelyek közül éppen csak az utolsó a sokadik „menedékjogi koncepció” betérjesztése a kormány elé, majd tárgyalás nélküli levétele a napirendről.

A migrációnak három fő csoportja van: a reguláris vándorlás, amelyben a személy szabad akaratából, a jogszabályok tiszteletben tartásával változtatja lakhelyét és az irreguláris vándorlás, amely két nagy mozgalomra oszlik, a kényszervándorlásra, tehát a menekülésre és az illegális vándorlásra, azaz külföldiek jogellenes határátlépésére és tartózkodására. A migrációs politikanak a migráció három válfaját egymásra tekintettel, de egymástól különböző elvek mentén kell kezelnie. Az elvek nem a migráció típusai mentén rendeződnek el, hanem átmetszik azokat.

Mely elvekről van szó?

- A szolidaritás és nemzetközi tehermegosztás elve
- A történelemben vetettség elve
- A nemzet iránti felelősség elve
- A hosszú távú makrogazdasági hasznosság elve
- A jogtisztelet elve

Engedjék meg, hogy mindegyik elv kapcsán röviden jelezzem: mit jelentenek, miképpen befolyásolhatják a migrációs részpolitikákat.

• *A szolidaritás és a nemzetközi tehermegosztás elve.* Az elv első jelentésében a menekülőknek nyújtandó támogatásról szól. Azt az elemi keresztény és nem keresztény erkölcsökben egyaránt fellelhető parancsot fogalmazza meg, hogy a tehetősebbnek támogatnia kell a szegényebbet, hogy a rászorultól nem szabad megtagadni az életmentő segítséget, ha az a segítségnyújtó fennmaradását nem veszélyezteti. Magyarországnál legalább 150 állam szegényebb a Földön. Ez akkor is igaz, ha a múltunk és a német televíziós sorozatok tükrében ez nem így tűnik.

A következtetés adott: Magyarország menekültpolitikájának tudomásul kell vennie, hogy a menekültektől nem tagadhatja meg a segítséget, még akkor sem, ha az lemondást kíván saját lakosságától. (Mielőtt nagyon sajnálnánk magunkat, nézzünk szembe azzal a ténnyel, hogy a költségvetés kevesebbet áldozott a menekültügyre a kezdetek óta, mint a diósgyőri vasműre.)

Van azonban az elvnek egy második értelme, amely az irreguláris migráció mindkét válfajára, tehát a menekülés mellett az illegális migrációra, az embercsempészetre, az illegális bevándorlásra és annak következményeire vonatkozik. Ebben az értelemben azt kívánja meg, hogy a terheket az irreguláris migrációval érintett országok osszák meg egymással. Elvont értelemben ez annyit tesz, hogy az államoknak nem szabad az irreguláris migrációból adódó terheket nyílt vagy burkolt eszközökkel egy másik államra hárítaniuk. Ennek fényében elemzendő a földrajzi korlátozás éppúgy, mint a visszaadási egyezmények vagy a biztonságos harmadik ország kategóriája.

• *A történelemben vetettség elve.* A történelemben vetettséggel két jelenséget akarok kifejezni. Az egyik a múltra vonatkozik, és azt a morális parancsot fejezi ki, hogy a történelmet mint kontinuumot lássuk, ahol a korábban kölcsönt felvett államoknak azt vissza kell fizetniük annak érdekében, hogy erkölcsi és gyakorlati hitelük fennmaradjon. A nemzetközi érintkezés, tekintély, megbecsülés építményei egy nemzet milliőnyi apró tett-tég-

lából épülnek fel. Magyarország, mint e században szinte végig menekülőket kibocsátó ország tartozik a korábbi befogadó országoknak és önbecsülésének azzal, hogy amikor a sors reá méri a befogadó szerepet, nem menekül történelmi amnéziába.

A történelemben vetettség másik jelentése a jelenre mint történelemre vonatkozik. 1989 s főleg a délszláv háborúk óta mindenkinek világos, hogy a közép-európai és a kelet-európai napi politika egyben egyetemes történelem, s kiszámíthatatlan fordulatokat hozhat. A migrációs politikának erre – amennyire lehet – készülnie kell. A jogszabály rendelkezzen a menedékes státusról (ahogyan az elvetélt koncepció⁴ erre készült), az államapparátusnak legyen intézkedési terve különböző méretű és időbeni lefolyású nagy beáramlásokra, beleértve olyan gyakorlati kérdéseket, hogy honnan lehet 15 ezer fekvőhelyet 24 órán belül az ország valamelyik (keleti?) sarkába szállítani, ha a történelem úgy kívánja.

• *A nemzet iránti felelősség elve.* A nemzet iránti felelősség elve elsősorban a reguláris migrációt érinti, és három hatásiránya van. A mai magyar politikában legláthatóbb a szomszédos országokban kisebbségben élő magyarok bevándorlására kifejtett hatása. Értelemszerűen a határon túli kisebbségekkel kapcsolatos migrációs politika vezérelve a nemzet iránti felelősség kell legyen. Ebből azonban nem feltétlenül a bevándorlási és honosítási könnyítések következnek. Ha az anyaország álláspontja az, hogy a kisebbségek helyben maradása az elsődleges cél, akkor nem szabad túl kecsegtető kedvezményeket kínálni, mert azok pótcselekvésként megvalósuló átköltözésre készíthetnek azokat, akik a könnyű átköltözés perspektívája híján otthon vívnának ki maguknak élhető életet.

Ha a kitüntetett cél a helyben maradás előmozdítása, akkor a magyar migrációs politikát formálóknak már ma minden eszközzel, beleértve a diplomácia hajszalérhálózatát, azon kell fáradozniuk, hogy elkerüljék azt a helyzetet, amelyben szomszédaink kívül maradnak az Európai Unió. Mi pedig bévül, s kivételek nélkül kötelez bennünket az uniós vízümpolitika, feltehetően vízum kiváltását kényszerítve a szomszédos országok polgáira. Ezt a fenyegető helyzetet vagy azzal lehet elkerülni, hogy a vízümpolitikában kivételes bánásmódot csikarunk ki a szomszédos országok állampolgárainak az EU-csatlakozás során, vagy azzal, hogy minden erővel támogatjuk a szomszédos országok bekerülését az Unióba (ahogyan arra a szlovák és román alapszerződésben ígéretet is tettünk).

A kisebbségekre vonatkozó következtetések mellett ez az elv nagyban befolyásolja az emigrációval és a diaszpórával kapcsolatos migrációs politikát is, egészen az állampolgársági szabályokig. Míg a kedvezményes hazavándorlás lehetőségét támogatom, addig ellenzem annak a fikciónak a fenntartását, hogy a 40–60 évvel ezelőtt kivándorolt magyar állampolgárok másod-harmadgenerációs leszármazói akkor is magyar állampolgárnak minősüljenek, ha az őhazával még formális kapcsolatot sem tartanak, és ezzel korlátlan joguk legyen Magyarországra költözni. Ismerünk olyan esetet, amikor 1956-os emigráns magyar állampolgár gyermekét (akinek édesanyja a korabeli osztrák állampolgársági szabályok következtében férje állampolgárságára kényszerült) börtönbüntetésének letöltése után Magyarországra toloncolták, holott magyarul nem tudott, itt egyetlen rokona sem élt, s ő is az addig eltelt több, mint negyven évét Ausztriában töltötte.

A nemzet iránti felelősség lehetséges harmadik migrációpolitikai iránya a hosszú vagy végleges emigrációra vonatkozik. A nemzet iránti felelősségből nem a néhány éves kül-

⁴ A konferenciát megelőző héten a kormány levette napirendjéről a menedékjogi törvény koncepcióját, mondván, hogy e téren nincs szükség sürgős törvényalkotói munkára. – S. E.

földi élet vagy a kivándorlás megnehezítése, hanem annak tudatosítása következik. Szelíd jogi eszközökkel talán mégis el lehetne érni, hogy létrejöhessenek hiteles statisztikák arról, ki az, aki csupán néhány évre távozott, ki az, aki a végleges elköltözés szándékával. Ésszerű reguláris migrációs politikát nem lehet létrehozni, ha az csak a mozgás egyik irányára, a bevándorlásra koncentrál, de fogalma sincs arról, hogy a bevándorlással érintett társadalmi területeken (lakáshelyzet, munkaerőpiac, szociális ellátások) milyen erőforrások szabadultak fel a kiutazások folytán.

• *A hosszú távú makrogazdasági hasznosság elve.* Az össztársadalmi és legalább közéleti, azaz nem pillanatnyi hasznosság elve a migráció két ágát befolyásolja. Magától értetődően meghatározónak kell lennie a reguláris migráció mindazon eseteiben, amelyekben nem családegyesítésről, hazatelepülésről vagy hasonló, végső soron erkölcsi ítéleten nyugvó befogadásról van szó. Más szóval ez lenne a haszonelvű bevándorláspolitikája, amely nem semleges évi keretszámokban fogalmazza meg magát, hanem a munka- és tőkepiaci helyzet függvényében, a Magyarországon belüli területi egyenlőtlenségek figyelembevételével határozná meg azokat az ismérveket, amelyek a potenciális bevándorlót a másikkal szemben kívánatosabbá teszik.

Ne kérdezzék tőlem az ismérveket és azok relatív súlyát. Ha néhány szempontot mégis javasolok, akkor azt inkább csak azért teszem, hogy a jelen levő társadalomtudós, közgazdász kollégákat vitára ingereljem. Szerintem a bevándorláspolitikai elemeként elismereendő, hogy:

– a demográfiai folyamatok legalábbis kívánatossá, ha egyenesen nem szükségessé fogják tenni a bevándorlást, azaz nem a kizárás, hanem az ellenőrzött befogadás stratégiáján kell munkálkodni;

– a bevándorlási prioritások között szerepelhet a magyar mívelt könnyítő tényezőként elismerése, de csak akkor, ha vállaljuk, hogy ezzel a kisebbségek helyben (és így fenn)maradását veszélyeztetjük;

– a munkaerő- és szolgáltató piac krónikus hiányai, vagy hazai képzéssel nem lefedett területei indokolhatják a hiányt betöltők előnyben részesítését;

– meghatározandó méretű tartós tőkebefektetés garantálhatja preferenciális bánásmódot, ha biztosított a tőke legalább tízéves helyben maradása;

– a bevándorláspolitikai kialakíthat a bevándorlót támogató „szponzori” közösségek vagy jogi személyek formális részvételét és anyagi felelősségét tartalmazó, szabályozott alrendszereket.

A makrogazdasági hasznosság másik érvényesülési területe az illegális migráció elleni küzdelem. Az állam feladata, hogy a társadalmi jólétet, az életminőséget rontó erőkkel szembe szálljon. Mind a feketemunkások és szolgáltatók illegális versenyelőnye, mind a joggal vagy jogtalanul itt tartózkodó külföldiek által elkövetett vagy gerjesztett bűnözés elleni fellépés a makrogazdasági hasznosság elvéből fakadó migrációpolitikai feladat, amelyre egyre szélesebb körű kétoldalú és többoldalú nemzetközi jogi együttműködés vonatkozik.

A makrogazdasági hasznossági elv érvényesítésénél a jogalkotónak érdemes az Európai Unióhoz csatlakozás mintegy tíz év múlva esedékes pillanatára előregondolnia. Úgy vélem, új helyzet teremődik az egységes belső piacba lépésünkkel és a magyar munkavállaló, szolgáltató és vállalkozó más uniós ország területén előfeltételek nélkül megvalósuló tevékenységének lehetőségével. Valószínűleg ez a helyzet nem a csatlakozáskor, hanem azt követően 5–10 évvel fog bekövetkezni, a befogadó tagok átmeneti időszak beiktatását

sürgető magatartása miatt. Hatásain a makrogazdasági hasznosságot szem előtt tartó politikaformálónak az ismert párhuzamok (Spanyolország, Portugália) elemzésével töprengenie kell.

• *A jogtisztelet elve.* Sem az érzelemnek, a buzgó nemzetféltésnek, sem a száraz utilitarizmusnak nem szabad jogsérő migrációs politikához és szabályozáshoz vezetnie. A jogtisztelet elve kettős, de egymásba fonódó parancsot tartalmaz. Egyfelől megköveteli a magyar alkotmány és az azzal összhangban álló hazai jogszabályok és joggyakorlat tiszteletben tartását, másfelől arra kötelezi Magyarországot, hogy a migrációra vonatkozó szerződéses kötelezettségeinek, illetve az írott szerződés hiányában is parancsoló általános szokásjognak eleget tegyen. Az összefonódást az alkotmány 7. §-ának (1) bekezdése teremti meg.⁵ Az Alkotmánybíróság 1993-ban⁶ leszögezte, hogy

„Az Alkotmány 7. § (1) bekezdése azt is jelenti, hogy a Magyar Köztársaság az Alkotmány rendelkezésénél fogva részt vesz a nemzetek közösségében; ez a részvétel tehát a belső jog részére alkotmányi parancs. Ebből következik, hogy az Alkotmányt úgy kell értelmezni, hogy a nemzetközi jog általánosan elfogadott szabályai valóban érvényesüljenek.

A 7. § (1) bekezdés második fordulata – a vállalt kötelezettségek és a belső jog összhangjának biztosítása – minden »vállalt« nemzetközi kötelezettségre vonatkozik, az általánosan elismert szabályokra is.”

A nemzetközi jogász éppen a jogtisztelet elve kapcsán tud a legtermékenyebben hozzászólni a migrációs politika alakításához.

Ahogy az állampolgári jogok országgyűlési biztosa, Gönczöl Katalin minap közzétett jelentésében megállapította,⁷ az idegenrendészeti őrizet jelenlegi gyakorlata sérti a jogállamiság elvét, és veszélyezteti a jogbiztonságot. A jogtisztelet elve éppen azt követeli meg, hogy a mind a reguláris, mind az irreguláris migráció résztvevőivel szemben (akár menekülők, akár tilosban járó vándorok az utóbbiak) Magyarország tartsa be a saját törvényeiben és nemzetközi kötelezettségvállalásaiban foglalt emberi, személyiségi jogi garanciákat, az adatvédelmi szabályoktól, a személyes szabadság indokolatlan korlátozásának tilalmán túl, egészen a gyermek mindenképp felett való érdekeinek tiszteletben tartásáig, hogy a non-refoulement, avagy a kínzás tilalmának elvéről ebben a szakértői körben ne is szóljak külön.

A hazai nem kormányközi szervezetek tevékenysége a migrációval kapcsolatos emberi jogok és egyéb garanciák kikényszerítése terén jól ismert, ezért inkább még egy speciális aspektusról emlékeznék meg. Ez a schengeni megállapodáshoz és egyezményhez való viszonyulás és szélesebb értelemben az EU-tagállamok bevándorlásért felelős minisztereinek döntéseivel szembeni attitűd kérdése.

A hatályos jogot tisztelni kell, de szeretni nem. A nem kötelező döntések kapcsán – amilyenek az elhíresült 1992. decemberi EK miniszteri döntések a nyilvánvalóan alaptá-

⁵ „A Magyar Köztársaság jogrendszere elfogadja a nemzetközi jog általánosan elismert szabályait, biztosítja továbbá a vállalt nemzetközi jogi kötelezettségek és a belső jog összhangját.”

⁶ 53/1993 (X. 13) AB határozat (a háborús és emberiség elleni bűncselekmények el nem évüléséről).

⁷ Lásd a Népszabadság 1996. december 6-i tudósítását.

lan azilumkérelmekről, a harmadik befogadó országról és az üldözéssel általában nem fenyegető származási országról – a legfontosabb feladat a kritikai elemzés. Valami olyasmi, amit az Európa Parlament, az Unió állampolgárainak közvetlenül választott képviselő-testülete a schengeni szerződések hatálybalépése kapcsán tett, amikor éles hangú határozatot fogadott el.⁸ Ebben az 1985-ben elfogadott első schengeni megállapodásról kimondja: azt azért írták alá, hogy „elrejtsek személyek teljes szabad mozgásának kezdeményezésére vonatkozó politikai akarat totális hiányát a Tanácsban és a Bizottságban”. Rámutat arra, hogy a „személyek szabad mozgása az EK [szerződés] 7a cikkével összhangban a belső piac és az Európai Unió céljainak elengedhetetlen része”, amit úgy kell elérni, hogy a schengeni szerződések alkalmazása ne vezessen egy „Európa Erőd” kialakulásához. Arra is felszólítja a feleket, hogy „garantálják az azilumeljáráshoz való hozzáférést, anélkül, hogy azt szigorú vízumelőírások akadályoznák.” Ha ez nem lenne elég, még arra is emlékezteti az Unió tagállamait, hogy a március 26-án hatályba lépett rendszert az Európa Parlament és a nemzeti parlamentek ellenőrzése nélkül tárgyalták és hozták létre, amelyeknek pedig életfontosságú szerepük van a demokratikus kontroll gyakorlásában.

Hölgyeim és Uraim! A jogtisztelet, az európai normák figyelembevétele nem korlátozódhat a restriktív mozgások lemásolására. Aki vigyázó szemét Brüsszelre veti, pillantson néha Strasbourgra is. Ott működnek személyiségek, intézmények, akik és amelyek – mint feltehetően Önök közül is sokan – hisznek abban, hogy a gyakorlati cselekvést nem feltétlenül a gyakorlati haszonnak kell kormányoznia, hanem iránytűül szolgálhat minden ember veseszületett méltósága is.

„Szabad-e moralizálni?” – tettem fel a bátortalan kérdést a beszéd elején. Remélem, azóta kiderült: szabad, sőt az emberi jogi, menekültügyi megfontolások miatt kötelező is. Filozófusok éppúgy, mint a nagy jogi alapszövegek, alkotmányok, egyezmények arra tanítanak, hogy a korszakos kérdésekre adandó válasz nem írható be a költségek és hasznok szűk könyvelési rubrikáiba, hogy a társadalmat nem munkavállalók és munkaadók méhkaptáraként kell elképzelni, hanem gyökereinket és vezérlő csillagainkat is beleolvasva, elismerve akár azt is, hogy hasznot nem hajtó élet is lehet méltóságteljes és GDP-t növelő munkálkodás is lehet erkölcsileg méltatlan.

Ajánlom figyelmükbe, amit három nem kormányzati szervezet látott fontosnak közzétenni a menedékjogi koncepció napirendről való levételét követő sajtóértekezleten:

„Magyarországról a XX században több, mint félmillió ember menekült külföldre; valamennyien menedéket, túlnyomó többségükben megélhetést, otthont találtak új hazájukban. Magyarország tartozik azzal a nemzetek közösségének, hogy kiszámítható törvények alapján, emberséges módon biztosítson oltalmat azoknak, akik – miként korábban magyarok százai – politikai okokból, vallásuk, fajuk, nemzeti, társadalmi hovatartozásuk miatt vagy kínzástól, embertelen, megalázó bánásmódtól retteghetve kényszerültek országaikból elmenekülni.”⁹

⁸ O.J. No C 109/169, 1995. május 1.

⁹ A Magyar Helsinki Bizottság, a Magyar Emberi Jogi Központ és a Menedék Egyesület sajtóközleménye, Budapest, 1996. december 2.

***Hogyan válogassunk a migrációs politikai étlapról?*¹**

A „Politikai stratégia és migráció” címmel rendezett konferencia, különösen annak a meghívója, két előfeltevésre épült. Az egyik szerint nem vitakérdés, hogy szükség van ma migrációs politikára, s most már „csupán” az a szakmai vita tárgya: a politika milyen elemekből, elvekből álljon. A vitára nem bocsátott rejtett állítás, úgy vélem, csak a nemzetközi migrációval foglalkozó kutatók, szakértők túlzása. Semmiféle pártdokumentumban, kormányzati döntésben, a közéletet erőteljesen befolyásoló fórumon, de még a sajtóban sem sürgették migrációs politika kialakítását. Sem a sajtóban, sem utcai tüntetéseken nem követelték még, hogy a kormány, a parlament vagy legalább a Menekültügyi és Migrációs Hivatal foglalja össze a migráció elveit, netán a menedékjogi törvény koncepcióját. Bár néhány társadalmi szervezet (Magyar Helsinki Bizottság, Menedék Egyesület, MEJOK) kitartóan hiányolja e rendezőelvek kialakítását, egyáltalán a migráció fejleményeinek társadalmi megvitatását – e halk hangok nem jutottak messzire. Például az évek óta várt menedékjogi törvény szabályozási elveit elkészülése után levette a kormány a napirendjéről, s most csak remélhetjük, hogy talán 1997 elején sikerül azt megtárgyalni, majd nagy erőfeszítéssel a parlament elé terjeszteni... Így röviden szólva megállapítható, hogy nincs társadalmi egyetértés, a kormányzaton pedig nyomás, hogy a migrációs politika a maga összetettségében, de legalább valamilyen csökevényes formában megszülessen. Lehetséges, hogy előbb arról kellene vitát nyitni: kell-e Magyarországnak migrációs politika.

A másik előfeltevés szerint a bevándorlás, a menekültügy, a kitoloncolás a politikai elitet érdeklő téma. Nyilván ezért szerepeltek a rendezvényre invitáló nyomtatványon a meghívottak között a pártok és szakértők. A teremben körülnézve kijelenthetem – hiszen a nemzetközi migrációról rendezett találkozók gyakori résztvevőjeként a látogatók többsége már személyes ismerős –, hogy a pártok, az elmúlt öt-hat éves gyakorlatuknak megfelelően most is távol maradtak. A politikai elit 1990. óta érdektelen a nemzetközi migráció okait és hatásait illetően. Ezért arra az izgalmas kérdésre: „hogyan csináljunk migrációs politikát”, csak kutatói és szakértői válaszokat hallhatunk ma is. Ez az eszmecsere persze nem haszontalan, sőt élvezetes is lehet a valóban interdiszciplináris megközelítés miatt. Amennyiben pedig a nap végéig összegyűlt javaslatok és gondolatok valamilyen rendszerre szervezhetők, nagy lesz a kísértés, hogy feltételezzük: a politikai szereplők figyelembe veszik a kutatók, elemzők javaslatait. A tudományos, a szakmai tudásra építő politikai döntéshozatal illúzióját rontja, ha a parlamenti kulisszák mögé pillantunk, mert

¹ Elhangzott a „Politikai stratégia és migráció” című konferencián.

egyre határozottabban láthatjuk, hogy alapvetően nem szakmai érvekre alapozott a politizálás. Ezért bele kell törődnünk, hogy önállóan éli életét a politikai elit és a kutatói gárda (elit ez is, mert egy szűk kör foglalkozik ma a migráció problémájával).

A politikai érdektelenség persze – miként Sik Endre is felhívta erre a figyelmet – nem feltétlenül baj. Sokkal nagyobb lenne például a politika és a migrációkutatók közötti feszültség, ha a szakértők és a tudományos konferenciák garmadája sem tudná a „zsigerből” kialakított politikusi nézeteket a társadalmilag támogatott vagy tudományosan, szakmailag elfogadott irányba terelni. Bár akad olyan vélemény, miszerint rövidesen, az általános választásokon, a pártok szórólapjain megjelenik majd a bevándorlás, a migráció ügye – ma még ezt nem jelzi semmi. Ha beválik e jóslat, máris készülhetünk a következő, politikát „orientáló” konferenciára. Másként fogalmazva: a többéves halogatás után elég nagy a valószínűsége annak, hogy hirtelen és szakmai felkészülés nélkül tűnik fel majd a politikai életben a menekültekkel, a bevándorlókkal kapcsolatos elvek sora, s ez valóban terepet adhat „vegyes”, szakmai és politikusi részvétellel rendezendő konferenciáknak.

Az alábbiakban azt foglalom össze, milyen fő szempontok alapján alakítható az immigrációs politika. Tekintettel arra, hogy jóval kevesebbet tudunk a magyar polgárok külföldre irányuló mozgásáról, így a modell elkészítésében csak a Magyarországra irányuló vándorlásra és a befogadókra leszek tekintettel.

Az immigrációs politika lehetséges építőköveit hat fontosnak minősíthető „dimenzióban” különítettem el. Ezekben belül igyekeztem felsorolni, mégpedig jelentőségüknek megfelelő sorrendben azokat az „elemeket”, amelyek jövőbeli előfordulása a leginkább valószínű. Az elemek száma 33, de bizonyosan még tovább bővíthető rendszer. A választható elemek száma egy dimenzió belül több is lehet. Hangsúlyozni kell, hogy nem a teljesség, hanem egy minél inkább értéksemleges rendszer megteremtése a cél, ami a migrációs politikák konkrét kialakításakor persze nem biztosítható. Összességében tehát egyfajta „menü” elkészítésére vállalkoztam, s a „vendég” politikai ízlése függvényében adhatja fel diétás, hagyományosan magyar konyha szerinti vagy netán avantgárd rendelését a pincérnek...

• Az első dimenzió a politika időtávja, azaz, hogy milyen periódusra vonatkozik az immigrációs elvek, célok és eszközök egymással összehangolt rendszere. A rövid távú politika legfeljebb az Európai Unióhoz való csatlakozási tárgyalások megkezdéséig, a középtávú az Unióba való belépésig tart, míg a hosszú távú immigrációs politika már teljes jogú tagságunkkal számol. Tagként ugyanis a migrációs politika zömét készen kapjuk, a kormányzati és törvényhozási mozgástér szűkebb, kivéve például a nemzeti kompetenciába tartozó, szuverén módon eldöntendő ügyeket. (Ilyen lehet a kétoldalú szerződés keretében preferált munkavállalók, tanulók, gyakornokok fogadása harmadik országokból. Amennyiben nem egyszerre leszünk tagok a szomszéd országokkal, az azokban élő magyar nemzetiségűeket e technikával korlátozott módon kedvezményezhetjük.) A csatlakozáshoz vezető úton persze az Európai Megállapodásban² foglaltakat, valamint az emberi jogokra vonatkozó normákat³ az immigránsokkal kapcsolatosan érvényesítenünk kell. Ez a körülmény két következménnyel jár. Egyrészt már most sem teljesen szabad a keze a

² Kihirdetve az 1994. évi I. törvénnyel az EK-val kötött társulási szerződés.

³ Az alkotmány 7. §-a értelmében tiszteletben tarjuk a nemzetközi jog általánosan elismert szabályait, különösen az ENSZ két nemzetközi egyezségokmányát és az Európai Emberi Jogi Egyezményt (jegyzőkönyveivel együtt).

politikai döntéshozóknak, mert a nemzetközi jogi garanciák irányt szabnak a hazai igazgatási tevékenységnek, jogalkotásnak. Korábbi mulasztásainkat (például az emberi jogokra vonatkozó ismeretek oktatását, a jogalkalmazó hatóságok, bíróságok tréningezését) pedig a csatlakozásra készülve, de attól függetlenül gyorsan pótolni kell. Másrészt a háromféle időtáv más és más politikákkal való összehangolást kíván az (im)migrációs politika ki-munkálóiól. A rövid távú inkább a rendészeti-biztonságpolitikai, a középtávú a befektetés-, a szociál-, a kultúr-, az oktatás- és a foglalkoztatáspolitikai, míg a hosszú távú a kül-politikai elvekkel való harmonizálását jelenti.

- A második dimenzió földrajzi fekvésünkből és történeti, gazdasági tanulságokból kiindulva arra vonatkozik, hogy kik és honnan jönnek. Az immigránsok között nagy szerepe lesz a régióon belül élő magyar⁴ nemzetiségűeknek, továbbá a nem magyar nemzeti-ségűeknek.⁵ E csoportok főként Romániából, Ukrajnából és (a volt) Jugoszláviából ér-keznek. A délszláv válság rendezése fokozni fogja a magyarországi migrációt az ottani munkanélküliség, a hazatérés reális hiánya, az infrastruktúra összeomlása miatt. Ezt kö-vetheti nagyságrendben a tágabban vett Európából, különösen az EU-ból és a kontinens fejlett országaiból, valamint a tengerentúli fejlett területekről (USA, Kanada, Ausztrália, Japán) történő beáramlás.

- A harmadik dimenzió a migráció iránya és a vándorok itt-tartózkodásának időtar-tama. Magyarország földrajzi fekvéséből is eredően, az évi 40–42 milliónyi beutazó kül-földi zöme a jövőben szintén átutazik, és rövid időt tölt itt. A másik nagy csoportot a rendszeresen vagy rendszertelenül, de többször, esetleg azonos céllal vagy irányba beuta-zó ingázó migránsok fogják alkotni. A harmadik körbe azok kerülnek, akik nem véglege-sen kívánnak itt élni, és céljaik elérése vagy éppen sikertelensége láttán önként távoznak. További, de már kisebb csoportba tartoznak azok, akik – bár lehetséges, hogy akár a véglegesség szándékával érkeztek, de zömükben – csak addig maradnak, ameddig ható-sági erőszakkal (éppen a tartózkodás feltételeinek hiánya miatt) el nem távolítják az or-szágból. Az utolsó és legkisebb létszámú csoportot azok jelenthetik, akik le akarnak és le is tudnak telepedni Magyarországon.

- A negyedik dimenzióban azt határozhatjuk meg, hogy miért jönnek a migránsok, és mit szeretnének elérni Magyarországon. A sokféle okot és okozatot némileg egyszerűsít-ve a következő csoportokat indokolt elkülöníteni. A beáramlók zömét a drasztikus élet-színvonal-csökkenés készteti elvándorlásra, így itt elsősorban munkalehetőséget, gyógy-kezelést, tanulási-képzési lehetőségeket keresnek, vagy/és fogyasztási cikkeket vásárol-nak. Az immigránsok nem csekély része az otthoni, tágra értelmezett biztonság hiánya miatt érkezik, s addig szeretne maradni, míg otthon a körülmények megváltoznak. A jö-

⁴ Kivéve például azt a forgatókönyvet, amelyet a Kulturális Antropológiai Munkacsoport tagjaként Gagyi József fogalmazott meg a vitában. Ennek értelmében a székelyek munkacsoportja felelősen történetileg bizonyíthatóan a gazdasági konjunktúra, fellendülő iparosítás, beruházások területére migrál/ingázik. Ha Romániában a tengerparti infrastruktúra kiépítése megindul, csökkenhet a ma Magyarországra ingázó, féléven dolgozó mun-kások száma.

⁵ Az elmúlt mintegy tíz évben a beutazó külföldiek 98–99 százaléka európai állampolgárságú személy volt. A beutazó külföldiek között a szomszéd országokból származók (Cseh/Szlovákia, Románia, ex-Jugoszlávia, ex-SZU) aránya egyre növekszik, és összességében is meghatározó: 1988: 37%, 1989: 42%, 1990: 56%, 1991: 56%, 1992: 57%, 1993: 66%, 1994: 61%. Forrás: Hárs Ágnes előadása az „Adatok és használhatóságuk – me-nekültek, bevándorlók, új állampolgárok” című konferencián.

vevények másik csoportja valamiféle üzleti, vállalkozási, befektetési lehetőséget keresve érkezik. Ebbe a legális és az illegális pénzteremtés, jövedelemszerzés (a cserekereskedelemtől a vállalkozás létesítéséig, a szerencsejátéktól a prostitúcióig) egyaránt beletartozik az éppen hatályos jogszabályok szerint. A tudástőkét és kevésbé pénztőkét forgató, képzetesebb külföldi munkaerő legális vagy illegális foglalkoztatása karrierépítésre irányul. A privatizáció hatása, a tőkeberáamlás erősödése, a nemzetközi szervezetek megtelepedése is valószínűsíti, hogy képzett külföldi felső vezetőkké a jövőben is számolni kell.⁶ A migránsok egy kisebb csoportja menekülő, és védelmet keres nálunk. A migránsok egy további, nem túlzottan nagy létszámú csoportja a magyar oktatási, kulturális intézmények miatt érkezik, képzésben vesz részt, esetleg kutató. Végül nehezen számszerűsíthetően, de mindenkor jönnek egyéni okokból, például családgyesítés végett.

• Az ötödik dimenzió arra vonatkozik, hogy az immigrációs politika alakítói milyen célokat kívánnak elérni. A jelenből és a múltból kiindulva az egyik opció szerint semmit, a jövevények jönnek és mennek, ahogy akarnak és tudnak. A következő lehetséges cél, hogy a migránsokat rászorítsuk az éppen hatályos jogszabályok tiszteletére, betartására. A harmadik eshetőség szerint a befogadókkaal való békés együttélést kell biztosítani, mert érték a társadalmi stabilitás és biztonság. Így az immigrációval kapcsolatos célkitűzés lényege a befogadók és a jövevények közötti konfliktusok kialakulásának megelőzése, illetőleg a konfliktusok gyors, hatékony kezelése.⁷ Ennek egyik előfeltétele, hogy a jövevényeknek a mindennapi életben való eligazodását, adaptációját biztosítsuk. Ez ugyanis elősegíti a befogadó közösség és az immigránsok közötti kulturális, szokásbeli eltérések időleges, praktikus áthidalását. Az előbbieknél nagyobb erőfeszítést kíván az immigránsok integrációja mint újabb választási lehetőség. Ez felöleli jogi és társadalmi esélyeik közelítését a helyi lakossághoz, továbbá szociális, foglalkoztatásbeli beilleszkedésüket, valamint a magyar nyelv alapszintű elsajátítását. Egy újabb opció, ha az immigrációt előnyök szerzésére kívánjuk felhasználni. Ilyen lehet, ha elősegítjük a jövevények gazdasági aktivitását (például befektetők vonzásával), demográfiai mutatóink javítását (például fiatalok, aktív korúak beáramlásával) vagy éppen az „agyleszívást” (megtakarítva a kiképzés társadalmi költségeit) stb. Végül elképzelhető, hogy a cél az immigránsok teljes kulturális és társadalmi asszimilációja, s cserébe biztosítjuk számukra honosítással az állampolgárságot.⁸

• A hatodik dimenzióban azt vizsgáljuk, hogy az előbb említett immigrációs céljaink eléréséhez milyen lehetséges eszközöket veszünk/vehetünk igénybe. Az eszközök mindegyike másra helyezi a hangsúlyt, és persze mindegyik kisebb-nagyobb összegbe kerül. Így mindjárt a listánk elején állhat a pénz. Nem mindegy azonban, hogy azt alapvetően a

⁶ A külföldi tulajdonú cégeknek a fejlett országokból toborzott munkaerő, a diplomáciai és nemzetközi testületeknél dolgozók – hálá a vízummentes utazásnak – egyre nagyobb arányban engedély nélkül foglalkoztatnak külföldieket. Számok persze nincsenek, csak szóbeli becslések.

⁷ E konfliktusok közé tartozhat a vállalkozási-, a munkaerő-, a költözköztetési-, a gyógykezelési-, az oktatási-, a segélyezési piaci versengés éppúgy, mint a különböző kultúrák találkozása, a kommunikációs gondok vagy az előítéletek növekedése, avagy a xenophóbia tettleges megnyilvánulása.

⁸ A magyar nyelv ismeretét a mai bevándorlási és állampolgársági szabályok mint beilleszkedési követelményt tartalmazzák. Ez összefügg a határon túli magyarok preferálásával. Történeti ethosza van a magyarok nyelvi és kulturális közösségének, amely így asszimiláló tényezővé válik. (Tóth Judit: Mozaikok a migráció hazai szabályozásából. *Magyar Jog*, 1994/4., 213–222. o.)

központi költségvetésből vagy egyéb társadalmi forrásokból kívánják fedezni. Amennyiben a költségvetési kiadások jelentik az alapvető fedezetet, úgy nagyobb az esély az álamilag fenntartott migrációs intézményrendszer létesítésére és működtetésére. (E szabály nem szigorú, mert sok országban akad példa a „finanszírozd központilag, és szervezd helyileg vagy független szervezetekben” elv társadalmilag és pénzügyileg hatékony kombinációjára.) Az immigrációval kapcsolatos célok elérését szolgáló eszközök egyik érdemi változata arra helyezi a hangsúlyt, hogy minél jobban tájékoztassa a beáramlásról és a jövevényekről a befogadó társadalmat, propagandát fejtsen ki a migránsok elfogadása, a konfliktusok megelőzése érdekében, ami kissé a felvilágosodás korára emlékeztet. Ennek egy további változata, ha a migrációval kapcsolatos kormányzati, hatósági felvilágosító munkát a származási országokban élőkre közvetlenül vagy nemzetközi szervezetek közbeiktatásával fejtik ki (például a nemkívánatos migránsok távoltartása, elrettentése). Egy másik lehetséges eszköz a jogi szabályozás feszegetésére, koherenciájára, a szankciók szigorúra, az igazgatási rendszer hatékony működésére épít. Nem szabad azonban elbizni magunkat. A migráció összetett jelenség, amelynek működésbeli törvényszerűségeit még sokáig kell elemezni tudásunk bővítésére. A mai töredékes tudással nehéz eltalálni, mely pontokon lehet és kell jogi eszközökkel a kívánt irányba befolyásolni a folyamatokat. Kellő mértéktartás esetén azonban valóban javítható a szabályozás minősége és fejleszthető az igazgatási, igazságszolgáltatási eljárási, szervezeti rendszer (például ügyintézéshez szükséges adatbázis, ügyintézők nyelvtudása, jogalkalmazás egységesítése, eljárás áttekinthetőbbé tétele, rövidebb határidők). További eszköz lehet – ha a pénz és a jogi szabályozás hibádzik – az érdekképviselletekkel, társadalmi szervezetekkel, netán politikai ellenlábasokkal folytatott konzultáció, az együttműködés erősítése és a konszenzus keresése. E szereplők bevonása egyben elsögeíti az immigrációval kapcsolatos rendszer működésének transzparenciáját éppúgy, mint az ellátási feladatok államtalanítását, közvetlenül pedig a helyi közösségek felelősségének, a migránsok beilleszkedésének és a menekült-migráció-ügy költségvetési pozícióinak javítását. Végül az utolsóként említett elem a befogadó ország széles körű nemzetközi együttműködéseként írható le. Ebbe beletartozik a hivatalos külügyi szolgálat és a kormányzat nemzetközi megnyilvánulása a nemzetközi fórumokon, kétoldalú kapcsolatokban éppúgy, mint a „népi diplomácia”. A széles körű kapcsolatépítés rosszabb esetben öncélú (például kormányzati apparátus utaztatása), egyébként azonban a befogadó országok jogi szabályozásának összehangolását, a befogadással járó terhek megosztását/enyhítését, egyes igazgatási ügyek operatív elintézését, a szakmai tapasztalatok, információk cseréjét segíti elő. Lehet, hogy csak deklarációk szintjén, szerencsésebb esetben érdemben.

Az eddig elősorolt elemek tetszőleges összeválogatásával – figyelemmel az adott dimenzióon belüli logikai együttállás vagy kizárás eseteire – számtalan markáns immigrációs politika vagy annak modul része állítható össze (1. táblázat). Például rövid távon (A/1.) elsősorban a határon túli magyarokra számítunk immigránsként (B/1.), akik döntően ingázóként (C/2.) munkát vállalnak, feketén vagy legálisan, vásárolnak és gyógykezeltetik magukat, lehetőleg az egészségbiztosító költségére Magyarországon (D/1.). Velük kapcsolatosan a fő cél, hogy rászorítsuk őket az aktuális jogi normák betartására (E/2.). A kormányzat ehhez elsősorban a társadalmi szervezetek forrásait és segítőkészségét veszi igénybe (F/5.). A szellemi játékhoz tehát minden adva van, még a politikai elit érdektelensége is.

AZ IMMIGRÁCIÓS POLITIKA ÉTLAPJA

A) Időtáv

1. Rövid távú (a csatlakozási tárgyalások megkezdéséig)
2. Középtávú (a teljes jogú tagságig)
3. Hosszú távú (EU-tagként)

B) Kik/honnan jönnek?

1. Határon túli magyarok a régióon belül
2. Nem magyarok a régióon belül (ex-Jugoszlávia országai, Románia)
3. A tágabb Európából (EU-országok, egyéb fejlett európai országok)
4. Távolabbi fejlett országokból (USA, Kanada, Japán)
5. Egyéb országokból

C) Meddig akarnak maradni a vándorok?

1. Csak átutazás idejére
2. Ingázás jellegű
3. Nem véglegesen, önkéntes távozásáig
4. Erővel való eltávolításáig
5. Véglegesen

D) Miért jönnek a migránsok, és mit szeretnének elérni Magyarországon?

1. Súlyosan csökkenő éle színvonal miatt (munkalehetőség, gyógykezelés, tanulás, vásárlás céljából)
2. Csökkenő biztonság miatt (nagyobb biztonsáért)
3. Legális vagy illegális „vállalkozási” lehetőséget, befektetésért
4. Karrierért
5. Üldözés, menekülés miatt
6. Tanulás, képzés, kulturális okokból
7. Egyéb (családegyesítés, szerelem stb.)

E) Mit akarunk mi a migránsokkal (célok)?

1. Semmit, majd elmennek, vagy jönnek, ahogy tudnak
2. Tiszteljék a jogszabályokat, erre rászorítani őket kényszerrel is
3. Békés együttélés, a társadalmi stabilitás, a biztonság megőrzése
4. Adaptációjuk biztosítása a mindennapi életvitelben
5. Társadalmi, szociális, munkaerőpiaci beilleszkedésük, magyar nyelvtudásuk elérése
6. Gazdasági, demográfiai stb. előnyszerzés a befogadásuk révén
7. Asszimiláció fejében honosítás

F) Milyen eszközökkel élhetünk céljaink eléréséhez?

1. A hazai társadalom tájékoztatása, felvilágosítás, propaganda
2. A nemzetközi közvélemény tájékoztatása, felvilágosítás, propaganda külföldön (származási országban/nemzetközi szervezetekben)
3. Pénz (költségvetési és társadalmi források biztosítása)
4. Jogi szabályozás és igazgatási szervezet, eljárás fejlesztése
5. Társadalmasítás, nem kormányzati szervezetek bevonása a politikába, konzultáció
6. Nemzetközi együttműködés (jogi, tehermegosztási, operatív, deklaratív stb.)

***Milyen legyen a magyar migrációs politikai stratégia?*¹**

1990-től a hazánkat érintő nemzetközi vándorlás területén – a több, mint négy évtizedes elzártság után – új folyamatok váltak meghatározókká. Ezek felkészületlenül érték az országot. Azóta, a megváltozott körülményekhez igazodva a külföldiek beutazását és itt-tartózkodását új törvények szabályozzák. Ennek ellenére nemzeti érdekeinket figyelembe vevő migrációs politikánk vagy migrációs politikai stratégiánk nincs.

A bekövetkezett változás jellemzői közül – az izoláltság megszűnése mellett – kiemelendők a következők:

- Magyarország magatartása a környező országokban élő magyar nemzetiségűekkel kapcsolatban lényegesen átalakult;
- Magyarország földrajzi fekvése, illetve a Duna-medence országainak megoldatlan nemzetiségi problémái, valamint a volt Jugoszlávia országai között kirobbant háború következtében a nemzetközi vándormozgalom cél-, illetve tranzitországvá vált;
- a vándormozgalom szereplőinek döntő többsége a környező országokban élő magyar nemzetiségűek közül származik;
- a magyar állampolgárok nemzetközi vándorlásáról keveset tudunk.

A BEKÖVETKEZETT VÁLTOZÁSRÓL

Menekülők

1988 és 1994 között 127 108 menekülő érkezett Magyarországra, közülük 55,5 százaléka a volt Jugoszláviából, 42,3 százaléka Romániából, 1,4 százaléka pedig a volt Szovjetunióból érkezett.

A Romániából érkezők száma 1990-ben érte el a csúcst, az összes romániai menekült 32,4 százaléka ugyanis ebben az évben jött az országba. A helyzet 1991-ben drasztikusan megváltozott, mert a volt Jugoszlávia területéről közel ötvenezeren, az összes menekülő 90,9 százaléka ebben az évben érkezett. 1992-ben a volt Jugoszlávia területéről jövek 92,7 százalékkal, a romániaiak 5,2 százalékkal, a volt szovjet állampolgárok pedig 1,5 százalékkal képviseltették magukat. 1993-ban, de különösen 1994-ben lényegesen csök-

¹ Készült az OTKA 17922 sz. támogatásával. Elhangzott a „Politikai stratégia és migráció” című konferencián.

kent a menekülők száma, s ez a tendencia azóta is tart. A volt jugoszláv állampolgárok túlsúlya 1994-ben a korábbi kb. 90 százalékról 73 százalékra mérséklődött, mellettük a román állampolgárok 20,2 százalékkal, a volt szovjet állampolgárok pedig valamivel több, mint 6 százalékkal voltak jelen.

1988–89 menekülteinek nemzetiségi megoszlása sajátos, és bizonyos összefüggésekben az azt követő évektől eltérő képet mutat. Ekkor az összes menekült 99,7 százaléka román állampolgár volt, közülük 74 százalék magyar nemzetiségűnek vallotta magát. Mellettük 21,5 százalék volt a román és 3,4 százalék a német nemzetiségű román állampolgár.

1991, illetve 1992 kivételével, amikor előbb a horvát, aztán a bosnyák nemzetiségűek aránya volt a legnagyobb, minden évben a magyar nemzetiségűek aránya volt a meghatározó a menekültek között. 1990 és 1994 között az összes menekülő 50,2 százaléka magyar nemzetiségű volt, arányuk 1993-ban volt a legjelentősebb, amikor az összes menekült 80,5 százaléka közülük került ki. Ez egyértelműen összefüggésben volt azzal, hogy a háborús fenyegetettséggel is megterhelt nemzetiségi lét nyomásával szemben a magyar nemzetiségek az anyaország védelmét keresték.

Bevándorlók

1988 és 1994 között – a világ 117 országából – több, mint 110 ezer olyan személy élt Magyarországon, aki különböző céllal egy éven túl tartózkodott az országban. A bevándorlók összlakossághoz viszonyított százalékos aránya ma már nem jelentéktelen. Amíg 1980-ban ez az arány csupán 0,01 százalék volt, addig 1988 és 1994 között évente már 0,06–0,2 százalék közé esett. A változást a korábbi hazai helyzethez viszonyítva mégis egyértelműen jelentős elmozdulásnak tekintjük, annak ellenére, hogy jelenleg például még a finnországi arányokat (1980-ban 0,3 százalék, 1990-ben 0,5 százalék) sem éri el.

A bevándorlók számának évenkénti és országonkénti összetételének alakulását a Romániából érkezettek határozzák meg. 1988 és 1994 között a legtöbben, az összes bevándorló 67,3 százaléka Romániából, 9,4 százaléka a volt Jugoszláviából, 8 százaléka a volt Szovjetunióból, 1,1 százaléka a volt Csehszlovákiából, 14,2 százaléka pedig a világ többi országából érkezett.

A bevándorlók összetételével kapcsolatban arra a jelenségre is figyelmet kell fordítani, hogy az arab, illetve a mohamedán valláshoz, kultúrához, hagyományokhoz tartozó országokból, mindenekelőtt Algériából, Egyiptomból, Irakból, Iránból, Jordániából, Libanonból, Líbiából, Törökországból stb., ha nem is nagy számban, de folyamatos a bevándorlók utánpótlása. Számuk az elmúlt hét évben már megközelítette a kétezer főt. Természetesen ennek önmagában nincs különösebb jelentősége. Abban az esetben azonban, ha figyelembe vesszük azoknak a mohamedán világhoz tartozóknak a számát, akik már évek óta Magyarországon élnek, illetve ha feltételezzük, hogy bevándorlásuk az elkövetkező években is hasonló mértékben folytatódni fog, akkor tisztában kell lennünk azzal, hogy amennyiben a különböző arab országok között az egység létrejön, már a következő évezred első évtizedeiben egy új etnikai kisebbség magyarországi jelenlétével kell és lehet számolni.

1988 és 1994 között a nem szomszédos országok közül a következő országok adták a legtöbb bevándorlót: Németország (1820 fő), Kína (1332 fő), Lengyelország (686 fő),

USA (407 fő), Vietnam (395 fő). A környező országokból a legtöbbet a következő országokból jöttek: Románia (74 298 fő), „Jugoszlávia” (10 402 fő), „Szovjetunió” (8934 fő), „Csehszlovákia” (1190 fő), Ausztria (141 fő).

A magyar nemzetiségű külföldiek számáról csak az 1990 és 1994 közötti időszakból vannak adataink. Mivel a nemzetiségre vonatkozó kérdésre a kérvényt benyújtó személy nem köteles válaszolni, így az adatok alapján csak azt állíthatjuk, hogy a magyar nemzetiségű külföldi állampolgárok aránya 1990 és 1994 között legalább 58,2 százalék volt. Amennyiben pedig az itt tanuló külföldi diákok nélkül vizsgáljuk az adatokat, akkor az egy évnél hosszabb ideig az országban tartózkodó külföldi állampolgárok 64,9 százaléka volt magyar nemzetiségű külföldi. Az adatok szerint a Romániából érkezettek 69,9 százaléka, a volt Jugoszláviából jövek 72,7 százaléka, a volt Csehszlovákiából származók 65,2 százaléka, a volt Szovjetunióból a bevándorlók 45,0 százaléka volt magyar nemzetiségű.

A kor szerinti megoszlás alapján szembevetendő, hogy a magyar nemzetiségű külföldiek között meglepően alacsony a 14 év alattiak (6,7%) és az 50 éven felüliek (11%) aránya. E két korcsoporttal szemben viszont a 15–49 éves korosztályhoz tartozó magyar nemzetiségű bevándorlók az összlétszám 82,3 százalékát teszik ki. Az arányokból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a magyar nemzetiségű külföldiek között az egyedülállók, illetve a kis gyermekszámú családok aránya a meghatározó. Ennek pedig a magyar népesség számának alakulása szempontjából rövid és hosszú távon egyaránt negatív hatása lehet, feltéve, hogy az érkezők megőrzik jelenlegi demográfiai magatartásukat.

Amennyiben pedig a magyar nemzetiségű külföldiek korcsoportonkénti megoszlását az azonos időszakban bevándorolt teljes népesség korcsoportjaival hasonlítjuk össze, akkor azt tapasztaljuk, hogy míg az 50 éven felüliek esetében a különbség még a 3 százalékot sem éri el, addig a 0–14 és a 15–49 évesek csoportjainál már igen határozott eltérés mutatkozik. Valószínűleg ez abból adódik, hogy – a szabadabb mozgás lehetőségével élve – a környező országokban élő fiatalabb korosztályokhoz tartozó magyar nemzetiségűek bátrabban fordítanak hátat a kisebbségi létnek, mint az idősebbek. Ha ez a folyamat a következő években is megmarad, akkor a környező országokban élő magyar nemzetiségűek esetében nemcsak az e korosztályhoz tartozók létszámának csökkenésével, hanem az elvándorláshoz kapcsolódó születési veszteséggel is számolni kell. Megfigyelhető még, hogy a magyar nemzetiségű külföldiek között, ha nem is jelentősen, de évről évre növekszik az USA-ból, Ausztráliából, Kanadából, Németországból és Svédországból visszatelepülők száma, közöttük is az 50 év feletti korosztályhoz tartozóké. Feltételezhetően ők azok a magyar állampolgárok, akik különböző okok miatt az elmúlt évtizedekben hagyták el Magyarországot s most, a politikai viszonyok megváltozását követően a hosszabb ideig tartó magyarországi tartózkodás mellett döntöttek.

A honosítottak és a visszahonosítottak

1958 és 1994 között 74 444 fő – mintegy száz ország állampolgára – kapott magyar állampolgárságot, 88,7 százalékuk korábban a környező országok állampolgára volt.

Az új állampolgárok évenkénti száma – éppen úgy, mint százalékos arányuk – egyértelműen jelzi, hogy 1990-et követően ezen a területen lényeges változás következett be. Amennyiben 100-nak vesszük az 1958 és 1994 között magyar állampolgárságot kapottak

számát, akkor 1990 volt az első év, amikor négyszer-ötször többen kapták meg a magyar állampolgárságot, mint az azt megelőző harminckét év bármelyikében. A kérelmezők közül a környező országok állampolgárai, közöttük is mindenekelőtt Románia volt állampolgárai kapták meg a legnagyobb gyakorisággal a magyar állampolgárságot.

A román állampolgárokat a volt szovjet, a volt csehszlovák, a volt jugoszláv állampolgárok, végül Ausztria állampolgárai követték.

Jelentős számbeli eltérést tapasztalunk azonban, ha a rendszerváltás előtti és az azt követő évek adatait hasonlítjuk össze. A környező országok állampolgárai közül ugyanis a magyar állampolgárságot kaptak 74,7 százaléka 1988-at követően lett magyar állampolgár. Elgondolkoztató adat, hogy amíg a romániai kérelmezők 85,7 százaléka, a volt szovjet állampolgárok 46,5 százaléka, a volt jugoszlávok 65 százaléka, illetve az osztrákok 24,7 százaléka az elmúlt öt évben kapott magyar állampolgárságot, addig a volt Csehszlovákia állampolgárai közül csak 8,9 százalék. Amíg tehát – öt ország kivételével – a világ közel száz országából összesen 8495-en lettek magyar állampolgárok, addig a környező öt országból az elmúlt harminckét évben 66 008-an, ezen belül a volt román állampolgárok 52 541 fővel részesedtek.

Az új állampolgárok 61,4 százaléka 1993-ig lett magyar állampolgár. Az új kérelmek várható csökkenése ellenére – az 1993-ban és 1994-ben benyújtott kérelmek teljesülése okán – még a következő években sem fognak lényegesen kevesebben magyar állampolgárságot kapni. Ha nem következik be rendkívüli esemény, akkor a következő években várhatóan tovább csökken a kérelmet benyújtók és az állampolgársági esküt, fogadalmat tevők száma.

Mivel a környező országokból magyar állampolgárságot kérők döntő többsége magyar származású, figyelembe kell venni azt az elmozdulást, ahogyan a rendszerváltozást követően megváltozott a magyar állampolgárság megszerzésének igénye. Ebből az elmozdulásból – miután 1990-et megelőzően Magyarország egyforma magatartást tanúsított a környező országokból kérelmet benyújtókhoz – mindenekelőtt az adott országban élő magyar származásúak általános állapotára, elégedettségére, az adott ország megtartó erejére, pontosabban taszító hatására lehet következtetést levonni. Csehszlovákia esetében 1958 és 1969 között évente száz fölött volt a magyar állampolgárságot kaptak száma, később ez a szám – egy év kivételével – mindig csak ötven fő körül mozgott, s ez 1990-et követően sem változott. A jugoszláv állampolgárok körében pedig csak 1991 után nyilvánult meg határozottabb igény a magyar állampolgárság megszerzésére, hiszen 1958 és 1969 között évente csak mintegy ötven fő, azt követően pedig 1990-ig lényegében tíz fő alatt maradt azoknak a személyeknek a száma, akik egy-egy évben a magyar állampolgárságot megkapták. A leghatározottabban a Romániában élő magyar nemzetiségűek akartak magyar állampolgárok lenni, s várhatóan ez a tendencia a továbbiakban sem fog megváltozni.

Magyarország vonzásának háttere

Az előbbieken bemutatott folyamatok alapját s egyben Magyarország vonzását alapvetően az első és a második világháborút lezáró békeszerződések teremtették meg. A trianoni döntést követően a környező államokhoz csatolt területeken élő több, mint hárommillió magyar nemzetiségűnek a szülőföld vagy a magyar állampolgárság között kellett

választania. Azoknak ugyanis, akik a magyar állampolgárságot választották, el kellett hagyniuk szülőföldjüket. Azoknak pedig, akik szülőföldjükön maradtak, szlovák, román, szerb, illetve osztrák állampolgárokká kellett válniuk.

A magyar etnikumúak új államhatárok közé szorítása együtt járt az új államalakulatok egyértelműen magyarellenos politikájával, melynek következtében százezreket kényszerítettek menekülésre. Az ekkor Magyarországra telepítettek és menekülők, illetve a más országokba kivándorolt magyar nemzetiségűek pontos számát nem ismerjük. A kikényszerített migráció méretét azonban jól érzékelteti az a tény, hogy 1919 és 1923 között a Romániához csatolt területről kb. kétszázezren érkeztek Magyarországra.

A trianoni békeszerződés értelmében megállapított magyar határok 1938-at követő módosításai több, mint ötmillió személy állampolgárságát anélkül változtatták meg, és tették őket egy másik állam, ez esetben Magyarország állampolgáraivá, hogy lakóhelyüket elhagyták volna. A Felvidék, Erdély megosztása, a Délvidék Magyarországhoz kerülése természetesen maga után vonta a korábban e területekről Magyarországra költözötték visszavándorlását, illetve a megosztott területek népességének nemzetiségek szerinti menekülését. Különösen Erdély esetében, ahol kölcsönösen kb. 200–200 ezer főt érintett az ilyen típusú népességmozgás.

A bemutatott helyzet azonban nem sokáig tartott, mert a második világháborút lezáró békeszerződés az etnikai elvet ismét figyelmen kívül hagyta, s ezzel nemcsak a korábbi állapotot állította vissza, hanem Csehszlovákiának még újabb magyarlakta területet is adományozott. Ekkor következett be az a változás is, amelynek eredményeként Kárpát-alját Csehszlovákiától a Szovjetunióhoz csatolták. A Szovjetunió felbomlását követően pedig ez a terület – az itt lakó népességgel együtt – Ukrajnához került.

A második világháború vége, 1944–45 fordulója sajátos választás elé állította a magyar állampolgárok nem csekély részét, amelynek következtében közülük addig elképzelhetetlen számban menekültek Magyarországra, illetve innen nyugatra. A magyarok esetében külön problémát jelentett, hogy a második világháború alatti területi visszacsatolások ellenhatásaként a világháborút követően az 1938–1941 között Magyarországhoz visszakerült területeken, illetve általában a környező országokban élő magyar nemzetiségűeket ellenségnek tekintették. Emiatt a világháborút követően a magyaroknak megtorlás, fizikai megsemmisítés, jogfosztottság, munkatáborokba hurcolás, szülőföldjükről elűződés lett az osztályrészük. Az országot elhagyók, illetve a menekülők számának pontos megállapítása a korabeli statisztikai adatszolgáltatás hiányában szinte lehetetlen. Ennek ellenére az eddig publikált adatok az országot elhagyók számát valószínűleg jól tükrözik. A kikényszerített „vándormozgalmat” a zsidóság tömeges deportálásával kezdődött, majd a német nemzetiségűek jelentős részének (kb. 250 ezer fő) 1945 utáni kitelepítésével, illetve a magyar–csehszlovák lakosságcsereével folytatódott. Ekkor kb. 90 ezer szlovák nemzetiségű hagyta el az országot. A folyamattal párhuzamosan a környező országokból jelentős számban érkeztek magyar nemzetiségűek az országba. Közel 130 ezren Romániából, körülbelül 115–120 ezren Csehszlovákiából, de a Jugoszláviából és a Szovjetunióból érkeztek száma is meghaladta a 70 ezer főt.

1948-ra Magyarországon is, mint a Duna-medence más országaiban, bolsevik típusú hatalomátvétel következett be. Magyarország lényegében elveszítette azt a természetes vonzerejét, amelyet általában minden ország saját állampolgárára magától értetődően gyakorol, s amellyel befolyásolja és számos vonatkozásban meg is határozza a kivándorlást

és az eltávoztak visszavándorlását. A bolsevik típusú hatalomátvétel egyik következménye volt, hogy a nemzetközi vándorlás normális vagy természetes formája megakadt. Az 1947–49-es hullámot követően, amely természetesen meg se közelítette az 1945-ben emigráltakét, az ország határait lezárták. A változás az 1956-os forradalom bukásához kapcsolódik, amikor közel 200 ezren menekültek el az országból. Az ezt követő időszakban pedig – legális és illegális úton – évenként 8–10 ezren távoztak külföldre.

A változások ellenére a környező országokban mintegy 2750 ezer magyar nemzetiségű él ma is. A legutolsó, 1991-es népszámlálás szerint ugyanis 6801 magyar nemzetiségű élt Ausztriában, 586 884 fő Csehszlovákiában, 378 997 fő Jugoszláviában, 1 620 199 fő Romániában és 155 711 fő a Szovjetunióban.

Mit kell figyelembe venni a magyar migrációs politikai stratégia kialakításakor?

A világ államaihoz hasonlóan Magyarországnak sem közömbös, hogy a nemzetközi vándormozgalom keretében állampolgárai közül kik hagyják el hosszabb ideig vagy véglegesen az országot, illetve hogy kik érkeznek „helyettük”. Általában nehezen lehet közvetlen és szoros összefüggést kimutatni a menekültek, a bevándorlók, valamint azok között, akik egy adott országban állampolgárságért folyamodnak, és a lefolytatott eljárás végén az állampolgárságot meg is kapják. Magyarország esetében azonban – alapvetően e térség legújabb kori történelmével összefüggésben – a nemzetközi tapasztalattal ellentétben szoros kapcsolat áll fenn a bármilyen formában érkezők nem csekély része és a véglegesen Magyarországot választók között. Ez egyértelműen összefügg azzal, hogy az első és a második világháborút követően, a bosszú szellemében fogant béke a Magyarországtól elvett területeket megfellebbezhetetlenül a volt Csehszlovákia, a volt Jugoszlávia, Románia, illetve a volt Szovjetunió között szétosztotta. Ezek az országok a megkapott területek birtokbavételének pillanatától az ott élő kisebbségek gazdasági erejének megtörését, erőszakolt beolvasztását, nemzeti identitása felszámolását tűzték ki célul.

Az első világháborút követően létrehozott országok az 1990-es évek elején immár véglegesen szétestek, ennek ellenére a környező országok döntően magyarlakta területeinek státusza nem változott. Éppen ezért – amennyiben az egyes országok jelenlegi társadalmi-gazdasági feltételei, a többséget képviselő hatalom kisebbségekhez való viszonya nem változik meg – a bekebelezett területeken élő magyarság kikényszerített és spontán elvándorlása az elkövetkező időszakban is folyamatos marad. Mivel Magyarország „szívóhatását” döntően nem az ország gazdasági potenciája, hanem egy kényszerhelyzet hozta létre és tartja fenn, a bevándorlás területén sem az ország reális szükséglete a meghatározó, hanem mindenekelőtt annak a népességnek az általános állapota és tűrőképessége, amely a környező országok valamelyikének állampolgáraként is magyarnak tartja magát. A környező országok belső stabilitása, gazdasági helyzete és a kisebbségekkel kapcsolatos politikája a meghatározó tehát alapvetően abban, hogy milyen mértékű migrációs nyomással kell számolnia Magyarországnak. Mindezek ellenére a kialakításra váró magyar migrációs stratégiának és politikának el kell kerülnie minden olyan lépést, amely e kényszerhelyzetből fakadó nyomást bármilyen formában is felerősíthetné, mert az minden egyes esetben a környező országokban élő magyarok még meglévő pozíciójának gyengülésével járna.

Napjaink gyakorlatában a nemzetközi vándorlással kapcsolatos döntéseket – a végig-gondolt és hosszú távú migrációs politikai stratégia hiányában – alapvetően egy feltételezett társadalmi elvárás és a valójában meglévő migrációs nyomás mellett a végrehajtó apparátus teljesítőképessége befolyásolja. Ezért – a történelmi előzményeket, a térség országainak vagy egy részének az Európai Unióhoz való esetleges csatlakozását, valamint az ország népességének fogyását és öregedését is figyelembe véve – szükségszerűen vetődik fel a kérdés: milyen bevándorláspolitikai stratégiára van szükségünk ahhoz, hogy a már itt élők s a majdan velünk együtt élők összetétele, számaránya, foglalkozása az ország és a magyarság érdekeit szolgálják?

A jelenlegi, sem a kivándorlást, sem pedig a bevándorlást érdemben nem befolyásoló igazgatásrendészeti tevékenység egyértelművé tette a következőket:

1. a magyar társadalom jelenének, jövőjének alakulása szempontjából nem elhanyagolható, hogy – az ország lakosságának demográfiai, szociológiai jellemzőihez viszonyítva – a hozzánk érkezők milyen folyamatokat erősítenek, gyengítenek vagy semlegesítenek;

2. az idevonatkozó jogszabályok és a hozzájuk tartozó mellékletek – a bekövetkezett gyors változás következtében – ma már egyre kevésbé felelnek meg rendeltetésüknek, s ezeket majd az elfogadott migrációs politikai stratégiának alárendelve kell elkészíteni;

3. nem csupán rendőrségi kérdés a ki- és a bevándorlással összefüggő feladatok megoldása. Éppen ezért újra kell gondolni a nemzetközi vándorlás intézményi kereteit, illetve meg kell teremteni azoknak a közösségeknek az érdekeltiségét, egyetértő támogatását, ahol a jövevények új otthonra találnak.

Összegezve: a magyar migrációs politikai stratégia kialakítása nem halogatható tovább, s ezt tudományos feltáró munkával és a kérdéssel összefüggő széles körű vitával kell megalapozni. A magyar migrációs politikai stratégia kialakítása és e kérdéskörrel való folyamatos foglalkozás érdekében javaslom, hogy hozzuk létre a – napi politikai érdektől független – Magyar Kivándorlási és Bevándorlási Tanácsot.

1990-től a ki- és a bevándorlást – mint állandóan jelen lévő társadalmi problémát és folyamatot – már nem lehet figyelmen kívül hagyni. Nem lehet tehát megkerülni azt a kérdést sem, hogy kik azok, akik azzal a szándékkal jöttek, jönnek, hogy hosszabb-rövidebb ideig Magyarországon éljenek. Mely országokból érkeztek, milyen hagyományaik, törekvéseik vannak, milyen értékeket képviselnek, mit hagytak maguk mögött azok, akik úgy döntöttek, hogy korábbi állampolgárságuk helyett a magyart választják? Milyen demográfiai, szociológiai meghatározottság jellemzi őket, milyen hatásokat erősítenek vagy gyengítenek a hazai népességet jellemző folyamatok közül?

Nem lehet megkerülni azt a kérdést sem, hogy szüksége van-e Magyarországnak a bevándorlókra, s hogy kell-e ennyi új állampolgár? De úgy is megfogalmazhatjuk a kérdést: lehet-e nem figyelembe venni annak a magyar nemzetiségű népességnek az állampolgárság-változását, amely az első világháború végéig a Magyar Királyság lakosaként magyar állampolgár volt, és most a környező országok egyikében él? A migrációs politikai stratégia kialakításakor – kül- és belpolitikai vonatkozásban is – nemzeti érdekeinknek alárendelten lehet és kell értelmezni azt a folyamatot, amelynek keretében a környező országokban élő magyarok (jelenleg Szlovákia kivételével) mind jelentősebb számban Magyarországon kívánnak élni. Ez például Románia esetében az ott élő nagyszámú magyar származásúak mellett mindenekelőtt az ottani általános gazdasági, politikai helyzettel, a kisebbségekkel kapcsolatos román magatartással, a többség magyartól jelentős mértékben

eltérő kultúrájával, hagyományaival és szokásrendszerével, valamint az évtizedek óta Magyarországon élő nagyszámú Romániából érkezettek vonzásával függ össze. Ma még lényegében nem ismeretesek azok a változások és összefüggések, amelyek a kisebbségben élő magyarság társadalmának szerkezetében, a többségi népességhez való viszonyában, saját identitásának megőrzésében stb. jönnek létre a Magyarországra való vándorlás következtében. Természetesen nem ismeretesek azok az elmozdulások sem, amelyeket a korábban kisebbségi sorban élő magyarok növekvő számarányuk, kapcsolatrendszerük, befolyásuk révén a magyar társadalom finomszöveteiben idéznek elő. Alap kutatás hiányában arra sem lehet választ adni, hogy Kis-Jugoszlávia magyar nemzetiségű állampolgárainak a délszláv polgárháború következtében megindult elvándorlása az új feltételek között lecsillapodik-e, és egy alacsonyabb szinten állandósul, vagy a jelenlegi szinten marad. Arra sem lehet ma még válaszolni, hogy a Felvidéken élő magyarok meddig „érdekeltek” a helyben maradásban, meddig tartják elfogadhatónak életkörülményeiket, mikor indulnak a jelenleginél lényegesen nagyobb számban útra, hogy átmenetileg vagy véglegesen elhagyják szülőföldjüket. Természetesen a magyar politikai életben bekövetkezett változás is jelentős tényező, hiszen körülbelül százötven évnek kellett volna eltelnie ahhoz, hogy például a volt román állampolgárok közül hasonló számban kapjanak magyar állampolgárságot, mint amennyien 1988–1994 között kaptak.

Felmerül tehát a kérdés: elő kell-e segíteni, vagy éppen ellenkezőleg, meg kell-e nehezíteni a környező országokban élő magyar nemzetiségű cseh, horvát, osztrák, román, szerb, szlovák, szlovén és ukrán állampolgárok magyarországi bevándorlását és magyar állampolgárrá való válásukat? Ezzel a kérdéssel összhangban természetesen nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a kérdést sem, hogy a környező országokban élő magyar nemzetiségűek Magyarországra vándorlásának milyen hatásai, következményei vannak, lesznek az egyes országok magyarságának jelene és jövője szempontjából.

Gondolatok¹

A nemzetközi migráció a menekültügytől a bevándorlásig, az időszakos munkaerő-vándorlástól az illegális migrációig, a szervezett nemzetközi bűnözésen át és a turizmuson keresztül átfogja a társadalom gazdasági, szociális és kulturális területeit.

A közép-kelet európai és a balkáni országokban nemcsak a biztonságpolitikai vákuum ténye jelent kihívást, hanem a rendszerváltással járó megrázkódtatások, az elszegényedés, illetve az erőteljes szociális polarizálódás és munkanélküliség, a szélsőséges és nacionalista erők hatalomközelbe kerülése, a kisebbségi jogok elhanyagolása, az etnikai konfrontáció, a környezetszennyezés, de az illegális migráció és az ehhez kapcsolódó szervezett nemzetközi bűnözés is. Új jelenség tehát, hogy a migráció biztonsági kérdéssé vált.

Magyarország – mint a kelet–nyugati és dél–északi migráció keresztútján fekvő, részben befogadó, részben tranzitország – számára a rendszerváltást követően nélkülözhetetlen volt, hogy időben és megfelelő stratégia részeként bekapcsolódjék a globális és regionális menekültügyi együttműködés nemzetközi mechanizmusába.

Magyarországon a menedékjog hosszú évtizedeken keresztül egy – az alkotmányban foglalt – politikai-ideológiai deklaráción túlmenően, semmilyen jogi és intézményi háttérrel nem rendelkezett. Az 1980-as évek közepén kezdődött menekültbeáramlás a szomszédos Romániából a meglévő jogi keretek között kezelhetetlen volt. Ez vezetett oda, hogy 1989-ben Magyarország – a térség országai közül elsőként – csatlakozott a menekültek helyzetéről szóló 1951. évi genfi egyezményhez és az azt kiegészítő 1967. évi New York-i jegyzőkönyvhöz. A menekültként való elismerés eljárási szabályait a jelenleg is hatályban lévő 101/1989. (IX. 28.) MT rendelet állapította meg. A konvenció státusú elismert menekültek jogállását az 1989. évi 19. törvényerejű rendelet szabályozza, amely 1989. október 15-e óta hatályos.

A belügyminiszter ágazati irányítása alatt kiépült a menekültügyi intézményrendszer. A menekültellátási feladatokat ún. befogadóállomások és átmeneti szállások, a hatósági munkát a Menekültügyi és Migrációs Hivatal helyi szervei látták el. Jelenleg a hivatal három befogadóállomást tart fenn (Békéscsabán, Bicskén és Debrecenben), valamint irányítja a befogadóállomásokon és a Budapest, továbbá a Csongrád és a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei rendőr-főkapitányságokon működő helyi szerveket.

A humanitárius és emberi jogi követelmények teljesítése terén a Magyar Köztársaságot számos univerzális és regionális egyezmény kötelezi. Magyarország 1992-ben megerősí-

¹ Elhangzott a „Politikai stratégia és migráció” című konferencián.

tette, majd kihirdette az Emberi jogok és alapvető szabadságjogok védelméről szóló Európai Egyezményt, és elismerte az Európai Emberi Jogi Bizottság illetékességét a panaszok átvételére és a strasbourgi joghatóságot azok elbírálására; hatályos szabályozásunk (idegenrendészeti törvény) a vonatkozó nemzetközi jogi normákkal alapvetően összhangban van.

A teljes körű szabályozottság ellenére – sajnálatosan – mindmáig nincs Magyarországon törvényi szintű menedékjogi szabályozás. Márpedig ennek szükségességét az alkotmány is kimondja (1949. évi XX. törvény 65. §), ami a nemzetközi közösség jogos elvárásán túl újabb döntő érv a menedékjogi törvény mielőbbi elfogadásának szükségessége mellett.

Jogszabályaink – az immár hatályon kívül helyezett, a Menekülteket Támogató Alapról szóló 1993. évi XXVI. törvény, valamint a hatályban lévő 129/1996. (VII. 31.) számú kormányrendelet kivételével – a genfi egyezmény szerinti menekültekre vonatkoznak, nem szabályozzák az ideiglenes menedéket kérők és kapottak (a továbbiakban menedékesek) helyzetét. Időközben – a menekültekre és a menedékesekre is kiható – olyan jelentős, új jogszabályok születtek, mint az állampolgársági törvény, a külföldiek beutazásáról, magyarországi tartózkodásáról és a bevándorlásról szóló törvény, a rendőrségi törvény, a szociális törvény, a gazdasági stabilizációs törvény stb. Ezekkel összhangba kell hozni a menekültügyi jogi szabályozást.

Hazánkban mind a szabályozás, mind az idegenekkel való eljárás tekintetében elkülönül az idegenrendészet, a bevándorlás és állampolgárság, valamint a menekültügyi jogi szabályozása és szervezeti rendszere. Ezért különös jelentősége van a menedékjogról szóló törvény jelenleg készülő tervezetének, amely pótolni hivatott a hosszú ideje hiányzó törvényi szabályozást ezen a téren, másrészt lehetőséget biztosít a kapcsolódó eljárás korrigálására. A törvénytervezet szerint a törvény hatálybalépésével egyidejűleg kerülne sor az 1951. évi genfi egyezményhez való csatlakozásunk földrajzi korlátozásának feloldására.

Magyarország, mint ahogy azt a kormány a csatlakozási kérelem beadása kapcsán 1994-ben leszögezte, az Európai Unióhoz való csatlakozás pillanatától kezdve teljes jogú tagja kíván lenni a maastrichti szerződés mindhárom pillérének, ideértve a bel- és igazságügyi együttműködést is. A nemzetközi együttműködés része a menekültekre vonatkozó jogszabályok harmonizálása és EU-jogközelítése, aminek viszont feltétele az általános migrációs joganyag (vízumszabályozásra, tartózkodási engedélyekre, bevándorlásra, állampolgárságra, örökbefogadásra, munkavállalásra, házasságkötésre stb. vonatkozó jogszabályok) közelítése is.

A Menekültügyi és Migrációs Hivatal kiemelt feladatként kezdte meg az Európai Unió menekültügyi kérdéseket szabályozó normáinak az összegyűjtését és a magyar hatályos joganyaggal való összevetését. Minderre a készülő menedékjogi törvény koncepciója, majd a normatív szöveg készítése körüli szakmai igények jelentették a kényszerű, de elodázhatatlan indítást. A menekültügy néha nehezen választható el a nyugat-európai idegenjog és bevándorlási politika kérdéskörétől, ennek ellenére a hivatal lehetőség szerint kizárólag a menekültügyi kérdésekre korlátozza vizsgálódását. Az Európai Unió egyes tagállamainak strukturális-intézményi megoldásait is figyelembe véve tettünk javaslatot EU-konform jogkorszerűsítési lépések megtételére. Kétségtelen, hogy az Európai Unió tagállamainak nemzeti menekültügyi szabályozásában és joggyakorlatában vannak

eltérések, ám ennek ellenére az Európai Unió alapvető politikai célkitűzései jól érzékelhetők. A tagállamok számára kötelező normák körébe tartozó joganyagok a főbb stratégiai irányokat meghatározzák, más kérdés, hogy a szabályozás valójában nem fogja át teljes körben a témával összefüggő politikákat. Átfogó migrációs politikája jelenleg még az Európai Uniónak sincsen, most formálódik egy európai menekültügyi stratégia. Nehezíti a helyzetünket, hogy a Maastrichti Szerződés (TEU) VI. címének K 1 cikke „együttműködési területeket” rögzít, kifejezve azt, hogy az együttműködés e területeken folyamatosan újabb szabályozási területekkel és kérdésekkel bővíthet, továbbá, hogy e szerződés 100. c) pontja szerint – tehát az első pillérben – viszont már megtörtént egyes részterületek (a vízumpolitika részterületeinek) közösségiesítése.

Mindezek alapján a magyar migrációs politika stratégiai megfogalmazása nem halogatható tovább. Ezt a politikai szándék megfogalmazásával és kinyilvánításával, szakmai előkészítéssel, széles körű vitával, a médiák segítségével, a közvélemény jelentős részének megnyerésével, majd a vonatkozó jogi szabályozással és a végrehajtást biztosító szervezeti-működési feltételek megteremtésével szükséges mielőbb megvalósítani.

A Belügyminisztérium vezetésének utasítására és irányításával szakértői előkészítés folyik új koncepcionális és szervezeti változtatások bevezetésének mérlegelésére. Mivel jogalkotási teendők is vannak, a Menekültügyi és Migrációs Hivatal munkacsoportok létrehozását javasolja a jogszabálytervezetek kidolgozására. Ez vonatkozik nemcsak a menedékjogi törvényre, hanem még inkább a végrehajtási rendelkezések módosítására, illetve megalkotására, továbbá egy Belügyminisztériumon belüli migrációs szerv létrehozására. Biztosítani kell, hogy esetenként más minisztériumok (főleg az igazságügyi, a népjóléti, a művelődési és közoktatási, a külügy- és a pénzügyminisztérium) kijelölt munkatársai is részt vegyenek a munkacsoport tevékenységében. A Külügyminisztériumnak különösen szorosan együtt kell működnie az Európai Unióhoz való csatlakozást előkészítő szervezettel.

A migrációs politika kidolgozásába szakértőként, konzultánsként be kell vonni az érintett társadalmi szervezetek, egyetemek képviselőit. Támaszkodni kell továbbá a koncepciók és a joganyag kidolgozásánál a nemzetközi migrációs szervezetek és a UNHCR segítségére, véleményére is.

A Menekültügyi és Migrációs Hivatal – tekintettel a földrajzi korlátozás várható feloldására – már megkezdte a menekülteként való elismeréshez szükséges adatbázis kiépítését. Ebben az adatbázisban a menekülteket kibocsátó országokra vonatkozó olyan információkat rögzítünk, amelyeket eljárásunk során felhasználhatunk. Elképzeléseink szerint az adatbázist az idegenrendészeti hatóságok is igénybe vehetik – különös tekintettel az idegenrendészeti törvény 32. §-ának (1) bekezdésére.

A teljes körű és használható adatbázis kiépítését, pontosabban az információk megszerzését a Menekültügyi és Migrációs Hivatal egymaga nem tudja felvállalni, annak ellenére sem, hogy az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága ehhez hathatós segítséget nyújt. Az adatbázis feltöltése és az információk folyamatos, naprakész biztosítása szükségessé teszi több kormányzati szerv – így különösen a Külügyminisztérium, a Nemzetbiztonsági Hivatal, az Információs Hivatal, továbbá a Magyar Távirati Iroda – közreműködését.

Az egységes migrációs politika megvalósulását elősegítheti egy tárcaközi bizottság létrehozása. Külön a menekültügyet érintően ilyen bizottság működésére nincs szükség.

A migrációs politika intézményi kereteinek újragondolásánál a rendészeti és nemzetbiztonsági szempontok és hatáskörök mellett meg kell nyerni azoknak a közösségeknek és

önkormányzatoknak a támogatását, ahol a jövevények rövidebb-hosszabb ideig vagy akár állandó jelleggel új otthonra fognak találni.

Át kell gondolni a bevándorlás intézményét. Kérdés többek között, hogy kell-e változtatni azon, hogy a bevándorlók semmiféle állami letelepedési támogatást nem kapnak, miután eleve csak az kaphat bevándorlási engedélyt, aki biztos lakóhellyel és jövedelemmel rendelkezik. Ha nyitunk a bevándorlás terén, akkor az esetleges támogatási rendszert és annak társadalmi elfogadhatóságát és gazdasági vállalhatóságát is elemezni kell. Jelenleg ez hatósági mérlegelés kérdése: megfelel-e az illető külföldi a vonatkozó feltételeknek, önfenntartóképes-e, tehát a bevándorlást követő támogatásbeli pozitív diszkrimináció fel sem merül. Jelenleg Magyarországon egyedül a státusos menekültek részesülhetnek a magyar állampolgároknak nyújthatónál kedvezőbb feltételekkel egyszeri otthonteremtési támogatásban, amely családonként maximum 600 ezer forint, ami önmagában nem elégséges az otthonteremtésre. A BM Rendészeti Főosztály több fórumon hangot adott véleményének: a bevándorlás jogintézménye alapvetően újraszabályozást igényel. A kérdés elsődlegesen nem az, hogy szükséges-e a hároméves jogszerű magyarországi tartózkodás követelménye, hanem az, hogy a bevándorlási engedélyre mint jogi kategóriára egyáltalán szükség van-e. Kiváltható-e ez a jogintézmény – megegyezően az EU-tagállamok megoldásaival – egy új típusú tartózkodási jogosultsággal?

Meg kell vizsgálni a magyar nemzetiségűek liberalizáltabb és így tömegesebb végleges letelepitésének vagy ideiglenes migrációjának preferálását (elsősorban a legális munkavállalás jelenleginél átgondoltabb formájában). A mai helyzettől eltérő módon vetődik fel ez a kérdés az Európai Unióhoz csatlakozást követően, főleg ha a magyar kisebbséggel rendelkező szomszéd államok nagyobbik része előreláthatóan kívül marad.

Nyilván a jövőben is másképp szemléljük és kezeljük egyrészt az alapvetően haszonelvű bevándorlást vagy az ideiglenes munkavállaló migrációt, másrészt a segítségnyújtás nemzetközi normáin nyugvó menedékjogot. Fel kell vállalni a döntést, hogy szüksége van-e Magyarországnak és milyen számú, milyen összetételű, milyen preferenciák alapján válogatott bevándorlóra, majd potenciális új állampolgárra, illetve külföldi munkavállalóra. Ez evidenciának tűnhet, azonban a mai hatályos jogszabályok körüli állandó viták és a már prognosztizálható időnkénti kényszerű módosítások (például az a kétezres – és a magyar nemzetiségűekre nem vonatkozó – évi bevándorlási kvóta, amelyet közel sem használunk ki, a határon túli magyarok közösségeinek elégedetlensége a favorizálás elégtelensége miatt, ezzel szemben a magyar társadalom egyes részeiből a pozitív diszkrimináció ellen érkező bírálatok) egyaránt jelzik, hogy a szabályozás jogilag és hatóságilag ellenőrzés alatt tartja ugyan a jelenséget, csak éppen nem világos, hogy kívánunk-e tényleges bevándorlási eszközökkel reagálni olyan jelenségekre, mint a riasztó demográfiai deficit, vagy a növekvő számú magyar etnikumú személy bevándorlási késztetése keleti és északi szomszédainktól alapvetően gazdasági megfontolásból. Érdekünk, hogy a térségben ne kerüljön sor többé olyan eseményre, amelynek következtében a kisebbségben élő magyarok menekültként legyenek kénytelenek védelmet kérni az anyaországtól. Vélhetően az is politikai érdekünk, hogy semmilyen tömeges népmozgás következtében ne csökkenjen a magyar nyelvterület a Kárpát-medencében.

A migrációs jelenségek körén belül már a közeljövőben jelentősen megnő az időszakos migráció, a munkavállalási, illetve jövedelemszerzési céllal szezonálisan vagy meghatározott időre Magyarországra érkező külföldiek beáramlása. Az évente kiadott mintegy

húszezer munkavállalási engedély, becslések szerint csak töredéke – kb. hatodrésze – a ténylegesen illegálisan itt dolgozó külföldieknek, akiknek többsége a szomszédos országokból érkezett és elsősorban magyar etnikumú személy. Természetesen ez a helyzet éppúgy tarthatatlan, mint az időnkénti jelképes razziák a Moszkva téren vagy egyes nagyberuházásoknál, hiszen ezek nemigen fogják elejét venni a nem kívánt jelenségnek. Nyilvánvaló, hogy egyaránt elfogadhatatlan mind a teljes és példa nélküli liberalizálás, mind a teljesen kitiltó állami restrikció. Ráadásul a magyar hatóságok kezében az egyik legtevékenyebb és legkonkrétabb lehetőség a határon kívüli letelepedett magyar közösségek megsegítésére a magyarországi munkavállalás biztosítása, figyelembe véve, hogy a feketén megkeresett havi húszezer forintos fizetésből Erdélyben vagy Kárpátalján jó színvonalon mégél egy öt-hat tagú család.

Ugyanakkor kérdés, hogy lehet-e az illegális munkavállalás tolerálásának minden szempontból problematikus jelensége elsődleges eszközünk a kisebbségi magyarság helyzetének befolyásolására? Nyilván nem! Ebben a tekintetben is a máshol már bevett és bevált legális munkavállalási kvótarendszer tervezése és ellenőrzése volna az olyan EU-konform megoldás, amely nemzeti érdekeinket sem sérti. A magyar munkanélküliséget ez alig érintené, hiszen a feketemunkások nálunk is, mint mindenhol, reális igényt elégítenek ki, csak éppen illegálisan. Az persze más kérdés, hogy a legálisan érkező munkavállaló már többbe kerül az adó és a járulékok miatt, és nem volna ekkora kereslet iránta.

Végül szólni kell az illegális migráció terjedése, eddiginél hatékonyabb megakadályozása céljából tett koordinált lépésekről. Egyre nagyobb gond az országban maradó, különböző módon ideérkezett és jogcím nélkül tartózkodó személyi kör (elutasított menedékkérők, repatriálni nem tudók, toloncegyezmények által visszavettek, illegálisan belépők és tartózkodók, akik humanitárius és emberi jogi szempontból, illetve az idegenrendészeti törvény 32. §-ának (1) pontja alapján vissza nem fordíthatók és ki nem toloncolhatók) jogi helyzetének meghatározása és ellátásuk kérdése.

Szubszidiaritás és bevándorlási politika¹

A bevándorlási politika alakítása az egész világon kényes téma. Nincsen ez másképpen hazánk esetében sem. Ebben az évben meglepetéssel tapasztaltam a saját bőrömön, milyen kiszámíthatatlan indulatokat képes kiváltani magasan kvalifikált tudósokban is.

Talán nem kerülte el tudományos közvéleményünk figyelmét az az izgalmas és színvonalas vitasorozat, amely 1995–96-ban Dr. Kopp Mária professzorasszony és egy lelkes, fiatal újságíró – Galgóczy Zsuzsa – kezdeményezésére zajlott a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Magatartástudományi Intézetében. A rendezők – kiváló érzékkel – az egészségügyi paradigmaváltás alapkérdései mellett bizonyos nemzeti sorskérdésekre is sort kerítettek. Többek között vitát indítottak népesedéspolitikai kérdésekről is. Az egyik ilyen rendezvényen, igen óvatosan, felhívtam a figyelmet a német és az izraeli népesedéspolitikára. Úgy vélem ugyanis, hogy azok egyes elemei hasznosíthatók lennének krónikus népesedésfogyással küszködő országunk migrációs stratégiájának kialakításában. Az egyik jelen lévő tudós demográfus erre reagálva kifejtette: milyen riasztó volt számára egyik párizsi utazása, amikor a metrón a külvárosok felé tartva egyre több afrikai és arab utassal találkozott. Meglepett a reakció, hiszen én nem afroázsiai bevándorlókról szoltam, hanem a határon túli magyarok azon csoportjainak könnyebb befogadását javasoltam, akik már elhagyták szülőföldjüket, s jobb lenne, ha minket, a fogyatkozó anyaországot gyarapítanák, mintsem Svédországot, Ausztráliát vagy a világ más államait. A vita anyaga megjelent a Magyar Szemlében.

Vukovich György, aki nem volt jelen az eszmecserén, néhány soros megjegyzésemre vitaticskben reagált a folyóiratban. Kifejtette: a bevándorlási politika nem lehet a népesedéspolitika eszköze. Minél hamarabb bevezetendő aktív népesedéspolitikát kellene folytatnunk, s kívánatos lenne a hozzánk költözött határon túli magyarok mielőbbi hazatelepülése. Természetesen nem hagyhattam válasz nélkül a furcsa érveket megfogalmazó írást, s kifejtettem újra, most már bővebben, hogy hagyományos értelemben vett, pronatalista népesedéspolitikát sem baloldali, sem nemzeti kormányzattól nem várhatunk. Fogyó, öregedő s lassan a nyugdíjak előteremtését és a működőképes társadalombiztosítási rendszer fenntartását megnehezítő, rossz korstruktúrájú népességünk állapotán másféle eszközök alkalmazásával is meg kellene próbálni segíteni. A korai halálozások elleni egyébként fontos és tiszteletre méltó küzdelem hangsúlyozása, ami vezető demográfusaink és szociálpolitikusaink több évtizedes vezérlő gondolata, nem alkalmas demográfiai helyzetünk javítására.

¹ Elhangzott a „Politikai stratégia és migráció” című konferencián.

Amennyiben tehát komolyan vesszük, hogy változtatni kívánunk az ország népességének tragikusan rossz demográfiai összetételén, akkor más megoldásokat is számba kell venni. Borbély Imre, temesvári közíró, politikus (Tökés László tanácsadója) egyik írásában találkoztam először a szubszidiaritás nemzeti-nemzetiségi problémákra irányuló értelmezésével. Mi is a szubszidiaritás? Elsősorban a német nyelvű szakirodalom használja ezt a kifejezést. Tulajdonképpen a már kissé elkoptatott s a mindenféle baloldali mozgalmak, osztályküzdelmek és érdekvédelmi harcok számára kisajátított szolidaritás kategória megfelelője, amelyet előszeretettel alkalmaz a keresztényszocialista mozgalom. A szubszidiaritás elsősorban a társadalmi problémák keletkezési helyükön való megoldását javasolja, a kölcsönös segítség és érdekvédelem messzemenő figyelembevételével. A társadalmi problémák tartós, eredményes megoldására ugyanis csak akkor számíthatunk, ha az abban részt vevő felek mindegyike valóban érdekelt a probléma leküzdésében. A szubszidiaris hozzáállás nem tartja megfelelőnek a jelzett gondok megoldására a nagy, centralizált szervezeteket. Elsősorban működésük csekély hatékonysága miatt, de azért sem, mert az autonóm, helyi indíttatású cselekvés híve. A szubszidiaritás totalitarizmusellenessége kizárja az állam mindenhatóságát. Az érdekezésszerűságon alapuló kölcsönös segítség, a helyi energiák autonóm összefogásával, hozzájárulhat az elhanyagolt, nehezen megoldható társadalmi kérdések újrafogalmazásához és eredményes megoldásához.

Bár a szubszidiaritás hívei és alkalmazói metódusukat elsősorban a szociális gondok enyhítése során használják, a módszer tágabb értelmű, például nemzeti, népesedési problémák enyhítésére is alkalmassá tehető. Ha a német bevándorlási politika oldaláról közelítünk a szubszidiaritáshoz, láthatjuk, hogy a kelet-európai németység befogadása és letelepítése nemcsak a történelmileg kedvezőtlen helyzetbe került kisebbségi németek sorsán javított, hanem hozzájárult ahhoz is, hogy megjelenhessék a német munkaerőpiacon egy olyan réteg, amelynek nincsenek alapvető kulturális-nyelvi beilleszkedési problémái, szemben az országban munkát vállaló más nemzetiségű, más vallású, sőt – egyes népcsoportok esetében – gyökeresen különböző mentalitású populációkkal. Természetesen a rokonság, az azonosság számtalan elemének megléte esetén is keletkezhetnek konfliktusok egymástól jól elhatárolható népcsoportok között. A német egyesítés mézesheteinek elmúltával például az „ossik” és a „wessik” között máig sok a súrlódás. Mégis, ez a konfliktus az alapvető nemzeti azonosság esetében minden bizonnyal könnyebben feloldható, mint ha az ellentétet még etnikai, vallási különbözőség is terhelné.

A nemzeti szubszidiaritás másfelől is megközelíthető. A határon túl élő németység fokozatos hazatelepedése nyomán idővel szükségtelemmé válik a társadalmi szolidaritás ez irányú gyakorlása, mert beolvadásuk – ami gazdasági-társadalmi s nem nyelvi-vallási asszimilációt jelent – idővel bekövetkezik, s ezzel maga a probléma is megoldódik. Ennek megvalósulását elősegítheti, ha a befogadó ország lakossága tisztában van azzal, hogy a beköltözöttek nemcsak kaptak tőlük, hanem a végbement tranzakció az ő érdeküket is szolgálta, hiszen a vendégmunkás-problémának a megszokottnál könnyebb változatáról volt szó.

Az izraeli nemzeti szubszidiaritás némiképpen különbözik a némettől. Az Izraelbe bevándorolt zsidó közösségek csakúgy, mint a néhai német diaszpórák, véglegesnek tekintik betelepülésüket az anyaországba. A zsidó kultúra és hagyomány több ezer éves tapasztalata azonban oly mértékben megszokottá és általánossá tette a kisebbségi létet, hogy vannak olyan zsidó közösségek, amelyek minden Izrael felé irányuló szolidaritásuk és együttérzé-

sük mellett is mostani hazájukban kívánnak maradni. A cionista propaganda sem tudta például tömegessé tenni a többmilliós egyesült államokbeli zsidóság Izraelbe irányuló migrációját, mert gazdasági előnyük nyilvánvaló. Viszont arra is van példa, hogy rosszabb helyzetben is a helyén marad a zsidó közösség, mert a bibliai haza iránt érzett minden kötődése ellenére erős szálak fűzik szülőföldjéhez. Idetartozik például a magyarországi zsidóság.

A szubszidiaritás révén azonban egymástól távol élő közösségek is szoros kapcsolatokat ápolhatnak. Támogathatják egymást, felkarolhatják a rászorulókat, s ha szükséges, ott-hont adhatnak az üldözötteknek vagy a kilátástalan helyzetbe kerülteknek. Míg Németország esetében a szubszidiáris segítség – minden kimutatható kölcsönösség ellenére – túlnyomórészt egyoldalú, már csak a népességi arányokból és a gazdasági erőből következően is, addig a világ zsidóságának esetében ez egészen másképp van. Csak a zsidók kisebb hányada él Izraelben, és sok ország van, az Egyesült Államokon kívül is, ahol létfeltételeik alapvetően kedvezőbbek a közel-keletinél.

Természetes tehát, hogy Izrael állam megalapítása hatodik évtizedében is inkább kap – legalábbis anyagiakban – a világ zsidóságától, mintsem adna. Amit nyújtani tud, az inkább szellemi, kulturális és vallási tényezőkben keresendő. Az intenzív kapcsolatokat nemcsak a gazdasági-pénzügyi akciók jelzik tehát, hanem azok kiterjednek az élet minden területére, beleértve a nemzeti társadalmat alkotó egyedeket, akik egymáshoz küldik tanulmányútra, tapasztalatcserére gyermekeiket, s minden rendelkezésre álló eszközzel óvják a közös hagyományrendszert. Válságos helyzetekben ez a kölcsönös együttműködés megsokszorozódhat, s kiterjedhet akár a biológiai, konkrét esetünkben a népesedési, a demográfiai segítség területére is. Ismeretes, hogy Izrael milyen elszigeteltségben, milyen aránytalanul kicsi demográfiai súllyal helyezkedik el a Közel-Keleten. Ezért megalapítása óta tervszerűen és folyamatosan növeli népességi potenciálját. Befogadja azokat a zsidó tömegeket, akiknek az élete vagy konkrét veszélybe került, vagy olyan reménytelen anyagi-gazdasági körülmények között zajlik, amin a szubszidiáris szolidaritás jegyében segíteni kell.

Példáink nyilvánvalóan nem nélkülözik a német, illetve az izraeli állam tevékeny és hathatós közreműködését. Nem is valósulhat meg az együttműködés nélkül. De nem jöhetett volna létre s nem lehetne évtizedek óta eredményes, ha nem találkozna az ezeket az államokat alkotó kisebb közösségek egyetértésével és aktívan támogató részvételével. Az állam képében megragadható makrotársadalom tulajdonképpen csak a keretet nyújtja a mikroszinten végbemenő társadalmi folyamatok számára. Ez a szubszidiáris mező valóságos, élő vagy könnyen aktivizálható hálózatot alkot, amely azonnal reagál a felmerülő problémákra. Az oda- és visszaható impulzusok megtermékenyítik a nemzeti és – különösen Izrael és a zsidóság esetében – a vallási létet. Ha szükséges, akár emberek, népcsoportok tömeges megmozgatásán, megmentésén keresztül, mint ahogyan az nemrég az éhínségtől gyötört etiópiai zsidók – anyagi áldozatra nem tekintő – hazatelepítése esetén történt.

A német és a zsidó példa nyilvánvaló párhuzamokat mutat a magyarság kérdésével, de a különbségek sem elhanyagolhatók. Egyik ilyen körülmény, hogy a határon túli magyarok nagy többsége közel, a határok túloldalán vagy attól nem jelentős távolságban él. Olyan, az anyaországgal összefüggő területeken, ahová tulajdonképpen nem vándorolt, hanem a történelem forgandó szerencséje következtében, a határváltások következtében került. Azért ez a dolog sem annyira egyértelmű! Az emberiség története s benne a ma-

gyarságé, valójában migrációk történeteként is leírható. S ezek korántsem értek véget. Az országhatárokon átívelő népmozgásokhoz hasonlóan nagymértékűek az úgynevezett belső vándorlások, amelyek nem mindig merülnek ki a falvakból városokba költözéssel. Magyarország esetében bőven van példa történelmi jelentőségű belső migrációkra. Kezddődött a honfoglalással, de a települési-telepítési mozgalmak szinte állandóak voltak históriánkban. A legújabb tudományos eredmények szerint a székelységet például különböző törzsekből gyűjtötték össze, s telepítették Erdélybe határőrizeti feladattal. Először arra a vidékre kerültek, amelyet néhány nemzedék múltán át kellett adniuk a nyugatról behívott szászoknak. Így kerültek mai lakóhelyükre, ahol túlnépesedvén, újabb és újabb rajokat bocsátanak ki magukból, csaknem minden égtáj felé.

A törökök kiűzése során teljesen elnéptelenedett délvidéket belső és külső telepítések népesítették be két és fél évszázada. A nagy népmozgások a 19. és a 20. században is folytatódtak. A tengerentúlra irányuló migráció mellett a belső migrációnak két fő iránya ragadható meg a dualizmus korában: az északról délre irányuló népmozgás, ami elsősorban az Alföld benépesítését eredményezi, és a perifériákról a centrumba költözés, ami milliós nagyvárossá teszi Budapestet. A trianoni határmegvonás egy-két évig tovább fokozta – a menekülthullám révén – ezeket a tendenciákat, de drasztikusan meg is állította őket a határsorompók létrehozásával. Amint könnyebbé vált azonban a népmozgás a gyakorlatban, azonnal felelevenedtek ezek a természetes folyamatok. A második világháború idején újra mozgásba lendül a magyarság, és nemcsak a határváltozások és a háború következtében. Az az erdélyi magyar tömeg, amelyik a román impérium alatt külön állami létbe kényszerült. Észak-Erdély visszacsatolásakor megindult nyugat, az ország belseje felé munkát, egzisztenciát, jobb megélhetést keresve. A Romániából manapság felénk irányuló bevándorlást úgy is megítélhetjük, mint egy több évtizedes elzárttság utáni megnyitás következtében hirtelen fölcsapó migrációs áradatot.

A határon túli magyarok bevándorlása ellen, nem tagadható, azért foglalnak sokan állást, mert attól tartanak, hogy tömeges távozásuk esetén helyüket más nemzetiségűek foglalják el, s történelmileg magyarlakta területek vesznek el végleg a magyarság számára. Van ennek a vélekedésnek egy olyan változata, amelynek képviselői még mindig reménykednek valamiféle kárpát-medencei igazságosztásban. Az alapvető nagy világtendenciák és az európai fejlődés iránya ellentmond ennek a nézetnek. A határok jelentősége történelmi mércével nézve kétségtelenül csökken, s a kontinensünkön is érzékelhető globalizálódás térségünkben új helyzetet teremtett. Különösen a kelet-európai rendszerváltozások óta tapasztalható errefelé is az emberek újra realizálható törekvése léthelyzetük gyökeres javítására nemzetközi migráció révén. Egyébként a határok spiritualizálódása megváltoztatja a migráció jellegét. Tömegessé válhat az ideiglenes külföldi munkavállalás. Egy jó állás érdekében már nem kell a munkavállalónak feltétlenül örökre eltávoznia szülőföldjéről. Ettől függetlenül az ideiglenes szándékkal eltávoztak jelentős részéből idővel más ország állampolgára lesz.

A kedvező fejlemények ellenére valószínűleg nem növekedne lényegesen a Magyarországon egzisztenciát kereső határon túli magyarok száma. Éppen a hazatérés megmaradó potenciális lehetősége késztetné a sorsukon változtatni akarókat gondosabb mérlegelésre. Ha a döntési folyamat elhúzható, megfontoltabb, körütekintőbb döntés születik az egyén részéről. Nem kényszmigrációra kerülne sor, hanem természetes körülmények közötti választásra.

Nem kap elég hangsúlyt napjainkban nálunk, hogy a határon túli munkavállalók, a betelepülni szándékozók demográfiailag kedvező összetételű csoportot alkotnak. Dominálnak közöttük a fiatal, dinamikus korosztályok. Az átlagosnál magasabb az iskolai végzettségük. Világjelenség, hogy a külföldi munkavállalók java a társadalom vállalkozóbb, tehetségesebb köreiből kerül ki. Nem szabad arról sem elfelejtkezni, hogy nagyobbik részük férfi, tehát a mobilabb nemből rekrutálódik, amelyik nemcsak könnyebben próbálkozik a külföldi tapasztalatszerzéssel, mint a nők, hanem könnyebben is tér vissza, ha abban látja a megoldást. Egy fiatal, szakképzett, férfi többségű populáció csak javítaná a kedvezőtlen demográfiai mérleget, ha a végleges honfoglalást választaná.

Elterjedt vélemény a betelepülni szándékozókkal kapcsolatban, hogy megjelenésük azért sem kívánatos, mert növelnék a munkanélküliek számát. Sajnos ezt a felületes megítélést időnként szakértők is táplálják rosszul feltett kérdéseikkel. Csak a kevésbé képzetek hiszik azt, hogy létezik abszolút munkanélküliség. A munkanélküliség általában konkrét ágazatokban, relatív összefüggések szintjén jelentkezik. Szinte mindig strukturális problémáról van szó. A külföldiek nagy része olyan munkákat vállal el, amelyre nincs hazai vállalkozó. Nyugat-Európa nagyobb országában úgy tartanak nyilván esetenként többmillió saját állampolgárságú munkanélkült, hogy közben legalább ugyanannyi vendégmunkást foglalkoztatnak. Éppen ezért furcsállva olvasom az elmúlt hetekben a „Korridor” politikai kutatási központ által közreadott *A szuverenitás káprázata* című kötetben Csepeli György elemzését. A szerző olyan szociológiai felmérés alapján összegzi a hazai lakosság bevándorlókkal kapcsolatos attitűdjét, amelyben az első „állítás” így hangzik: „Magyarországnak erőteljesebben kellene fellépnie az illegális bevándorlókkal szemben”; a második: „A bevándorlók miatt növekszik a bűnözés”; a harmadik: „A bevándorlók elveszik a munkát azok elől, akik Magyarországon születtek.” Ezután a három vaskosan negatív sugallatú állításra, amelyeket 91, 74 és 63 százalékban fogadtak egyetértéssel a megkérdezettek, következik csak a magyar nemzetiségű bevándorlók számára az állampolgárság megszerzésének könnyítését kívánó alternatíva, amit 53 százalék ítél meg pozitívan. Viszont mindössze 20 százalékot kapott az az állítás, ami szerint „nyitottabbá válik a bevándorlók által az ország az új eszmék és kultúrák iránt” s csupán 8 százalékot az a megállapítás, hogy „a bevándorlók hasznára válnak a magyar gazdaságnak”. Ez a TÁRKI-ban készült felmérés csak úgy büzlik az előítélettől és a tájékozatlanságtól, s mégis koncepció épül rá, amit egyre többen harsognak álszentül: sajnos a magyar lakosság – ez van, ezt kell szeretni – csupán ennyire szolidáris a bevándorolni szándékozókkal.

Nem tudatják a megkérdezettekkel, hogy a bevándorlók túlnyomó többsége természetesen magyar, köztük tömegesen vannak olyan fiatal délvidéki fiúk és férfiak, akik egyenesen a haláltosztó katonai behívások elől menekültek hozzánk. Nem kérdezik honfitársainkat derék szociológusaink annak az állításnak az igazáról például, hogy „a bevándorlók elvégzik azokat a munkákat is, amelyeket az itthoniak nem vállalnak”, vagy „a bevándorló fiatal populáció javítja katasztrofális demográfiai mérlegünket”, vagy „a bevándorlók többsége olyan magyar nemzetiségű, aki korábbi hazájában nem részesült kielégítő nemzetiségi jogokban, nem tanulhatott magyarul szakmát, nem tanulhatott anyanyelvén tovább” stb.²

Nem kétséges, nagy szükség lenne Magyarországon és szűkebb térségünkben a nem-

² A táblázat megtalálható: *A szuverenitás káprázata*, Budapest, 1996., 131. o.

zeti szubszidiaritás elvének alkalmazására, egyáltalán a nemzeti érdek és kölcsönösség fontosságának a felismerésére és elterjesztésére. Nehéz ennek hiánya miatt megróni az egyszerű állampolgárt, ha a tudományos kutatók jelentős része is előítéletesen gondolkodik erről a problémáról. Pedig valamikor még működött nálunk egymás nemzeti alapú segítése, s a népesedési és telepítési kérdéseket is ezek szerint a szempontok szerint ítélték meg. Némí túlzással a szubszidiáris nemzeti nézőpont csirája volt megtalálható Julianus barát utazásában, aki a fenyegető tatárveszély miatt szerette volna összefogni az akkori ősszmagyarságot. A török megszállás alatt is szép példái valósultak meg a szubszidiaritásnak, legfőljebb nem így nevezték, akik gyakorolták. Vajon az önálló erdélyi magyar fejedelemség nem szubszidiáris módon tartotta fenn a magyar államiséget, kultúrát, nyelvet és etnikumot, miközben az ország java része idegen hatalmak igáját nyögte? De hozhatunk példákat a 20. századból is. A századforduló gondolkodóit aggasztotta a tengerentúli kivándorlás éppúgy, mint a székelység szétszóródása vagy a csángósors Moldvában. A Trianon után meghagyott ország nemcsak csonka volt, hanem meglehetősen retrógrád politikai berendezkedésű is, ami a felvilágosult „új arcú magyarok” tömeges megszervezését sokáig csak a nálánál demokratikusabb Csehszlovákiában tette lehetővé. Bármennyire is sajátos jelenség volt, de egyfajta kulturális szubszidiaritást vitt végbe az elszakított erdélyi íróársadalom is, amikor Erdélyi Helikont és Szépmíves Céhet alapított. Szerb Antal máig érvényes *Magyar irodalomtörténete* Erdélyben kiírt pályázat fődíját nyerte el. Miközben itthon Herczeg és Gárdonyi giccsbe hajló könyvsorozatai domináltak, az igazi irodalom, Tamási, Kós és Karácsony Benő s nem utolsósorban a *Korunk* köré egy másik országban vitte tovább a nívós irodalom zászlaját. Nem feledkezhetünk meg az 1960-as és 1970-es évtized Jugoszláviájáról sem, ahol a nagyobb alkotói szabadság mellett nyugati kapcsolatokat is szabad volt építeni a magyaroknak. Az irodalmi, kulturális példák után visszatérve a „földre”, a bevándorlási, a demográfiai témához, megjegyezzük: kevéssé tudott, hogy a két világháborúban is alaposan kivérzett Magyarország csak azért nem küzdött emberhiánnyal, mert mindkét alkalommal határon túlra került százezrek vére frissítette fel az itthoniakét.

Amikor hazánk népességfogyása 1981-ben elkezdődött, a határon túli magyarok még erősen gyarapodtak, és nemcsak a Ceaușescu-féle abortuszterroret alkalmazó Romániában, hanem a Csallóközben és Kárpátalján is. Ha ebből a népességből valamennyi jut az anyaországnak is – a bevándorlás révén –, az mindnyájunk javát szolgálja, mert segít feltölteni azokat a demográfiai hiátusokat, amelyek a határokon belül keletkeztek a koncepciótlanság s a társadalmi érzéketlenség s – többek között – a szubszidiáris nézőpont hiánya miatt.

Természetesen nyilvánvaló, hogy a szubszidiaritás elvének elfogadásához és a gyakorlatba való átültetéséhez időre van szükség, s ehhez nem minden szempontból kedvező a jelenlegi magyar társadalom és vezető elitjének az állapota. Éppen ezért lenne nagy jelentősége a bevándorlókkal kapcsolatos törvényes rendelkezések megváltoztatásának. Nem csupán általános könnyítésekre, liberalizálásra gondolunk, hanem a magyar nemzetiségűek egyértelmű és határozott előnyben részesítésére. Eközben külön gondolni kellene a rendkívüli helyzetek esetén alkalmazandó megoldásokra. Az elmúlt évtizedben jó néhány olyan menekülthullám érte el hazánkat, amelynek kezelése sokkal nagyobb empátiát, emberi és nemzeti befogadóképiséget követelt volna a magyar illetékesektől s nagyobb rugalmasságot a törvényhozóktól.

Visszapillantva a közelmúlt bevándorlástörténetére, azt még meg tudjuk érteni, hogy a végletesen eltorzult késői Ceauşescu-uralom elől menekülők befogadása körül nem volt minden rendben Magyarországon, mert még nem ment végbe a rendszerváltozás. A délszláv válság menekülteit azonban már egy elvileg demokratikus rendszer fogadta. Éppen ezért nehéz megmagyarázni a továbbélő állami, társadalmi szűkkeblőséget. Ilyen volt például a nagyatádi bosnyák menekültek Debrecenbe száműzése. De vegyünk inkább egy magyar példát, a szlavóniai és drávaszögi magyarok esetét. Lassan ötödik éve, hogy véres háború és kegyetlen nemzetiségi atrocitások ütések el a kórógyi, a szentlászói, a kopácsi, a veresmarti stb. magyarokat. Helyükre máshonnan elűldözött, ám állig felfegyverkezett és hódító-honfoglaló eltökéltséggel érkezett szerbek kerültek. A nemzetközi politikai és katonai szervezetek erőfeszítései ellenére ez a probléma megoldhatatlannak látszik, legalábbis az elűzöttek életében. A magyar illetékesek azonban még mindig arra várnak, majd csak megoldódik a válság valahogyan, s mehetnek majd vissza szülőföldjükre a menekültek. 1996 őszén állig felfegyverkezett IFOR-katonák sorfala között letehettek virágait ősök sírjára, de a szülői házhoz már nem látogathattak el. Vajon komolyan gondolható, hogy a nemzetközi katonai szerepvállalás elmúltával rendeződhet a sorsuk? Nem könnyű egy Árpád-kori falu, mondjuk Kórógy elvesztésébe belenyugodni, de valószínűleg számolni kell akár ezzel is. A társadalmak számára a legfőbb érték az ember, nem a föld, a terület. A termelő, fogyasztó és önmagát biológiailag is megújítani képes ember védelmének mindenek előtt kell állnia. A néhány ezer horvátországi menekült magyar ma szét-szórva él Magyarországon és a világban. A fiatalabbja már Németország felé kacsingat. Apáik hiába kértek földet, házhelyet az anyaországtól. Nem adtak nekik. Pedig szülőföldjüktől egynapi járóföldre, autóval egyórányira kerül el az elnéptelenedett, kiváló termőföldű baranyai Ormánság. Végleg be kellene fogadni őket. Földet, munkát, azaz kenyeret adni a kezükbe.

Néhány gondolat bevándorláspolitikai stratégiánk kialakításáról¹

A nemzetközi vándorlás fogalma a demográfia véglegesen tisztázott, továbbfejlesztésre nem szoruló fogalmai közé tartozik. Bevándorláspolitikai célkitűzések kialakításáról lévén szó, fontos lenne viszont annak a tisztázása, hogy a vándorlás a vándorló saját elhatározásának vagy valamely társadalmi vagy politikai szervezet elhatározásának következménye-e, és ezeket az elhatározásokat, döntéseket milyen okok válthatják ki. Külön kezelendő a természeti katasztrófák (szárazság, özönvíz, éhhalál stb.) által kiváltott vándorlás. Az önkéntességen alapuló nemzetközi vándorlásnak lehetnek gazdasági természetű okai (alacsony bérek, munkanélküliség, létbizonytalanság), társadalmi okai (például a keletnémetek áttelepülése Nyugat-Németországba a két Németország egyesülése előtt), etnikai okai (például Izrael állam megalakulása).

Bevándorláspolitikai stratégiánk kialakításáról lévén szó, hozzászólásomban számos fontos kérdés mellőzésével kizárólag a kibocsátó ország, a befogadó ország és a vándorlók érdekeltsége egyidejű figyelembevételének szükségességét és a nemzetközi vándorlás sokféle hatása egyidejű számbavételének szükségességét részletezem röviden.

A bevándorláspolitikai kialakítása során valójában mindig három érdekeltség figyelembevételére, mérlegelésére, esetenként szembeállítására kényszerülünk. Ezek az érdekeltségek a következők:

- a kibocsátó országé;
- a befogadó országé;
- a vándorlóké.

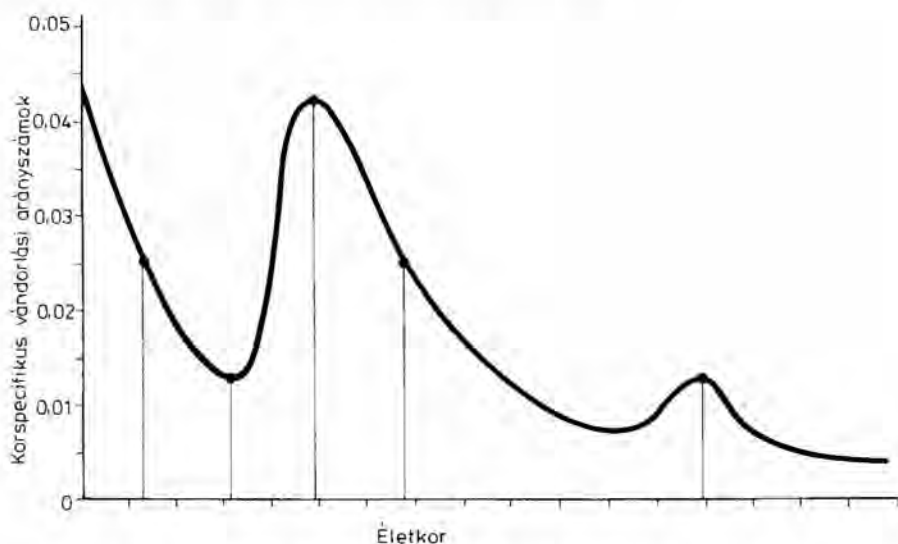
A kibocsátó országok érdekeltsége többféle lehet, és időben is változhat. Egyes kormányok országuk elhagyását felfoghatják hatalmuk gyengüléseként is. A gyarmattartó hatalmak gyarmataikba is elsősorban külföldiek áttelepülését támogatták. A parlamentáris demokrácia országaiban, különösen a gazdasági válság és munkanélküliség éveiben, senkit nem tartanak vissza a kivándorlástól akarata ellenére, legfeljebb a hadra foghatók számának csökkenése válthat ki korlátozó intézkedéseket. A kapcsolatok ápolása a kivándorlótakkal, a visszahódításuk érdekében tett lépések jellege szintén többféle lehet. A közvélemény többnyire kevesebbet foglalkozik a kivándorlókkal, mint a bevándorlókkal. A bevándorláspolitikai kialakítása során viszont a kivándorlók és a bevándorlók számának ismerete és egybevetése elkerülhetetlennek tűnik.

A befogadó országok érdekeltsége szintén többféle lehet, és időben változhat is. A be-

¹ Elhangzott a „Politikai stratégia és migráció” című konferencián.

vándorlókkal szembeni ellenállás lehet gazdasági, szociális, politikai, etnikai (faji), vallási és egyéb természetű. Gyakori a szakszervezetek ellenállása azokban az országokban, amelyekben munkanélküliség van. A bevándorlókat táborokba is zárhatják, nem azért, hogy ne bűnözzenek, hanem elsősorban azért, hogy ne dolgozzanak. Etnikai jellegű „kvótákat” léptetnek életbe bizonyos etnikumhoz tartozók bevándorlása ellen (például az Amerikai Egyesült Államokban a „sárga veszedelem” ellen).

A vándorlók érdekeltsége gazdasági természetű, amit az új klíma, nyelv, konyha, ruházat, lakóhely megszokásának kényszere mérsékel. Előfordulhat, hogy új környezete ellenséges a bevándorlóval szemben és az is, hogy ő ezt viszonozza. Gyakran új környezetében rokonok, barátok, ismerősök fogadják, de jövetelét valamely kollektíva, szervezet is előkészítheti. A bevándorlás szervezése egyes esetekben jövedelmező üzletgá is fejlődhet. A vándorlók gazdasági, illetve pénzügyi érdekeltségével kapcsolatban meg kell értenünk: céljuk nem minden esetben az, hogy szegényebb országból gazdagabb országba vándoroljanak. Szegényebb országba is vándorolhatnak, ha saját szakmájukban éppen valamelyik szegényebb országban kedvezőbbek számukra a lehetőségek.

1. ábra. A vándorlás korspecifikus arányszámainak laxenburgi modellrendszere

A befogadó országnak a nemzetközi vándorlás demográfiai, gazdasági, egészségügyi, foglalkozási, morális és intellektuális hatását egyaránt figyelembe kell vennie.

Gondoljunk először a nemzetközi vándorlás demográfiai hatásaira, melyeknek természetesen számos társadalmi és gazdasági következményük is van. A nemzetközi vándorlás életkor szerinti gyakoriságai hasonlítanak az országon belüli (belső) vándorláséra (1. ábra).² Legnagyobb gyakorisággal a fiatalok és felnőttek vándorolnak kiskorú gyermekeikkel

² A Rogers, Raquillet és Castro által előállított igen jellegzetes görbéket idézi Valkovics. In: *Gazdaságdemográfiai módszerek*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1973; *Réflexions sur les possibilités de modélisation des*

együtt. Az egészen fiatalokorúak gyakran vándorolnak, majd a korai kamaszkorig jelentősen csökken, ezután meredeken emelkedni kezd a vándorlás gyakorisága, amely a korai felnőttkorban éri el maximumát, majd fokozatosan csökkenni kezd, és a csökkenés a késői öregkorig tart. A késői öregkorban gyakran ismét van egy, a korai felnőttkorinál sokkal kisebb maximum, amit többnyire ismét csökkenés követ.

A vándorlás életkor szerinti gyakoriságainak egyenlőtlensége alapján állíthatjuk, hogy a bevándorlók, illetve kivándorlók kor szerint struktúrája sohasem azonos a kibocsátó, illetve befogadó országokban élő népességek életkor szerinti struktúrájával. Nagyon leegyszerűsítve állíthatjuk, hogy egy ország bevándorlói leginkább húsz- és harmincéves kor közöttiekből, zömmel férfiakból állnak. A kivándorlás öregíti a kibocsátó ország népességét, a bevándorlás fiatalítja a befogadó országét. A kivándorlás a férfiak nagyobb részvételi aránya miatt elválasztja egymástól a kibocsátó országban élő házastársakat, illetve élettársakat, és csökkenti a házasság, illetve élettársi termékenységet, ezáltal is öregítve a kibocsátó ország népességét.

A nemzetközi vándorlás gazdasági hatásainak megértését jelentősen megkönnyíti az ember gazdasági életrajza egyes szakaszainak felidézése. Az ember gyermekkorában fogyaszt anélkül, hogy termelne, vagy legalábbis többet fogyaszt, mint termel. Produktív korának éveit alatt többet termel, mint fogyaszt, végül öreg korában ismét csak fogyaszt anélkül, hogy termelne, vagy legalábbis többet fogyaszt, mint amennyit termel. A gyermekkor éveit alatt a kor előrehaladásával évről évre fokozatosan nő (halmozódik) az ember által elfogyasztott érték nagysága, a gazdasági aktivitás megkezdése után azonban a termelt érték nagysága egyre jobban meghaladja az elfogyasztott értékét, és idővel bekövetkezik a korábban fogyasztott és termelt értékek kiegyenlítődése. Ezt követően a korábban termelt érték kumulált nagysága egyre nagyobb a korábban fogyasztott értékénél. A termelési többlet a gazdasági aktivitás abbahagyásakor éri el maximumát. Ezután a korábbi fogyasztás értéke fokozatosan megközelíti a korábbi termelését, és ha az ember eléggé sokáig él, másodszor is bekövetkezik a korábban termelt és fogyasztott értékek kiegyenlítődése. A 2. ábra a fogyasztás termelést meghaladó többletének alakulását szemlélteti a kor előrehaladásával.³

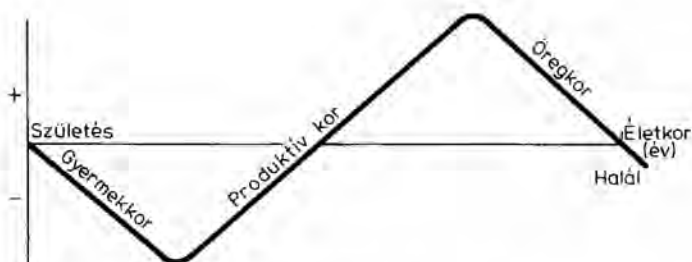
Magától értetődő, hogy a befogadó országok elsősorban az olyan fiatalokorú felnőtteket fogadják be szívesen, akikkel kapcsolatban képzési költségek már nem merülnek fel, s akik már többet termelnek, mint amennyit fogyasztanak, és ezt még évek hosszú során át művelhetik. A kibocsátó országok szempontjából viszont éppen az ilyen, már képzett fiatalokorú felnőttek elvesztése a legkevésbé kívánatos.

A nemzetközi vándorlás egészségügyi hatásaival kapcsolatban közismert, hogy a bevándorlók az átlagosnál egészségesebbek, dinamikusabbak, kezdeményezőbbek. Kedvezőbb halandóságuk miatt kedvezőbbek továbbélési esélyeik is, mint a befogadó ország azonos korú és nemű lakosaié. A kalandvágyóbb mentalitás természetesen hatással lehet a bűnözésre, de hozzájárulhat a befogadó ország sportéletének fellendüléséhez is. Az előzetes fizikai szelekció kedvező hatása az etnikai keveredés kedvező egészségügyi hatásával is kiegészülhet.

taux de migration interne par âge. Chaire Quetelet 1983, Institut de Démographie de l'U.C.L. Louvan-la-Neuve.

³ A Sauvy által előállított görbét idézi Valkovics (1983), lásd 1. lábjegyzet.

A nemzetközi vándorlás foglalkozási hatásai szintén ismertek. Minden befogadó ország esetében minden időben ismertté válik, hogy melyek a hiányszakmák és a túltelített szakmák, hogy milyen szakképzettségre van leginkább szükség. Ügyvédekre, kereskedőkre, gépirókra általában egyetlen befogadó országban sincs szükség, valamilyen konkrét szakképzettség viszont mindenképpen előnyös. Franciaországban például az I. világháború után bevándorolt oroszoktól megkövetelték, hogy tanuljanak meg személygépkocsit vezetni. A jól képzett szakmunkások legtöbbször nem kívánják hazájukat elhagyni, a szakképzetlenekre viszont nincsen vagy csak korlátozott mértékben van szükség. Az értelmiséghez tartozók bevándorlása ugyanakkor többnyire politikailag is motivált.

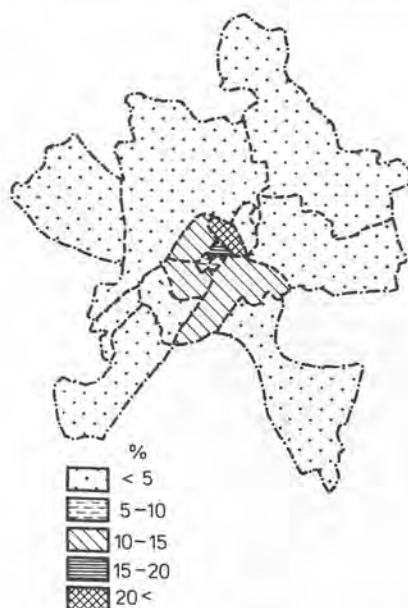

2 ábra. A fogyasztás termelést meghaladó többletének (-) és a termelés fogyasztást meghaladó többletének (+) alakulása a kor előrehaladásával

A morális és intellektuális hatás számbavételével kapcsolatban csak annyit jegyzünk meg, hogy ez többnyire szakmákhoz kötött jellegű. A bevándorlók politikai szempontból „rendbontó”, „lázadó” természetétől általában nem kell tartani, hiszen tudatában vannak annak, hogy saját hazájukban leküzdhetetlen beilleszkedési nehézségeik voltak. A közbüntényes bűnözésben betöltött szerepük ugyanakkor óvatosságot tesz szükségessé, és mindenképpen figyelmet érdemel.

A jugoszláv betelepülők társadalmi-gazdasági struktúrája Szegeden¹

Az 1989–1995 között Szegedre érkezett külföldiek azon csoportját vizsgáltuk, akik tartósan Szegeden kívántak letelepedni és munkát vállalni. Azért tartottuk fontosnak a vizsgálatot, mert feltételezésünk szerint Szeged a vidéki városok közül az ország egyik legjelentősebb migrációs célállomása. Ez egyrészt földrajzi fekvéséből következik – az alföldi térség legnagyobb gazdasági és közlekedési csomópontja, a Balkán kapuja –, másrészt az utóbbi évek politikai fejleményei (román események, jugoszláv polgárháború, a Szovjetunió széthullása) ösztönözték a változásokat. A bevándorló népesség megjelenése Szegeden új gazdasági és társadalmi folyamatokat eredményezett, melyeknek hatása összefonódott a rendszerváltás és átalakulás változásaival. Ez olyan jelentős migrációs fo-

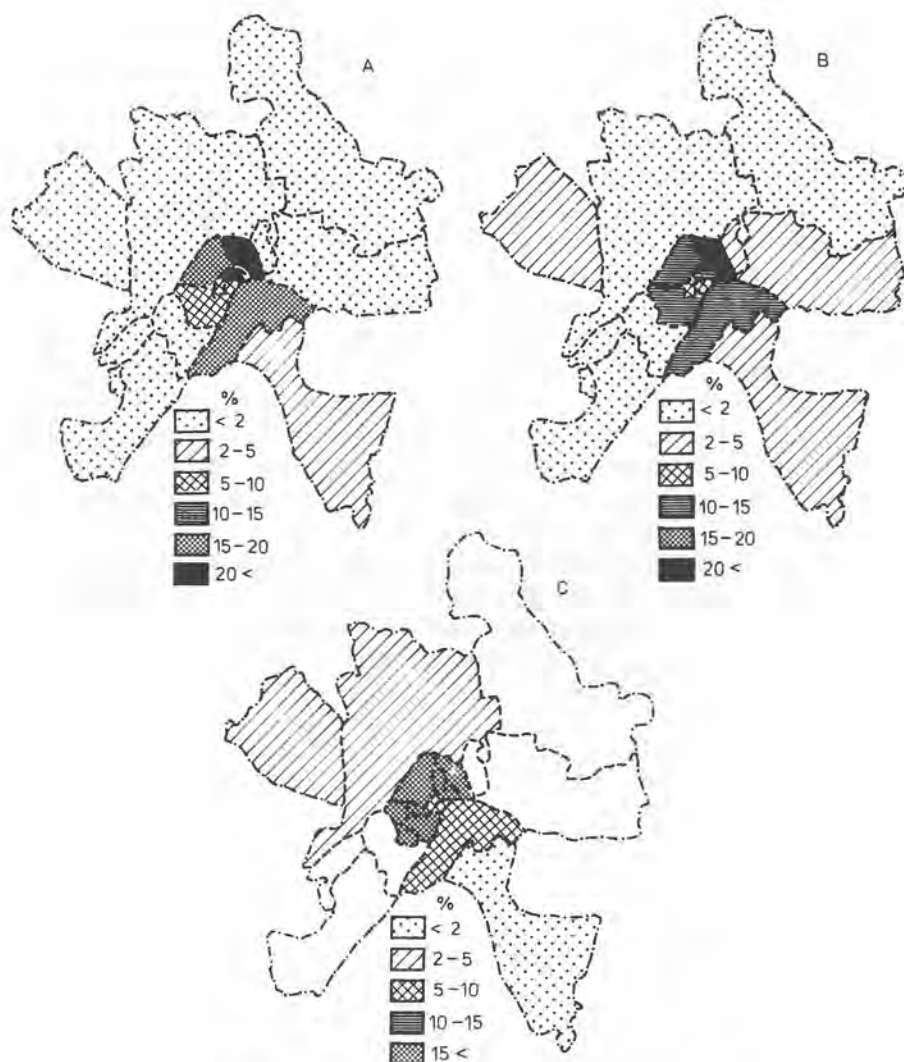

1. ábra. A jugoszláv vállalkozások területi elhelyezkedése Szegeden

¹ Elhangzott a „Politikai stratégia és migráció” című konferencián.

lyamat volt – a bevándorlók etnikai, kulturális, társadalmi összetételét tekintve –, amely a helyi társadalomba új konfliktusokat hozott. Ahhoz, hogy a konfliktusokat kezelni tudjuk, először is meg kell ismerni őket. E gondolat vezérelte a kutatást, amelynek célja volt feltárni az új helyzet adta változásokat, és – ahol mód van rá – jelezni a megoldást.

A vizsgálat alapját a CompLEX CD Céghírek 1996. március 31-i adatokat tartalmazó CD-lemezről kigyűjtött adatok képezték. Ez a CD tartalmazza a Magyarországon bejegy-

2. ábra. A jugoszláv vállalkozások területi elhelyezkedése Szegeden
 A = 20 E Ft-nál kisebb alaptőkéjű cégek; B = 1000 E Ft alaptőkéjű cégek;
 C = 1001 E Ft-nál nagyobb alaptőkéjű cégek

zett összes működő vállalkozásokat, és részletes leírást ad a cégekről. A lemezről leválogattuk a Szegeden működő összes külföldi vállalkozás adatait. Országosan a külföldi vállalkozások 2,6 százalékát létesítették Szeged városában, ezzel szemben a jugoszlávok által alapított vállalkozások 34,3 százalékát alapították Szegeden. A jugoszláv cégalapítás Szegeden 1992–93-ban kiugróan magas számban mutatható ki (valószínűleg a háború erősödése miatt), majd 1994-től fokozatosan csökkenő tendenciájú. 1992-ben az 1991. évihez képest közel kilencszer annyi (328), 1993-ban az előző évhez képest közel másfélszer annyi (518) jugoszláv érdekeltségű vállalkozást alapítottak. Ezzel szemben 1994-ben ismét csak 166 új vállalkozást indítottak útjára, 1995-ben pedig már csak 41-et.

Az 1980-as évek közepén valuta formájában kezdődött el a tőke átmentése, ugyanis sok jugoszláv vállalkozó a Szegedi OTP-ben helyezte el tőkéje nagy részét, majd ahogy lehetőség nyílt rá, az 1990-es évek elején e tőkével vállalkozásba kezdett Szegeden, főként a kereskedelmi szférában. A városban létrejött jugoszláv vállalkozásokra 1992-ig főként a magasabb alaptőkéjű vállalkozások voltak jellemzők, amelyek sikerét garantálta a vállalkozók nagy szakértelme (amit korábban az otthoni vállalkozások révén szereztek meg). Ennek eredményeképpen jelentős üzletláncok létesültek Szegeden, melyeket a több lábon állás és a siker jellemez ma is.

Az összes jugoszláv vállalkozás Szegeden a szűk és tágabb értelemben vett belvárosban (1. ábra) települt (a Nagykörúton belül), számuk különösen a Tarján-Felsőváros lakónegyedben jelentős. A vállalkozások többsége bérelt lakásokban működik, amit igazol a telephelyek területi elhelyezkedése a városon belül (2. ábra). A kis alaptőkéjű vállalkozások a szűken értelmezett belvároson kívül, a lakónegyedekben találhatók, többségük az úgynevezett Tarján-Felsőváros olcsó bérű lakásaiban. A nagy alaptőkéjű vállalkozások (egymillió forint körül) többnyire a belvárosban vannak, bár ezek esetében is fontos térség a Tarján-Felsőváros negyede.

Az 1993-ban alapított jugoszláv vállalkozások zöme (76 százaléka) húszezer forint alatti alaptőkéjű „mini-bt.”, s csak 5 százaléka egymillió forint feletti kft. Ezzel szemben az 1991–92-ben és 1994–95-ben alapított vállalkozások esetében a „mini-bt.” aránya rendre 38 és 55, illetve 56 és 52 százalék, a kft.-é 27 és 7, illetve 12 és 11 százalék.

Bevándorláspolitikai stratégia és a munkaerőpiac¹

A migrációs politikák visszatérő kérdése, amit előzetes felhívásukban a konferencia szervezői is megfogalmaztak: „Milyen bevándorláspolitikai stratégiára van szükségünk ahhoz, hogy a velünk élők nem, kor és etnikai összetétele, számaránya, foglalkozás szerinti megoszlása az ország és a magyarság érdekeit szolgálja?”

Hozzászólásomban ennek a megközelítésnek az érvényességét vitatom. Bármilyen előnyösen hangozzék is első pillantásra, korántsem biztos, hogy az előbbieken alapján definiált bevándorláspolitikai sikeres lehet. Egy ország bevándorláspolitikája sok tényező függvénye, nem szemezgethetünk csupán az előnyökből. A fenti kérdés megfordításával lényegesen szerényebb kritériumhoz jutunk, aminek teljesülése szintén nem könnyű, mégis valószínűbb: bárhogyan fogalmazódjék is meg egy ország bevándorláspolitikai stratégiája, annyit kívánhatunk, hogy az ne ellenkezzék az ország vagy a nemzet érdekeivel.²

A konferencia bevándorláspolitikára vonatkozó eredeti kérdésfelvetése – legalábbis implicit módon – végső soron gazdasági szempontokra utal: kedvezőbb összetételű népességre, „hasznosabb” munkaerőre. A „bevándorláspolitikai alanyai” (az ösztönözöttek és a kirekeszteni kívánatosak) pedig a munkaerőpiacon jelennek meg, avagy éppen az kívánatos, hogy onnan maradjanak távol. Csupán hangsúlyozzuk tehát, hogy a felvetéssel vitatkozó állításaink is gazdaságiak, kitéüntetetten pedig a munkaerőpiacra vonatkoznak.³

Egy kívánatos szelekciós kritériumrendszer megfogalmazása előtt gondoljunk végig – a teljesség igénye nélkül – néhány ellenvetést:

- Bizonyos-e, hogy azok jönnek, pontosabban azok jönnek és maradnak, akiket szeretnénk, akik az ország érdekeit szolgálják?
- Meghatározható-e valójában, hogy kiket szeretnénk hazánk új polgáraiként látni, kiket fogadnánk szívesen hazánkban hosszasan tartózkodó külföldiekként?

¹ Írásbeli hozzászólás a „Politikai stratégia és migráció” című konferenciára.

² A jogos ellenvetésekkel szembeni védekezésül megjegyzem, hogy hozzá nem értes okán nem bonyolodom bele a nemzet fogalmának, a nemzet érdekének sokat taglalt kérdéseibe; a későbbiekben gyakorlatias utalásokkal próbálom áthidalni ezt a hiányt.

³ Fontos politikai kérdések a migrációs vagy a bevándorlási politikával kapcsolatban sok esetben nem fogalmazódnak meg. A jelenség nem egyedű, tanulmányában Gary P. Freeman (1995) a liberális demokráciák migrációs politikáját elemezve hangsúlyozza, hogy a képviselői demokráciákban „erőteljes a nagy politikai pártok azon törekvése, hogy konszenzus jöjjön létre a politikai erők között, ami oda vezet, hogy a bevándorlási konfliktusok lekerülnek a napirendről [...] a bevándorlási politikáról folytatott legitim viták szűk sávban mozognak, cleve kizárva olyan érveket például, mint a migrációs áramlás etnikai összetétele, azokat pedig, akik kritizálják a liberális politikát, a rasszizmus sértő címkéjével illetik.”

- Tudjuk-e, kik azok, akiket nem látnánk szívesen?
- A magyar politikai elkötelezettség (vö. a határon túli magyarság vagy az Európai Közösséghez csatlakozás előkészületei) hagy-e a magyar politika – és gazdaság – számára elegendő döntési teret, hogy a bevándorláspolitikát a hazánk számára elfogadható preferenciák irányába terelődhessék?

- Végül: valójában mi határozza meg a migrációt? Meggátolhatók-e a természetes migrációs áramlások? Ha igen, milyen áron, mekkora ennek a költsége?

Gondoljuk végig a következő példát! Nem tűnik kétségesnek, hogy a bölcs migrációs politika számára az értékes munkaerő elszívása káros, hozzánk csalogatása előnyös.

Mit tekintünk értékesnek? A képzett munkaerőbe fektetett emberitőke-beruházás kétségkívül ilyennek tűnik. Igencsak tiltakozunk, amikor a brain-drain veszélyeiről esik szó, amikor azokat a szakembereinket szívják el hazánknál fejlettebb, előnyösebb vagy/és vonzóbb feltételeket kínáló országok, akiket polgáraink közül mi is marasztalnánk, miközben nem bánnánk, ha hozzánk hasonlóképpen a képzettebb, jobb szakemberek áramlanának más országokból.

Mégis, nem egy esetet ismerünk, amikor nem kap bevándorlási engedélyt, megfelelő állást, katedrát stb. az a például kisebbségi magyarként, idegenajkúként vagy színes bőrként hazánkba menekült vagy letelepedni szándékozó magasan képzett szakember, professzor, akit bár szakemberként akár el is ismer a magyar közélet, de mégsem fogadja be a szakma, a vélt vagy valós előítélet, szakmai féltékenység, rivalizálás vagy egyszerűen a konkurencia miatt. A nem megfelelő álláslehetőség, kereseti lehetőség pedig a formálisan minden kritériuma szerint megtartandó potenciális immigránst nem marasztalja. Mivége rekrutálnánk hát másokat, akik – legalábbis formálisan – ugyanezen kritériumoknak megfelelnek. A szépen hangzó elvek a konkrét helyzetben másként valósulnak meg, ami makroszinten vonzónak tűnik, mikroszinten mégsem bizonyul annak. Akkor sem, ha a migrálást a befogadó ország ösztönzi, szervezeten teszi lehetővé.

Minden tilalom és terelés ellenére jelen vannak ugyanakkor olyan idegen polgárok – a nem legális munkavállalókra gondoljunk –, akik definíciószerűen nem esnek egybe a migrációs politika preferenciáival. Munkahelyeket vesznek el, ezáltal az amúgy is kilátástalan munkanélküliséget erősítik, az állami bevételeket csökkentik be nem fizetett adóik és egyéb kötelezettségeik miatt stb. Hogyan értékelhetjük ezeket az eseteket, különösképpen a kevésbé szélsőségeseket? (Hiszen nem bűnözők, prostituáltak és a szervezett alvilághoz tartozók alkotják többségüket). Ha szükségesnek bizonyulnak, nem lehet, hogy akkor szükségesek – hasznosak, értékesek – is? Milyen migrációs politika segíthetne abban, hogy legálissá tegyünk olyan migránsokat, akikre nyilvánvalóan igény van? Legálissá kell-e őket tenni, vagy tiltani, esetleg továbbra is tűnő...?

Azt állítottam az eddigiekben, hogy nem képzelhető el megfelelő szelekció szerint „irányított” bevándorlás. A továbbiakban a migrációs politikákról gondolkodva két összefüggésre térek ki a nemzetközi tapasztalatok alapján:⁴

1. a migrációs mozgások mögött jelentős részben gazdasági szempontok által motivált döntésekkel kell számolnunk;

2. a migrációs politika megvalósítása komoly költségekkel jár.

⁴ Kész modell vagy empiria formájában, sajnos, nagyon kevés hazai hasznosítható eredmény áll rendelkezésre.

1. Zolberg (1989) hangsúlyozza: a nemzetközi migráció sokkal inkább a nem ösztönzéstől, mint az ösztönzéstől függ.⁵ Fontos szem előtt tartanunk ezt akkor, amikor azt érezzük, hogy nagyon erős a hazánkba irányuló migrációs nyomás.

A migrációt szabályozó eszközeink a nyugat-európai gyakorlatot idézve fogalmazódnak meg. Olyan országok gyakorlata ez, ahol a migrációt a kormányok gazdasági megfontolásból kezdeményezték, mindenekelőtt vendégmunka formájában. Közelebb áll talán a hazai gyakorlathoz a közelmúltig meghatározóan elvándorlással jellemezhető, és csupán az elmúlt évtizedben befogadóvá lett dél-európai országok (Görögország, Spanyolország, Portugália és Olaszország) tapasztalata. Ez azt sugallja: a migráció szabályozásának eszközei ezekben a bevándorlásra felkészületlen országokban a közelmúltig nemigen léteztek, korlátozottak, követik a migráció nyomását, és leginkább az illegális bevándorlás utólagos legalizálásával igyekeznek a jogszerűtlen helyzetek visszaszorítására (lásd Freeman, 1995).

Nem gondolhatjuk mégsem, hogy számunkra – mint befogadó ország számára – nincs érdemi döntési lehetőség, és el kell túrnunk a migrációs nyomást, ami bennünket ér. A bevándorlási politika szigorúsága azonban kétélű fegyver.

A gazdasági vagy politikai okok miatti vándorlás ugyanis nehezen választható szét, hasonlóképpen a migráció önkéntességének avagy kényszerűségének a kérdése. Mások mellett ugyancsak Zolberg (et al., 1989) mutat rá, hogy a gazdasági és a politikai menekültek között mindenekelőtt azért húzható nehezen éles határ, mert más lehetőség híján erősödik a nyomás a politikai menekültstátus megszerzésére; a két fogalom között kontinuus a kapcsolat.

Oded Stark (1996) közgazdász arra a nyilvánvalóan gazdasági döntési helyzetre is utal, ami az abszolút önkéntes „gazdasági migráció” és az abszolút kényszerített migráció kontinuitásának a „kényszerű végén” fennáll. Ilyen például egy politikai okokból elmenekült kényszermigráns döntési helyzete arról, hogy hova menjen, amely választást az adott helyzetben elérhető legnagyobb gazdasági előny határozhatja meg.⁶

Bármilyen szigorú kritérium szerint határozzuk is meg, ki érkezik egy országba, ez nem vethet gátat annak, hogy akinek ez megéri, akár a menekülést, akár a nem legális belépést, tartózkodást válassza.

2. A gazdasági migrációnak – aminek, mint az előbbieken láthattuk, képlékeny határai vannak – a haszonélvezői és a vesztesei mások. A képzetlen munkaerő esetében a haszonélvezők nyilvánvalóan a vállalkozók és az idegen munkást (jobbára feketén) foglalkoztatni képes magánszemélyek stb.; a vesztesei az idegen munkaerővel a munkaerőpiacon versenyző csoportok, a munkanélküliek, a hátrányos helyzetű etnikum (cigányság) tagjai stb...

⁵ Szemléletes példája szerint, amennyiben például a szocialista országok kiengedték volna polgáraikat, a migrálók tényleges számának effektív korlátja hamarosan a célországok bevándorlási törvénye lett volna – amint ezt a későbbiekben érzékelhettük is.

⁶ Engedtesse meg egy Magyarországon végzett iraki kurd diplomás személyes példájával illusztrálnom, hogy az ötlet nem légből kapott: Szakmai sikerek után a szintén Magyarországon élő feleséggel és kisgyerekekkel barátunk hazatért Irakba, majd rövid idő után a kurdok elleni nyers támadás menekülésre kényszerítette őket. Sikeresen, bár roppant nehezen, megérkeztek Magyarországra, majd innen tovább keresgélve a családi és baráti hálózatokon keresztül puhatolták ki a legmegfelelőbb befogadó országot. A kevésbé fejlett Magyarországon – ahol évekig éltek, csak átmeneti ideig szándékoztak megpihenni – útban a fejlett Nyugat felé. Most Torontóban élnek.

A bevándorlás szabályozását és kontrollját célszerű ezek szerint úgy tekinteni, mintha az egy közjóság lenne, aminek elosztását a bevándorlási politikának kell szabályoznia. Van, akinek hasznosabb, van akinek károsabb,⁷ és ösztönzése vagy visszafogása is pénzbe kerül, mégpedig a közösség (a nemzet) egésze számára. A nemzet érdeke tehát ezeknek a költségeknek és hasznoknak az optimalizálása. Hatékony bevándorlási politika csak ezek számbavételével készülhet.

Bauböck (1992) egy spekulatív modellt állít fel, amiben számba veszi a legális és az illegális bevándorlás, valamint a kirekesztés költségeit, a bevándorlási kvóták fenntartásának és betartatásának, ellenőrzésének költségeit eltérő kvóták mellett stb. A sikeres kirekesztés költsége például jelentősen növekedik abban az esetben, ha az illegális migráció már meglévő migráns közösségekkel fennálló kapcsolatokra épül, ekkor ugyanis kicsi az illegális migráns kockázata. Ez a szabályszerűség megfontolásra érdemessé teszi az ilyen fajta migráció legalizálását – ezzel a bevándorlási politika liberalizálását.

Bauböck következtetése a szellemes modell alapján roppant egyszerű: a bevándorlási politikához

1. a különböző költségek mérésének módját el kell dönteni;
2. meg kell határozni a prioritásokat és elveket;
3. a próbálgatás (a „trial and error”) módszerének alkalmazásával kell a tényleges politikát kialakítani.

A három pontban megjelölt feladatokat akár el is fogadhatjuk egy sikeres bevándorlási politika körvonalainak.

1. Hatékonyabb, a gazdasági szempontokat is figyelembe vevő bevándorlási politika megfogalmazásához az előbbihez hasonló modell végiggondolásával juthatnánk el. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy ha bármilyen okból egy migrációs folyamat valahol, valamiért beindult, az – a tapasztalatok alapján – az informális hálókön keresztül nagy valószínűséggel tovább él. Amennyiben valóban ez a magyar bevándorlás empirikus tapasztalata mögötti valós elméleti magyarázat,⁸ úgy nem nagyon valószínű, hogy rövid életű, szankciókkal legyűrhető jelenségről lenne szó.

2. A Magyarországra vándorlás okait elemezve kiderül, hogy a magyar kül- és kisebbségi politika egyáltalán nem egyértelmű.⁹ Jól definiált, egyértelmű gazdasági és politikai megfontolásokra, elméleti és empirikus alapokra épülő, határozott szabályozás adhatna a migráció, a bevándorlási politika alakításához támpontokat.

3. Ámde a gazdasági megfontolásokhoz nincs elég ismeretünk, a politikai szabályozáshoz nincs elég határozottságunk. Ezután kezdhetjük a migrációs politika költségeit kalkulálni...

⁷ Ezt a nézetet képviseli mások mellett Freeman (1995) vagy Bauböck (1992).

⁸ Részletesen foglalkozom ezzel a kérdéssel „Migráció és munkaerőpiac” címmel készített disszertáciomban.

⁹ Vö. 2. lábjegyzet.

IRODALOM

BAUBÖCK, R.: *Legitimate Immigration Control* című előadása a „Mass Migration in Europe: Implications in East and West” konferencián. Bécs, 1992. március.

FREEMAN, G. P.: Modes of Immigration Politics in Liberal Democratic States. *International Migration Review*, 1995, Vol. xxix, No. 4, p. 884.

HÁRS Á.: Idegen népesség, migráns munkaerő (számok, tények, becslési kísérletek). *Európa Fórum*, 1996., No. 5.

STARK, O.: On the Economics of Refugees. A research direction. Kézirat, 1996. május.

ZOLBERG, A.: The Next Waves: Migration Theory for a Changing World. *International Migration Review*, 1989, pp. 403–430.

ZOLBERG, A. (et al.): *Escape From Violence: The Refugee Crisis in the Developing World*, Oxford University Press, 1989.

Nemzetközi migráció és menekültpolitika¹

I. Az évszázad hatvanas éveinek végén, a hetvenes évek elején beköszöntött világgazdasági recesszió komolyan megrendítette az iparosodott Nyugat és az iparosodó Kelet viszonylagos stabilitását, és fokozta az elmaradott Dél instabilitását. Ezt követően, a nyolcvanas és a kilencvenes évtized fordulóján a kelet- és közép-európai totalitárius rendszerek felbomlása – annak minden kiszámítható és kiszámíthatatlan hatásával, illetve mellékhatásával – gyökeresen új világpolitikai helyzetet teremtett, ami a nemzetközi közösséget, a nemzeti kormányokat, a gazdasági és politikai szervezeteket teljesen felkészületlenül érte. A világfejlődés e kritikus szakaszában léptek színre a vándorlók és menekültek új és hatalmas tömegei, az amúgy is bizonytalan helyzetet tovább súlyosbítva. Mindez azonban nem váratlanul, minden átmenet és előjel nélkül következett be, s nagyon is jól értelmezhető folyamatokat takart. Zolberg amerikai szakértő és szerzőtársai 1986-ban papírra vett szavai ma is prófétainak hatnak:

„A menekültmozgások [...] a jelen világ alapvető jellemzőit tükrözik, nevezetesen annak egy szorosan összefüggő egészzé válását, amelyen belül a nemzeti társadalmak mélyrehatóan internacionalizálódnak. A vizsgált hatások egyébként sem véletlenszerű események halmazát alkotják, hanem meghatározott formát öltenek; ezek viszont olyan társadalmi konfliktusmintákhoz kapcsolhatók, amelyek menekültmozgásokat táplálnak. Ezek a konfliktusok ma – éppúgy, mint a múltban – leginkább a politikai átalakulás két fő típusú folyamatában jelentkeznek: gyors rendszerváltásban, különösen társadalmi forradalmakban és a hivatalban lévőeknek a forradalmi kihívásokra adott válaszaiban, illetve a politikai közösségek átalakításában, különösen új nemzetállamok kialakulásában a korábbi gyarmatbirodalmakból.” (Zolberg et al., 1986)

Nyilvánvaló, hogy a jelenlegi globális gazdasági és politikai átalakulás fokozatosan és szervesen bontakozott ki a fennálló nemzetközi rendből, s aligha tekinthető bizonyos ország(csoport)ok egyoldalú szerepvállalása kiszámíthatatlan következményének. Egyfelől a tudományos-műszaki forradalom eredményeinek rohamos, ám egyenlőtlen nemzetközi terjedése, másfelől a világméretű tőkefelhalmozás aránytalanságainak fokozódása aláásta az akkumuláció „aranykora”, azaz a negyvenes évek közepétől a hatvanas évek közepéig tartó rekonstrukciós periódus során kialakult viszonylagos gazdasági és politikai erőegyensúlyt. A termelés növekvő erői és adott (tőkés) viszonyai közötti globális ellentmondás a

¹ A tanulmány az OTKA T 018163 számú kutatási programja keretében készült. Írásbeli hozzászólás a „Politikai stratégia és migráció” című konferenciára.

gazdasági, kereskedelmi és pénzügyi válságok valamennyi lesújtó jelenségének a legmélyebben fekvő oka a mai világban (Lévai, 1988), aminek a munkaerő relatív leértékelődése és a munkanélküliségi ráta emelkedése jelenleg is szerves részét képezi.

A világméretű munkaerő-vándorlás spontán (avagy „természetes” és „békés”, „racionális” és „liberális”) megoldást kínál a társadalmi elégedetlenség, a felmerülő politikai és gazdasági feszültségek oldására. A két (politikai és gazdasági) aspektus természetesen ritkán mutatkozik „tisztá” formájában, minthogy általában átfedik egymást, s főképpen mivel különféle közbülső (nacionalista, sovíniszta, kulturális és vallási stb.) érdekek mögé rejtőznek. A strukturális indítékok oldaláról a nemzetközi migráció alapvető mintáinak ésszerű általánosítását Richmond amerikai kutató az alábbiakban fogalmazza meg:

„[...] a nettó előnyök maximalizálására törekvő *proaktív* migránsok racionális döntési magatartásának és a szabadságjogaikban súlyosan korlátozottak *reaktív* magatartásának két végpontja között folytonosság érvényesül.” (Richmond, 1993)

Az elvándorlás különféle útjai és módjai az emigránsok számára relatív gazdasági felemelkedést, illetve a politikai elnyomás alóli szabadulást hozhatnak, ugyanakkor a marginalizáció és munkanélküliség tendenciáit erősítheti egy fragmentált befogadó munkaerőpiacon. A munkaerőpiac dualisztikusan szembeállított (primer és szekunder, formális és informális, szervezett és szervezetlen, „integrált” és „marginalizált” stb.) szektorai közötti merev különbségtétel azonban mind teoretikusan, mind empirikusan terméketlen. A valóságban a gazdasági tevékenységek kontinuumra léteznek. Mint máshelyütt (Lévai, 1989; 1993) már többször rámutattunk, a munkaerőpiac szegmentálódása bizonyítható, azaz való és megfogható jelenség, de semmiképp sem egyszerűsíthető vagy merevíthető a piac merő „megkettőződésére” – a praxishoz kapcsolódni óhajtó társadalomkutatásnak célszerű körültekintőbben eljárnia.

A migráció globális, regionális és lokális strukturái átfogó rendszert alkotnak, s ebben a minőségükben a tőkés világrendszer szerves részét képezik. A világméretű (proaktív és reaktív) munkaerő-vándorlás megteremti és mozgósítja korunk globális „ipari tartaléksergét” (relatív népességfölöslegét) a világtőkés felhalmozás igénye- és eredményeképpen. A tőkefelhalmozás globális, regionális és lokális aránytalanságai a befektetések optimalizálása érdekében nemcsak a tőke viszonylag szabad áramlását, hanem a profitok maximalizálása érdekében a relatív munkaerő-fölösleg mobilizálását is szükségessé teszik.

II. Az elhúzódó válság szimptomái az első és második világháború – vagy a huszadik századi harmincéves német háború (Modelski, 1978) – után kialakított világ gazdasági, kereskedelmi és pénzügyi rendszer elkerülhetetlen széttöredezését jelzik, ám semmi jel nem mutat arra, hogy új vesztfáliai béke lenne készülöben, s hogy valamely eddig ismeretlen erő kiemelhetné a világot egy véget érni nem akaró, hosszú hullám mélyéből. A magát szocialistának deklaráló világrendszer feltartóztathatatlan széthullása az egyenlőtlen világtőkés fejlődés és elmaradás mindazon rejtett folyamatainak eredménye, amelyek a hatvanas évek végén a negyedik, jól dokumentálható Kondratyev-ciklussal vették kezdetüket. E folyamatok – bármennyire is felgyorsultak az utóbbi időkben – még nem értek véget: kaotikus társadalmi, gazdasági és politikai változások mehetnek végbe egyes nagyrégiókban (elsősorban a volt Szovjetunió területén és a Közel-Keleten), és szolgálhatnak váratlan hírekkel bármely pillanatban. A lázas és pazarló gazdasági növekedés a Kínai Népköztársaságban olyan időzített bomba, amely nemcsak a kínai népet, hanem az egész világközösséget fenyegeti. Az ázsiai hegemoniára törekvő Japán ugyanakkor elhúzódó vál-

sággal küszködik: „Ázsia műhelye” a brit „világ műhelyének” sorsára juthat, amint a világgazdasági ciklus valamikori fordulópontján egy kontinens méretű feltörekvő hatalomnak válhat alárendeltjévé. Végül, de nem utolsósorban azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az európai integráció várható további bővülése a tényleges integráltság fokának relatív csökkenésével járhat, illetve jár már ma is.

Kérdés mármost, hogy – a Kondratyev-ciklus fátumát kritikátlanul elfogadva – adhatunk-e immár derűlátó prognózist? Azaz kiindulhatunk-e ma abból, hogy a Kondratyev-ciklus szerint már elértük a ciklus mélypontját, s innen csak „felfelé” vezethet az út? Avagy sokkal inkább világgazdasági ciklusváltásra, a válság további mélyülésére, s egyúttal a világ korszakhatárt jelző átrendeződésére következtethetünk? Reális alternatívát nyújtanak-e a Római Klub által két évtizede vagy a Budapest Klub által legutóbb javasolt globális „antikiklikus” stratégiák az újabban ismét megszorodott katasztrófa-forgatókönyvekkel szemben? A „történelem vége” (Fukuyama, 1989), a liberális, polgári demokratikus politikai rend diffúziója egy új világtörténelmi kor kezdetét jelzi-e, s beléphetünk-e végre a „szabadság birodalmába”, vagy még mindig a kiszámíthatatlan szükségszerűségek csapdájában vergődünk? (Lévai–Galló, 1994) És végezetül: van-e fogalmunk arról, hogyan reagálna az egyes régiók „relatív népességfölöslege”, ha valamikor a tömeges elvándorlás ígérné az egyetlen lehetőséget egy fenyegető természeti vagy társadalmi katasztrófa túlélésére?

A történelem a maga útját járja, s mi igyekszünk ezen az úton a helyes irányt megtalálni. Úgy tűnik azonban, hogy egyelőre nem a növekedés újabb aranykora, hanem a primitív felhalmozás sötét kora, az átmenetiség káosza felé menetelünk, mégpedig határozott irány nélkül – főirányokról, „megatrendekről” (Naisbitt, 1984; Naisbitt–Aburdene, 1990) nem is beszélve. Bizonyos fokú optimizmusra adhat okot, hogy egy adott rendszerben fellépő káosz nem szükségszerűen vezet katasztrófához vagy az illető rendszer megsemmisüléséhez. A (világ)rendszer „külső” (tudatos) beavatkozás hatására újabb egyensúlyi állapot körüli, más „hullámhosszú” ciklikus pályára állhat, s a ciklust annak első leírójáról fogják majd elnevezni. (Lévai, megjelenés előtt)

III. A világban végbement drámai társadalmi, gazdasági és politikai változások a nemzetközi migráció és menekültáramlás sajátos, új típusait generálták az utóbbi évtizedben: taszító és vonzó hatások spontán „láncreakciója”, kumulatív migrációs folyamat indult be. A nemzetközi közösségnek a modern kori, új „exodus” súlyos következményeivel kell szembenéznie: az ENSZ legutóbbi becslései szerint több mint húszmillió menekült és még egyszer ennyi hontalan személy keresi helyét a világban. A menekülteknek ugyanakkor mindössze egy százaléka jut „biztos kikötőbe” a fejlett nyugati régiókban. (Meissner, 1992)

E kihívásra a gazdasági és politikai döntéshozóknak célszerű lenne minél előbb határozott választ adniuk, hiszen ma már egész régiók válnak egy időben a nemzetközi migráció „taszítás- és vonzaspontjává”, miközben az érintett nemzetek csupán a szemlélődő passzív szerepét játszhatják. A munkanélküliek és marginalizáltak növekvő tömege mellett színre lépnek az illegális bevándorlók (köztük a büntetőjog szigora elől menekülők) különböző csoportjai, többé-kevésbé stabil, működőképes társadalmi-gazdasági struktúrákat destabilizálva. Bizonyos országok és országcsoportok legutóbbi protekcionista intézkedéseinek lehetséges hatásait is szem előtt tartva látnunk kell, hogy immár nemcsak a munkanélküliség és marginalizáció keltette – de valamiképpen mégis kezelhető – feszültségekről van szó elsősorban, hanem végső soron az együttműködés és biztonság kiépített szociális hálói felbomlásának társadalmi-gazdasági, sőt politika kockázatáról.

Jól hangzó, de semmitmondó általános kinyilatkoztatásokkal – például: „a menekültkérdést a menekültek saját országaiban kell megoldani” – nyilvánvalóan nem sokra jutunk, a menekülésre ösztönző helyzetekbe való nemzetközi beavatkozás eszközához pedig csak különleges és kivételes esetekben indokolt nyúlni. (Hoffman, 1981) A menekülők tömegei ugyanakkor nem csupán a kapuk előtt állnak, hanem már a kapukon belül vannak világszerte. Ehelyütt ismét Zolberg és szerzőtársai lényeglátó tanulmányát idézhetjük:

„Az az elképzelés, hogy a »globális menekültválságot« a származási országok társadalmi-gazdasági körülményeinek átalakításához nyújtott fejlesztési segítyezés fokozása révén oldjuk meg, nyilvánvalóan nem kielégítő. Minthogy az okok nemzetköziek, a megoldások is nemzetközi szintű akciókat tesznek szükségessé; kiváltképpen arra való tekintettel, hogy a menekülésre ösztönző helyzetek külső beavatkozással függenek össze, a megoldások összehangolt diplomáciai közbelépést igényelnek.” (Zolberg et al., 1986)

Az 1951-ben Genfben aláírt Menekültügyi Egyezmény és az azt 1967 óta kiegészítő Jegyzőkönyv alighanem felülvizsgálatra és újabb kiegészítésre szorul, vagy egy új nemzetközi megállapodásra lenne szükség nemcsak az „új” (ideiglenesen befogadott, háborús) menekültek problémájára való tekintettel, hanem egyrészt az 1951 vagy 1967 óta a világban végbement korszakos változásokat, másrészt a nemzetközi szolidaritás és a nem túl gyakran felidézett tehermegosztás elveit (Goodwin-Gill, 1986) is szem előtt tartva. (A proaktív és reaktív migráció közötti világos különbségtétel irányadó lehet egy új menekültügyi egyezmény alapelveinek és általános kritériumrendszerének megfogalmazásában.) A közvetlenül érintett befogadó országoknak a geopolitikai realitásokat figyelembe véve célszerű lenne együttműködniük és bevándorlási politikáikat összehangolniuk – ha úgy adódik, közösségi szinten. (Lásd a Schengeni Egyezményt és a Dublini Konvenciót az Európai Közösségen belül.)

A menedéket kereső személy emberi létében vagy emberhez méltó életében fenyegetett, s ezért védelemre jogosult bárhol a világon, bármilyen nyelven is beszél, bárkik is voltak szülei. Vélt vagy valós gazdasági, politikai, kulturális stb. érdekek részrehajló érvényesítése a menekültpolitikában viszont újabb menekülthullámok beindítására vezethetnek; Zolberg és szerzőtársai erre is gondolhattak, amikor a következőket írják:

„Egy nagyvonalú befogadási politika egy bizonyos csoport irányában elvándorlásra ösztönözhet; ez nemcsak annak propagandisztikus célzatú bizonygatására alkalmas, hogy az emberek »lábukkal szavaznak«, hanem bizonyos társadalmi-gazdasági csoportok kiáramlása a származási országot gazdasági értelemben is gyengítheti.” (Zolberg et al., 1986)

Végezetül idézzük egy elismert menekültpolitikai szakértő véleményét a nemzetközi migráció és menekültügy hazai kutatói számára is megfontolásra érdemes kérdésről:

„Lévén, hogy a menekülést kiváltó helyzetek természetüknél fogva válság jellegűek, és a menekültek megsegítésére irányuló erőfeszítések célja az életek megmentése és a gyors megoldás elérése, komoly érvek szólnak a konkrét kérdések és esetek alkalmazott, illetve politikaorientált kutatása mellett. A mai világ menekültproblémájának – más területek kutatásával összefüggő – alapkutatására van azonban szükség, ha annak megértése relevánsabb és hatékonyabb elvek, szabályok és cselekvési normák kialakulása irányában fejlődik. Végül, történeti kutatás szükséges annak érdekében, hogy ne túlozzuk el az előttünk álló menekültválságok jelentőségét, megfelelkezve a múltbeli, menekülést kiváltó helyzetek tapasztalatairól, amelyek azzal fenyegettek, hogy képtelenek leszünk megoldani, ám végül mégis megoldódtak.” (Gallagher, 1986)

Az Afrikában (Ruanda), Amerikában (Haiti), Ázsiában (Vietnam) és Európában (Jugoszlávia) legutóbb lezajlott szomorú események után (hogy csak a legszégyenletesebbeket említsük) a nemzetközi közösségnek és az ENSZ tagállamainak végre tudatára kellene ébredniük, illetve kodifikálniuk kellene, hogy immár világos különbséget szükséges tenni kritikus (például háborút megelőző és háborút követő) és kaotikus (háborús) helyzetek között híres-hírhedt modern és civilizált korunkban. „Válságmenedzselésről” már hallotunk – de ki hallott „káoszmenedzselésről”? Úgy tűnik, ezt is meg kell tanulnunk.

IRODALOM

- FUKUYAMA, F.: „End of History?” *National Interest*, 1989, No. 16 (Summer), pp. 3–18.
- GALLAGHER, D.: „Introduction.” *International Migration Review*, 1986, Vol. 20, No. 2, pp. 141–147.
- GOODWIN-GILL, G. S.: „International Law and the Detention of Refugees and Asylum Seekers.” *International Migration Review*, 1986, Vol. 20, No. 2, pp. 193–219.
- HOFFMAN, S.: *Duties Beyond Borders*. Syracuse University Press, Syracuse, 1981.
- LÉVAI, I.: „The Crisis of World Accumulation and Debt Crisis in the Third World.” *Asian Journal of Economics and Social Studies*, 1988, Vol. 7, No. 4, pp. 223–238.
- : „Szervezetlen foglalkoztatás és szervezett munkanélküliség: India esete.” *Szociológia*, 1989., 1. sz., 73–93. old. (Angolul: „Unorganized Employment and Organized Unemployment in India.” *Asian Journal of Economics and Social Studies*, 1989, Vol. 8, No. 3, pp. 185–210.)
- : „Nemzetközi migrációs modellek: főbb típusok és trendek.” In: TAMÁS P.–INOTAI A., 1993., 19–39. old. (Angolul: „Conceptions of International Migration: Theories and Models.” *Asian Journal of Economics and Social Studies*, 1994, Vol. 13, No. 2, pp. 137–148.)
- : „End of the Long Wave or Bifurcation and Chaos? Seven Points on Global Political Economy.” *World Futures* (megjelenés előtt).
- LÉVAI I.–GALLÓ B.: „Világ gazdasági ciklusváltás vagy cikluselágazás?” *Magyar Hírlap*, 1994., 27. évf., 182. sz., 7. o.
- MEISSNER, D.: „Managing Migrations.” *Foreign Policy*, 1992, No. 86, pp. 66–83.
- MODELSKI, G.: „The Long Cycle of Global Politics and the Nation-State.” *Comparative Studies in Society and History*, 1978, Vol. 20, No. 1, pp. 214–235.
- NAISBITT, J.: *Megatrends. Ten New Directions Transforming Our Lives*. Warner Books, Inc., New York (2nd updated ed.), 1984.
- NAISBITT, J.–ABURDENE, P.: *Megatrends 2000. Ten New Directions for the 1990's*. William Morrow and Company, Inc., New York, 1990. (Magyarul: *Megatrendek 2000. Tíz új irányzat a kilencvenes években*. OMIKK, Budapest, 1991.)
- RICHMOND, A. H.: „Reactive Migration: Sociological Perspectives on Refugee Movements.” *Journal of Refugee Studies*, 1993, Vol. 6, No. 1, pp. 7–24.
- TAMÁS P.–INOTAI A. (szerk.): *Új exodus. A nemzetközi munkaerőáramlás új irányai*. MTA Társadalmi Konfliktusok Kutató Központja – MTA Világ gazdasági Kutató Intézete, Budapest, 1993.
- ZOLBERG, A. R.–SUHRKE, A.–AGUAYO, S.: „International Factors in the Formation of Refugee Movements.” *International Migration Review*, 1986, Vol. 20, No. 2, pp. 151–169.

**„Ne arra gondolj, hogy Magyarország
mit adhat neked, hanem arra:
te mit adhatsz Magyarországnak”**

(Illúzió és valóság Kínával és a kínai migránsokkal való kapcsolatunkban)

A címbeli idézet a Shangdongi Honfitársak Magyarországi Egyesületétől származik, de olyan, mintha valamely magyar hatóságtól eredne. Szemléletmódja sokban tükrözi a kínai migránsokkal kapcsolatos hivatalos hazai álláspontot. Ennek eredtünk nyomába...

A VIZSGÁLAT CÉLJA ÉS FORRÁSAI

A Magyarországon tartózkodási engedéllyel rendelkező kínaiakkal foglalkozó OTKA-kutatás (1993–1995) egyik hipotézise szerint a migrációs politika – a nyolcvanas évek vége óta hazánkban is erősödő nemzetközi népmozgás ellenére – nagyon hiányos, átgondolatlan és változékony. Ezt a tételt kapcsoltuk össze a kérdéssel: vajon a migránsokat kibocsátó származási országhoz fűződő viszony miként hat befogadási politikánkra és gyakorlatunkra? Másiként fogalmazva: a küldő országhoz fűződő hivatalos és társadalmi viszony legalább a kérdéses migráns csoport kezelésében képes-e befolyásolni, s ha igen, miként a migrációs politikát? A kutatás e szakaszában arra kerestük a választ, hogy a kormányzati szereplők megnyilatkozásainak tükrében milyen a két ország kapcsolata, s abból milyen gyakorlati következmények származnak az itt tartózkodó kínaiakkal kapcsolatos bánásmód terén. A kutatás nem kívánta szétfeszíteni a migrációs kérdések kereteit, így nem léphettünk a sinológia vagy a külkapcsolatok szakterületére. Csupán annyiban vettük tekintetbe ezeket a szempontokat, amennyiben a fenti kérdés megválaszolásához szükséges volt.

Az 1988 óta lezajlott három jelentősebb migrációs hullám elemzéséből – témánk szempontjából – a következő fontos tétel vezethető le: minél ellenségesebb volt a hivatalos viszonyunk a kibocsátó országhoz, annál nagyobb társadalmi és kormányzati szolidaritás nyilvánult meg az adott országból érkező menekültekkel, migránsokkal kapcsolatosan az érkezést követő kezdeti időszakban. A beáramlás későbbi fázisaiban a fenntartás nélküli rokonszenv csökken, a bánásmód rideggé válik, és a politikai, kormányzati figyelem egyre csökken. Ezt figyelhettük meg a romániai elnyomás és államcsíny miatti elvándorlók, a keletnémet migránsok és a délszláv háború menekültjei befogadásakor, valamint a Romániához, NDK-hoz és Kis-Jugoszláviához fűződő államközi és hatóságközi kapcsolataink történetében.

Bár a kínaiak 1989. utáni magyarországi megjelenését a témát feldolgozó cikkek nem újabb menekülthullámnak, hanem befektetőkből, kisvállalkozókból állók közösségformá-

lásának, diaszpórájának minősítették, a tételt nem vetették el. Ehelyett megkísérelték azt megerősíteni, illetve cáfolni. Ehhez az eseményeket 1996 első feléig kísértük figyelemmel.

Annak érdekében, hogy általános következtetéseket vonhassunk le a migránsok származási országához fűződő viszonyról, valamint a kínai migránsok magyarországi hivatalos fogadtatásáról, azonos vezérfonal alapján interjúkat készítettünk közigazgatási munkatársakkal, középvezetőkkel.¹ Elsősorban azokat a szervezeteket kerestük fel, amelyeknél konfliktusos volt a Magyarországra érkezett kínaiakkal a kapcsolat, illetőleg a szervezet feladatkörének jellege a migránsok mindennapi tevékenysége szempontjából jelentősnek tekinthető. Sajnos a leglátványosabb konfliktusokat generáló hatósággal, az idegenrendészet munkatársaival hosszú tárgyalások után sem sikerült interjút készíteni. E fontos kérdéskörre vonatkozóan tehát a rendészeti és belügyi vezetők nyilatkozatait vehettük alapul.

A vizsgálathoz kiegészítő forrásként használtuk fel a kormányközi kapcsolatok dokumentumait (bilaterális egyezmények, állam- és kormányfői, miniszteri látogatások alkalmával tett nyilatkozatok). Kiegészítő jelleggel olyan megnyilvánulásokat is felhasználtunk, amelyek nyíltan vagy közvetetten bizonyítják a kormányzati, politikai szándékokat. Végül figyelembe vettük maguknak a migránsoknak azokat a hozzáférhető írásait,² amelyek segítségével meghatározhatók az általuk megélt konfliktusok lényege, a velük kapcsolatos hatósági bánásmód legérzékenyebb ügyei.

AZ ILLÚZIÓ (KÍNAI–MAGYAR KAPCSOLATOK A MEGÁLLAPODÁSOKBAN ÉS A NAGYPOLITIKÁBAN)

A Kínai Népköztársasághoz mint „küszöbnagyhatalomhoz” fűződő magyar viszony terjedelmi szempontból is legjelentősebb tárgyköre a gazdasági-kereskedelmi együttműködés. Az univerzális egyezményekben foglaltakat (GATT-, WTO-dokumentumokat) e helyen nem vizsgáljuk, csupán az 1989–90 óta kialakított kétoldalú megállapodásokat.

¹ 1995. II. félévében készült interjú dr. Csentes Zoltánnal, a Határőrség Országos Parancsnoksága idegenrendészeti osztályának vezetőjével, Lénárt Lajosnéval, a Fővárosi Munkaügyi Központ külföldiek munkavállalásával foglalkozó munkacsoportjának vezetőjével, Faragó Andrással, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium kínai referensével, dr. Rajczy Lajossal, a Vám- és Pénzügyőrség munkatársával, dr. Szappanos Gézával, az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda (OFFI) vezetőjével, dr. Tenner Györgynéval, az Országos Egészségbiztosítási Pénztár nemzetközi osztályának vezetőjével, dr. Kollár Ildikóval, az Igazságügyi Minisztérium Nemzetközi Jogi Főosztályának munkatársával, dr. Nyárádi Gábornéval, a Külkereskedelmi Főiskola kínai ügyekért felelős tanárával, a Kínai Népköztársaság nagykövetségének kulturális ügyekkel foglalkozó munkatársával, Ilrbovszky Évával, a Kínai–Magyar Baráti Társaság tagjával, Liu úrral, az OFFI egyik kínai munkatársával.

² Házkutatások során lefoglalt levél részlete, amelyet a kínai férfi a családjának írt 1992-ben: „Ugyanúgy vagyok, mint azelőtt. Egész nap el vagyok foglalva, elég jó eredménnyel ügylek Budapesten. A kínaiak csehszlovák vízumainak beszerzése kizárólag az én üzletem. Úgy néz ki, hogy ez a tendencia még növekvőben van. Legújabbban némely »kigyófej« hozzájárult, hogy helyette is én csináljam ezt az üzletet. Lehetőség, hogy havonta 100–200 vízumot kell készítenem, ezek az emberek mind Moszkvából mennek Prágába, utána pedig vízum nélkül tovább Franciaországba, Olaszországba vagy más nyugati országba. Mostanra Prága lett a továbbító állomás. Budapest már nem az. A magyar és a csehszlovák követségen a vízumokat intézőket mind lepenéltem. Megnőtt a tekintélyem, úgy látom, ez az üzlet még fél évig eltart. Meg akarom ragadni az alkalmat, minden ütévelén, vízumon 50–60 USD-t lehet szerezni. Nekem már van világútlevélem. Olykor a nagynéném erkölcsi okokra hivatkozva akadályoz a businessben, néha arra gondolok, hogy elteszem láb alól.”

- Államközi egyezményt kötöttünk 1991-ben a beruházások elősegítéséről és kölcsönös védelméről (1994. évi XCIV. törvénnyel kihirdetve). Ebben rögzítették a felek, hogy kis- és nagyleptékű gazdasági befektetéseket szorgalmaznak a piaci szférában, továbbá biztosítják az ebből származó jövedelmek szabad átutalását, kivételét. Biztosítékként szerepel a hosszú távra létesített szerződésben, hogy megvédik a beruházót a kisajátítás, átlamosítás ellen éppúgy, mint a politikai zavargások, felkelés miatti károkozással szemben. E széles körű, új megfogalmazású megállapodáshoz jó alapot szolgáltatott a kormányok között még 1984-ben a gazdasági és a műszaki együttműködésről tízéves időszakra létrehozott egyezmény. (*Magyar Közlöny*, közzétett nemzetközi szerződések Külker. Min., No. 13.) A felek ebben nemcsak a címbeeli együttműködést szorgalmazzák, de a korabeli szokásnak megfelelően a baráti kapcsolatok fejlesztését is, valamint az egyenlőség, a kölcsönös előnyök elvét. Az egyezmény kimúlt, de megmaradt a felek szándéka az együttműködésre, így öt évre kötöttek most már csak kereskedelmi egyezményt (1986–90 közötti időszakra). Az egyezmény kimondja a kölcsönösen biztosítandó legnagyobb kedvezmény elvét az áruk vámját, egyéb adókat, adminisztratív vámszabályokat és eljárásokat illetően, kivéve például a szabadkereskedelmi övezetben biztosított preferenciákat (*Magyar Közlöny*, közzétett nemzetközi szerződések, Külker. Min., No. 9.). A folyamatosság jegyében kötöttek meg 1991-től újabb három évre a kormányközi kereskedelmi megállapodást. (*Magyar Közlöny*, közzétett nemzetközi szerződések, NGKM, No. 12.) Érdekes, hogy ebben ismét helyet kapott a baráti együttműködésre, a kereskedelmi kapcsolatok hosszú távú fejlesztésére és annak stabilizálására vonatkozó kitétel, továbbá a legnagyobb kedvezmény elve. Ezt a kormányközi, időszakos megállapodási gyakorlatot váltotta fel tehát a barátságot erősítő fordulatoktól mentes, ám professzionálisabb beruházásvédelmi megállapodás 1994-ben.

- Az élénk gazdasági kapcsolatok akadálymentessé tételét szolgálják a kettős adózás elkerüléséről szóló egyezmények a magyar szerződéses gyakorlatban. Ezt a kínai féllel is megkötöttük még 1992-ben, megakadályozva a jövedelemadók terén az adóztatás kijátszását is. [57/1994. (XI. 17.) OGY határozattal megerősítve.]

- Az ötvenes évek óta töretlenek a mezőgazdasági kapcsolatok, legalábbis a nemzetközi megállapodások szövege szerint. (1955. évi 33. tvr., továbbá *Magyar Közlönyben* közzétett nemzetközi szerződések, MÉM, No. 109.)

- A kínai–magyar kulturális kapcsolatok további fejlesztéséről szintén az 1980-as évek végén kötöttek a felek szerződést. (77/1988. (XI. 11.) MT rendelettel kihirdetve) A kooperáció célja maga az együttműködés, egymás jobb megismerése, a népek kapcsolatának fejlesztése. Ez magában foglalja az együttműködést a kultúra, a sajtó, a rádiózás és a televíziózás terén, a tudományos, az oktatási, az egészségügyi, valamint a sport és az idegenforgalmi együttműködést. A vegyes szerződés biztosítja például az egyetemi hallgatók, aspiránsok kölcsönös fogadását felsőoktatási és tudományos intézményekben, a diplomák és tudományos fokozatok elismerését, a hungarológiai és sinológiai kutatások fejlesztését, művészek cseréjét, közgyűjtemények együttműködését is.

- Ha két ország között a politikai és jogi értékrend nagyon különbözik, csak akkor készül polgári jogi és kereskedelmi ügyekben jogsegélyegyezmény, amennyiben kiterjedt és gyakori a két szerződő ország polgárainak, gazdálkodó szervezeteinek a kapcsolata a másik országban. Vajon ez a felismerés vezetett el 1995-ben ilyen egyezmény megkötéséhez? [15/1996. (III. 1.) OGY határozattal megerősítve.] Hiszen az egyezmény például

biztosítja a polgári bírósági határozatok elismerését (öröklési, tartási, üzleti stb. jogvitás ügyekben) kivéve, ha a teljesítés sértené az ország szuverenitását, biztonságát, a közrendet. A megállapodás megkötésének egyik indoka lehet valamiféle előrelátás a beruházási kedv, a gazdasági kapcsolatok fellendülésének feltételezésével.

Szintén a jelentősebb mértékű forgalom teheti szükségessé konzuli egyezmény megkötését, részletezve az állampolgárok védelmében eljáró konzul feladat- és hatáskörét. A kínai–magyar konzuli egyezmény 1986-ban született, amikor inkább csak jövőbeli remény volt a piaci szereplők vagy éppen a doktoranduszok gyakori utazása a másik országába. (1986. évi 32. tvr.-rel kihirdetve.) A KNK – mint a sziget feletti jövődöbéli joghatóság gyakorlója – hozzájárulásával a kormány még 1993. végén döntött konzulátus felállításáról Hongkongban. A döntés indokai között szerepelt, hogy külgazdasági politikánk szerves része a térséggel való üzleti kapcsolatok erősítése, a tőkebevonás a magyar fejlesztésekbe és kínai exportunk erősítése mellett a hongkongi bevándorlás várható növekedése. A kormányzat feltételezése szerint a betelepülni szándékozókna csak kis része lesz menekült, zömüket korlátozott anyagi lehetőségek, kétes egzisztencia, esetleg alvilági háttér jellemezné. Ezért idegenrendészeti érdekek teszik szükségessé megfelelő helyismerettel bíró konzul jelenlétét.

- A legnagyobb állam-/pártközi barátság idején is csak vízummal lehetett egymás országába utazni, míg 1988-ban meg nem kötötték a teljes vízummentességet kimondó egyezményt. (1989. évi 6. rendelettel kihirdetve, az egyezmény alkalmazására 1989. január 8-tól került sor.) Ezt az egyezményt érdekes módon az a magyar kormány kötötte, amely kissé a mai Kínához hasonlatosan a reformálható szocializmust és a pragmatikus kapitalizálódás sajátos egyvelegét hirdette. Nem hihetjük tehát, hogy ideológiai alapon kötöttett a szerződés. Akkor a gazdasági előnyöktől, valamint a népek jobb megismeréséért, barátságáért – hiszen azóta is szerepel ez a kitétel a megállapodásaink bevezetőjében. Az eredetileg határozatlan időre szóló vízummentességi egyezmény biztosította a magán-személyek harmincnapos tartózkodását és illetékmentesen a kiadandó tartózkodási engedélyt. Ilyen megállapodást olyan országok kötnek, amelyek hasonló fejlettségűek, egymásnak gazdaságilag stratégiai partnerei vagy/és a nagyszámú lakossági kapcsolat miatt az utazás könnyítése indokolt. Valószínűleg e feltételek hiányoztak, mert hihetetlenül rövid időn belül felülvizsgálták az egyezményt. Első fázisként a magyar fél élt a 2. cikkben biztosított jogával, és közrendi, közbiztonsági okokra hivatkozva felfüggesztette az egyezmény alkalmazását. A hivatalos előterjesztés szerint a gazdasági emigránsok beáramlását nem akartuk elősegíteni, továbbá igen sokan csak a Nyugatra utazáshoz használták fel Magyarországot, szervezett embercsempészet keretében. A lépés indokaként szerepelt, hogy növekszik a véglegesen Magyarországon letelepülők, a fantomcégek, az illegális határsértéseket elkövetők és a névházasságok száma. A felfüggesztést követte a kínai állampolgárookra ismét bevezetett vízumkötelezettség 1992 májusától. [128/1992. (IX. 1.) kormányrendelet hirdette ki, az egyezményt május 28-tól kellett alkalmazni.] A barátság ápolása érdekében az új egyezmény a szolgálati és a diplomata-útlevelel utazók és közvetlen családtagjaik (házastárs, kiskorú gyermek) körében fenntartotta a vízummentes utazást, „csupán” a polgároknak kell ismét vízumot szerezni. A korábban jól bevált klauzulát most is belefoglalták a szövegbe, nevezetesen a közrendi, közbiztonsági vagy közegészségügyi okból történő felfüggesztés lehetőségét (5. cikk). Itt kell megjegyezni, hogy a szolgálati útlevelel fogalma a hazai útlevelel- és vízumrendészetben teljesen bizonyta-

lan. Míg korábban az állami vállalatok üzletkötői kapták meg ezt az okmányt, mára e személyi kör a piacgazdaságban alig értelmezhető.

Az előbbiekből levonható első következtetés, hogy bizonyára sokoldalú és perspektivikus kapcsolatok léteznek a két ország között az eltérő gazdasági, jogi, politikai tradíciók, a hatalmas földrajzi távolság és a gazdasági potenciálkülönbség ellenére. A második lehetséges következtetés, hogy a gazdasági, kulturális, tudományos, műszaki, oktatási, növényvédelmi, konzuli, jogi, adózási és beruházási kapcsolatok tömegessé válása, a két ország népeinek barátsága és hosszú távú együttműködése a két kormányzat jövőbeli célja. Ennek érdekében, mintegy a kooperáció előfeltételeinek biztosítására, megkötötték a szükséges szerződéseket. Mind az első, mind a második következtetés elfogadása azzal jár, hogy a két ország között hosszú távon és több területen léteznek közös érdekeltségű együttműködési ügyek.

Vajon miként bizonyítható ez a feltételezés az állam- és kormányközi látogatások és a nagypolitika alapján?

A KNK kérte a vele diplomáciai kapcsolatban álló országoktól, hogy kerüljenek el mindenféle hivatalos kapcsolatot Tajvannal. (*Magyar Nemzet*, 1995. jún. 17.) Ugyanakkor a FIDESZ interpellálta a külügyminisztert, látva az államfő kínai látogatását, amely túl magas szintű volt egy olyan országban, amelynek emberi jogi gyakorlatát a párt kritizálja. A kínai kapcsolatokban a gazdasági elemeket kell erősíteni. (*Magyar Nemzet*, 1994. szept. 26., *Népszabadság*, 1994. szept. 23.) Szintén a FIDESZ szőlította fel távozásra a diszpáholyban ülő kínai igazságügyi delegációt az emberi jogi helyzet miatt. (*Népszabadság*, 1994. ápr. 7.) 1990–94 között egyedül a külügyminiszter utazott Kínába mint magas rangú vezető, a kínai külügyminiszter pedig 1991-ben járt itt, ugyanakkor Kína érdeklődése az 1980-as években a politikailag absztinens gazdasági reformoknak szólt.

Az Antall-kormány idején az új gazdasági-politikai orientáció és a Tienanmen téri események eltávolították a két országot egymástól, nem volt Kína-politika. Az új ciklus szakított ezzel, mert felismerte, hogy Kína születő nagyhatalom. A kínai nagykövet ideológiamentes kapcsolatokról beszél: „Budapest és Peking kapcsolatai politikai téren problémamentesnek minősíthetők, és az utóbbi időben biztatóan alakult a kétoldalú gazdasági együttműködés is... Volt egy rövid időszak a magyarországi rendszerváltás után, amikor stagnáltak a kétoldalú kapcsolatok...” (*Népszabadság*, 1994. jún. 7.) A magyar külügyi államtitkár kifejtette: az eltérő társadalmi berendezkedés ellenére komoly perspektívát látunk az együttműködésben, bár eltérően ítéljük meg az emberi jogok helyzetét.” (*Magyar Nemzet*, 1994. szept. 16.) Ugyanakkor a fővárosi önkormányzatban a FIDESZ megrótt a főpolgármestert, amiért nem vett részt – a Külügyminisztérium és a kínai nagykövetség intésére – a Tibettel szolidarizáló világméretű tiltakozásban, a tibeti zászlót ezért csak saját kertjében vonta fel. (*MTI*, 1996. márc. 12.)

Az államfői kapcsolatok keretében Göncz Árpád Kínába látogatott 1994-ben; ekkor kínai partnere kifejtette, hogy „Magyarországot a kelet-európai térség stabil államának tekinti, és tartós kapcsolatok kialakítására törekszenek.” (*Magyar Nemzet*, 1994. szept. 16.) A kínai államfő-pártfőtítkárra egy évvel később látogatott Magyarországra. Az országgyűlési kapcsolatok fejlődéseként Gál Zoltán fogadta a kínai parlament alelnöke vezette delegációt 1995-ben, mert „Magyarország érdekelt a politikai párbeszédben és abban, hogy prosperáló kapcsolatokat építsen ki Kínával gazdasági és kulturális téren egyaránt”. (*MTI*, 1994. okt. 21.)

A kínai igazságügy-miniszter 1994-ben látogatott Magyarországra. Magyar partnerét tájékoztatta a büntetőjogi ügyekről (miszerint szükség van a halálbüntetésre, bár a lakosság létszámához képest alacsony a bűnözési ráta, ugyanis a nyitással a külföldi bűnözés is behatolt a hatalmas országba), majd a felek előkészítették a két ország közötti jogsegély-egyezményt. (*Népszabadság*, 1994. ápr. 6.) Ez nemcsak a kereskedelmi forgalom és az azzal járó jogviták számának emelkedése miatt lehet fontos, de például a vegyes házasságok, a gyermektartás, az öröklés ügyeiben is. Mindez fontos, mert Kína nem részese számos olyan nemzetközi egyezménynek, amely a forgalom biztonságát szolgálja.

A kínai államfő budapesti látogatása keretében a két külügyminiszter aláírta a vámegyezményt, „amelynek alapvető célja a vámviszsaélések- és büntettek visszaszorítása”. (*Magyar Nemzet*, 1995. júl. 10.), továbbá elősegíti, hogy a versenytársakéval azonos feltételek esetén Kína és Magyarország kölcsönös elsőbbséget biztosítson egymásnak a gazdasági kapcsolatokban – hangoztatta a két államfő a budapesti találkozón. Göncz Árpád hangsúlyozta: „Kína nemcsak a nagy múlt, hanem az ígéretes jövő lehetőségeinek az országa is, és stratégiai partnernek tekintjük.” Magyarországnak be kellene kapcsolódnia a kínai fejlesztési programokba. (*Népszabadság*, 1995. júl. 11.) A kínai fél azonban csak a konkrét együttműködési formákat keresi, a két ország kereskedelmi kapcsolataiban fennálló aránytalanság megszüntetésére mindkét félnek meg kell tennie a szükséges lépéseket. (*Népszabadság*, 1995. okt. 10.) A magyar külképviseleten a kereskedelmi tanácsos szerint kb. 100 millió dollár évente a Magyarországra áramló kínai kereskedői tőke, a magyar számítások szerint az éves kereskedelmi forgalom 1994-ben 110 millió dollár volt, míg a kínaiak szerint 409 millió dollár. (*Népszabadság*, 1995. júl. 11.)

Ugyanakkor a gazdasági külképviselet pénzügyi, szervezeti nehézségekkel küzd mindkét országban. Az IKM szerint a magyar kamarák, gazdasági szervezetek még nem készültek fel a hazai cégek információs igényeinek, bemutatkozásának, vásárokon való részvételének segítésére. Így marad az állami külképviselet közreműködése, különösen a kis- és középvállalkozások üzleti ügyei intézéséhez. A kínai partner, a Külgazdasági Minisztérium igazgatója szerint az nehezíti a kereskedelmet, hogy a magyar termékek versenyképessége nem javul, a nemzetközi mezőnyben a magyarok által kínált minőség és ár nincsen összhangban. (*Népszabadság*, 1995. ápr. 19.)

A pekingi magyar nagykövet szerint a felszín alatt kínai állami vagy banktőke vándorol hazánkba a migránsokkal. A vízumkényszer bevezetése előtt ismeretlen volt, ki miért érkezik Magyarországra, 1992 májusa óta azonban minden egyes vízumot kérővel elbeszélgetnek, és tájékoztatják a lehetőségekről. (*Heti Magyarország*, 1993. szept. 17.)

A nagyszabású piaci lehetőségekbe az önkormányzatok is szeretnének belekóstolni. Például Somogy megyével való együttműködésről írt alá szándéknyilatkozatot Gansu tartomány kormányzója, erősítve a gazdasági, kereskedelmi, kulturális, idegenforgalmi kapcsolatokat. A tartomány csak Magyarországgal ápol külföldi kapcsolatokat. A megyei közgyűlés elnöke szeretné a vállalatok közötti kapcsolatokat közvetítők nélkül bonyolítani a nagyobb forgalom reményében. (*Új Magyarország*, 1995. szept. 21.) Henan tartományból is önkormányzati delegáció vett részt egy pécsi konferencián a közepes méretű városokról, majd Székesfehérváron a „magyar Szilikon-völgyben” testvérvárosi kapcsolatokról írtak alá megállapodást. (*Távol-Kelet*, 1995. nov.)

Végül a külkapcsolatokat tágan értelmezve megemlítjük, hogy a pártkapcsolatok is fejlődtek a vizsgált időszakban. Az MSZP parlamenti frakciójának küldöttsége a kínai

parlament meghívására Kínában járt. Vidéken ismerkedtek a különleges gazdasági övezetekkel, a külföldi tőkebevonással és azzal, miként tartják a kapcsolatokat a külföldön élő kínaiakkal. (*Magyar Hírlap*, 1993. jún. 12.) Az FKgP talán e kapcsolatépítés láttán nyilatkozott: külpolitikai programjában nagyobb szerepet szánna a kínai együttműködésnek. (*Magyar Nemzet*, 1994. ápr. 23.)

Összességében a két ország viszonyát terhelő ügyekben a külgazdasági és nagypolitikai érintkezésben nem kaptak hangot kritikai megjegyzések. A felek közötti kapcsolatok tehát jók. A Kínával való kapcsolatunk fontosságát a hivatalosan nyilatkozók azzal indokolják, hogy Kína 1. a világpolitikai egyensúly fontos tényezője, az ENSZ Biztonsági Tanács tagja; 2. a világ legnépesebb országa; 3. gazdaságilag dinamikusan fejlődő ország; 4. több ezer éves, folyamatosan fejlődő kultúrájú ország. A már említett vízummegyezmény felfüggesztése, majd újjal való felváltása volt a külvilág számára az egyetlen jele a két ország kapcsolatában valamiféle zavarnak, s éppen ebben a kérdésben nem tettek a különböző politikai erők kritikus megjegyzést a kormány következetlen politikáját illetően. Más ügyekben a magyar politikai szereplők a kormányzattól eltérő álláspontot nyilvánosan is kifejtették. A vízumügyekben tehát nem volt nézetkülönbség, csak egyéb kérdésekben. Idetartozott

- az emberi jogok tisztelete és a demokratikus intézményrendszer hiányai, Tibet helyzetének rendezése, az önrendelkezés elismertetése,
- a kereskedelmi egyenleg torz jellege, növekvő kínai import és kevés magyar export,
- a kínai államadósság vontatott kiegyenlítése.

Ezekről a kétoldalú kapcsolatokban alig esett szó, legfeljebb a hazai parlamenti és közéleti fórumokon, valamint a sajtóban.

A VALÓSÁG (A KÍNAI MIGRÁNSOK ÉS A MAGYAR HATÓSÁGOK)

A migránsokkal kapcsolatosan nyilatkozók elsősorban hivatalnokok, államigazgatási vezetők, ügyintézők, akiknek közös jellemzője, hogy nem szakértői sem a kínai gazdasági-társadalmi fejleményeknek, sem a kínai migrációnak. Ezért részben az általuk képviselt szervezet önérdekei, részben személyes előítéleteik, főnökeik álláspontja tükröződik szavaikban.

A nyilatkozók nem elemezték, vajon miért indult meg Magyarország felé a kínai migráció mint a gazdasági kapcsolatok motorja. Nyíri Pál szerint vonzerőnk egyik és talán legfontosabb összetevője a félreinformáltság volt. A félig megerősített hírek a nagy gazdasági lehetőségekről, a pénzbefektetés gyors megtérüléséről szóltak, s azokat nem rontotta, hogy esetleg zordak az életfeltételek (drága a lakásbérlet, a rezsi, a tolmácsolás stb.). A nem teljesen pontos beruházási lehetőségek ismerete persze nem szorította háttérbe azt a közös célt, hogy kialakítsák a magyarországi kínai vállalkozások megindításával a tágabban vett kínai tőkebefektetés (KNK-ból, Tajvanról, a nyugati kolóniáktól származó tőkék összefogásával) és a kelet-európai régió közötti új kereskedelmi, gazdasági csatornákat. Sőt Magyarország – fekvése révén – egyfajta elosztóbázis, információs és pénzügyi központ is lehet(ett volna) a régióban. A vonzerő másik összetevője a megszerezhető magyar bevándorlási engedély, majd a magyar állampolgárság és az azzal járó útlevelel lehetett, amely jóval nagyobb szabadságot nyújt, mint a kínai úti okmány. Ez több szempontból is

igaz a hongkongi középosztálybeliek számára. Azt is tudni kell, hogy a kínai diaszpóra nagyságával arányos egy-egy ország vonzereje az otthoniakra. Ez a tényező Magyarországon esetében az 1980-as évek végén minimális volt, ám a vízummentes utazás miatt a beutazók, majd a vállalkozásba fogók száma megnőtt, s ez önmagában is magyarázza a továbbbi beáramlást – amely persze rontotta az egész kolónia üzleti esélyeit egyes szektorokban (a csökkenő vásárlóerőn egyre többeknek kellett megosztóznuk).

A Magyarországi Kínaiak Egyesülete felvette a kapcsolatot néhány hivattal a megalakulását követően. Így jártak a magyar államfőnél és a Miniszterelnöki Hivatal államtitkáranál, ahol szívélyes megbeszélést folytatva azzal az ígérettel távoztak, hogy a magyarországi kolónia gondjait közösen igyekeznek orvosolni. A magyarországi kolónia találkozott az 1995-ben a delegációval Magyarországra érkezett miniszterelnök-helyetessel is, aki az alkalmat megragadva felhívta a kínai vállalkozókat a magyar törvények tiszteletben tartására.

A gazdaság

A kínai kereskedők hivatalos szervekkel való kapcsolatainak tekintélyes részét a vámügyek képezik. A Vám- és Pénzügyőrség vezetőjének kínaiakkal kapcsolatos nyilatkozatából kiderül a konfliktus lényege és annak kormányzati értelmezése. „30 kamionnyi (270 millió Ft értékű) ruhaneműt foglaltak le a kínai kereskedőktől. Ezeket a termékeket azoknak az akcióknak a keretében foglalták le, amelyeket a VPOP azért kezdeményezett, mert a piacokon feltűnően alacsony árakat lehetett megfigyelni e kereskedőknél... A vámszervek elemzése azt mutatták, hogy a vámkezelt áruk mennyisége lényegesen elmarad a piacokon lévő áruk becsült mennyiségétől. A nyomozómunkát a vámszervek nem fejezték be, egyes szálak felgombolyítása a nemzetközi kapcsolatok miatt igen bonyolult... A közterhek kikerülésével elért alacsony árakkal valójában a magyar termelőket szorítják ki a piacról, vagyis magyar munkahelyeket veszélyeztetnek.” (*Népszava*, 1993. aug. 3.) És mi az akciók hatása? „Az eddigi árusok többségét elriasztották a kilátásba helyezett szigorú büntetések ... főleg a kínai és a távol-keleti származású árusok ott voltak a piacokon, de nem nyitottak ki ... az illegális árusok a kivárára rendezkedtek be.” (*Magyar Hírlap*, 1995. okt. 31.)

Interjúalanyunk szerint folyamatos az összetűzés a kínai kereskedők és a vámszervek között a szabálysértési és a vámbűncselekmények miatt, hetente legalább egy kínai elkövetővel találkoznak. A jövőben legalább ilyen arányú ügymegre számítanak.

A kínaiak által e körben elkövetett jogsértések fő formái a következők: 1. a beszállítandó áru származási helyének meghamisítása; 2. az áru feltüntetett és tényleges értékének eltérése (alulszámlázás); 3. a vámaru-nyilatkozatban feltüntetett árumennyiség kevesebb a ténylegesnél; 4. valótlan árumegnevezés (például textília helyett építőanyag); 5. cégszerű bélyegzővel való visszaélés (például fiktív cégeknek szállítás); 6. magyar cégek közreműködésével visszaélés a hazai exportkedvezményekkel; 7. a vámszervek pecsétjének meghamisítása; 8. egyéb okirati visszaélés (például hamis tartózkodási engedély bemutatása); 9. a vámszervek által lefoglalt áru jogellenes forgalomba hozatala (néhány hónap alatt erre 31 esetben került sor). Mindegyik magatartás célja azonos: minél kevesebb vám megfizetése. Az olcsó kínai áruk árszintjét és a kereskedői hasznot biztosítani kell a jövedelmezőség, esetleg a piaci terjeszkedés érdekében.

A kereskedők kifogásai: 1. sérelmezik – az EU-beli szabályozás mintájára kidolgozott vámtarifa és vámjárási törvény alapján – a beszállított áru értéke becsléssel való megállapításának bevezetését.³ Szintén kritika tárgya volt, amiért a kínai árukat a fejlett országokból származókéval azonos, magas és nem a kedvezményezett, fejlődő országokkal azonos mértékű vámokkal sújtják. „Gazdaságpolitikai értelemben véve a kínai áruk egészen más elbírálás alá esnek, mint más kelet-ázsiai régióból származó áruk. Például Vietnám fejletlen országgént bizonyos előnyöket élvez. Egy konkrét példával megvilágítva: ha egy kínai hoz be rizst az országba, annak vámtétele 90 százalék fölé esik, míg egy vietnami esetében a vámérték a 20 százalékot is alig éri el. Nyilvánvalóan ezt nehezményezik a kínaiak... de ez már gazdaságpolitikai kormányzati probléma.” 2. Egyre többször buknak meg a kínai kereskedők, mert nem bíztak meg képzett vámügyintézőket. Gyakran a szabályok félreértése, a hanyag okmánykitöltés, spórolás, a gyakorlatlan kereskedői munka („kiskofferes piaci kereskedőként kezdte a kínaiak 90 százaléka”) volt a szabálysértés, büntetőeljárás alapja. A vámszervek gyanakodtak – s a jóslat önmagát teljesítette be. Időközben ugyanis változott a vámolás gyakorlata, később a szabályozása, amely tudatos szabályszegésre ösztönzött. Ha vámügynököket bíznak meg az ügyintézővel, ő próbálkozik a megbízó által becsült vámértéken aluli összeget „elérni” a saját zsebére, de ezt csak eleve illegális úton teheti meg. Így becsapja a vámszervet is és a megbízóját is. A kínai kereskedőknek nincs elegendő információjuk, így még bizalmatlanabbak a hatósággal szemben. 3. A Bokros-csomag emelte a vámtételeket (például a vámpótlékot), s ez érzékenyen érintette a kínaiakat, akik a környező országokban éppen az ellenkező tendenciát figyelték meg. 4. Egyre jobban telítődött a magyar piac kínai árukkal, tehát nőtt a kereskedők közötti verseny – s ezt a spontán, ám kedvezőtlen folyamatot igyekeznek összefüggésbe hozni a szigorodó vámszabályokkal és gyakorlattal (értékbecslés, tételes vizsgálat stb.).

Gyakran kifogásolják a kínaiak a vámok mértékét és az ügyintézkést. „Szeretnénk, ha a magyar kormány a kínaiak számára kedvezőbb befektetési lehetőségeket biztosítana, ez elsősorban a vámok megszüntetésére vonatkozik. A vámértékbecslés során ne szabjanak meg indokolatlanul magas vámokat. Ezenkívül egyes vámtisztviselők barátságatlanul viselkednek a kínaiakkal, az elvámoltatókkal szemben faji megkülönböztetést alkalmaznak. Az utóbbi időben sok kínai konténerét minden ok nélkül feltartóztatták, bírsággal sújtották vagy elkobozták. Mi a csempészekkel szemben alkalmazott szigorú eljárást helyesnek tartjuk, ám igazságtalanság, ha pusztán gyanú alapján áruszállítmányokat feltartóztatnak, sőt az érdekelt értesítése nélkül elárvereznek – ami egyes kínai kereskedők tönkretételéhez vezetett.” (*Távol-Kelet*, 1996/11.)

Az eljárás a vámtisztviselő szerint nem diszkriminatív és jogszerű. A Magyarországi Kínai Kereskedelmi Kamarája indítványozta a VPOP-nál egyeztetőbizottság létrehozását, éppen a vámáruk értékbecslése miatti viták rendezésére. Ebből nem lett együttműkö-

³ Az eljárás lényege, hogy a vámszervek egy világpiaci árhoz igazodó listán tartja nyilván egyes cikkek beszerzési árát. A fejletlen országokban az előállítási és a beszerzési ár eleve alacsony, így ennek alapulvételével alacsony lenne a vámérték és a piaci fogyasztói ár. A versenyelőny mérséklésére – függetlenül a tényleges ártól – egy világpiaci középárat vesznek alapul. Így magasabb a vám, majd a fogyasztói ár. Valóban becsléssel és nem a szállítói okmányok alapján állapítják meg a vám alapjául szolgáló értéket. (1995. évi C. tv. a vámjogról, a vámjárásról, valamint a vámigazgatásról) Részben emiatt is igen nagy az eltérés a kínai és a magyar kereskedelem értékének hatósági statisztikai nagyságrendjében.

dés. A hivatalos kínai tolmács szerint: „A vámósok szigorú intézkedéseket hoztak, ezek Nyugaton is szigorúak, de az ügyintézés határozottabb, átláthatóbb, és persze Magyarországon mindenkit meg lehet fizetni, még a vámost is.” A kulturális referens keményebben fogalmazott: „A vámósoknál irgalmatlan nagy disznóságok vannak. A kínai cégek ismerik a kiskapukat, pontosan tudják, mitől válik valami olcsóbbá. Felmérik a terepet, és persze manipulálnak. Kínában is megkeresik az olcsóbb árut, és persze a vámnál nem ezt az árat tüntetik fel, hanem a nemzetközi árat, és itt nagy a különbség. De a magyar vámósok is megérik a pénzüket, a kínaiaktól mindig várnak valamit, különben nagyon keményen fog a ceruzájuk.”

A kínai konzul is azt tekinti fő vitatémának, hogy a „becslés szerint határozzák meg a vámokat. Ez már magában két problémát vet fel. Egyrészt a kínaiak úgy érzik, lebecsülik őket, különbséget tesznek velük. Másrészt a becslés nem pontos, nagyok lehetnek az eltérések. A kínaiak, hogy eligazodjanak, közvetítőket fogadnak, aki becsapja a vámhivatalt és a kereskedőt is. A kínaiak is hibásak, mindent megtesznek az alacsony vámokért. Bejárják egész Kínát az olcsó áruért, a magyar vámósok pedig a pekingi kirendeltség beszerzési listáiról dolgoznak. De a jó kereskedő nem onnan, hanem 200 km-rel távolabb szerzi be az áruját, ahol ugyanaz sokkal olcsóbb. A magyar vámósok viszont nem ismerik el az olcsó árut, hiába próbálják igazolni az áru eredetét... a vámot a drágább pekingi árakon kell kifizetni.”

A vámör meggyőződése, hogy a kínaiak beáramlása másként indult. „Hibás politikai megfontolások miatt a több százezer dolláros befektetők helyett az öt-tíz ezer dollárral rendelkezők érkeztek, akik ezrével, tízezérel jöttek az országba. Idegenrendészeti problémák miatt nem maradhattak itt ezek az emberek, akik a ruházati import területén beépültek az éppen megszűnt államközi klíringkereskedelem helyébe, és biztosították az olcsó kínai áruk beáramlását, jövedelmük jelentős részét itt kötötték le, sőt itt telepedtek volna le... Ezt a lehetőséget elmulasztottuk.” Talán nem fog csökkenni a kolónia létszáma, mert jól kiépítették hálózatukat, ugyanakkor a magas infláció és a magyarok alacsony jövedelme miatt egyre kisebb lesz a vállalkozók haszna. Egyre inkább a nem kereskedő kínaiak jönnek ide, esetleg csak átjárnak a szomszéd országokba kereskedni, ha már elég tőkét gyűjtöttek, vagy Nyugatról rándulnak ide, megfelelő gazdasági ismeretek birtokában.

A rendszet rendezetlen ügyei

A kínai nagykövet szerint 1990-től nagyobb számban érkeztek Magyarországra kínaiak. Ők nem menekültek, hanem tőkét hoznak, többségük tiszteli a magyar jogszabályokat, és híd lehet a két ország között. Egy másik részük összeütközik a magyar jogszabályokkal, velük szemben el kell járni. Gond azonban, hogy a magyar hatóságok csak igen rövid időre adják ki a tartózkodási engedélyeket, és a kínaiaknak gyakran máról holnapra kell távozniuk. „Bizom benne, hogy ezeket a gondokat közös jóakarattal meg tudjuk oldani.” (*Népszabadság*, 1994. jún. 7.)

A közös jóakarát megnyilvánulásának alig nevezhető mindaz, amit a hivatalos nyilatkozatokban és az interjú során érzékeltünk.

A kínaiaknak a határon való belépésével, a legális vagy illegális távozásával kapcsolatos gyakorlat, „az idegenrendészeti törvény alkalmazása, 1994 májusa óta karakteresebb

lett”. Ennek előzménye, hogy a beutazási feltételeket 1991 októberétől szigorúbban ellenőrizték a határon egy központilag kiadott intézkedés alapján. Az ellenőrzés a repülővel érkezőkre is kiterjedt, és a kínaiak jelentős része légi úton érkezett. Új helyzetet teremtett az idegenrendészeti törvény a kínaiak számára is. A be- és kiutazás, a magyarországi tartózkodás szabályait megsértőket ugyanis kiutasítják.

A kínaiak jogsértő magatartása a következő főbb csoportokra bontható:

1. Visszaélés az úti okmányokkal, azaz hamisítás, fényképcsere. „A hamis útleveleket nem vagy csak nagyon nehezen szűrik ki a határőrség munkatársai, lévén igen professzionális munkák. Ezeket az okmányokat jó pénzért ma már bárhol meg lehet vásárolni, főleg nagy piaca van ennek Ukrajnában és Oroszországban.” Különösen 1991–92-ben volt sok hamis útlevéllel utazó. „Például 1991 nyarán a berlini géppel egy nagyobb létszámú »japán« csoport is érkezett. Szerencsétlenségükre egy valódi japán turistacsoport is volt a gépen, s annak magyar vezetője japánul is tudott. A magyar kíséző észlelte, hogy a másik csoport egy szót sem ért japánul. Így a repülőtéren felhívta erre a körülményre a határőr figyelmét. Őrizetbe vették az áljapánokat.” A hamis okmányokkal érkezőket szingapúri, malajziai polgárok is kísérték, akik németül, angolul beszélgettek, segítettek a kínaiakat. A vízumkötelezettség bevezetéséig a kínaiak ellenőrizetlenül áramlottak be, még 1992 után is, hiszen „Kínában olyan mérvű a hivatali korrupció, hogy szinte bárki, viszonylag kis összegért, hozzá tud jutni a szolgálati útlevelekhez.”

A vízumkötelezettség bevezetését követően észlelték, hogy a magánszemélyek hazaküldik légipostán az útlevelüket. Volt olyan útlevél, amelybe bepecsételték már a magyar tartózkodási engedélyt, ugyanis az többszöri be- és kilépésre jogosítja annak felmutatóját. „Az útlevelekben szereplő fényképeket profi technikával cserélik ki, bár sokszor előfordul az is, hogy ki sem cserélik, mondván, az európai szemnek minden keleti arc egyforma.”

2. Túltartózkodás, azaz a vízumban vagy tartózkodási engedélyben szereplő dátum lejártá után is az országban vannak. „Igen jellemző a kínai állampolgárookra, hogy elmulasztják a tartózkodási engedély meghosszabbítását, ezért előbb-utóbb fennakadnak valamely hatóságnál vagy egy esetleges igazoltatásnál. Természetesen ezt is követheti kiutasítás, bár a törvény módot, lehetőséget nyújt arra, hogy a jogalkalmazó mérlegeljen, differenciáljon.”

3. Embercsempészet, azaz beutazás szervezése úgy, hogy a továbbutazás feltételei hiányoznak, és a célországba csak illegálisan lehet bejutni. „Ezek az embercsempészek szervezetek tagjaiként vagy azok megbízásából működnek igen szép haszonnal, lassan-lassan kiépítve a magyarországi kínai maffia szervezetét. A büntetőeljárás során nincs kellő bizonyíték ... a rendőrség az ügyeket sajnos legtöbbször csak megrovással zárja le.” A határőr véleménye szerint a legálisan itt élő kínaiak is foglalkoznak embercsempészettel, „hiszen ez az egyik legjövedelmezőbb üzletág ma... Az okirat-hamisítók és embercsempészek haszna dollármilliókban mérhető.” „Kína nagyvárosaiban újságokban hirdetik magukat a kivándorlók útjainak szervezői. Köszönőleveleket mutogatnak, amelyeket állítólag azok írtak, akiket hetekkel azelőtt utaztatott oda az iroda, s már munkahelyük van Németországban... Pekingből Moszkva, Moldova érintésével repülőgéppel Romániába utaznak, onnan pedig közúton tovább, Arad érintésével Debrecenbe, Budapestre. Néhány nap pihenő után a zöldhatáron folytatják útjukat Nyugat-Európába. Az utazáshoz használt kínai diplomata-útleveleket a szervezet valamelyik tagja összegyűjti és visszaviszi Pekingbe, hogy újabb csoportot indítsanak.” (*Népszabadság*, 1995. jún. 17.) A sikeresek

Amerikába jutottak, hírek szerint 1992-ben fejenként 50 ezer USD-ért utaztatta őket Budapesten keresztül a kínai maffia, hamis útlevéllel. A komolyabb ügyek 1992-ben kezdődtek. Az akkor lebukott csempész saját bevallása szerint 500 főt juttatott ki hamis okmányokkal, azoknak darabonként 200 USD volt az ára. A házkutatáskor több száz útlevelet találtak a lakásán, de a közokirat-hamisítás és embercsempészet miatt indult eljárás „valahogy elsikkadt”.

Legtöbbször az idegenrendészeti törvényben biztosított szankciók alkalmazására kerülhet sor (kiutasítás, beutazási tilalom elrendelése), illetve helyszíni bírságra. Jellemző eset: „Egy kínai állampolgárnál a ferihegyi repülőtéren az ellenőrzés során kiderült, hogy 50 napot túltartózkodott. Mivel volt érvényes repülőjegye, és az idegenrendészeti eljárás-hoz tolmácsot kellett volna hívni, valamint a legoptimistább becslés szerint is az ügy tisztázása minimum 7–8 órát vett volna igénybe, a kínai állampolgár helyszíni bírsággal és figyelmeztetéssel megúsza.” A büntetéseket pedig zsebből fizetik, hiszen „nagy haszonkulccsal dolgoznak a kínai kereskedők, ugyanis sok pénzt költenek az embercsempészetre, a profi útlevelekre. Jó és drága ügyvédek tudnak fogadni maguknak”. Az interjúalany szerint ezért sokkal több ügyintézőre lenne szükség az okmányok ellenőrzéséhez, hogy kiszűrjék az illegális munkásokat, kereskedőket, ám kevés a hivatali létszám.

Bár a statisztika szerint alacsony a kínai jogsértők száma, a rendszet zavarban van velük kapcsolatosan. „Szélmalomharc a kínai embercsempészekkel vívott küzdelem”, nem tudnak a hatóságok kellő bizonyítékot szerezni leleplezésükhöz és megbüntetésükhöz. Amennyiben pedig mégis, úgy „a bünszövetkezetek nagyon jól kiismerték a magyar eljárási és ítélkezési gyakorlatot, amelynek egyébként nem túl nagy a visszatartó ereje”. A hatóságok szervezettebbnek és konspiráltabbnak tüntetik fel a kínai bűnözés hatékonyságát a közvélemény előtt, azonnal maffiáról, szervezetekről, bandákról beszélve – felgöngyölített, bírósági ügyek helyett.

Boross Péter belügyminiszter 1992 elején több alkalommal megfogalmazta a kínaiak beutazásával kapcsolatos kormányzati álláspontot. Ostorozta az államigazgatást, amiért a normaszövegek rabja és nem vesz figyelembe például nemzetvédelmi szempontokat. „Mivel Magyarország a migráció szempontjából »elsőhullámos« országgá vált, olyan normarendszert kell érvényesíteni, ami megakadályozza, hogy társadalmi feszültségek jelenjenek meg, mint a hatvanas években a vendégmunkásokat tömegesen befogadó országokban. Vízumkorlátozó intézkedéseket is be kell vezetni a menekülthullám megállítására” – miközben a kínaiak nem menekültként érkeztek. (*Magyar Nemzet*, 1992. febr. 4.)

Ekkor jelentették be, hogy tárcaközi tanácskozások foglalkoznak a vízummentesség meghatározott időre vagy bizonyos körre való felfüggesztésével, továbbá a vízumkiadási gyakorlat általános megszorításával. A kijelentés általánosságban hangzott el, és csak szívrogtatással lehetett megtudni, mely országok polgáraitól lehet szó. „A jogellenezően tartózkodó külföldiek közül nagyobb számban csak a kínaiak és a vietnamiak érkezhettek vízummentesen.” (*Magyar Hírlap*, 1992. febr. 6.) A külügyi szóvivő óvatosan csak annyit mondott: „Kína is a szóban forgó országok között szerepelhet.” (*Népszabadság*, 1992. febr. 6.) Végül március 17-től csak Kinával függesztették fel a vízummentességi egyezményt, más országokkal szemben nem.

A vízum ismételt bevezetése azonban nem csökkentette, sőt inkább fokozta a hatóságokkal való összeütközések számát. Ehhez járult még az 1994 májusától hatályba lépett új, a külföldiek beutazását, tartózkodását szigorító törvény (1993. évi LXXXVI. tv.).

A határőrök tapasztalata szerint a kínaiak zöme nem tájékozódik elég alaposan indulás előtt a magyar jogszabályokról. Kivételt a bünszövetkezetek jelentenek, mert nekik elemi érdekük a részletszabályok alapos ismerete. A kínaiak csak akkor kezdenek a jogaik és kötelezettségeik felől érdeklődni, ha fennakadnak a hatósági ellenőrzésen. Akkor sem feltétlenül. „Volt olyan eset, amikor egy férfi annyira blazírtan viselkedett, hogy nem olvasta el a határozatot sem, lemondva ezzel jogorvoslati jogáról... Kicsi az együttműködési készségük, persze, ha a kínai állampolgár nem hajlandó együttműködni a magyar hatóságokkal, ugyanúgy kitoloncolhatják az országból.” A hatóságok közötti kooperáció zavartalan, a KNK követségével is korrekt a kapcsolat, akárcsak a német, osztrák, svájci, francia rendészeti szervekkel kínai ügyekben. További zavaró momentum, hogy „a kínaiak többsége csak saját nyelvjárását ismeri, esetleg angolul ért. Így mindig tolmácsot kell szerezni”.

Mi lesz a Magyarországról kitessekelt kínaiakkal? „Kína kész visszafogadni illegálisan Magyarországon tartózkodó állampolgárait, tudomásul veszi, ha a magyar hatóságok repatriálják őket, de a visszafogadást megelőzően ellenőrizni kívánja, valóban saját állampolgárai-e.” (MTI, 1992. febr. 3.)

Az ORFK igazgatásrendészeti vezetőjének nyilatkozata szerint „azok maradtak, akik megfelelnek a szigorúbb feltételeknek, elég tőkeerősek ahhoz, hogy vállalkozásuk révén megfelelő jövedelmet biztosítsanak maguknak és családjuknak.” (Magyar Hírlap, 1995. szept. 20.) A szigorítás keretében létrehozták külön az ázsiai ügyfelek részére működtetett idegenrendészeti irodát. Az ORFK közbiztonsági főigazgatója szerint ez nem rasszista intézkedés volt, hanem csupán gyakorlati lépés. „A kínai folyamodók lassan töltötték ki a sok és bonyolult kérdőívet, s közben más országok állampolgárainak várakozniuk kellett, a hivatal pedig nem tudta betartani az ügykezelés 8 napos határidejét.” (Népszava, 1994. okt. 15.) Azaz a kínaiak több napig szöszmötöltek a váróteremben, zavarva az ügyintézőket a határozathozatalban. Bár Ázsia nem csak Kínát jelenti, a tábornok nem példálózott koreaiakkal, japánokkal, indiaiakkal, de még törökökkel sem. Mint ahogy Kerepestarcán is zömmel kínaiakkal kapcsolatos szövevényes ügyeket találtak a jogvédő szervezetek. A Külügyminisztérium szóvivője diplomatikusan fogalmazott: „Azért adódtak konfliktusok, mert az ország – nehéz gazdasági helyzete miatt – nem tudott felkészülni az idegenrendészeti törvény végrehajtására.” (Magyar Nemzet, 1994. okt. 4.) Melyek voltak a főbb konfliktusok? Interjúalanyainkat idézzük:

A rendőrségnél tolmácsoló menekült és üzletember tapasztalatai szerint az idegenrendészettel több baj van. Röviden szólva a tartózkodási engedélyekkel kapcsolatos eljárás értelmetlenül bürokratikus: „Egy ismerősömnek ahhoz, hogy meghosszabbítsák a tartózkodási engedélyét, nyolcszor kellett visszamennie, újabb és újabb papírokat kértek tőle. Ahelyett, hogy nyolc hónapot hosszabbítottak volna neki, mindig csak egy hónapot kapott. Így is nyolc hónapig volt itt, csak éppen nyolcszor egy-egy hónapot, s ez nyolcszoros munkát jelent a bürokráciának.”

A másik gond, hogy a bevándorlási engedély megszerzésének előfeltételei kiszámíthatatlanok a hazai joggyakorlatban. Hatékonyabb lenne, ha bevezetnék a minimális befektetési összeghez kapcsolódó engedélyezést: „Kanadában 250 ezer USD befektetés esetén megkapja a kérelmező a letelepedési engedélyt. Ez mindenkinek jó, átlátható rendelkezés, kiszűri a szerencselovagokat, a kínai befektet, a hatósági embereknek is jó, nincs annyi ügyintézés, és nem lesz csúszópénz... Nyugaton, ha a kínaiaknak megvannak a megélhe-

tési feltételei, akkor rögtön megkapja az engedélyeket a belépésre, a rendelkezések egyértelműek, mindenki tudja, mit kell tenni.”

A munkaügyi hatóság képviselője szerint az idegenrendészet fő nehézsége, hogy a kínaiak eltűnnek, követhetetlené válnak az országban. „Ezért szigorítani kellene a tartózkodási engedélyek ellenőrzését, az idegenrendészeti, határőrizeti feladatokat, eleve ki kellene zárni a túltartózkodás lehetőségét.”

Az oktatásügyi tisztviselő tapasztalatai alapján a vízumkiadáskor látszólag nem akadályozzák meg a kínaiak beutazását, de „mindenbe belekötnek, hiába van az illetőnek akár több étterme is itt Magyarországon, az idegenrendészet aggódik a megélhetésükért. Az idegenrendészeti törvény méltatlanul bánt a kínaiakkal, ugyanaz vonatkozik a kínai lektorra, mint a meghívottra vagy a befektetőre – nincs közöttük különbség. Az volt a véleményünk, hogy más típusú vízum kell a vendégprofesszornak és a befektetőnek.”

A kínaiakkal szemben ellenséges a rendőrség, különösen vidéken: „Volt egy esetem egy kínai fiúval. Tavaly december 26-án érkezett Magyarországra, Pesten maradt, és csak január közepén ment Gödöllőre az egyetemre. Szabályosan jelentkezett a rendőrségen, de persze ők a beérkezést vették kezdő időpontnak. Hosszú veszekedés és mindenféle durvaságok közepette 2000 Ft-ra büntették. Még nem telt le a 30 nap, és mi adtuk az igazolást, hogy engedélyezzék a fiúnak, hogy Gödöllőn maradjon. Ez nem volt elég nekik. Pesten azért már ilyen ügyekben lehet az idegenrendészettel beszélni.”

A kínai konzulátus csak azokon a kínaiakon keresztül érzékeli a rendőrségi gondokat, akik felkeresik a külképviseletet. Az 1994 májusától alkalmazott idegenrendészeti törvény simábbá tette a tartózkodási engedélyek megszerzését, de egészében a magyar hatóságok „nem készültek fel a nyitott határokra, sokszor nem megfelelő módszereket alkalmaztak... Az ORFK nem tett különbséget a menekült, a gazdasági menekült és a befektető között.” Sok panasz érkezett a Kerepestarcán elhelyezett kínaiaktól a bánásmódra, a körülményekre vonatkozóan. Érthetetlen, hogy „bevándorlási engedélyt akkor kap egy kínai, ha van lakása, de a törvény nem engedi, hogy lakást vegyen. Ezért a kft. nevére veszik meg a lakást.”⁴

Az Egészségbiztosítási Pénztár nemzetközi referense szerint igazi csapdahelyzetbe kerülnek a kínai vállalkozók az idegenrendészeten, mert ott követelik tőlük a társadalombiztosítási igazolványt. Ugyanakkor tudni kell, hogy a vállalkozók és alkalmazottaik (családtagjaik) a külföldiekre vonatkozó biztosítási jogviszony alapján önkéntes biztosítási pénztárral köthetnek napi/havi fix tarifás szerződést. Így hagyományos tb-kártyájuk nincs, s ezt nehezen lehet megértetni az illetékesekkel. Gond, hogy maguk a kínai tolmácsok is nehezen boldogulnak a szakszöveggel, s a frissen jött kínaiak sem igazodnak el a biztosítási ügyekben.

Szinte minden interjúalanyunk megemlítette azt az általános gondot, hogy a hatóságoknál, de különösen a rendőrségen hiányzik a nyelvtudás. Ez a hivatalos ügyintézészt nehezíti, és gyengíti a közbizalmat. Az egészsből két réteg húz hasznát, az ügyvéd és a tolmács. „A törvények útvesztőjében nem tudnak eligazodni a kínaiak... ennek csak az ügyvédek látják a hasznát, óriási pénzeket keresnek... a tolmácspiacot átvették a kínaiak, akik megtanultak magyarul... a gyerekek itt járnak iskolába, és nagyon jól tudnak magyarul, ők tolmácsolnak szüleiknek” – állítja a konzul.

⁴ Jogilag van mód a lakásvásárlásra, csak külön engedéllyel, amelyet a megyei/fővárosi közigazgatási hivatal ad ki.

Az igazságügyi tisztviselő szerint nincs előrelépés a bűnügyi jogsegély területén a két ország között, bár „egyre többen vannak, jócskán meggazdagodtak, több kétes elem van már itt. A rengeteg étterem csak pénzmosásra szolgál. Megtelepszene Magyarországon, de nem hiszem, hogy lényegesen többen lesznek...” A rendészeti konfliktus lényegét a határozatlanságban, a felkészülés hiányában látja: „Hirtelen jött a sok kínai, senki sem készült fel rájuk. A BM is ide-oda kapkod, nem tudják, mit csináljanak velük. Hol enyhítik, hol szigorítják az itt-tartózkodásukat... Mint mindenhez ma Magyarországon, ehhez is idő kell, hogy az idegenrendészet és az összes többi hatóság kialakítsa viszonyát a kínaiakkal.”

Mi legyen azokkal a kínaiakkal, akik a törvény hatálybalépése előtt érkeztek, egészen más feltételekkel? Nekik például még nem kellett speciális vízum a tartózkodási engedély beszerzéséhez. Az emberi jogi szervezetek közbenjárására a hatóság elismerte, hogy a bejegyzett vállalkozással rendelkezőknek kivételesen nem kell hazautazniuk vízumért. A másik gond forrása, hogy az 1992-ben visszaállított vízumkötelezettség nem érintette a szolgálati útleveleket. Annak birtokosai ma is 30 napra – és vízum nélkül is – beutazhatnak: „A rendezetlen helyzetű kínaiak általában a szolgálati útlevéllel utazást használják ki, 30 naponként megfordulnak a magyar határ túloldalán, így akár évekig is maradhatnak tartózkodási engedély nélkül.” (*Magyar Hírlap*, 1995. szept. 20.) Ezt törvény nem tiltja, ám kölcsönösen növeli a bizalmatlanságot a rendészet és a kínaiak között.

A vámósok által említett, hamis márkajelzésű árukra a rendőrség is vadászik. A BRFK gazdaságvédelmi osztályának vezetőjétől megtudhattuk: e cikkek „többnyire kínai eredetűek... A kínai gyártók – a silány, első ránézésre is felismerhető hamisítványok mellett – az eredetihez hasonló termékekkel jelennek meg a piacon. Még a titkos azonosítójeleket is igyekeznek lekoppintani. Ráadásul szinte nincsenek korlátok a mennyiségben: a magyarországi kínai kereskedőkhöz a megrendeléstől számított egy héten belül vagonszám érkezik a megrendelt áru.” A rendőrség külön egysége működésbe lépett. „A szigorúbb rendőri fellépés ellenére sem csökken a hamisított márkajelzésű árucikkek beáramlása... mind többen próbálkoznak a jelentős haszonnal kecsegtető távol-keleti importtal... gyakorta az egy dollárt sem éri el a Kínában gyártott nadrág, póló. Így nem csoda, hogy akadt olyan kínai is, aki már »duplázott«, vagyis az első rendőrségi eljárás megindítását és az árukészlet lefoglalását követően néhány hónap elteltével másodszor is fennakadt a rostan.” (*Magyar Hírlap*, 1995. júl. 10.)

A nyilatkozók szerint azonban a kínaiak nemcsak a magyar fogyasztókra, de egymásra is veszélyesek. A BRFK gyilkossági csoportjának vezetője kifejtette, hogy tetteleg nem bántják a magyarokat, de csak azért, mert itt akarnak megélni. „Kínai csak kínait öl. Azt viszont nem lehet tudni, milyen gyakran. A kínai ugyanis hallgat, nem jelenti fel társát, és ha teheti, még azt sem jelenti be, ha eggyel kevesebben lettek, mert valakit megöltek. Egymás közt intézik el a nézeteltéréseket. És bosszút állnak... lemészárolják a családtagokat. Nem véletlen, hogy a kínaiak félnek a honfitársaiktól, nem tudják, kitől mire számíthatnak... a helyszin beszél. (*Magyar Hírlap*, 1995. szept. 18.) A BRFK egy másik vezető nyomozójától tudjuk: a kommunikáció más okból is nehézkes. „A tanúkkal, a gyanúsítottakkal csak tolmács segítségével tudunk érintkezni. Ha jó a tolmács, a válaszokat megértjük. A gondolkodásukat soha.” (*Népszahadság*, 1994. máj. 14.)

Némileg ellentmond e komor vélekedésnek az ORFK életvédelmi alosztály-vezetője, mert szerinte a főként Szegeden és Budapesten hídfőállásokat kiépített kínai „maffiózók” sokkal kevesebb munkát adnak a rendőrségnek, mint az orosz, ukrán, szerb bűnözők.

„Bár a szervezett bűnözés is megjelent a magyarországi kínaiak között”, a kínai bűnözők elsősorban egymás zsarolásával, védelmi pénzek szedésével, gazdasági okokból elkövetett emberöléssel, betöréssel, esetleg okirat-hamisítással, embercsempészettel mulatják az időt, zömmel kínai sértettek rovására. (*Magyar Hírlap*, 1995. szept. 19.) Az ORFK szervezett bűnözéssel foglalkozó szakembere ezt cáfolja. „A legveszélyesebb a kínai maffia. E pillanatban negyvenezer kínai, vietnami és más távol-keleti országbeli tartózkodik Magyarországon. Többségük tisztességes szándékkal jött, ám amikor egy becsületes kínai éttermet nyit, akkor a bevált módszer szerint a maffia erőszakkal elhelyezi ott a saját embereit. Hasonló eset már történt Budapesten... s e helyek a kábítószer-eladás biztos pontjai. (*Népszabadság*, 1992. márc. 27.) A budapesti rendőrfőkapitány szerint: „Van maffia és triád.” (*Népszabadság*, 1994. ápr. 19.). Míg a BRFK bűnüldözési osztályának és életvédelmi osztályának vezetője szerint: „Életes vonalos maffiáról a kínaiak vonatkozásában nem beszélhetünk még. Kissé túl hamar kapjuk elő ezt a veszedelemes fogalmat; ha két zöldséges szövetkezik, már maffiáról értekezünk.” (*Magyar Nemzet*, 1994. febr. 2.) A kínai bűnözés tehát – egyénileg, családosan vagy szervezett formában – olyan kihívást jelent, amely nagyjából megoldhatatlan a magyar rendőrségnek. Ismeretlen a nyelv, a szokások, a gondolkodásmód. Nyilván ezért javasolja egyetlen megoldásként a szervezett bűnözés elleni szolgálat vezetője: „Könyörtelenül megszigorítani a határellenőrzést, vízumkényszert elrendelni... és rendesen meg kell fizetni a rendőröket.” (*Magyar Nemzet*, 1994. szept. 24.) Az előbbieket megtörténtek – az utóbbi függőben.

A határőrség munkatársa szerint: „Magyarország elsősorban nem célsz ország a kínai kereskedők, vállalkozók számára, hanem gyors meggazdagodási lehetőséget nyújtó átutazó ország.” Minél többen jönnek, annál nagyobb konkurencia lesz közöttük. Hasonló gondokkal küzd Szlovákia és Lengyelország is a kínaiakkal kapcsolatosan... A jövőbeli migráció nagysága attól függ, hogy 1. kapnak-e a kínaiak Magyarországon bevándorlási engedélyt; 2. mekkora fantáziát látnak a magyar gazdasági lehetőségekben, s azon belül is mekkora lesz a saját honfitársaik elleni verseny; 3. mennyire ajánlják barátaiknak, rokonaiknak az országot; 4. a kormány határszigorítási intézkedései miként alakulnak... Át kell venni az EU gyakorlatát, nem szabad követni azt a liberális idegenrendészeti politikát, amely hosszú időn át jellemezte a határőrséget. El kell kerülni, hogy az ország megteljen azokkal a jogsértő külföldiekkel, akik nem tudnak továbbutazni Nyugat felé, vagy pedig azokkal, akiket éppen Nyugat-Európából toloncolnak vissza hozzánk. Szükség van sok jogszabályi módosításra is...”

Összességében, a rendőrség szerint a kínai tőketulajdonos, ha éppen nem követ el egyénileg vagy csoportosan súlyos bűncselekményt, akkor csupán konspirál, nem fizeti a közterheket, hamisít, és veszélyezteti a munkaerőpiacot. A nyilatkozók üzenete: a kínaiak gyanúsak, feketéznek, és veszélyeztetik a nemzetgazdaságot. Ezzel csak látszólag ellentét az interjúbeli határőrök véleménye: „A kínai tőkebefektetések nagysága és fontossága nagyobb súllyal esik latba, mint a bűncselekményekben, szabálysértésekben játszott szerepük... bár valóban nőni fog a jogsértő kínaiak száma a jövőben... a kínai kérdés most még nem napi probléma, de mindennaposá válhat.”⁵

⁵ Némi illusztráció: 1991. okt. 4.–1995. okt. 31. között összesen 2889 kínait fordított vissza a határőrség (beutazási feltételek hiánya miatt), ebből 1243 főt 1992-ben. Idegenrendészeti szállásra 708 kínait helyeztek el, rendészeti eljárást 773 kinaival szemben folytatott le a határőrség.

Kínai iratok hivatalosan, magyarul

Sajátos az Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda helyzete. Egyfelől piaci alapon működő szervezetté vált. Másfelől a százévesnél is régebbi állami alapítású és kizárólagosan állami tulajdonú intézmény felett a felügyeletet az Igazságügyi Minisztérium látja el: a polgári jogi, közigazgatási és igazságügyi jogszabályok megkövetelik a hiteles fordítások készítését, felhasználását. Így az interjúban mondták „félhivatalos” álláspontnak is tekinthetők.

1989 előtt a kínaiak legfeljebb házassági okiratok, iskolai végzettséget igazoló okmányok fordítása miatt keresték fel az irodát, ám 1989 után valamennyi cégirat és a kereskedelmi tevékenységhez kapcsolódó iratok hivatalos fordítójaként lett „népszerű” az intézmény. Az iroda kínai forgalma már 1986–87 körül megnövekedett (napi 20 körüli volt a fordítandó iratok száma), s ezért nem érte váratlanul őket az 1990 utáni nagy migrációs hullám. 1993-tól alkalmaznak kínai lektort, és a forgalomtól függően 8–10 munkatárs foglalkozik kínai fordításokkal. Korrekt együttműködést alakítottak ki a Belügyminisztériummal és a KNK nagykövetségével.

A kínai ügyfelekkel kapcsolatos konfliktusok főbb csomópontjai a következők.

1993–95 között egyre gyakoribb volt az okirat-hamisítás. Akadt közöttük iskolai bizonyítvány, jogosítvány, meghívólevél, befogadó nyilatkozat vagy személyi okmány. Ezekről feljelentést tesznek; továbbá informálódnak a nagykövetségen az adott okmánytípus otthoni eredeti alakjáról: „A kínai kft.-k és a magyar munkaadók gyakran úgy hamisítják a munkavállalók okmányait, hogy az iratokban szereplő minden adat azonos, így például a gyermekek száma, a házasságkötés dátuma, a születés dátuma, anyja neve – csak a munkavállaló neve változik... Előfordult olyan eset is, hogy 20 kínai állampolgár egészségügyi könyveiben azonos adatok voltak: mindenkiében 120-as vérnyomás és 150 cm-es testmagasság.”

Volt arra is példa, hogy manipulált irat fordíttatását a kínai kolónia vagy magyar intézmény befolyásosabb személyei akarták kierőszakolni az irodától, bár nyilvánvaló volt az irat hamissága: „Megtörtént, hogy az egyetemen dolgozó kínai nyelvi lektorok, akik egyébként mellékfoglalkozásként természetgyógyászzal foglalkoztak, orvosi diplomát akartak elismertetni természetgyógyász tanfolyam elvégzését igazoló irattal. Olyan is előfordult, hogy a kulturális forradalom idejére datált diplomákat hoztak, melyek egyértelműen csak hamisak lehettek. El tudták érni, hogy a magyar tanszékvezetők is aláírásukkal támogatassák őket. Ezek a vádaskodások egészen a minisztériumok szintjéig eljutottak, ezután az Ekvivalencia Tanács hatáskörébe került a dolog, amelyből az OFFI került ki győztesen. Azóta a hamis diplomák száma jelentősen csökkent.”

A polgármesteri hivatalok hanyagul, sőt időnként korrupciót sejtető módon adják ki a kínaiaknak a szükséges okmányokat, az iroda ez irányú jelzéseit pedig gyakran arrogánsan visszautasítják.

A kínai ügyfelek gyakran félelmet keltően lépnek fel számlázási vitákban, a fordítás sürgetése érdekében vagy csak egyszerűen kérésük benyújtásakor: „Volt olyan eset, amikor az irodában dolgozókat késsel fenyegették meg, ha nem úgy fordítják le a diplomákat, ahogyan ezt a kínai ügyfelek szerették volna... A közelmúltban történt egy eset, amikor a tételes, részletezett számlát a kínai ügyfelek nem akarták kifizetni. Az iroda dolgozói felhívták a figyelmüket arra, hogy ebben az esetben nem kaphatják vissza az eredeti okma-

nyokat. A kínaiak először kiabáltak, majd egyikük kinyitotta a táskáját, amely tele volt ötezerforintosokkal, kivett belőle egy pisztolyt, és azzal fenyegetődzött... Egy másik hasonló esetben az iroda munkatársa figyelmét a sürgösségre szintén pisztollyal hívták fel, mondván, ha nem fordítja le azonnal az iratot, lelövik... de volt olyan eset is, hogy bomba robbantásával fenyegetőztek.” Ezért teljesen titokban tartják a fordítók, lektorok nevét, személyét.

Feltűnően sok a kínai szakács: „A tömegesen előforduló szakács lehet egyfajta álca is, mert a munkaügyi központok a kínai szakácsoknak szinte minden esetben megadják a munkavállalási engedélyt.⁶ Így szakácsként azok is legálisan munkát vállalhatnak, akik életükben közről még fakanalat sem láttak. Természetesen ezek az emberek nem szakácsként helyezkednek el... a kínai éttermek sok esetben a pénzmosás fészkei.”

Gyakran a diplomát kiadó kínai intézmények idegen nyelven is kiadják az okmányt, amelyben szándékosan magasabb fokozatba sorolva nevezik meg az intézményt (például főiskola helyett egyetem áll az eredeti iratban angol nyelven). Ez tehát nem az ügyféli hamisítás, hanem egyenesen állami, intézményi hamisítás.

Az iroda kényelmetlen helyzetben van: vagy kiszűri a visszaélést sejtető iratokat, felfejtést tesz, együttműködik más hatóságokkal – s ekkor nem kap sem fordítási díjat, sem éberségéért honoráriumot –, vagy naivan csak fordít, kasszíroz, de ezzel cinkosságot vállal.

Az iroda átlagos havi forgalma 173 kínai ügyfél, s a munka mintegy 120 okirat magyarra és 55 irat kínaira fordítását jelenti (utóbbi főként a munkaügyi hatóság által kiadott munkavállalási engedélyeket tartalmazza), ami összes munkájuk 2–3 százaléka, és kb. 1,7 millió forintos havi bevételt hoz. Nem kevés ez az összeg, de tudni kell, hogy az OFFI fordításait az egész világon hitelesként elfogadják. Ezért is keresik fel már országokban élő vagy oda távozó kínaiak az irodát.

Az iroda egyik kínai fordítója, aki magyar szakon végzett, gyakran járt korábban Magyarországon, és családostul menedéket kért. Ő nem látja ilyen konfliktusosnak a helyzetet a hatóságoknál, az OFFI-ban pedig egyáltalán nem. Mivel tolmácsként dolgozik bíróságon, rendőrségen, saját tapasztalatai szerint nem előítéletesek a magyar hivatalnokok. Sokkal gyakoribb azonban a következtetlen és önkényes eljárás.

A kínai munka világa

Az Országos Munkaügyi Központ vezetőjének nyilatkozata szerint évről évre növekszik a Magyarországon törvényesen munkát vállaló külföldiek száma. Például 1993 közepén 13 ezren voltak, egy évre rá már 18 ezren, és többségüket (11 ezer főt) a fővárosban foglalkoztatják. A legálisan alkalmazott külföldiek közül 1994-ben 700 fő volt kínai, ebből több, mint a fele fizikai foglalkozású. Bár csak munkavállalási, illetve jövedelemszerzési vízum birtokában lehet a külföldi dolgozónak beutaznia, „a gyakorlat azt mutatja, hogy a külföldi turistaútlevéllel érkezik, megállapodik egy munkáltatóval, aki kiváltja számára a munkaügyi kirendeltségnél a munkavállalási engedélyt. Ezzel a dokumentummal aztán a külföldi hazautazik, ahol a magyar külképviseleten az útlevelébe pecsételik a

⁶ A munkaügyi jogszabályok a nemzeti konyhák szakácsaira egyszerűbb munkavállalási engedélyezési eljárást határoztak meg. Így a munkáltatónak nem kell előzetesen bejelentenie a munkaerőigényét, továbbá a munkakörre nincs magyar munkavállaló, akire tekintettel megtagadható az engedély kiadása.

munkavállalói vízumot.” Az engedély kiadásakor kötelező mérlegelni, valóban szükséges-e a külföldi munkavállaló, van-e magyar jelentkező – akár élsportolóról, akár vállalatvezetőről van szó. „Feleslegesen, mert az anyavállalat mindig ragaszkodik kiszemeltjéhez.”

A feketegazdaság elleni harc részeként, ahogy egy munkaügyi ellenőr beszámolójában említi, célirányosan vizsgálták a kínai cégeket, és 25 kínai érdekeltségű gazdasági társaság ellenőrzése után kitűnt: „E vállalkozások körülményei bizonytalanok, a háttérben álló tulajdonosok nehezen megfoghatók. 7 munkáltatónál 20 alkalmazott esetében bizonyítható volt a munkavállalási engedély nélküli foglalkoztatás. Ugyanakkor – alapos gyanú ellenére – nem volt bizonyítható a szabálytalan foglalkoztatás 10 munkáltató 57 alkalmazottjával szemben.” (*Magyar Nemzet*, 1995. szept. 7.) Bár a hír riasztani akart, csak annyit illusztrál, hogy a működő kínai cégek 28 százalékánál hibádzik jogilag a foglalkoztatás – ez pedig nem a többség. Mi van a többiekkel? „A jelen lévő kínaiak barátnak, rokonnak tüntették fel magukat... nehéznek bizonyult megtalálni a vállalkozások telephelyét, a munkaügyi központ számos fantomcégbe ütközött. A helyszíni jegyzőkönyv-felvétel után egyszerűen felszívódtak az érintettek. A postán kiküldött idézés gyakran visszajött azzal, hogy senki sem jelentkezett érte, a címzett ismeretlen.” A kínai cégek 40 százaléka tehát ügyesebb volt az ellenőröknél, míg a maradék 32 százaléknál maga a cég működése és nem annyira a foglalkoztatás volt kétes.

A kínaiak magyarországi munkavállalása és foglalkoztatása alapvetően a (kis)befektetők, kereskedők önfoglalkoztatásán alapszik. A fővárosi munkaügyi hatóság csoportvezetőjétől megtudtuk, hogy a csekély ügyfélforgalom ellenére néhány konfliktus már jól körvonalazódott.

A munkavállalási szabályok fokozatos szigorítása miatt az amúgy is kis létszámú kínai munkavállalók száma tovább csökkent. Például 1991-ben 1500 kínai kapott munkavállalási engedélyt, míg 1995-re ez a szám a harmadára mérséklődött. Ez nem az érintett gazdasági szféra visszahúzóódásával függ össze, netán a kínaiak távozásával, hanem a foglalkoztatás illegalitásával. „Úgy látszik, hogy a szigorítások előbb-utóbb visszaütnek, hiszen fokozhatják a feketemunkára és feketekereskedelemre irányuló motivációkat.”

Nehezen értik meg a kínai cégek, miért kell saját családtagjaik, honfitársaik alkalmazásához hatósági engedélyt szerezni. Nem jönnek rá, hogy azért engedik be a tőkéjüket az országba, hogy itt javítsák a munkanélküliségi rátát. Ugyanakkor a külföldi cégek saját embereikhez ragaszkodnak és nem a magyar munkanélküliekhez.

Részen ehhez a kérdéshez, részben pedig a munkavállalási engedélyezési eljárás életidegen szabályozásához kapcsolódik, hogy sok a fiktív cég. Ezekre azért van szükség – többek között –, mert a kínai befektetők családtagjai bennük mint cégvezetők vagy társtulajdonosok szerepelnek. Amennyiben ugyanis cégvezetőként (vezető tisztségviselőként) vagy társtulajdonosként tüntetik fel a külföldit, úgy mentesülnek a munkavállalás engedélyeztetésének procedúrája alól.

A külföldiek munkavállalási engedélyeit kiadó fővárosi hatóságnál nincs tolmács, és a dolgozóknál sem követelmény a nyelvtudás. Szerencsére „azok a kínaiak, akik 1991 óta ügyfeleik közé tartoznak, már igen jól beszélnek magyarul. Azok viszont, akik egyáltalán nem beszélnek a nyelvünket, legyen az magánszemély avagy cégtulajdonos, szinte kivétel nélkül hoznak magukkal tolmácsot” – sajátos megoldás az államigazgatási eljárás általános szabályaihoz képest. További újítás a gyermekkorú baráti tolmácsok igénybevétele. „Egy régi, vendéglátóiparban dolgozó dinasztia gyermekei már itt születtek Magyarorszá-

gon. Baráti viszony alakult ki a családdal. A 8–10 éves kislányuk, aki már magyar iskolába jár, s gyönyörűen beszél magyarul, sokszor szokott a családnak tolmácsolni, hivatalos ügyekben is.” Elgondolkodtató, hogy a kifejezetten külföldiekkel foglalkozó hatóság természetesnek veszi: az ügyfelek megoldják nyelvi, kommunikációs problémáikat.

Általános gond a külföldieket segítő tájékoztatók hiánya. Ezt a kínaiak körében sem a hatóság oldotta meg, hanem maguk az ügyfelek és a Magyarországi Kínaiak Egyesülete: „...a rendeletmódosításokat és a rájuk vonatkozó jogszabály-változásokat a kínaiak szinte minden további nélkül rendszeresen leírják, segítenek lefordítani a Munkaügyi Központban, ezzel sokat segítve a hivatal munkáját, valamint információhoz juttatva honfitársaikat is... A Magyarországi Kínaiak Egyesületének köszönhetően a kínai populáció elég jól tájékozottnak mondható, hiszen az egyesület lapjában az itt lévő kínai cégek vezetői szívesen publikálnak, tájékoztatnak arról, hogy milyen feltételek mellett kell és lehet Magyarországon legálisan működni.” A munkaügyi szervezet tehát feltalálta a nem szolgáltató, sőt az önkiszolgáló közigazgatást!

A kulturális kapcsolatok fejlődése és gondjai

A kínaiak magyarországi és a magyarok kínai oktatása az egyetlen érdemi kérdése a két ország közötti kulturális együttműködésnek a kultusztárca kínai referense szerint. Időszakosan ugyan felméri például az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottságban a tudományos és technológiai együttműködés meglévő intézményközi kapcsolatait, de a fő csapásirányt a nappali tagozatos hallgatók, lektorok, posztgraduális képzésen résztvevők jelentik. A kínai félnél két külön minisztériummal kell együttműködnie a referensnek. 1988 óta a kulturális egyezményhez első ízben öt évre, majd kettőre, most éppen három évre szóló munkatervet kell kidolgozni, ebben meghatározni a kiküldendő és a fogadható szakemberek, hallgatók éves számát.

Az 1951 óta tartó együttműködés keretében az oktatás súlypontja a teljes (ötéves) képzésen volt. E kapcsolatokban 1989-ben törés következett be, a Tienanmen téri események után azonnal hazahívták az akkor itt tanuló nappali tagozatos kínai hallgatókat. Hiába érveltünk, hogy legalább a vizsgákat (államvizsgákat) tehessék le, nem vette figyelembe a kínai partner. 1989 óta nincsenek nappali tagozatos kínai hallgatóink, mert a kínaiak a részképzésre helyezték a hangsúlyt. Az egyezmény értelmében évente 15 fő vehet részt magyarországi posztgraduális képzésen. Magyarországról – főként nyelvtanulási céllal – évente (11 hónapra) 12 fő utazhat ki, de mindig van 3–4 üres hely. Két nyelvi lektor működik még az ELTE-n és a Külkereskedelmi Főiskolán, míg tőlünk csak egy fő van Kínában. A szakemberkeret évente 6–7 fő. Van még lehetőség szakmai csereutakra, látogatásokra is. Ezeket a kereteket leosztja a minisztérium a felsőoktatási intézményeknek.

A Külkereskedelmi Főiskolának tradicionálisan jó kapcsolatai vannak Kínával. Erre példa, hogy 1995 áprilisában kínai napot rendeztek, amelyet meglátogatott a nagykövet is. A főiskolán 1986 óta oktatnak kínai nyelvet, továbbá fogadnak Kínából hallgatókat. Jelenleg mintegy tíz kínai (részint az itteni kolóniából, részint otthonról) tanul náluk, pedig ez az egyetlen hely, ahol saját nyelvükön szerezhetnek diplomát. A kínai lektorokat két évre küldik Magyarországra, és gond, hogy zömük csak kínaiul beszél. Nagy érték a magyar nyelvtudás, különösen a szaknyelv szempontjából.

Gondot jelent a minisztériumi tisztviselő szerint, hogy a kínaiak a magyarországi képzésre nem a szakmailag felkészülteket, hanem a kádereket (osztályvezetőket, politikailag megbízható személyeket) vagy azok gyerekeit küldik.

A kínaiak magyarországi megjelenésével kétféleképpen vált fontossá az iskoláztatás. A legálisan itt élő kínai gyermekeket be kell íratni az általános iskolába, mert tankötelesek. A gyerek felvételéről az iskola vezetése dönt, figyelemmel a gyerek értettségére, előzetes tanulmányaira. A fejkvóta szerint pedig a finanszírozás „biztosított”. Miért gond mindez? A Józsefvárosban a Német utcai iskola tapasztalatai szerint azért, mert nem ismertek e szabályok. Az érintett minisztérium sem sietett tájékoztatással a segítségükre, bár többször kérték. Továbbá a kínai családok előzetes nyilatkozatot kértek otthon maradt gyerekeik kihozatalához, hogy felveszik őket. Erre valóban nincs semmiféle regula. Vajon felvehetők-e a túlkoros gyerekek? Kapnak-e bérkiegészítést a magyarra tanító és külön korrepetáló tanárok? Milyen esetben kell bizonyítványt és mikor csak iskolalátogatási igazolást kiadni? Az iskolát fenntartó önkormányzat oktatási bizottsága sem tudja: „Válasz még nem érkezett, a szaktárca és az önkormányzat visszaél a jóindulatunkkal, azzal, hogy nem akarjuk sorsukra hagyni a gyermekeket. A minisztériumnak vagy akár az önkormányzatnak ki kellene jelölnie egy iskolát, és ott megfelelő feltételeket kellene biztosítani a speciális képzéshez. Én nem bánnám, ha minket jelölnének ki, de akkor fedezzék a költségeket is” – mondja az igazgatónő. (*Magyar Hírlap*, 1995. szept. 21.)

Az iskoláztatás másik alternatívája egy kínai iskola létesítése az itt élő kínaiak számára. Már működnek ugyan vasárnapi iskolák a kínai kultúra, üzleti élet, iparművészet oktatására, de ez mégsem igazi iskola. Először alapítványi iskoláról volt szó, ahol magyar és kínai gyerekek együtt tanulhatnak. Főleg az itt élő kínaiak adnák a pénzt. A minisztérium ehhez nem tud támogatást nyújtani.⁷

A főiskola tanára szerint az ide érkező kínai diákok „visszahúzódóak, barátságos mosolyuk ellenére is nehezen barátkoznak, nem bizalmaskodnak...” A velük szembeni előítéletesség és intolerancia iskolán kívül elég gyakran jelentkezik, így nem meglepő, hogy védekező álláspontra helyezkednek a külvilággal szemben. „Az itt élő kínaiak mindent megtesznek ezért, hogy ne kerüljenek konfliktusba a befogadó társadalommal, igyekeznek betartani az együttélés íratlan szabályait... a kínai diaszpóra azért nem nagy, mert az otthonról elszakadás eleve idegen a kínai hagyományoktól, amelyben mindenki csak kis fogaskerek a gépezetben, míg az emigráció során individualistább lesz a vándor. Ha mégis eljönnek, úgy törekszenek a családjuk áttelepítésére is. A másik vonásuk, hogy ha a távozásra szánják magukat, azt a véglegesség szándékával teszik, s a vándort az egész család pénzzel, értékekkel segíti, hogy külföldön belevághasson egy üzletbe. Az üzlet aztán lehetővé teszi a családtagok eltartását is... Ezért is volt nagy megrázkódtatás a vízumkényszer után kiutasított kínaiaknak a kényszerű hazatérés.”

A kínai diaszpóra kulturális értékeinek őrzésére – és talán az őket ért sérelmek orvoslására – vetette fel a kisebbséggé nyilvánítást. A jogszabályok alapján persze azonnal világgossá válhat mindenki számára, hogy a bevándorlás és a tartózkodás Magyarországon rendészeti ügy, míg a kisebbséggé nyilvánítás politikai. Az előbbiről a rendőrség dönt, az

⁷ Az oktatási szabályok pontosan rögzítik: hogyan, milyen tantervekkel lehet iskolát alapítani, illetve államközi egyezmény alapján hozható létre olyan iskola, amelynek végzettségét elismerjük. Ha a követség támogatná, itt is létesíthetnének iskolát.

utóbbiról az Országgyűlés, ha legalább ezer magyar állampolgár kérelmezi, mert az adott kisebbségnek legalább százéves múltja van Magyarországon. A kínaiak mégsem tartják lehetetlennek, hogy levéltári adatok alapján bizonyítható: a századforduló óta élnek itt kínai jövevények, kereskedők, s távoli célként elérhető a kisebbségi jogok megszerzése.

ÖSSZEGZÉS

Hivatalosan Kínával sokirányú, közép- és hosszú távon fejlesztendő, jó viszonyra törekszünk, mert szükségünk lenne elsősorban a kínai piacra, esetleg másodsorban a kínai tőkére és árucikkekre. Ehhez célszerű felhasználni a külkapcsolatok javulásában rejlő lehetőséget is. „Mi a mérce? Vajon a növekvő világpolitikai és gazdasági súlyának megfelelő figyelmet kap-e Kína a magyar külkapcsolatokban? Ha a politikusi látogatások számát tekintjük, akkor tevékenységünket nem érheti kifogás. Ha az a kérdés, milyen mértékben vesszük figyelembe a Távol-Keletet a magyar külpolitika stratégiai döntéseiben, akkor elmondható, hogy a térség és Kína szerepel e döntéshozatalban. A probléma az, miként használjuk ki gazdasági téren az államközi kapcsolatokban rejlő lehetőségeket. Célszerű még fokozottabb figyelmet fordítanunk a gyorsan korszerűsödő Kínára, s arra kell törekednünk, hogy Magyarország kapjon mind nagyobb részt az ottani fejlődés nyújtotta lehetőségekből. A politika kedvező környezetet teremthet ehhez” – fejtette ki a kormányzati véleményt a helyettes külügyi államtitkár. (*Népszabadság*, 1994. jan. 20.) A sokszor hangoztatott „népeink barátságának alapja” tehát a magyar export bővítése. Mivel nem ismerték fel, hogy ezt közvetetten segíthetik elő az ide érkező kínai kis- és nagybefektetők, kereskedők, a baráti nép képviselőivel ellentmondásosan bánnak a hatóságok. Ezt a kínai migránsokról nyilvántartott adatok hiányai és ellentmondásossága is bizonyítja. Az 1. táblázat ezt illusztrálja.

A hazai gazdaság- és migrációs politika egymástól függetlenül alakul, és egymás ellenében működik. Illúzió, hogy a piacépítés, a beruházás végbemehet személyek (tőketulajdonosok, gazdasági szereplők, családtagok) vándorlása nélkül. Ez bizony a barátság próbakövévé válhat. A másik illúzió, hogy ha már jönnek, akkor legalább tőkeerős, jogtisztelő és magyar (nyelvilag és mentalitásban rokon) vándorok akarnak itt tartózkodni. Ehhez világos válogatási elvekre, a befogadásra és a gazdaságélénkítésre egyaránt tekintettel lévő politikára lenne szükség. A hozzánk igyekvő kínaiak nem kértek menedékjogot, állami támogatást (például emberi jogaik durva megsértésére hivatkozva), inkább kisebb-nagyobb tőkéjüket mozgatva önfenntartóknak, önfoglalkoztatónak számítanak, és nem is élvezik a hivatalos fogadtatás előnyeit. A kínai migránsokhoz fűződő hatósági viszony a külpolitikai prioritásokkal ellentétben ellenséges, amelyet jól példáztak az idegenrendészeti, vámrendészeti és bünygyi akciók.

Kezdetben a kínai vállalkozókkal szemben a gazdasági környezet inkább közömbös volt, a lakosság pedig kedvelte a kínai árukat. A KGST-piacokon nem tapasztalhattunk etnikai fenntartásokat. Ugyanakkor a piaci szereplők számának növekedésével, a vásárlóerő csökkenésével és az egyre nagyobb árualap miatt megnőtt a verseny, durvultak a viszonyok – s ez némi felmentést adott a kezdettől gyanakvó hatóságoknak az illegális felé sodródó kínaiakkal szembeni akciókban. A kínai vállalkozók sajátos működését, a tökefelhalmozás rögzös útját egyre többször kerestezte a feketegazdaság elleni rendészeti

fellépés. Lehetetlen szétválasztani, mikor volt a hatósági cselekvés célpontja a mindenkori közterheket megkerülő zugárus, a csempészárut kínáló vagy hamis márkájú cikkekkel kereskedő – és mikor az a külföldi, aki az idegenrendészeti szabályokat megszegte, mert engedély nélkül dolgozott, vagy a szállásán hagyta az útlevelét.

A kínaiak megjelenése azért vált „üggé”, mert a magyar és a nemzetközi szereplőkkel prosperáló feketegazdaság elleni kormányzati küzdelem egyszerre vette őket célba. E harc eredménytelenségét pedig a külföldiek, különösen a láthatóan különböző idegenek, így a kínai árusok, kereskedők elleni fellépéssel, kiutasításokkal, hatósági ellenőrzésekkel el-lensúlyozták.

Eddig még nem vált általánossá a kormányzati döntéshozók körében a migrációs politika gazdaságra gyakorolt romboló vagy építő hatása. Ebben a kolónia előnyt jelenthet, mert Kínában ma még személyes kapcsolatokon, politikai megfontolásokon nyugszik az üzleti lehetőségek megszerzése. A közvetítésben azonban csak akkor számíthatunk a kolónia tagjaira, ha korrekt velük a viszony. Az Egyesült Államokba, Szingapúrba vagy éppen Peruba került kínai migránsok példája igazolja, hogy a beilleszkedés elősegítésével megnőtt – a Kínával való kapcsolatok száma mellett – a kapcsolatokból származó anyagi haszon nagysága is ezen országok számára. Ehhez egyszerre kell átgondolni a magyar kül-, gazdaság- és befogadási politikát.

Mi tehát a kínaiak jövője Magyarországon? „A kínaiak már itt vannak, itt is maradnak, és ezt tudomásul kell venni, letelepedést kell adni nekik. Az új magyar politikai hatalom azt hiszi, hogy megfékezheti a kínaiak bejövetelét. Párizsban 150 éve vannak kínaiak, és egyetlen politikai hatalom sem tudta őket elzavarni Franciaországból... Szükség van az olcsó cikkekre, ezt a rést foglalták el a kínai kereskedők. Ezt a tényt a politikai hatalomnak is figyelembe kell vennie, a gazdasági szükségletek nagyon erős kényszerek, nem lehet mellettük elmenni. A politika tehát nem dughatja homokba a fejét” – foglalta össze a Kínai–Magyar Baráti Társaság tagja.

Erre feleli a parlamenti képviselő: „Érdeke lenne Magyarországnak a gazdasági kapcsolatok, a kereskedelem megtöbbszörözése Kínával. Az a piac nekünk éppúgy egyik kitérési irányunk lehet gazdasági bajainkból, mint sok más, odafelé törekvő országnak. Még cinikus játékosként sem lenne érdekünk ilyen törekvésekkel a hozzánk került kínaiakat sanyargatással ellehetetleníteni.” (Hajdú János, a kínai–magyar tagozat elnöke) A sanyargatás nem volt meghirdetett cél – ámbár Magyarországon a kormányzati célok mindig fellelően érvényesültek. Ilyen alapon igaz tehát a tétel: fordított az arányosság a kibocsátó országhoz fűződő viszonyunk és migránsaik beáramlásával kapcsolatos el-/befogadás. Ezért leszünk jóban a távoli KNK-val és legalábbis bizonytalan viszonyban itthoni képviselőikkel. Szeretnénk exportálni minél több árut és itt látni minél több kínai tőkét – de kínaiak nélkül. Üdvözzöljük a tőkebeáramlást, de tőketulajdonosok, vállalkozók, családtagok nélkül. A VII. kerület polgármesteri hivatalban röviden csak ennyit mondtak: „Kínaiak igen, de kínai negyed nem.” (*Népszabadság*, 1994. jún. 7.) „Népeink barátsága” tehát olyan, mint az anyóssal a viszony – minél ritkábban látjuk egymást, annál jobb a kapcsolat...

Kínai migránsok Magyarországon a hatósági adatok tükrében (1989–1995)

Év	A bevándorlási eng. kiadása	Egy évnél rövidebb tart. eng. kiadása	Egy évnél hosszabb tart. eng. kiadása	Huzamos tart. engedéllyel itt élők	Bevándoroltként itt élők	Kínaiak által elkövetett bűnesetek	A KNK-ból beutazók száma	Az itt élő kínai közösség becsült száma
1989	56	5 fő ⁷	54 fő ¹	39 fő ² távozott 46 fő ²	n. a.	kiutasítás 0	n. a.	1989–91 között 20–30 ezer fő ⁶
1990	649	75 fő ⁷	662 fő ² , ill. 593 fő ²	649 fő ² távozott 179 fő ²	n. a.	20 eset ² illegális határátlépési kísérlet, kiutasítás 2 eset	11 629 fő ¹	n. a.
1991	1793	326 fő ⁷	1992 fő ² , ill. 1915 fő ²	1793 fő ² távozott 122 fő ²	n. a.	29 eset ³ illegális határátlépés 431 fő, igrend. eljárás 346 fő ¹ , kiutasítás 43 eset	27 330 fő ¹	30–50 ezer fő ³ 12 ezer fő ⁹
1992	70	1642 fő ⁷ , ill. 418 fő, ebből 215 munkavállaló (összes stock külföldi munkavállaló 3%-a) ¹¹	275 fő ²	70 fő ² távozott 1149 fő	n. a.	74 eset ² illegális határátlépés, kiutasítás 36 eset	n. a.	n. a.
1993	220	390 fő ⁷ , ill. 347 fő, összes külföldi munkavállaló 5%-a ¹¹	282 fő ²	2700 fő ³ távozott 88 fő ²	n. a.	21 eset ² , ill. 47 eset ³ illegális határátlépés, kiutasítás 77 eset	n. a.	7 ezer fő ³ (de rendőrségre hivatkozva 10 ezer fő) 16 ezer fő ³ , 4 ezer fő ⁶
1994	kérelem 80 eng. 22	942 fő, ebből tanuló 31 fő, munkavállaló 394 fő (összes stock külföldi munkavállaló 4%-a) ¹¹	150 fő ² , ill. 1134 fő, ebből tanuló 34, munkavállaló 855	1938 fő távozott 35 fő (2)	275 fő	73 eset (külföldiek által elkövetett összes 1,5%-a) kiutasítás 51 eset	8913	illegális 10 ezer fő ⁴ 10–12 ezer fő ⁵ illegális 5 ezer fő ⁹ 6–7 ezer fő ⁶
1995	kérelem 127 eng. 24, ill. 46	1108 fő, ill. 563 fő ⁷	2232 fő	2585 fő	300 fő, ill. 326 fő	119 eset, kiutasítva 92 fő, igrend. őrizetben 6 fő	11 925 fő	8–10 ezer fő ⁵ legálisan 8 ezer fő ⁶ illegálisan 10 ezer fő ⁷ 40 ezer fő ⁸ legálisan 3–10 ezer fő ⁹ 25 ezer fő ¹⁰

Jelmagyarázat a táblázathoz

Forrás: ORFK GIS adatbázis, valamint az alábbi jelzés szerint. Megjegyzés: azonos kérdésre az ORFK különböző adatokat ad, ezeket mind feltüntettük.

² a közölt rendőrségi táblázatban nem definiált fogalom a magáncélú tartózkodó;

¹ BM előterjesztés 1992.;

² KSH (megjegyzés: azonos kérdésre a KSH különböző adatokat ad, ezeket mind feltüntettük);

³ IOM: Transit Migration in Hungary, 1994;

⁴ UNECE International Migration Bulletin, May 1994;

⁵ kínaiakkal foglalkozó szakértők;

⁶ kínai konzulátus;

⁷ Határőrség;

⁸ Vám- és Pénzügyőrség;

⁹ ORFK becslése;

¹⁰ BRFK becslése;

¹¹ Országos Munkaügyi Központ.

IRODALOM

NYÍRI PÁL: Kínai élet és társadalom Magyarországon. (Vázlat egy szociopolitikai kulturális elemzéshez.) In: *Jönnek? Mennek? Maradnak?* MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció kutatócsoport Évkönyve, 1993. Budapest, 1994., 50–84. o.

NYÍRI PÁL: Egyén és közösség: kínai társadalmi szervezetek Magyarországon 1989–1995. In: *Táborlakók, diaszpórák, politikák.* MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció kutatócsoport Évkönyve, 1995. Budapest, 1996., 119–129. o.

NYÍRI PÁL: Magyarország helye a kínai világkereskedelmi hálózatban. In: *Táborlakók, diaszpórák, politikák.* MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció kutatócsoport Évkönyve, 1995. Budapest, 1996., 130–138. o.

NYÍRI PÁL: Kellenek-e nekünk a kínaiak? (Előadás a „Kínaiak Magyarországon” című konferencián, Budapesti Városháza, 1995. október 20–21.)

TÓTH JUDIT: Kína és a kínaiak a magyar sajtóban. In: *Táborlakók, diaszpórák, politikák.* MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció kutatócsoport Évkönyve, 1995. Budapest, 1996., 139–160. o.

TÓTH JUDIT: Milyen kínainak lenni Magyarországon? *Élet és Tudomány*, 1995/36., 1123–26. o.

Migrációval foglalkozó hazai kutatók

A Nemzetközi Migráció Kutatócsoport (MTA Politikatudományi Intézet) évkönyvében évről évre közreadjuk azoknak a hazai kutatóknak a név- és címjegyzékét, akik ismereteink szerint a nemzetközi migrációnak valamely részterületével foglalkoznak. Ha Ön nem szerepel a jegyzéken, bár itt lenne a helye, és szeretne felkerülni a listára, kérjük, jelentkezzen. Címünk: 1068 Budapest, Benczúr u. 33. (Sik Endre, Tóth Judit)

☎/Fax: 342-9571

Név	Cím	Kutatási téma
Berenesi Zsuzsa	MTA Politika Tudományok Intézete 1068 Budapest, Benczúr u. 33. ☎ 342-9571	Délszláv menekültek szociológiai vizsgálata, migrációs potenciál
Cseresnyés Ferenc	Jannus Pannonius Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar Filozófiai és Politika Elméleti Tsz. 7601 Pécs, 48-as tér 1. ☎ 06/72-211-433	A magyarországi bevándorlási politika vizsgálata
Dövényi Zoltán	MTA Földrajztudományi Intézet 1062 Budapest, Andrássy út 62. ☎ 132-5996	A migránsok területi elhelyezkedése Magyarországon
Fejős Zoltán	Teleki László Alapítvány 1125 Budapest, Szilágyi E. fasor 22/C ☎ 275-2500	Migrációtörténet, interkontinentális migráció, diaszpóraelmélet, etnikai indíttatás és migráció
Hárs Ágnes	MTA Politika Tudományok Intézete 1068 Budapest, Benczúr u. 33. ☎ 342-9571 e-mail: h8129har@ella.hu	Migránsok a hazai munkaerőpiacon, feketemunka, munkaerő-vándorlás
Hofer Tamás	Néprajzi Múzeum 1055 Budapest, Kossuth Lajos tér 12. ☎ 131-5996	Migránsok beilleszkedési problémái
Horváth Ágnes	Magyar Rádió Külföldi Adások Szerkesztősége 1800 Budapest, Bródy Sándor u. 5-7. ☎ 138-8742, 138-7934	Délszláv menekültek szerveződésének vizsgálata

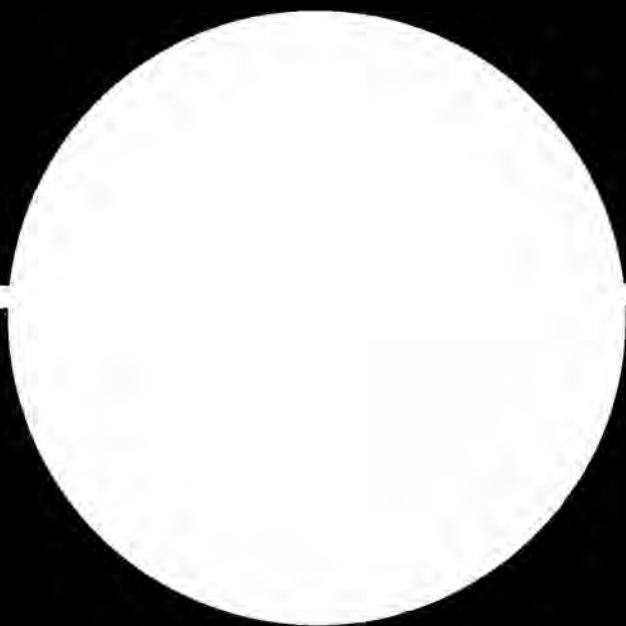
Horváth László	Mátra Múzeum 3200 Gyöngyös, Kossuth u. 40. ☎ 06/37-311-447	Kivándorlás a 20. sz. első felében, kivándorlás Észak-Magyarországról
Juhász Judit	Központi Statisztikai Hivatal 1525 Budapest, Pf. 51. ☎ 345-6518	Migrációs statisztika, a bevándorlók szociológiai vizsgálata
Kovács András	MTA Politika Tudományok Intézete 1068 Budapest, Benczúr u. 33. ☎ 342-9571	Délszláv menekültek repatriálásának szociológiai problémái
Lágler Péter	Janus Pannonius Tudomány- egyetem Levélcím: 1011 Budapest, Hunyadi János u.17. ☎ 202-0211	Kórogyiak repatriálása
Lovász Irén	Janus Pannonius Tudomány- egyetem Levélcím: 1011 Budapest, Hunyadi János u.17. ☎ 202-0211	Kórogyi menekültek Magyarországon
Nagy Boldizsár	Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar Nemzetközi Jogi Tanszék 1364 Budapest, Egyetem tér 1-3. ☎ 266-8055	Menedékjog Magyarországon, Közép-Kelet-Európában, migráció Közép-Kelet-Európában Magyarország-EU migrációs együttműködése
Nyíri Pál	MTA Politika Tudományok Intézete 1068 Budapest, Benczúr u. 33. ☎ 342-9571	A magyarországi kínai közösség szociológiai vizsgálata
Puskás Júlia	1145 Budapest, Amerikai út 71/B. ☎ 3643-239	Kivándorlás a tengerentúlra, (1870–1970), a kivándorlók etnikai összetétele
Rédei Mária	Regionális Informatikai Kft. 1221 Budapest, Gerinc u. 103. ☎ 228-5014, 226-4103 e-mail: petelang k mail.elender.hu	A magyarországi emigráció/ immigráció előrcjelzése, demográfiai elemzése, a migráció és a területfejlesztés kapcsolata, magasan kvalifikáltak migrációja
Sieber Edit	MTA Politika Tudományok Intézete 1068 Budapest, Benczúr u. 33. ☎ 342-9571	EU harmadik pillére, magyar csatlakozás az EU-hoz, schengeni egyezmények és hatásuk Magyarországon
Sik Endre	MTA Politika Tudományok Intézete 1068 Budapest, Benczúr u. 33. ☎ 342-9571 e-mail: sik@tarki.hu	Xenofóbia, migránsok gazdaságszociológiai vizsgálata, migrációs potenciál
Stark Tamás	MTA Történettudományi Intézet 1250 Budapest, Pf. 9. ☎ 155-8539, 155-7649	A II. világháborúval kapcsolatos népessémozgások Közép-Kelet- Európában, a közép-kelet-európai zsidóság sorsa a vészidőszakban és a vészidőszak után; szovjet fogság

Szabó A. Ferenc	Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem 1581 Budapest, Hungária krt. 9–11. ☎ 262-7950	Emberveszteségek, népesedés és népesedéspolitikai Magyarország (1941–1960)
Szászi Ferenc	Bessenyei György Tanárképző Főiskola 4400 Nyíregyháza, Sóstói u. 30/B ☎ 06/42-402-488, 308. mellék	Külső és belső migráció Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben
Szónokyné Ancsin Gabriella	József Attila Tudományegyetem 6722 Szeged, Egyetem u. 2–6. ☎ 06/62-454-177	Migránsok Szegeden
Tóth Judit	MTA Politika Tudományok Intézete 1068 Budapest, Benczúr u. 33. ☎ 342-9571	Migrációs szabályozás, politika és közigazgatás kapcsolata, csatlakozás az EU-hoz – migrációs következmények
Tóth Pál Péter	KSH Népeségtudományi Intézete 1525 Budapest, Pf. 51. ☎ 212-6559	Állampolgárságot kérők, bevándorlók demográfiai, szociológiai vizsgálata
Veliky János	Kossuth Lajos Tudományegyetem 4010 Debrecen, Pf. 48. ☎ 06/52-314-606, 329-100	Erdélyi migráció, a menekültek beilleszkedése

A kötetet gondozta és a kiadást szervezte a Sík Kiadó Kft.

Szöveg-előkészítés: Szóköz Bt.
MSZH Nyomda – 97.050 Budapest, 1997
Felelős vezető: Nagy László ügyvezető igazgató

1200-Ft